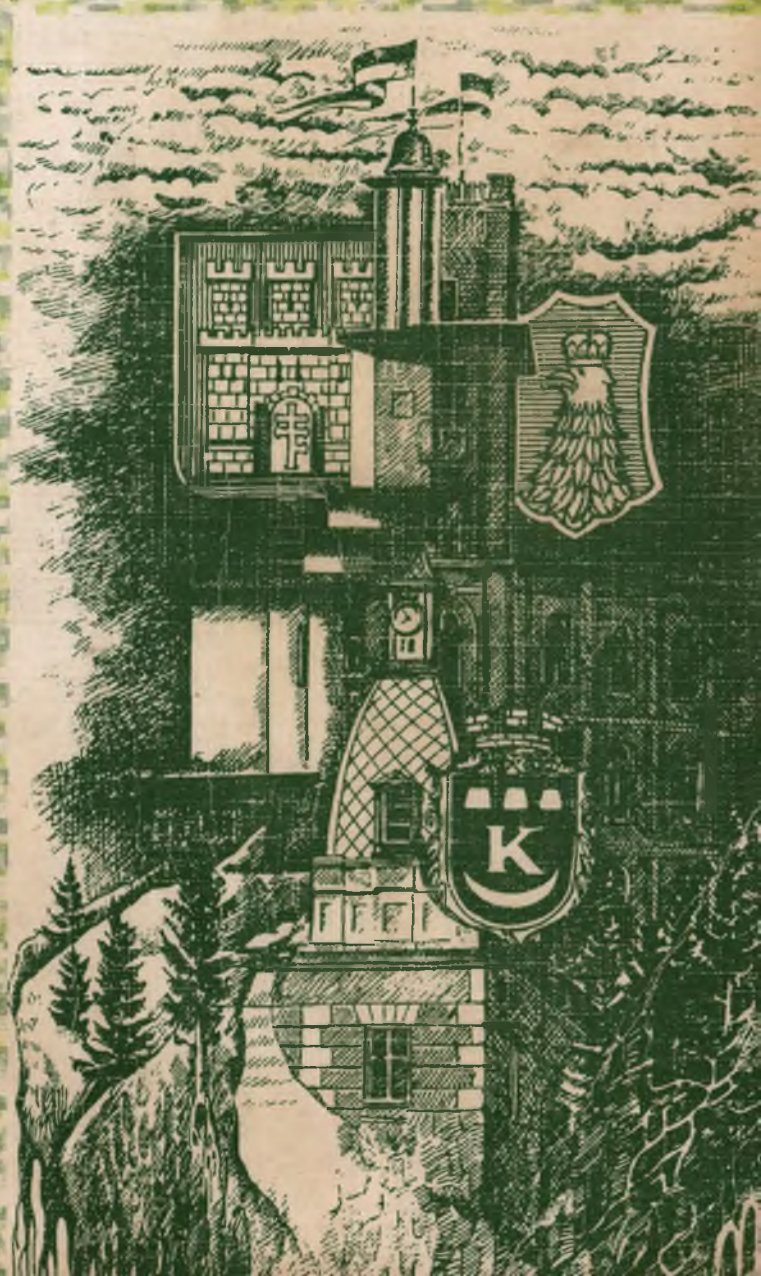

63.3(4Укр3)
Г 15

ГАЛИЧИНА

НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС

ВИДАЄТЬСЯ З 1997 р.
ВИХОДИТЬ
ДВА РАЗИ В РІК

О
З

Досвід виробництва будівельних виробів:

- бетонні сіткові блоки;
- бетонні кільця великого діаметру — 0.8 м, 1.0 м., 1.2 м;
- щебень-відсів;
- бетонні розчини.
- Посередницька допомога в придбанні труб практично всіх типорозмірів: діаметром від 15 до 426 мм.

**Надійність в стосунках з клієнтами —
це основа наших гарантій.**

**Ціни доступні —
нижче ринкових.**

Телефонуйте:
92-2-56
м. Івано-Франківськ

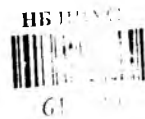
ГАЛИЧИНА

НАУКОВИЙ І КУЛЬТУРНО-ПРОСВІТНИЙ
КРАЄЗНАВЧИЙ ЧАСОПИС

1'97

м. Івано-Франківськ

СЛОВО ДО ЧИТАЧІВ

тримаєте в руках перший номер наукового піврічника «Галичина». Поява такого видання практично є продовженням давньої традиції історичних досліджень країв та регіонів нашої Батьківщини, біля джерел якої були такі видатні українські вчені, як Михайло Грушевський, Іван Франко, Володимир Гнатюк, Іван Крип'якевич, Степан Томашівський та багато інших. Ця традиція торувала собі шлях навіть у часи партійно-тоталітарної диктатури через видання збірника «З історії західноукраїнських земель», багатотомної «Історії міст і сіл Української РСР», інших видань, присвячених регіональній проблематиці.

Розбудова Української держави, національно-культурне відродження українського народу в наші дні мають ґрунтуватися на духовному етнокультурному соборницькому самоусвідомленні її територій. Дмитро Чижевський розглядав територію як основну та конструктивну складову частину буття нації. «Прив'язаність до землі, до своєї, рідної землі, — зазначав він, — підтримує та скріплює національну свідомість». Тому-то Вячеслав Липинський вважав за можливе говорити про всеукраїнську націю, основу на «почутті територіального патріотизму». «Територіальний патріотизм, — писав він, — лежить в основі всякої організації нації — впливає з інстинкту осілості».

Усвідомлення української національної ідеї, формування почуття цілісності та єдності нації слід розвивати через пізнання національно-культурних традицій краю. Правильність такого підходу в національно-патріотичному вихованні засвідчена історичним досвідом Січових Стрільців та учасників визвольних змагань Української Повстанської Армії, потужною діяльністю багатьох просвітницьких діячів українського народу.

Заснування нового видання зініційоване групою вчених Івано-Франківська, Львова, Києва, спричинене також необхідністю об'єктивного науково вивіреного дослідження різних сторін суспільного життя краю, особливостей його історичного досвіду. Важливість цього посилюється тією обставиною, що предметом фальсифікацій, шельмування та наклепів продовжує залишатися історія українського народу, його державотворчі, національно-культурні та духовні здвиги, як і роль в них галицьких українців.

Нарешті, ґрунтовне вивчення різноманітної спадщини окремих регіонів, на нашу думку, має стати передумовою принципово нового концептуального осмислення історії України, її ролі і місця в минулому та сучасному геополітичному просторі.

Редакція планує проводити системні дослідження найактуальніших та маловивчених проблем регіональної та всеукраїнської історії, культурології, політології, літературознавства, мистецтвознавства тощо.

Важливе місце в проблематиці журналу займатимуть питання історичного досвіду етнополітичних стосунків у краї, національної ідентифікації етнографічних груп (гуцули, лемки, бойки), особливості міжконфесійних відносин.

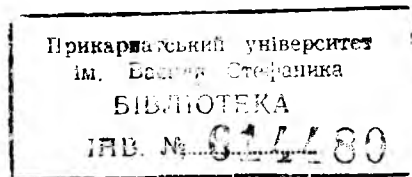
Значну частину видання редакція відводитиме публікаціям документів, матеріалів, спогадів, що проливають світло на недостатньо відомі сторінки історії краю.

В журналі чільну увагу буде приділено проблемам сучасного державотворення, формування національно-історичної свідомості молодого покоління, утвердження української національної ідеї як запоруки розбудови Української держави.

Редакція прагнучим згуртувати дослідників різних граней суспільного життя краю, студії яких сприятимуть формуванню наукового погляду на минуле та сучасне регіону, глибокому розумінню закономірностей загального через пізнання особливостей одиничного.

Сподіваємось на Вас, наших читачів та авторів, на плідну співпрацю з Вами.

Засновники: Івано-Франківська обласна організація
Конгресу української інтелігенції
Історичний факультет Прикарпатського університету
ім. В. Стефаника
Державний архів Івано-Франківської області

ГАЛИЧИНА 197

При передруці матеріалів посилання на дане видання обов'язкове

З М І С Т

СЛОВО ДО ЧИТАЧІВ 1

Археологія

- Ігор Кочкін
ТРИПІЛЬСЬКІ ПАМ'ЯТКИ
ПІВНІЧНО-СХІДНОГО ПЕРЕДКАРПАТТЯ. 5
- Володимир Баран
АРХЕОЛОГІЯ В ПОШУКАХ
ПРЕДКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ. 14
- До 1100 — річчя Галича
Богдан Томенчук
ТРИ ПЕРІОДИ РОЗВИТКУ
ІСТОРИЧНОЇ ТОПОГРАФІЇ ДАВНЬОГО ГАЛИЧА 19

Історія

- Олег Жерноклеєв
НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ «МОЛОДОЇ УКРАЇНИ» (1900-1903). 29
- Микола Генік
УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЧНИХ
КОНЦЕПЦІЯХ ПОЛЬСЬКИХ
ПРАВОЦЕНТРИСТСЬКИХ ПАРТІЙ (1918 — 1920) 37
- Микола Кугутяк
ГАЛИЦЬКІ УКРАЇНЦІ В БОРОТЬБІ
ЗА ДЕРЖАВНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ У 1920 — 1923 РОКАХ 45
- Михайло Москалюк
ПРОБЛЕМА ЦЕЛІВАТУ
В ХРИСТІАНСЬКО-СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ
ГАЛИЧИНИ 20-х — 30-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ 58

Документи, матеріали, спогади

- Володимир Сергійчук
УКРАЇНСЬКА ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКА ЦЕРКВА:
СТРАДНИЦЬКИЙ ШЛЯХ ДО ВІДРОДЖЕННЯ 63
- Катерина Мицан, Євген Роман
ОУН — УПА НА ПРИКАРПАТТІ В 1944 — 1950 РОКАХ 69
- Степан Хороб
НАВІЧНО У ПАМ'ЯТІ ЛЮДСЬКІЙ 88
- Юрій Кононів
«ПРЕМ'ЄРА» ГЕСТАПО ПІД ЧАС ПРЕМ'ЄРИ «ШАРІКИ»
У ТЕАТРИ ІМЕНІ І. ФРАНКА У СТАНИСЛАВОВІ 89

Політологія

- Василь Лизанчук
КОМУ НАЛЕЖИТЬ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ? 92

Етнопедагогіка

- Богдан Ступарик
«УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ МУСИТЬ УВІЙТИ
В ОСНОВУ ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПОКОЛІНЬ...» 101
- Микола Євшан: Національне виховання 103

Культурологія

- Любомир Бабій
ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ:
СУТНІСТЬ І ФОРМИ ВИЯВУ 110

Літературознавство

- Володимир МАТВІШИН
МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ І ЄВРОПЕІЗАЦІЯ ЛІТЕРАТУРНОГО
ПРОЦЕСУ В ГАЛИЧИНІ 70-90-Х РР. ХІХ СТОЛІТТЯ. 118
- Федір Погребенник
«СВІТ ШОВКОМ ТКАНИЙ, СРІБЛОМ МЕРЕЖАНИЙ» 125
(з книжки новел про Василя Стефаника)
- Володимир Качкан
«МЕРЕХТИТЬ У ОЧАХ РІДНА КРАЇНА ...» 133
(Богдан Бора: Поезія високої офіри)
- Любов Ободяньська
СТРУКТУРНО-КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ
ЖАНРОВИХ РІЗНОВИДІВ СУЧАСНОГО
РОМАНУ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО ЦИКЛУ 144

Мистецтвознавство

- Дмитро СТЕПОВИК
СКУЛЬПТОР МИХАЙЛО ЧЕРЕШНЬОВСЬКИЙ У БОЛЕХОВІ 151
- Михайло Фіголь
ДАВНІЙ ГАЛИЦЬКИЙ ІКОНОПИС. 159

Демографія

- Михайло Романюк
МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ ЗА 1960 — 1995 РОКИ 165

Історична географія

Сергій Дерев'яно, Михайло Сигидин

«АТЛАС УКРАЇНИ Й СУМЕЖНИХ КРАЇВ»

ЯК ІСТОРИОГРАФІЧНЕ ДЖЕРЕЛО 172

Наукова спадщина

Вячеслав Липинський

ВІСІМ УМОВ ЗДОБУТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ. 177

Бібліографія

Микола Генік, Ігор Райківський

ВІТЧИЗНЯНА БІБЛІОГРАФІЯ

ІСТОРИЇ ГАЛИЧИНИ (1991-1996 РР.) 179

НАШІ АВТОРИ 191

Ігор Кочкін

**ТРИПІЛЬСЬКІ ПАМ'ЯТКИ
ПІВНІЧНО-СХІДНОГО ПЕРЕДКАРПАТТЯ**

Трипільська культура — феномен в європейському енеоліті. Вона виникла на початку IV тисячоліття до н. е. і припинила своє існування наприкінці III тис. до н. е. Виділяють три періоди в її розвитку: ранній, що тривав до середини IV тис. до н. е., середній (розвинутий), що завершився на рубежі IV — III тисячоліть, а також пізній, що продовжувався до третьої чверті III тисячоліття до н. е. Для спрощення кожен із періодів стали позначати літерою з латинської абетки (ранній період — А, середній — В, пізній — С). У свою чергу середній і пізній періоди поділяються на два етапи (В/І і В/ІІ; С/І і С/ІІ). Вважається, що ця культура походить від неолітичних культур Боян і лінійно-стрічкової кераміки, процес її складання проходив також під впливом інших балканських і придунайських культур. У період свого максимального розвитку трипільські племена займали значну територію Правобережної України (невелика кількість пам'яток зустрічається і на Лівобережжі), Молдови і північної Румунії. Північно-східне Передкарпаття було одним із найвіддаленіших західних районів поширення трипільської спільності в межах сучасної України. Передкарпаття — це територія, що тягнеться вздовж зовнішніх Карпат з північного заходу на південний схід, від Дністровсько-Санського межиріччя до Буковинських Карпат. Вона має вигляд полоси шириною 25 — 40 км і довжиною майже 280 км¹. Північно-східним Передкарпаттям називаємо територію між Дністром і Карпатським масивом у межах Івано-Франківської області.

Перші дослідження археологічних пам'яток трипільської культури північно-східного Передкарпаття відносяться до останньої третини XIX ст. Одним із перших 1877 р. досліджував поселення Городниця-І польський археолог Я. Коперницький². 1878 і 1882 років він же продовжив розкопки цього поселення разом з В. Пшибиславським³. Згадані вчені досліджували інше трипільське поселення — Городниця-ІІ.

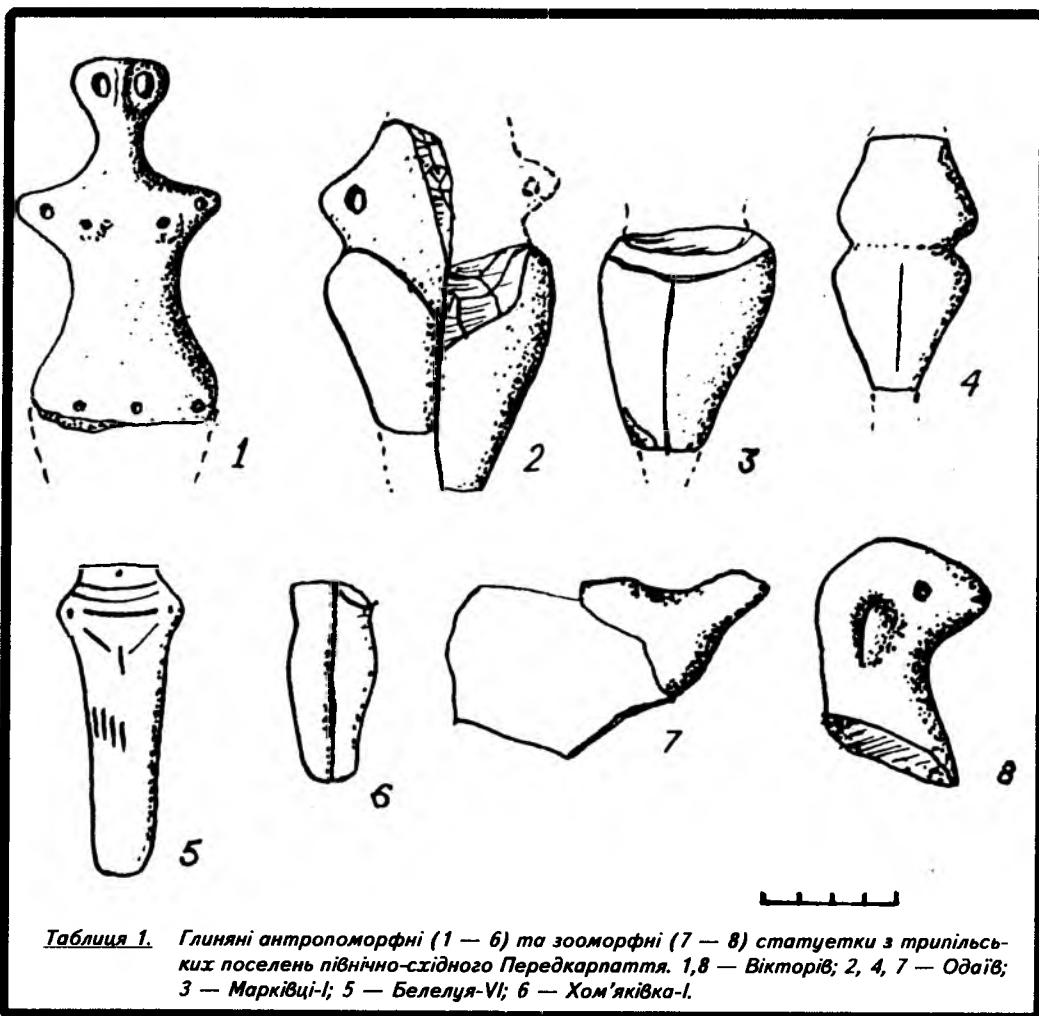
Перша чверть XX ст. стала періодом поступового нагромадження інформації про археологічні об'єкти енеолітичної доби. Трипільські пам'ятки згадують Б. Януш у книзі «Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej» (Львів, 1918)⁴ та Л. Козловський у роботі «Młodza epoka kamienna w Polsce (neolit)» (Львів, 1924)⁵. У 1926 р. Л. Козловський разом з англійцями Хатчинсоном і Престоном досліджували трипільське поселення на території села Незвисько Станіславського воєводства (тепер Городенківського району Івано-Франківської області)⁶.

Перед початком Другої світової війни Я. Пастернак провів невеликі роботи на трипільському поселенні в околицях села Грушів (Коломийський район)⁷, а М.Ю. Смішко — дослідження у Городниці на вже відомому трипільському поселенні, котре він датував раннім етапом Трипілля⁸. Друга світова війна на тривалий час (до середини 50-х років) перервала дослідження трипільських пам'яток нашого регіону.

У 50-х роках В.П.Кравець досліджувала трипільське поселення біля села Кунисівці (Городенківський район), де виявила локальні особливості трипільської культури у Верхньому Подністров'ї, що, на її думку, проявляється в іншому співвідношенні керамічних груп, ніж у комплексах Подністров'я та Побужжя⁹. Протягом 1953 — 1957 рр. розкопки відомого багаточарового поселення Незвисько вела експедиція відділу археології Інституту суспільних наук АН УРСР і Державного Ермітажу під керівництвом К.К. Черниш¹⁰. Завдяки проведеним

дослідженням вдалося підтвердити послідовність розвитку окремих хронологічних етапів Трипілля (В/І та В/ІІ), внести уточнення в існуючу періодизацію¹¹.

Протягом 1969 — 70-х років проводилися переважно розвідкові роботи. Острівська археологічна експедиція ІСН АН УРСР виявила сліди трипільських поселень з матеріалами кошиловецького типу в околицях села Острівець¹². У 1970-х роках здійснювалися археологічні розвідки на трипільських пам'ятках у селах Незвисько¹³, Лука та Уніж¹⁴. Були також проведені невеликі розкопки на поселенні Незвисько-ІХ¹⁵. Дослідження трипільських пам'яток північно-східного Передкарпаття помітно активізувалися з початку 80-х років. Зокрема, проведені розвідки великої кількості поселень та інших об'єктів, запроваджено у науковий обіг десятки трипільських пам'яток, розпочалися планомірні розкопки поселень широкою площею, розширилася географія вивчення трипільських пам'яток. Роботи по їх дослідженню велися експедиціями Інституту суспільних наук АН УРСР, Івано-Франківського державного педагогічного інституту імені В.С. Стефаника та Івано-Франківського краєзнавчого музею. Були проведені археологічні розвідки, а також розкопки на поселеннях Вікторів, Комарів, Медина, Сокіл у Галицькому; Рогиця, Незвисько-ІХ, Чернятин — у Городенківському; Грушів — у Коломийському; Белелуя-VI — у Снятинському; Марківці-I, Марківці-VIII, Одаї-II, Хом'яківка-I у Тисменицькому районах. Вперше на території північно-східного Передкарпаття Середньодністровською експедицією ІСН АН УРСР розпочаті дослідження шахт

Таблиця 1. Глиняні антропоморфні (1 — 6) та зооморфні (7 — 8) статуєтки з трипільських поселень північно-східного Передкарпаття. 1, 8 — Вікторів; 2, 4, 7 — Одаїв; 3 — Марківці-I; 5 — Белелуя-VI; 6 — Хом'яківка-I.

по видобутку кременю поблизу села Буківна Тлумацького району¹⁶.

На основі проведених досліджень львівський археолог В. М. Конопля у 1987 році виступив з концепцією про виділення верхньодністровської локальної групи трипільської культури. Він також запропонував поділ історії існування цієї групи на три хронологічні етапи¹⁷.

У 1986 — 1992 рр. івано-франківський дослідник Б.А. Василенко провів широкомасштабні пошукові роботи, під час яких було повторно обстежено, а також вперше відкрито біля двохсот пам'яток, пов'язаних з трипільським населенням. Частина поселень і кременеобробних майстерень піддана розкопачним дослідженням. На жаль, матеріали про них поки що не опубліковані.

У 1970 — 90-х рр. з'являється ряд праць, присвячених проблемам трипільського населення на Прикарпатті. Зокрема, в колективній монографії львівських дослідників «Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу)» у розділі «Племена трипільської культури» М.А.Пелещин подав розгорнуту характеристику господарства, занять, побуту, соціального розвитку, релігійних уявлень трипільського населення¹⁸. Понад сорок трипільських поселень Івано-Франківської області згадуються у довіднику «Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку», виданому 1981 року¹⁹. 1990 року вийшла узагальнююча праця львівських археологів «Археологія Прикарпаття, Волини і Закарпаття (энеолит, бронза и раннее железо)». Розділ, присвячений трипільській культурі, був написаний В.М.Коноплею, який підбив підсумки досліджень, проведених на трипільських пам'ятках Передкарпаття, проаналізував особливості розвитку матеріальної культури, економіки та ідеології трипільських племен Прикарпаття, визначив хронологічні рамки їх існування, дав характеристику зв'язкам з сусідніми культурами²⁰.

Таким чином, період 1980 — 1989 років виявився найпродуктивнішим за весь час досліджень пам'яток трипільської культури у північно-східному Передкарпатті. Фахівцями з різних наукових та науково-педагогічних установ відкрито понад 150 трипільських пам'яток, проведено широкомасштабні розкопки 19 поселень із загальною дослідженою площею близько 6000 кв. метрів²¹. Отримана інформація дозволила розширити наші знання про характер господарства, соціальні відносини та релігійні уявлення трипільського населення північно-східного Передкарпаття, уточнити датування окремих пам'яток, з'ясувати взаємини племен цієї території з сусідніми культурами.

А всього у межах північно-східного Передкарпаття археологічними розвідками на сьогодні встановлено місцерозташування біля 300 трипільських поселень, а також понад 30 об'єктів господарського призначення, зокрема шахт, штолень і майстерень для видобутку й обробки крем'яної сировини. Окремі з поселень піддано розкопкам широкими площами, зокрема на поселенні Хом'яківка-I загальна розкопана площа доведена до 1259 кв. метрів.

Нагромаджений матеріал дає підстави твердити, що землеробсько-скотарські племена трипільської культури починають освоювати територію Передкарпаття ще на початку другої половини раннього етапу розвитку культури. У цей час складаються досить сприятливі умови для їх розселення: клімат був теплим і вологим, розповсюдилися широколистяні ліси²². Природні умови в Передкарпатті забезпечували потреби землеробсько-скотарського господарства і промислів трипільців²³. Особливо значимими, крім зручних для землеробства і скотарства угідь і пасовищ, були поклади кременю у вапняках і крейді дністровського правобережжя, інших порід каменю, глини, а також, напевно, і сіль у передгір'ї Карпат.

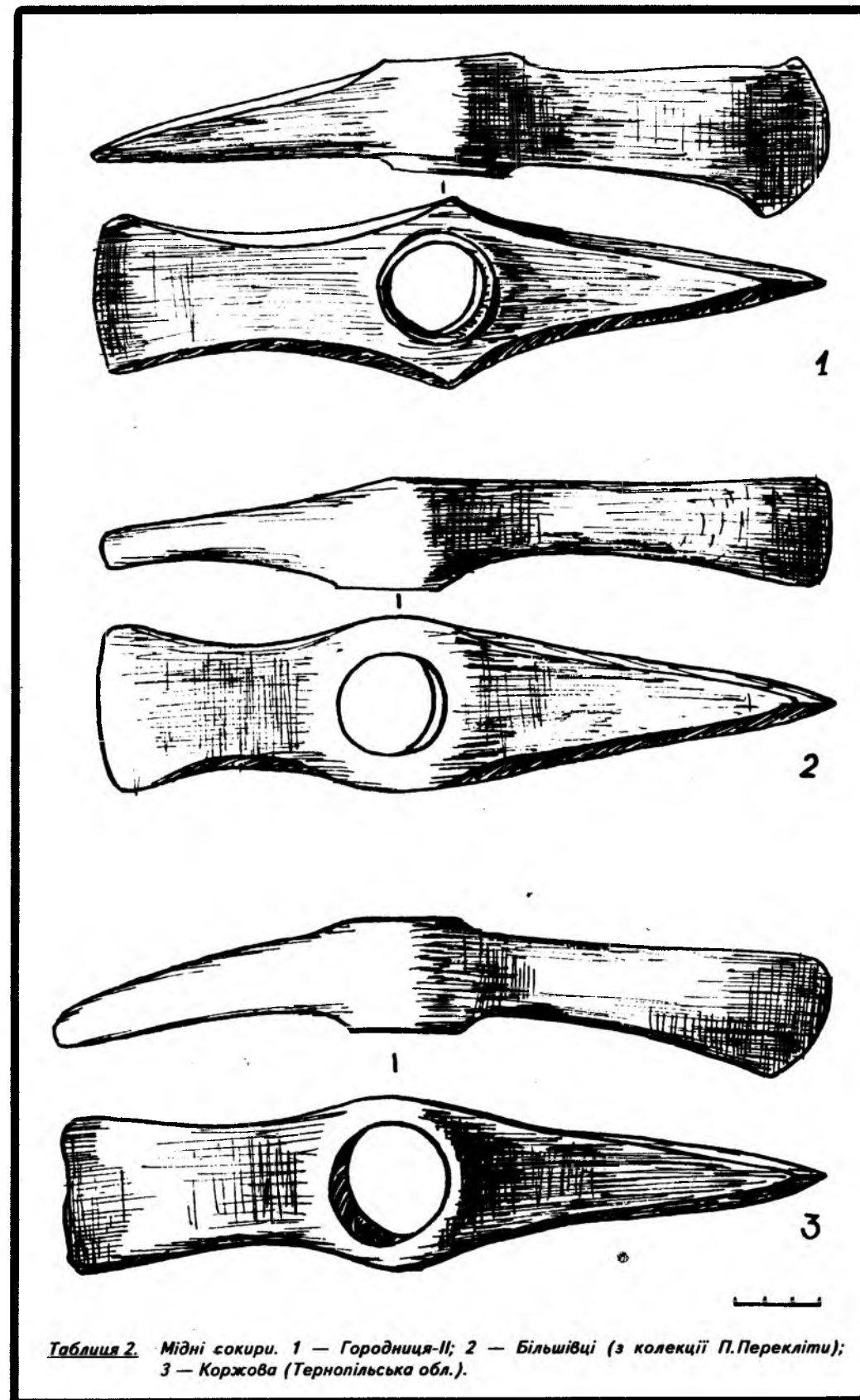
Найбільш ранні поселення з'являються тут вздовж високих берегів рік (переважно на правому березі Дністра) на плато другої і третьої надзаплавної тераси, що типово в цілому для трипільських поселень України. Такі поселення досить невеликі за розмірами — їх площа не перевищує 5 гектарів. На них будувалися як наземні глинобитні житла, так і напівземлянки, які розміщувалися без чіткої системи.

На середньому етапі Трипілля чисельність поселень цієї культури збільшується, і вони з'являються далі на захід та південь від Дністра (в межах сучасних Галицького, Коломийського, Косівського, Снятинського, Тисменицького районів Івано-Франківської області). Вони розташовані переважно у таких топографічних умовах, які створюють природні укріплення. Поселення Городниця-I, наприклад, знаходиться на плато високого правого берега Дністра і обмежене з двох боків стрімкими схилами. Також на мисоподібному виступі тераси правого берега Дністра розташоване поселення Незвисько-XVIII (Городенківський район). До групи поселень, розташованих на лесових останцях, відноситься поселення Хом'яківка-I, що у Тисменицькому районі. Цей пагорб панує над околицями, має досить стрімкі схили висотою 12-14 м і за умови незначного їх ескарпування у давнину міг виконувати функції зовнішніх укріплень. На поселенні Грушів (розкопувалося В. Коноплею), що у Коломийському районі, відзначена смуга крупної річкової гальки шириною від 8 до 19 метрів, що перетинає поверхню пам'ятки з півдня на північ. Ймовірно, що це є залишки своєрідної огорожі, котра виконувала захисну функцію. Подібна смуга з гальки спостерігається також на поселенні Марківці-I у Тисменицькому районі.

На пізньому етапі розвитку Трипілля розміри поселень дедалі зменшуються, хоча топографічні умови їх розташування близькі до попереднього етапу.

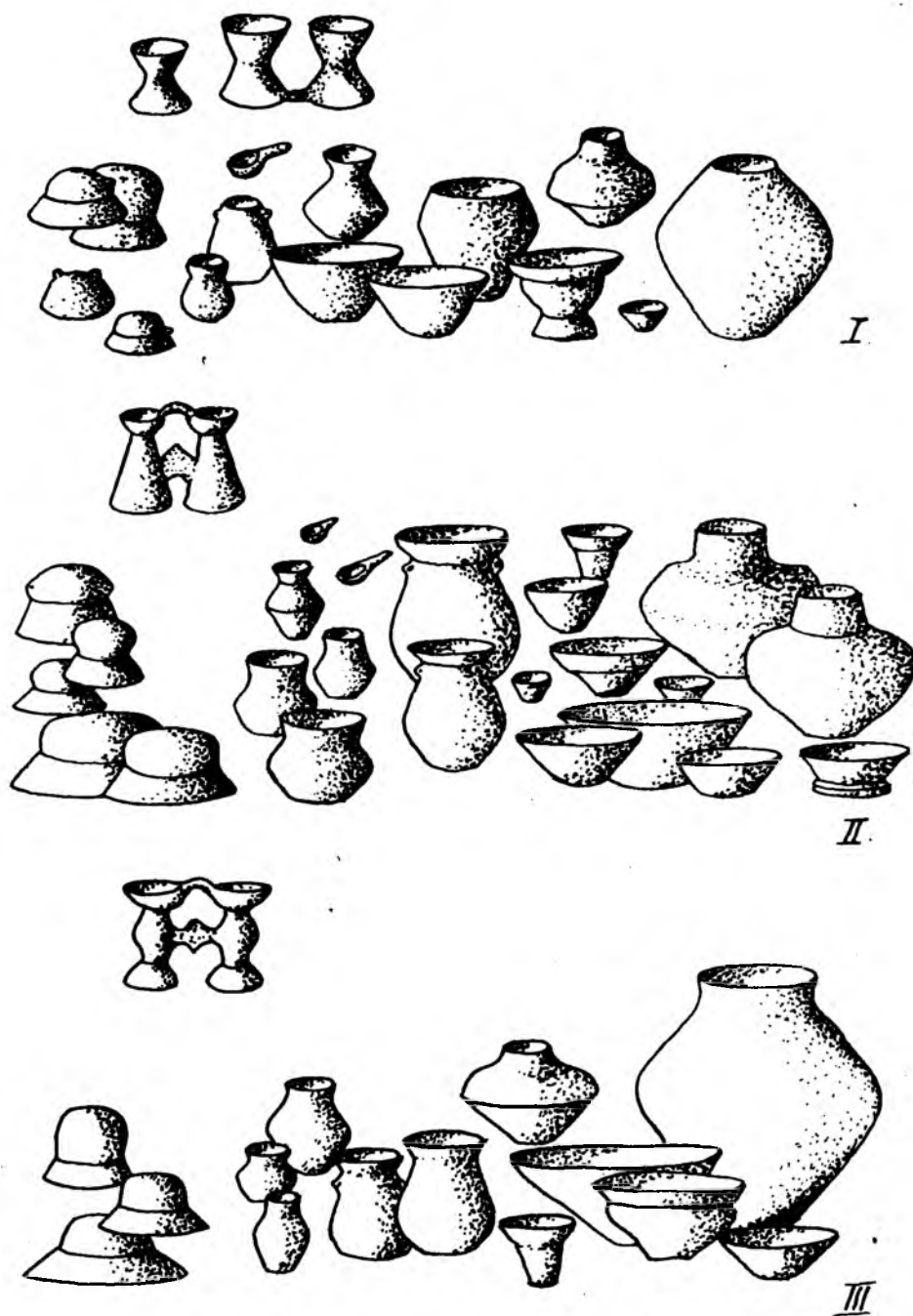
Племена трипільської культури, які населяли Передкарпаття, безперечно відносилися до скотарсько-землеробського господарсько-культурного типу. Внаслідок того, що у межах цієї території склалися сприятливіші умови для розвитку скотарства, воно починає домінувати над землеробством. Це фіксується, зокрема, тим, що у комплексах знарядь праці, зібраних на поселеннях цього регіону, переважають знаряддя для обробки продукції тваринництва. У стаді трипільців помітне місце займала велика рогата худоба, свині, розводили овець, кіз, пізніше коней. Трипільці вирощували ячмінь, жито, пшеницю, спельту, просо, горох. Землеробство, мабуть, носило підсічно-вогневий характер, а обробка землі велася з допомогою мотик з каменю і рогу (останні, зокрема, знайдено під час розкопок у Незвисько 1953 — 57 рр.)²⁴. Як допоміжні галузі у господарстві трипільців виділяються мисливство та рибальство.

Основні знаряддя праці, як свідчать знахідки, виготовлялися з високоякісного кременю, який трипільці доставляли з придністровських районів. Кремій збирався як з поверхні, так і видобувався у спеціально збудованих шахтах, біля яких відбувалася його первинна обробка. Шахти або штольні і майстерні біля них зафіксовані Б.А. Василенком та В.М. Коноплею в околицях сіл Антонівка, Білогірка, Братишів, Буківна, Герасимів, Ісаків, Колінці, Кутище, Локітка, Нижнів, Олешів, Остриня, Підвербці Тлумацького району; Корнів і Незвисько Городенківського району. На прикладі крем'яних знарядь, знайдених на поселенні Хом'яківка-I (фаза В/I — В/II), знайомимось з їх пропорційним співвідношенням. У комплексі знарядь праці переважають ножі, виготовлені на пластинах і відщеплах (40,3 %), помітне місце займають різці (17,8 %) і кінцеві скребки (13,7 %). Незначну частину складають вкладиші до серпів (6,6 %), розтирачі (5,6 %), а також різчики, пилки, відбійники, прокрутки, ретушери, ложила, бічні

Таблиця 2. Мідні сокири. 1 — Городниця-II; 2 — Більшівці (з колекції П.Пережліти); 3 — Коржова (Тернопільська обл.).

Таблиця 3. Форми керамічного посуду з поселень трипільської культури північно-східно-го Передкарпаття. I — Незвисько; II — Хом'яківка-I; III — Белелуя-VI.

скребки. На етапі В/II (поселення Буківна-XXVIII, Сокіл-I) зростає відсоток ножів і серпів, натомість зменшується індекс кінцевих скребків і скобелів, відсоток інших знарядь майже не змінився. У ранній фазі етапу С/І (поселення Белелуя-VI, Гірське, Комарів-II, Лоева, Марківці-I, Марківці-V, Мединя-I, Одаї-II, Одаїв, Тенетники-III, Чернятин-I) теж домінують ножі (38,3 — 45,0 %), але використовувалися також скребки, різці, скобелі, розтирачі, вкладиші до серпів, різники, бічні скребки, свердла, сокири, стамески, пилки, клини, проколки, ретушери, відбійники й окремі предмети озброєння²⁵.

Знаряддя для обробки деревини (долота, тесла, сокири) виготовлялися з місцевих порід сланцю (опоки), для чого використовувалася технологія сколювання і шліфування. З рогу і кістки виготовлялися мотики, проколки, шила, лошила, рибальські гачки, оправы для вкладишевих знарядь тощо.

З міді виробляли окремі знаряддя праці, прикраси. На Прикарпатті переважно виготовляли невеликі за розмірами мідні предмети, використовуючи при цьому техніку лиття і кування, а великі предмети (наприклад, сокири) і сировину імпортували. У досліджуваному регіоні знайдено невелику кількість мідних виробів. Серед них слід згадати речі із скарбу, знайденого ще 1895 р. у Городниці²⁶, а також знахідки з культурних шарів поселень Незвисько²⁷, Марківці-I, а також із підйомного матеріалу з трипільських поселень у Вікторіві²⁸ і Більшівцях (приватна колекція галичанина П. Перекліти). Аналіз мідних сокир з Городниці (табл. 2, 1), Більшівців (табл. 2, 2), Коржової (табл. 2, 3) підтверджує думку Є.М. Черних про походження більшості трипільських мідних виробів з Балканського металургійного центру²⁹.

Одна з унікальних рис трипільської культури — її кераміка. Трипільський керамічний посуд можна поділити на дві групи: кухонний і столовий посуд. На території Передкарпаття на ранньому етапі розвитку культури зустрічається кухонний посуд, у тісті якого є домішки шамоту (товченої кераміки), а орнамент небагатий — нігтеві защіпи. Столова кераміка цього етапу частіше покрита врізним спіралеподібним орнаментом. Зустрічаються посудини, канелюри яких заповнені червоною фарбою або білою масою. Серед типів посуду виділяються грушоподібні посудини, широкогорлі горщики, шоломовидні покритишки, миски тощо.

Кераміка розвинутого Трипілля у Передкарпатті відрізняється ретельністю обробки, столовий посуд виготовлявся з добре очищеної глини (табл.3). Орнаментували різнотипний посуд з допомогою червоної, коричневої, білої і чорної фарб, причому зустрічається поєднання в орнаменті двох або більшої кількості кольорів, хоча відомі і монохромні зображення. Орнамент складався із спіралей, стрічок, овалів, трикутників, хрестів та інших знаків. Кухонна кераміка також виготовлялася із домішками шамоту, а наприкінці етапу із товченою черепашкою. Цей посуд мав досить прості рельєфні прикраси.

На заключному етапі кераміка трипільської культури північно-східного Передкарпаття набуває ще більших змін. На пам'ятниках цього часу переважає кухонна кераміка (до 90% комплексу), розпис столового посуду стає монохромним (чорного або вишневого кольору) і досить рідкісним, частіше зустрічається декорування рельєфним орнаментом, серед видів якого можна відзначити навіть відбитки плетеного шнура³⁰.

Значний інтерес для дослідників мають релігійні уявлення та поховальний обряд трипільського населення Передкарпаття. Немає сумнівів, що для трипільців цієї території, як і до всієї трипільської спільноти, був притаманний землеробсько-скотарський культ, у центрі якого знаходилося жіноче божество, що символізувало ідею родючості. Цей культ репрезентують глиняні жіночі статуетки висотою 3-

25 см, виготовлені з добре відмученої глини з домішками борошна, а також піску і шамоти³¹. Зустрічаються як досить реалістичні (табл.1,3,6), так і стилізовані статуетки (табл.1, 1,2,4,5), які змодельовані у напівсидячому або стоячому положенні. На окремих статуетках можна побачити одяг і взуття, відображені з допомогою врізних ліній або розпису фарбами. До тваринницького культу відносяться пластичні зображення бика, вівці, інших домашніх тварин (табл.1, 7,8). Із землеробсько-скотарським культом трипільців також пов'язані так звані «біноклеподібні» посудини (табл.3,1), мініатюрні посудинки і моделі трипільських глинобитних будинків (Хом'яківка-І). У трипільських будинках знаходилися глиняні вівтарі, на яких розташовувалися статуетки і культові посудини, тут і відбувалися основні обряди трипільського землеробсько-скотарського культу.

Поховальний обряд трипільського населення Передкарпаття відомий за двома поховальними об'єктами. Одне поховання, здійснене у могильній ямі неправильно-прямокутної форми за обрядом тілопокладення, знайдене на багатощаровому поселенні Незвисько. У похованні знаходився розписний керамічний кубок, датований кінцем етапу В/ІІ³². На поселенні Кунисівці під підлогою одного із трьох розкопаних наземних однокамерних жител у спеціально зробленій ямці знайдено дрібні перепалені людські кістки³³. Для трипільців характерніший тілопокладальний обряд, а поховання перепалених кісток у Кунисівцях нагадує закладальну жертву при будівництві житла.

Досить багато проблем історії трипільського населення північно-східного Передкарпаття потребують подальшого вивчення. Слід продовжити детальне дослідження відкритих трипільських поселень, встановлюючи їх розміри, планування, характер і чисельність жител. Більше уваги слід приділити дослідженням технології будівництва жител. Потребують серйозного дослідження і питання характеру господарства і занять трипільців, взаємозв'язку екології і господарства. Недостатньо глибоко досліджено контакти трипільського населення із сусідніми культурами, проблеми абсолютної хронології. Дальшого розв'язання вимагають питання, що стосуються характеру суспільної організації, а також проблеми світогляду трипільського населення.

1. Природа Украинской ССР. Ландшафты и физико-географическое районирование. — К, 1985. — С. 184.
2. Kopernicki J. Dalsze poszukiwania archeologiczne w Horodnicy nad Dniestrem // Zbiór wiadomości do antropologii krajowej, VIII, 1884. — S.23.
3. Kopernicki J. Roszukiwania archeologiczne w Horodnicy nad Dniestrem wspólne z p. W.Przibuslawskim w r. 1887 // ZWAK, II. — Kraków, 1887. — S. 20, 28, 29, 40.
4. Janusz B. Zabytki przedhistoryczne Galicyi Wschodniej. — Lwów, 1918. — S. 126 — 127.
5. Kozłowski L. Młodsza epoka kamienna w Polsce (neolit). — Lwów, 1924. — S. 195 — 198.
6. Kozłowski L. Budowle kultury ceramiki malowanej w świetle badań przeprowadzonych w Koszylowcach, Niezwiskach i Buszaszu. — Lwów, 1930. — S. 33.
7. Пастернак Я. Перші розкопки на Гуцульщині // Новий час. — 1936. — 24 верес.
8. Smiszko M. Tymczasowe sprawozdanie z badań na osadzie neolitycznej w Horodnicy, pow. Horodenka // Bulletin de l' Akademie Polonaise des Sciences et des lettres. — Cracovie, 1939.
9. Кравец В.П. Изучение поздне трипольских памятников в Верхнем Поднестровье // КСИА АН УССР. — К. — 1955. — В П 4. — С. 133.
10. Черныш Е.К. К истории населения неолитического времени в Среднем Приднестровье (По

материалам многослойного поселения у с. Незвисько) // Неолит и энеолит юга европейской части СССР. Материалы и исследования по археологии СССР. — М. — № 102. — С. 5 — 85.

11. Пассек Т.С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья // Материалы и исследования по археологии СССР. — М., 1961. — № 84. — С. 14.
12. Свешников І.К. Звіт за археологічні розвідки, проведені в Станіславській та Ровенській областях 1960 р. // Науковий архів Інституту археології НАН України. — Ф. експ. 3519. — С.4—5.
13. Свешников І.К., Мацкевой Л.Г. Исследования Среднеднестровской экспедиции // Археологические открытия 1973 года. — М., 1974. — С.341.
14. Мацкевой Л.Г., Артюх В.С., Василенко Б.А., Козак Я.Г. Исследования Прикарпатской экспедиции // Археологические открытия 1975 года. — М., 1976. — С. 361.
15. Мацкевой Л.Г., Артюх В.С., Василенко Б.А., Адаменко О.М. Исследования в Прикарпатье // Археологические открытия 1976 года. — М., 1977. — С. 337 — 338.
16. Конопля В.М. Первісні кремнедобувні шахти Прикарпаття // VII Подільська історико-краєзнавча конференція (секція археології). Тези доповідей. — Кам'янець-Подільський, 1987. — С.4-5.
17. Конопля В.М. Верхнеднестровская группа памятников трипольской культуры Украинского Прикарпаття // Тезисы докладов Всесоюзной конференции (Суздаль, 1987). — М., 1987. — С.124.
18. Пелещин М.А. Племена трипольской культуры // Стародавнє населення Прикарпаття і Волині (доба первіснообщинного ладу). — К., 1974. — С. 130 — 148.
19. Археологічні пам'ятки Прикарпаття і Волині кам'яного віку. — К., 1981. — С. 190 — 199; №№ 43 — 85.
20. Конопля В.М. Трипольская культура Прикарпаття // Археология Прикарпаття, Волини и Закарпаття (энеолит, бронза и раннее железо). — К., 1990. — С. 18 — 26.
21. Конопля В.М. Кремнеобработное производство трипольской культуры // Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. Вип. 2. (Тези виступів на науково-практичній конференції, присвяченій 90-річчю від дня народження Маркіяна Юліяновича Смішка). — Львів, 1992. — С. 21.
22. Артюшенко А.Т., Арат Р.Я., Безусько Л.Г. История растительности западных областей Украины в четвертичном периоде. — К., 1982. — С. 125.
23. Долуханов П.М., Пашкевич Г.А. Палеогеографические рубежи верхнего плейстоцена-голоцена и развитие хозяйственных типов на юго-востоке Европы // Палеоэкология древнего человека. — М., 1977. — С. 142.
24. Черныш К.К. Результаты исследований нижних шарів Незвиського поселення // Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині. — К, 1959. — Вип. 2. — С. 84.
25. Конопля В.М. Кремнеобработное производство трипольской культуры. — С. 21 — 22.
26. Рындина Н.В. Древнейшее металлообрабатывающее производство Восточной Европы. — М., 1971. — С.127 — 128; Sulimirski T. Copper Hoard from Horodnica on the Dniester // Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien. — Wien, 1961. — № XCI. — P. 91 — 92.
27. Черныш К.К. Результаты исследований нижних шарів Незвиського поселення. — С. 81, 84.
28. Крушельницкая Л.И., Конопля В.М. Работы в верхнем Поднестровье // Археологические открытия 1983 года. — М., 1985. — С. 300-301; рис.1.
29. Черных Е.Н. Металлургические провинции и периодизация эпохи раннего металла на территории СССР // Советская археология. — 1978. — № 4. — С. 59.
30. Конопля В.М. Трипольская культура Прикарпаття. — С. 25.
31. Бутко Т.С., Кочкін І.Т. Глиняні жіночі статуетки в обрядах і віруваннях трипільського населення північно-східного Передкарпаття // Матеріали IV Міжнародної археологічної конференції студентів і молодих вчених. — К., 1996. — С. 77.
32. Черныш К.К. Результаты исследований нижних шарів Незвиського поселення. — С. 84 — 85.
33. Кравец В.П. Изучение поздне трипольских памятников в Верхнем Поднестровье. — С. 134.

Володимир Баран

АРХЕОЛОГІЯ В ПОШУКАХ ПРЕДКІВ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Якщо історію України розглядати як частину всесвітньої історії, а її територію — як складову частину Європейського континенту, то цілком логічно її початок відносити до доби нижнього палеоліту /ашельська епоха/, коли тут з'являються перші стійбища первісних людей. Так традиційно й починають дослідники історію своїх країн. Підкреслюю — країн, а не народів, бо ні археологія, ні лінгвістика, ні антропологія не спроможні відтворити реальну картину процесів етногенезу на ранніх етапах становлення людського суспільства. Фактично перші сторінки історії людства — це спроба висвітлення осмисленої діяльності людини взагалі. Лише починаючи з неоліту археологи на основі вивчення здобутого матеріалу виділяють археологічні культури, пам'ятки яких пов'язані з певною територією, обмежені проміжком часу і характеризуються спільністю рис матеріальної культури. Тобто за своєрідністю пам'яток матеріальної культури їх об'єднують у культурні групи, які, у свою чергу, членуються у просторовому та часовому вимірах. І хоч на сторінках археологічних видань не стихає дискусія, що слід розуміти під археологічною культурою, пропонуються нові її визначення¹, археологічні карти континентів покриті найрізноманітнішими штрихами, що визначають різні за територією, часом та соціальним чи етнічним змістом археологічні культури.

Серед них на картах Європейського континенту помітне місце займають різночасові слов'янські культури, що позначають, як правило, різні групи слов'янських племен на різних етапах їх економічного та соціально-культурного розвитку.

Мусимо визнати той безперечний факт, що археологія достатньо володіє методами об'єднання пам'яток в окрему археологічну культуру, яка відображає життєдіяльність якоїсь одної етнічної групи або окремого суспільного організму, але тільки археологічні матеріали не можуть дати відповіді на питання, яку саме конкретну етнічну групу вони репрезентують, якою мовою говорили носії тієї чи іншої археологічної культури.

Щоб справитися із завданням визначення етнічної належності будь-якої археологічної культури, археологи вдаються до порівняльного аналізу здобутих ними результатів з результатами відповідних лінгвістичних досліджень. Це надзвичайно складна і довготривала праця, яка вимагає від дослідника вивчення джерел суміжних наук, методики їх досліджень для наступної оцінки та перевірки. Тому спрощене оперування фактами первісної археології в розумінні ніби вже окреслених і доказаних етнічних груп є далеким від науки і невиправданим навіть тоді, коли воно прикривається ультрапатріотизмом.

Найвагоміших фундаментальних результатів в історичних реконструкціях слов'янського, у тому числі українського, етногенетичного процесу можна домогтися, перевіряючи археологічні та лінгвістичні студії відомостями писемних джерел.

Такий період в історії слов'янських народів починається в середині 1 тис. н.е. В цей час розпадається Римська імперія, яка більше як півтисячоліття у значній мірі визначала основні шляхи історичного розвитку Європейського континенту, а на її уламках починають формуватися ранньосередньовічні племенні та державні утворення.

На території Європи та України ці процеси позначаються зміною археологічних культур, що припадає в основному на кінець IV — V ст. н.е.

В IV — першій половині V ст. поступово згасають і припиняють своє існування київська культура у верхів'ях Дніпра; черняхівська у лісостеповій і степовій

частині сучасної України і Подунав'ї, на території сучасної Румунії; пам'ятки типу етулії у межиріччі Нижнього Дністра та Дунаю; культура карпатських курганів, могильники і поселення якої відомі на південних та північних схилах Карпат; пшеворська культура на території Польщі. Буде не зайвим пригадати, що і виникли ці культури, крім пшеворської, в один і той же період — в кінці II — першій половині III ст. н.е. З цього випливає, що у першій половині I тис. н.е., тобто у римський період, племена Південно-Східної Європи — носії згаданих культур — жили в одному або близьких історичних вимірах. Об'єктивно існувала спільна для всіх історична причинність.

Чим вона визначалася?

Як відомо, жодна з перелічених культур не була одноетнічною. У київській культурі, крім слов'янського, простежується балтський компонент, у черняхівській — германський, сарматський, пізньоскіфський, фракійський. У культурі карпатських курганів фракійський компонент був основним, він поруч із слов'янським присутній на пам'ятках типу Етулії². Отже, спільним для усіх цих культур був компонент слов'янський. Більшою чи меншою мірою елементи слов'янської культури присутні у кожній із них.

У V — VII ст. етнокультурна карта Південно-Східної та Середньої Європи помітно змінюється. На місці київської культури виникає колочинська, у лісостеповій частині України черняхівську культуру замінює пеньківська та празька, у степу — культури тюркомовного населення. Аналогічні зміни відбуваються у межиріччі Вісли та Одри. У міру розселення слов'ян з Північного Прикарпаття у Південно-Східну Польщу тут появляються поселення празької культури, у Середній та Північній Польщі виникає дзедзіцька культура, що має місцеве підґрунтя. У процесі розселення слов'ян у Нижньому Дунаї і на Балканах з'являються пам'ятки пеньківської, а в Середньому і Верхньому Подунав'ї — празької культур, які поширюються і в межиріччя Ельби та Заале.

Які етнічні прояви спостерігаємо у нових культурах?

На відміну від попередніх, у них повністю домінує слов'янський компонент. Тому цілком справедливо й виправдано вони входять до археологічної та історичної літератури як слов'янські культури раннього середньовіччя. Разом з тим, вони не позбавлені старих субстратних, а також нових, «чужих», елементів, притаманних сусіднім культурам, хоч і в значно меншій мірі, ніж попередні.

У колочинській культурі і надалі зберігаються балтські елементи, що свідчить про змішаність населення у лісовій зоні Верхнього Подніпров'я і в ранньому середньовіччі. Це підтверджує і наявність у цьому регіоні балтських гідронімів³. У пеньківській культурі, що існувала по сусідству із степом, помітні елементи культури тюркомовного населення, яке в цьому регіоні приходило на зміну іраномовним племенам, а в південній частині пеньківської та празької культур між Нижнім Дністром і Дунаєм помітні культурні впливи субстратного романізованого населення. В усіх регіонах поширення слов'янських ранньосередньовічних культур V—VII ст. повністю зникають елементи германських, сарматських і пізньоскіфських груп населення, які в римський період так яскраво проявилися у поліетнічній черняхівській та пшеворській культурах. У межиріччі Верхньої і Середньої Вісли, Дніпра, Дністра і Прип'яті в празькій культурі зникають майже усі неслов'янські елементи попередніх культур.

Це є ще одним підтвердженням висловленої вище тези про спільність історичних процесів на території лісостепу в I тис. н.е., яка обумовлювалася не тільки природним середовищем, характером господарства та зовнішніх економічних зв'язків, але й етнічними чинниками, наявністю одної постійної етнічної групи населення,

якою в цих широтах були слов'яни. Це підводить нас до висновку, що широка зона пограниччя лісу і лісостепу в межиріччі Вісли і Дніпра була тим регіоном, де в I тис. н.е. найактивніше проходили процеси формування слов'янських племінних союзів, відомих за писемними джерелами під іменем склавів та антів. У ранньому середньовіччі вони представлені празькою та пеньківською культурами. Пам'ятки першої займають регіони, де Йордан поміщає склавів. Поселення пеньківської культури розташовані на південний схід від празької, де, за Йорданом і Прокопієм, жили анти. Як пише Йордан, «... склавини живуть від міста Новієнтуна й озера, що зветься Мурсіанським, до Данастра і на північ від Вісли, замість міст у них болота і ліси... Анти, сильніші з них, поширюються від Данастра до Данапра, там, де Понтійське море утворює вигін, і ці ріки віддалені одна від одної на відстань багатьох переходів»⁴. Прокопій Кесарійський знає антів як сусідів болгарських племен утігурів, які в VI ст. кочували у придніпровських степах. «Народи, які тут живуть, у давнину називалися киммерійцями, тепер зветься утігурами. Далі на північ від них (утігурів) займають землі незліченні племена антів»⁵. За даними «Стратегікону» Псевдомаврікія (приблизно на рубежі VI—VII ст.) ці племена займали суміжні райони. «Місцевості, зайняті склавинами та антами, розташовані вздовж рік, і вони так співвідносяться між собою, що між ними немає великої відстані, щоб про неї слід було згадувати. Племена склавів та антів подібні за своїм способом життя, за своїми звичаями, своєю любов'ю до волі»⁶. За Йорданом, умовна границя між ними, а швидше — зона стикування — в VI ст. проходила по Дністру, очевидно, в середній і нижній його течії. На півдні, за свідченнями Йордана і Прокопія, склавини та анти у VI ст. вже досягли Середнього та Нижнього Дунаю, хоча географія міста Новієнтуна та Мурсіанського озера, незважаючи на тривалі пошуки, не встановлена і досі.

У кінці V — VII ст. великі маси склавів та антів оселяються в Подунав'ї. Їх пам'ятки характеризуються наявністю празьких та пеньківських рис, а також елементів культури місцевого фракійського субстрату. В археологічній літературі ця група пам'яток відома під назвою Іпотешт-Кіндешт-Чурел⁷. Анти як назва окремого племінного союзу зникає зі сторінок візантійських авторів на початку VII ст. Останнім їх згадує Феофілакт Сімоката під 602 р., коли описує один із епізодів аваро-антських війн. У цій війні анти зазнали поразки. Чи можна з цими подіями пов'язати зникнення цілого племінного союзу і його імені? Очевидно, ні, бо антів було надто багато. Цю думку обґрунтували С.Погодін, Л.Нідерле, Є.Скрижинська, В.Петров та ін.⁸ Вірогідно, що та частина антів, яка разом із склавинами оселилася у межиріччі Дністра та Дунаю і через своє географічне положення була найкраще відома візантійським авторам, поступово втрачає своє самостійне значення і приймає назву своїх слов'янських сусідів. Таким чином, назва склавини (sklave) — латинізована форма самоназви слов'ян — поступово поширюється на всі племена антів, а згодом — на всі слов'янські племена, зокрема венедів. Вона в історичних джерелах трапляється частіше, ніж попередня збірна назва «венети». Ця зміна племінної назви значною мірою вирішує проблему слов'янської приналежності венедських та антських племен.

Як ми уже згадували, анти за територіальними та хронологічними ознаками представлені пам'ятками пеньківської культури, склавини виступають носіями празької культури. Дзедзіцьку культуру VI — VII ст., розташовану північніше празьких старожитностей, на території Польщі, на нашу думку, можна зв'язати з тією групою слов'ян, за якою залишилася стара назва венедів. Очевидно, ці назви не були випадковими. Відомо, що збірне ім'я «венети» перенесене на слов'ян західними сусідами, а ім'я «анти» має східне походження. Так і розташовані ці культури. Центральна з них — празька — залишена тією групою слов'ян, за якою утвердилася самоназва, що пізніше перейшла на всіх слов'ян.

Визнаючи існування принаймні з VI — VII ст. чотирьох різних самостійних культур, що займали окремі великі регіони Східної і Середньої Європи, слід погодитися з тим, що різними були і їхні витоки.

Щодо дзедзіцької культури, то ми приєднуємося до тих дослідників, які шукають її підоснови у пшеворській культурі, зокрема на тих пам'ятках, що мають місцеву підоснову культури кльошових поховань.

Витоки колочинської культури лежать у київській культурі, пеньківської — у черняхівських старожитностях типу Хлопкова та київських типу Роїща; празької — у черняхівських — типу Бовшева, Теремців. Усі вони пов'язуються з більш ранніми пізньозарубинецькими і волино-подільськими пам'ятками ранньоримського часу.

Шляхом картографування усіх цих пам'яток, починаючи від зарубинецької культури (кінець III ст. до н.е. — I ст. н.е.) і до V ст. н.е., вдалося встановити певну стабільність їх розміщення у широкій зоні пограниччя лісу і лісостепу України. Оскільки найбільш ранні пам'ятки ранньосередньовічних слов'янських культур, що виникають у V ст. н.е., також знаходяться у цій полосі і типологічно з ними зв'язані, можна зробити висновок, що пограниччя лісу і лісостепу України в цей час було зайнято слов'янами. Усі ці старожитності, незалежно від того, у яку культуру вони входили, вказують на їх генетичну спадкоємність і належність їх носіїв до споріднених груп. Що стосується більш давніх витоків слов'ян, то ця проблема вимагає окремого розгляду.

З викладеного напрошуються два принципові висновки: по-перше, слов'янська етнічна спільність сформувалася у I тис. н.е. на території, ядром якої були регіони північної України; по-друге, ця спільність ніколи не була однорідною, а складалася з різних слов'янських племен.

Процес розселення слов'ян, який почався у V ст., охопив не все східно-слов'янське населення. Більша його частина залишилася на старих місцях. У подальшому сформувалися три нові культурні утворення, що датуються VIII — X ст. На основі празьких старожитностей виникають пам'ятки типу Луки Райковецької між Верхньою Віслою, Дністром і Дніпром, а пам'ятки пеньківської культури входять одним із компонентів у волинцівську та роменську культури Дніпровського Лівобережжя, де не менше відчутні елементи празької культури, нащадки носіїв якої в кінці VII — VIII ст. досить інтенсивно заселяють лівий берег Дніпра.

Із старожитностями VIII — X ст. хронологічно пов'язується пізніший список племен, добре відомих за Літописом. Це дуліби, волиняни-бужани (назви одного й того самого племені у хронологічній послідовності), деревляни і хорвати на Волині та Прикарпатті, сіверяни на Лівобережжі Дніпра. Крім того, це — поляни, уличі та тиверці, що займали регіони, які у VI — VII ст. були маргіальною зоною празької і пеньківської культур.

Можна припустити, що саме ці племена становили ту частину східнослов'янського населення, яка у подальшому своєму розвитку приводить до утворення своєрідної етнокультурної спільності зі своїми мовними особливостями, що стала ядром України-Русі⁹.

Якщо це припущення правильне, то, виходячи з нових археологічних джерел, концепція М.Грушевського про те, що предками українців можна вважати наддніпрянський союз східних слов'ян, відомий візантійським авторам VI ст. під іменем антів, вимагає певного уточнення. Археологічні матеріали, отримані після другої світової війни, а, отже, невідомі М.Грушевському, змусили нас шукати витоки культур предків українців не тільки у пеньківських старожитностях, залишених антами, а й у празьких на території Верхнього і Середнього Подністров'я та Волині, де відкрито числені поселення склавів. Це тим більш можливо, що вже у VIII — X ст. пам'ятки, типу Луки Райковецької, що виростають на основі празької

культури склавів, займають усе Правобережжя від Дніпра до Вісли і від Прип'яті до Карпат та Буковини. Празькі старожитності стають водночас одним із вагомих компонентів волинцівської та роменської культур Дніпровського Лівобережжя, які належали сівер'янам. У другій половині VII ст. і надалі ім'я антів вже не згадується у писемних джерелах. На них поширюється загальне ім'я слов'ян. Це певною мірою відображено і в матеріальній культурі, пам'ятки якої вказують на проникнення склавів у райони антського ареалу. Усі літописні племена VIII — X ст. на Правобережжі Дніпра вписуються в межі культури Луки Райковецької, лівобережне плем'я сівер'ян виникає на змішаній склавіно-антській основі.

Усе це визначає місце склавів у тих історичних процесах, які призвели до зародження етнокультурної спільності, що в кінцевому розвитку стає ядром українського народу.

Починаючи з VII — VIII ст., не знаємо ніяких екологічних, воєнних або соціальних катаклізмів, що призвели б до повної заміни населення лісостепової частини України. Населення цього великого регіону, незалежно від внутрішніх змін племінних структур та їх границь, зумовлених насамперед чинниками соціально-економічного розвитку, поступово ставало рушійною силою процесів, що призвели до утворення Київської держави, а після її розпаду — до виникнення української народності. Незалежно від того, як буде вирішено питання про час і сутність цих процесів, їх коріння сягає пізньоримського і ранньосередньовічного часів, коли празькі старожитності склавів стали підосовою матеріальної культури всіх східнослов'янських племен межиріччя Дніпра, Дністра і Верхньої Вісли, та в інтеграції з пеньківськими пам'ятками антів — волинцівсько-роменської культури сівер'ян. Тут слід підкреслити, що і найраніші ранньосередньовічні житла Києва, відкриті на Старокиївській горі, відносяться до празької культури.

Отже, нові археологічні матеріали змінюють наші уявлення про антів як про єдиних предків українського народу. Усі правобережні племена, згадані Літописом, були нащадками склавів, репрезентованими пам'ятками типу Луки Райковецької. Саме вони, навіть в умовах киево-руської державності, що нівелювала племінні особливості, зберегли ті мовні та етнографічні риси, які виділяють український народ серед інших слов'янських народів.

1. Генинг В.Ф. Объект и предмет науки в археологии. — К., 1983. — С. 31 — 34.
2. Баран В.Д. Становлення ранньосередньовічних слов'янських культур та основні шляхи розселення слов'ян // Записки НТШ. — Львів, 1993. — Т. 225. — С. 59 — 85.
3. Топоров В.Н., Трубачев О.Н. Лингвистический анализ гидронимов Верхнего Поднепровья. — М., 1962.
4. Йордан. О происхождении и деяниях готів. — М., 1960. — С. 71 — 90.
5. Прокопий из Кесарии. Война с готами. — М., 1960. — С. 297 — 298.
6. Мишулин А.В. Древние славяне в отрывках греко-римских и византийских авторов в VII в. н.э. // Вестник древней истории. — 1941. — № 1. — С. 253.
7. Teodor D. Continuitate populatiei autohtone la est de Carpati in secolele VI — XI e.n. — Sasi, 1984. — S. 129 — 140.
8. Петров В.П. Етногенез слов'ян. — К., 1972.
9. Півторак Г.П. Формування і діалектна диференціація давньоруської мови. — К., 1988. — С. 52 — 87.

До 1100 — річчя Галича

Богдан Томенчук

ТРИ ПЕРІОДИ РОЗВИТКУ ІСТОРИЧНОЇ ТОПОГРАФІЇ ДАВНЬОГО ГАЛИЧА

Історія дослідження давнього Галича нараховує більше ста років. За цей час зібрано значний історико — археологічний матеріал. Але і сьогодні немає узагальнюючої концепції становлення та розвитку цього одного з найдавніших міст Русі — України. Всі старі гіпотези про «Дністровський Галич» (А.Петрушевича, Д.Іловайського, І.Шараневича, В.Луцкевича, І.Захарієвича, М.Грушевського та ін.) в основному безпідставно відкинуто, а «новітні» (А.Чоловського, Я.Пеленського, Л.Чачковського, Я.Пастернака, І.Крип'якевича, П.Раппопорта, М.Каргера, А.Кузи, В.Гончарова, В.Петрова, Н.Котляра, О.Ратича, Б.Тимощука, О.Іоаннісяна, В.Ауліха, Ю.Лукомського, О.Джеджори та ін.) зосереджені лише (в різних варіантах) навколо Крилоського городища. Основна причина такої різноплановості гіпотез закладена у складній історико — політичній ситуації, пов'язаній з Галицькою землею, походження якої також не має на сьогодні єдиного концептуального вирішення. Це ж стосується і в цілому проблеми еволюції самої держави — Київської Русі. Ще ставляться питання і розробляються дослідниками різні моделі Давньоруської держави і її соціальної та політичної стратиграфії¹. Крім того, ще немає вироблених і визнаних всіма істориками єдиних критеріїв (понять) з еволюції і соціальної топографії давніх міст, зокрема столичних². А виникнення та подальший розвиток давнього Галича як столиці землі ввібрали у себе всю складність політичного, соціально — економічного і релігійного життя цього південно — західного краю Русі — України протягом IX — XVIII ст. Все це вимагає від сучасних дослідників відповідного історико — топографічного розмежування з виділенням окремих періодів розвитку давнього Галича. Визначальним тут, як відзначає більшість дослідників, повинна бути соціальна структура міста, яка у процесі довгої історичної еволюції була різною на різних етапах державотворення. Вона, безперечно, накладала відбиток або навіть формувала соціально — історичну топографію міста (особливо столичного), яка в цілому була дуже нестабільною й історично часто змінюваною.

Новітні археологічні дослідження та аналіз наявних і писемних джерел створили основу для виділення трьох основних періодів історичного розвитку Галича: долітописний — слов'янський (до середини XII ст.), літописний — давньоруський (до середини XIII ст.) і пізньосередньовічний-церковний (до XVIII ст.)³.

Долітописний період Галича писемно майже зовсім не зафіксований та й археологічно найменш вивчений. Зважаючи на сильні традиційні державотворчі процеси на цих давньослов'янських землях⁴, вірогідно, тут міг існувати дуже давній, ще общинний (надобщинний) племінний центр, який згодом став князівським: військовим, політико-адміністративним та культовим центром Великої (Білої) Хорватії (або одним з них). На жаль, археологічний матеріал VII — IX ст., який виявлений В.Ауліхом у північній частині Крилоського городища, надто фрагментарний і малочисельний, а його датування є дуже спірним⁵. Все ж про можливість існування тут ранньослов'янського центру може свідчити і Крилоський скарб срібних предметів візантійського походження, датований VI — VIII ст. (урочище Митрополиче поле)⁶. Дуже мало виявлено на Крилоській горі і матеріалів IX — поч. X ст., що також є недостатнім для сьогоднішніх категоричних історичних висновків окремих дослідників про існування тут укріпленого посе-

лення. Спирним є і датування цим же періодом двох підкурганних «давньоугорських» поховань, виявлених Я.Пастернаком у лісі Діброва (4 км. на захід від городища). Наші повторні розкопки цих курганних могильників (8 курганів) дають підставу підтримати версію О.Моці щодо їх пізнішого печеніго — половецького походження⁷.

Сліди заселення Крилоської гори в середині X — XI ст. чисельніші і різноманітніші. Зокрема, тут досліджено (М.Каргером і В.Ауліхом) більше 20 житлово — господарських комплексів. Нами (В.Бараном і Б.Томенчуком) виявлено вперше і тогочасні оборонні конструкції (I фаза) великого Крилоського городища та багате «князівське» поховання у літописній Галичинній могилі⁸. Другою половиною X ст. датується і Крилоський скарб кувачних монет тощо. Таким чином, поки що є реальні підстави стверджувати існування великого Крилоського городища лише у цей час, не заперечуючи теоретично існування тут більш раннього укріпленого слов'янського центру.

Аналогічна ситуація пов'язана і з еволюцією інших слов'янських городищ цього прикарпатського регіону. Так, у середині X ст. на території всього Прикарпаття — Галичини з'являється група величезних на той час за площею (від кількох десятків до кількох сотень гектарів) та надзвичайно складних за планувальною структурою городищ типу Крилоського: Стільське, Пліснеське, Підгородівське тощо⁹. Окремі з них були, очевидно, князівськими центрами цих земель. А в цілому вони були слов'янськими містами — полісами великого Хорватського державного утворення, яке саме в цей час зазнало свого найвищого політичного розвитку.

Залишками долітописного, слов'янського Галича (друга половина X ст.) є велике Крилоське городище з потужною багаторядною внутрішньою (біля 50 га) та зовнішньою (на вододілі Лукви — Дністра і Лукви — Лімниці) оборонними системами (біля 50 кв.км), які відображали його складну внутрішню поселенську (полісну) структуру. Економічною основою її була аграрність цього ранньофеодального міста з великими землеробськими околицями¹⁰. Вся дотеперішня історіографія безпідставно відносила велике Крилоське городище лише до XII — XIII ст., в тому числі і з його зовнішніми укріпленнями на вододільній (східній і західній) частинах. Планувальна організація раннього, слов'янського Галича ще мало вивчена. Але, безперечно, в ній закладена складна внутрішня соціальна структура князівського (столичного) міста, яка відображала в цілому соціально — економічну структуру тогочасного ранньофеодального суспільства X ст. (Рис.1).

Крилоське городище складається з кількох (4-5) окремо виділених великих укріплених частин. Кожна з них виконувала, очевидно, своє функціональне призначення у системі слов'янського міста — поліса. Зокрема, на Крилоському городищі знаходився князівський замок, вічева (центральна найвища частина в урочищі Качків біля Галичиної могили) та торгова площі, святилища (урочище Золотий тік, княжа криниця, Галичина могила), некрополі тощо. На території центральної частини городища (урочища Сад, Плебаня, Базар) вирізняється значна концентрація житлово — господарської забудови X — XI ст., що свідчить про інтенсивне життя долітописного Галича. Дослідження багаторядних оборонних ліній Крилоського городища як внутрішніх, так і зовнішніх, показали наявність складних дерев'яно — земляних оборонних конструкцій, збудованих у середині X ст. і згорілих в кінці X ст. (I фаза). У межі поліса входила і значна територія сільськогосподарської округи (західна і східна), яка складалася з численних сільських поселень, дворів, розміщених на надзаплавних терасах вздовж рік Лукви, Лімниці, Дністра та їх приток. Існування такого великого (біля 50 кв.км)

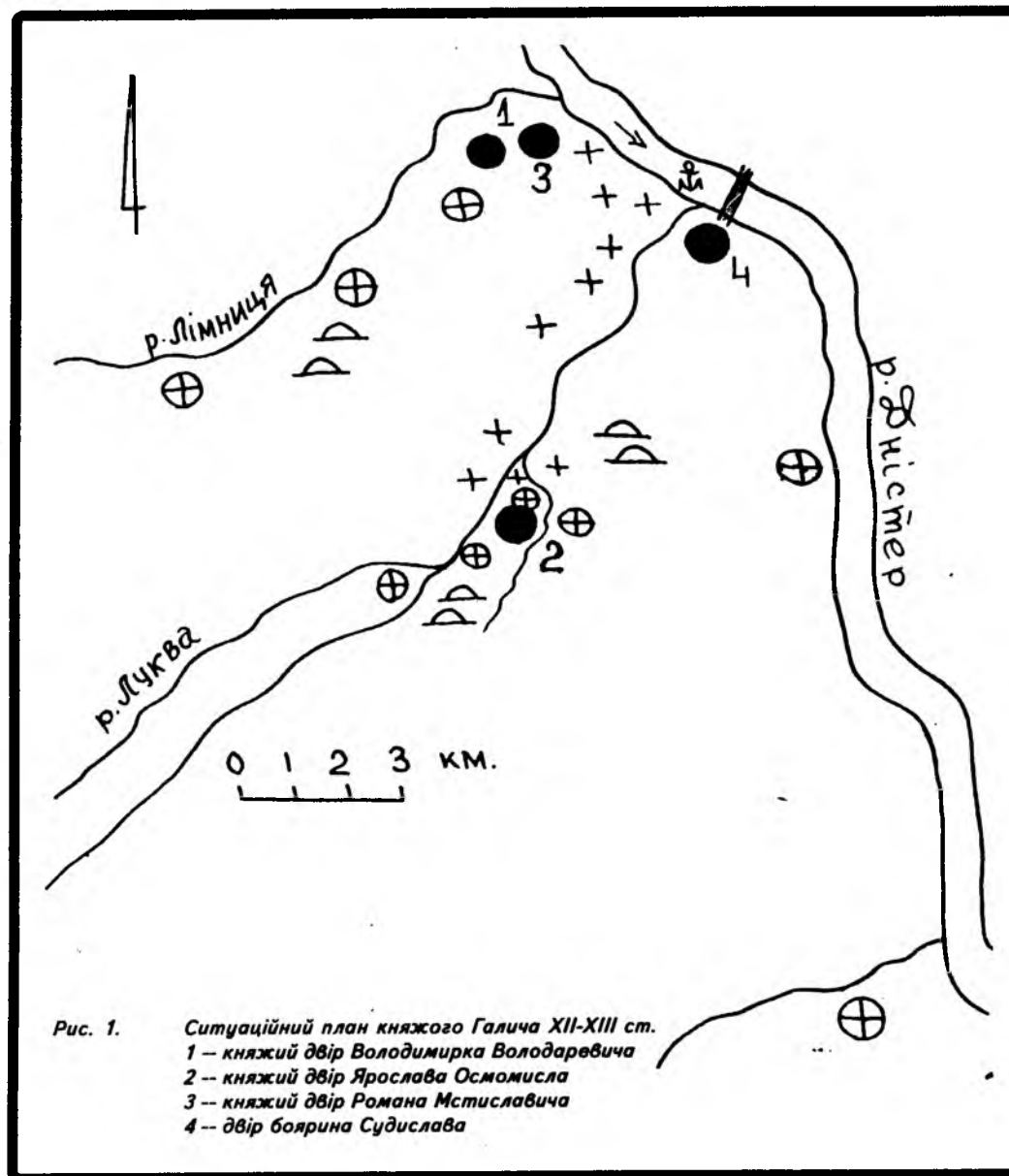

Рис. 1. Ситуаційний план княжого Галича XII-XIII ст.
1 — княжий двір Володимирка Володаревича
2 — княжий двір Ярослава Осмомисла
3 — княжий двір Романа Мстиславича
4 — двір боярина Судислава

полісного центру на Прикарпатті (Подністров'ї) передбачало і зумовлювало проживання тут, а точніше, концентрацію значної частини вищої родоплемінної знаті (бояр), купецтва, землеробів, ремісників, що згодом стало основою могутності літописного Галича.

Після ліквідації Хорватського князівства, зокрема в результаті русько-хорватської війни 992 — 993 рр.¹¹, у часи формування і зміцнення державності Київської Русі, воно було, очевидно, розчленовано на окремі землі (Перемишльську, Тербовельську, Звенигородську), і Галич на короткий час занепадає як політичний центр. Вся галицька (хорватська) земля ввійшла до складу Волинської волості. В цей період (кінець X — початок XI ст.) остаточної ліквідації самостійності всіх інших східнослов'янських союзів племінних князівств і утворення нової політичної структури з волостями припинила існування переважна більшість старих племінних столиць. Аналогічний процес заміни старих адміністра

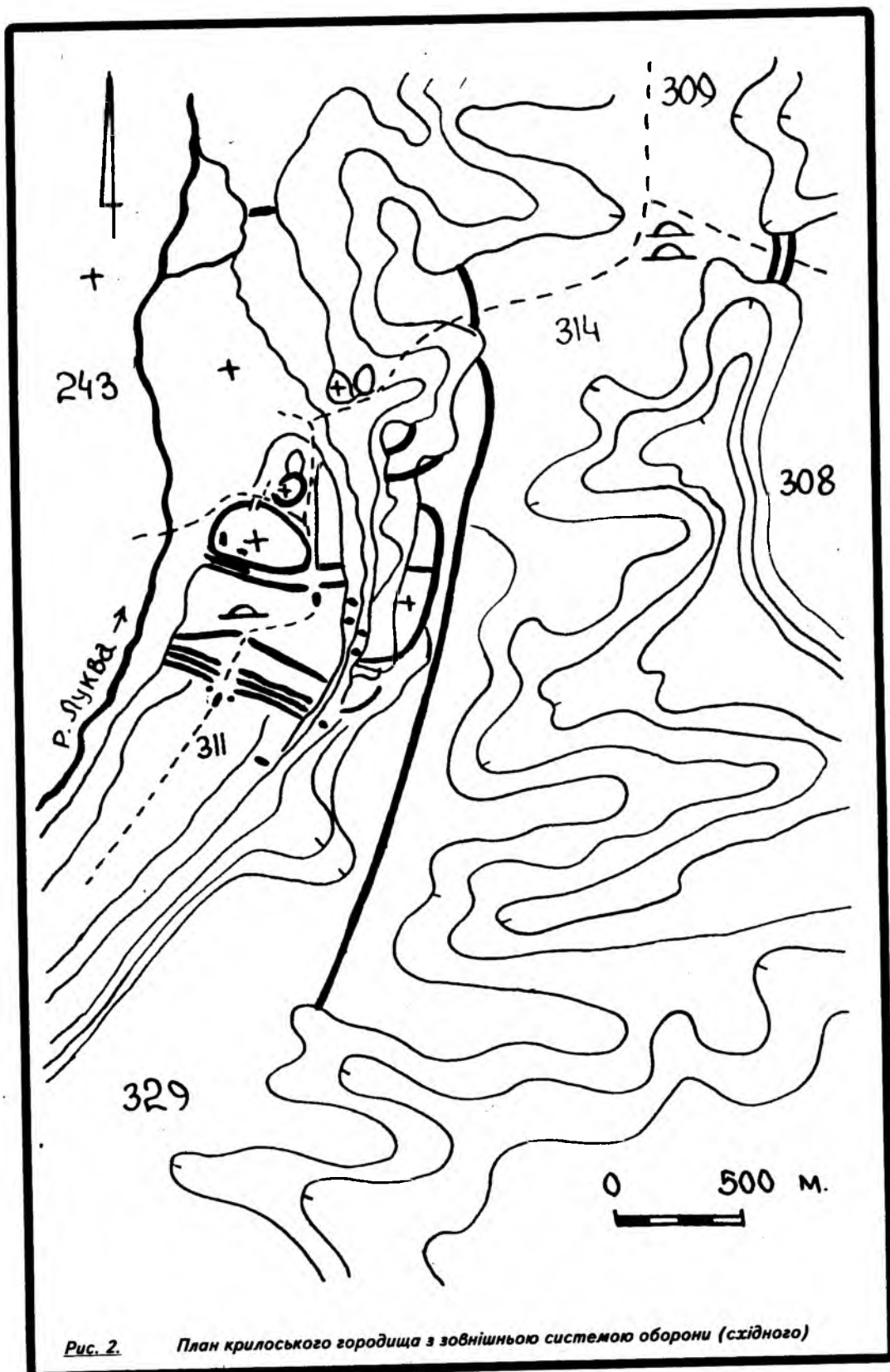

Рис. 2

План крилоського городища з зовнішньою системою оборони (східного)

тивних центрів новими у процесі розформування старих державних структур відбувався у всіх європейських державах.

У кінці XI ст. починається поступове відновлення державності галицьких (хорватських) земель через відновлення Ростиславичами (князями — ізгоями) «малих» князівських столів у Перемишлі, Звенигороді й Тереховлі. Цей процес завершився у середині XII ст., коли вони знову об'єднуються у єдине Галицьке князівство. Так, 1141 р. старий хорватський Галич стає стоїм містом великого об'єданого князівства.

З цього часу починається другий, літописний період його історії. Увесь цей сторічний період княжого Галича був позначений боротьбою прийшлих (запрошених частиною бояр), нових князів Рюрикової династії (як Ростиславичів, так і Романовичів) зі старою, місцевою боярською опозицією. Неодві часи політичної стабілізації, коли Галицьке князівство зміцнюється і навіть коли утворюється Галицько — Волинська держава, постійно триває князівсько-боярська війна. До неї втягуються як інші князівства (Волинське, Київське, Чернігівське, Пересопницьке, Новгородське та ін.), так і сусідні держави (Угорщина, Польща) та кочівники. Все це, а також татаро-монгольська навала, привели кінець-кінцем до того, що в середині XIII ст. Данило Романович засновує на Волинських землях (батьківських) нову столицю Холм, і Галич тепер уже назавжди втрачає своє політико-державне значення.

Історична топографія літописного Галича є надзвичайно складною, що пояснюється і складною еволюцією її формування. Археологічно підтверджується існування тут двох основних містотворчих центрів: боярського (старого) навколо Крилоського городища, як традиційного політико-духовного центру ранньої Галицької (хорватської) землі, та князівського (нового) — на Дністрі, як місця заснування тут прийшлими династіями (двома основними — Ростиславичів і Романовичів) двох своїх укріплених резиденцій. Зокрема (з 1141 р.) Володимирка Володаревича з літописною церквою Спаса (городище площею 1 га в урочищі Карпиця — Цегольня) та (з 1199 р.) Романа Мстиславича з церквою св. Пантелеймона (городище площею 3 га в с. Шевченково). Навколо цього нового князівського центру (на берегах Дністра та нижній частині рік Лімниці і Лукви) формується великий (біля 50 га) князівський торгово-промисловий район (посад), де концентрується до 10 церковних комплексів. Їх наступники переходили вже остаточно до старого Крилоського городища (5 км від Дністра), де формувався дитинець міста Галича. Проте велике Крилоське (хорватське) городище (50 га) використовувалося у цей час частково. Площа дитинця княжого Галича в XII — XIII ст. сягала 20 га. Решта хорватських укріплень не використовувалася. Не функціонували і зовнішні західні укріплення полісу (вододіл Лімниці — Дністра) та східні (вододіл Лукви — Дністра), які раніше дослідники безпідставно відносили до боярських укріплених дворів з храмами (за винятком двох невеликих церковних комплексів в урочищах Воскресенське і Прокаліїв Сад). Це ж стосується і комплексу невеликих оборонних валів, побудованих у річковій долині яру Мозолевого Потіку і невірно сприйнятих за залишки дамб (Рис. 2-3.)

Дитинець міста складався з двох основних частин: князівської і єпископської. Зокрема, сильно укріплений князівський замок (площею 6 га), розміщувався у центральній частині Крилоського городища, а не на Золотому Тоці (площею 1 га), як вважала вся дотеперішня історіографія. Так, для порівняння: дитинець Києва («місто Ізяслава») — 6 га, Чернігова — 6 га, Переяслава —

10 га, Полоцька — 6 га, Новгорода — 10 га, Володимира — 5 га. У центральній частині замку знаходився Успенський кафедральний собор, кладовище і князівський палац. На території князівського замку розміщувався і значний та різноманітний житлово-господарський комплекс з обслуговування князівського двору. Археологічними дослідженнями тут виявлено потужний культурний шар XII — XIII ст. з достатнім матеріалом, який свідчить про житлово-господарську та військову діяльність привілейованого населення. Наші розкопки виявили навколо замку потужні дерев'яно-земельні укріплення (II фаза), які згоріли в середині XIII ст. На північ від князівського замку, через дорогу, знаходилася єпископська частина (урочище Золотий Тік). Тут був і укріплений кафедральний монастир з церквою, кладовищем і єпископським палацом та церковно-господарським комплексом. Археологічними дослідженнями на Золотому Тоці виявлено і відповідний матеріал з великою кількістю речей культового призначення (десятки хрестиків і хрестів-енколпіїнів, стилі-писала, фрагменти окуття і застібки книг, частини кадильниці, фрагменти скляного церковного посуду, підсвічники, писанки, більше 5 олов'яних єпископських печаток-молібдул тощо). За межами укріпленого дитинця (князівського замку), на південь від нього, «за містом», була розташована стара вічева площа з літописною Галичиною могилою. Навколо князівського замку і єпископського двору — кафедрального монастиря, у межах старих хорватських укріплень Крилоського городища, знаходився і невеликий ремісничий район з обслуговування як князівського, так і єпископського дворів.

Внизу, біля дитинця літописного Галича, вздовж ріки Лукви, був розміщений великий (біля 30 га) посад міста. Його основу складали численні боярські садиби-двори. Галицькі бояри були нащадками родоплеємної знаті Хорватії, яка здавна осідала тут біля князівського замку. У Галичі, на його околицях, не виявлено жодних окремих феодалних замків. Очевидно, що саме Галич став місцем концентрації більшої, якщо не всієї частини галицького (всієї землі) боярства. Така концентрація тут численної боярської олігархії передбачала і зумовлювала її надзвичайну політико-економічну могутність у системі як Галича, так і всього Галицького князівства. Тут, на галицькому подолі (боярському посаді), також концентрувалося 6 церковних комплексів. Таким чином, існували у літописному Галичі два центри, дві зони: князівська і боярська, прийшла і місцева, які постійно протистояли одна одній як політично, так і економічно та релігійно, що привело в середині XIII ст. до загальної кризи міста-столиці, а згодом, у середині XIV ст., до втрати державної незалежності.

З втратою ролі столярного міста, яку перейняв Холм, а пізніше і Львів, старий Галич ще надовго залишався релігійним, духовним центром Галичини як «церковне місто». В час польської окупації вже не існувало єдиного, великого міського комплексу. Він розпався на окремі самостійні поселенські структури: єпископсько-митрополичий осідок, монастирі, села і нове провінційне місто з старостинським польським замком на Дністрі.

Історична топографія пізньосередньовічного (церковного) періоду Галича (середина XIII — XVIII ст.) — одна з найменш вивчених проблем. Все ж археологічні дослідження, проведені нами на його території, підтверджують скупі історичні повідомлення і дають можливість зробити попередні висновки (Рис.4). У зв'язку з тим, що цей третій, пізньосередньовічний період Галича охоплює більше 500 р. і є дуже насичений історичними змінами¹², його можна розділити на три етапи. Так, протягом першого етапу (2 пол. XIII ст. — 1595/1596 рр.) в

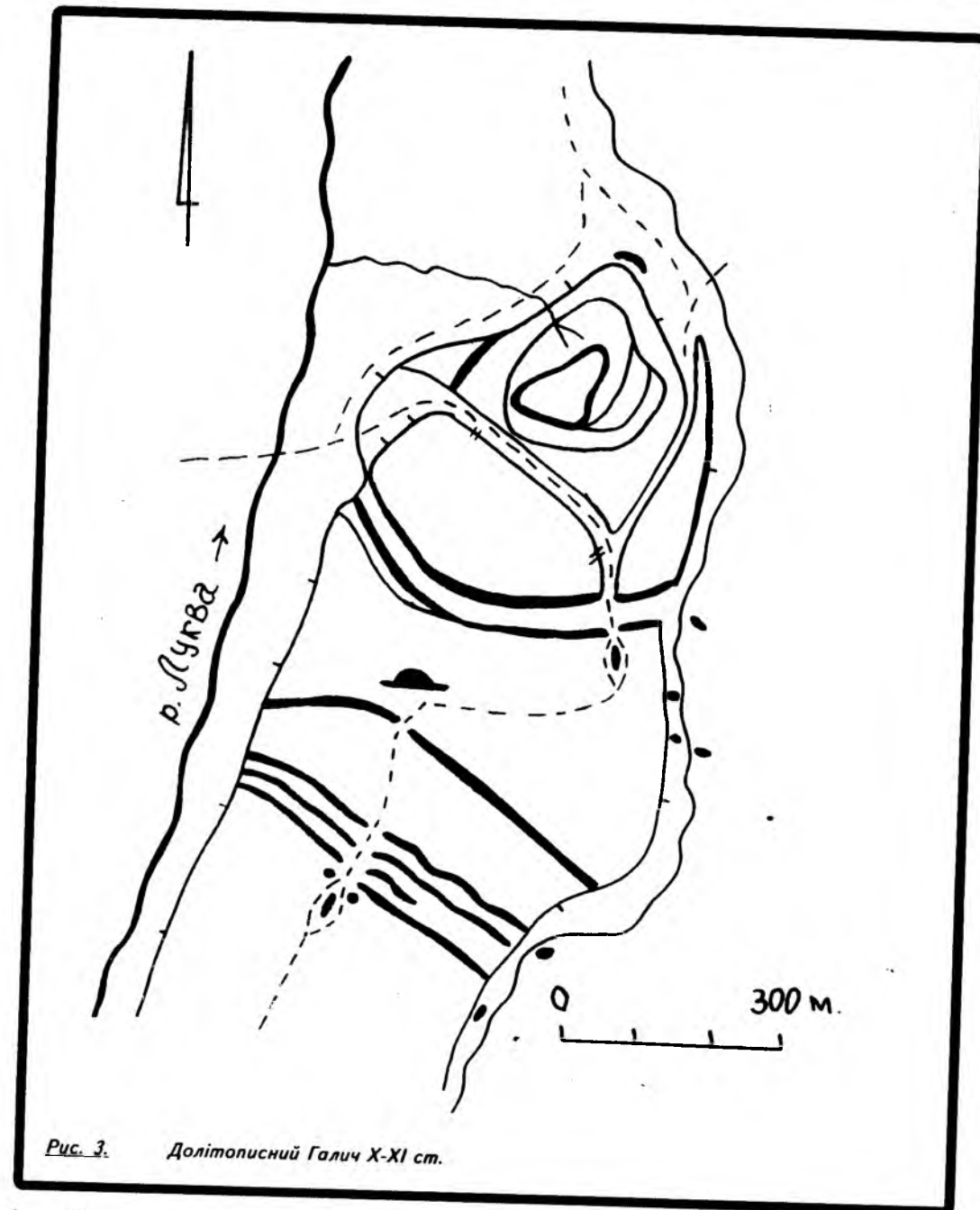

Рис. 3. До літописний Галич X-XI ст.

історії старого Галича відбувалися певні зміни, які відбилися на його історичній топографії. З середини XII до поч. XIV ст. у Галичі (Крилосі) знаходився осідок галицької єпископії. В 1338 — 1347 рр. тут був осідок галицької митрополії, який проіснував недовго, але через 25 років знову був відновлений (1370 — 1391 рр.). Тоді, очевидно, ще зберігалася стара топографічна церковна структура княжого Галича з Успенським собором, кафедральним монастирем на Золотому Тоці. У цей же час протягом 37 років (1375 — 1412 рр.) біля церкви св. Пантелеймона (тоді кафедрального собору св. Станіслава) знаходився осідок першої галицької (львівської) латинської єпархії.

З кінця XIV ст. (1397 — 1539 рр.) починається період занепаду галицького

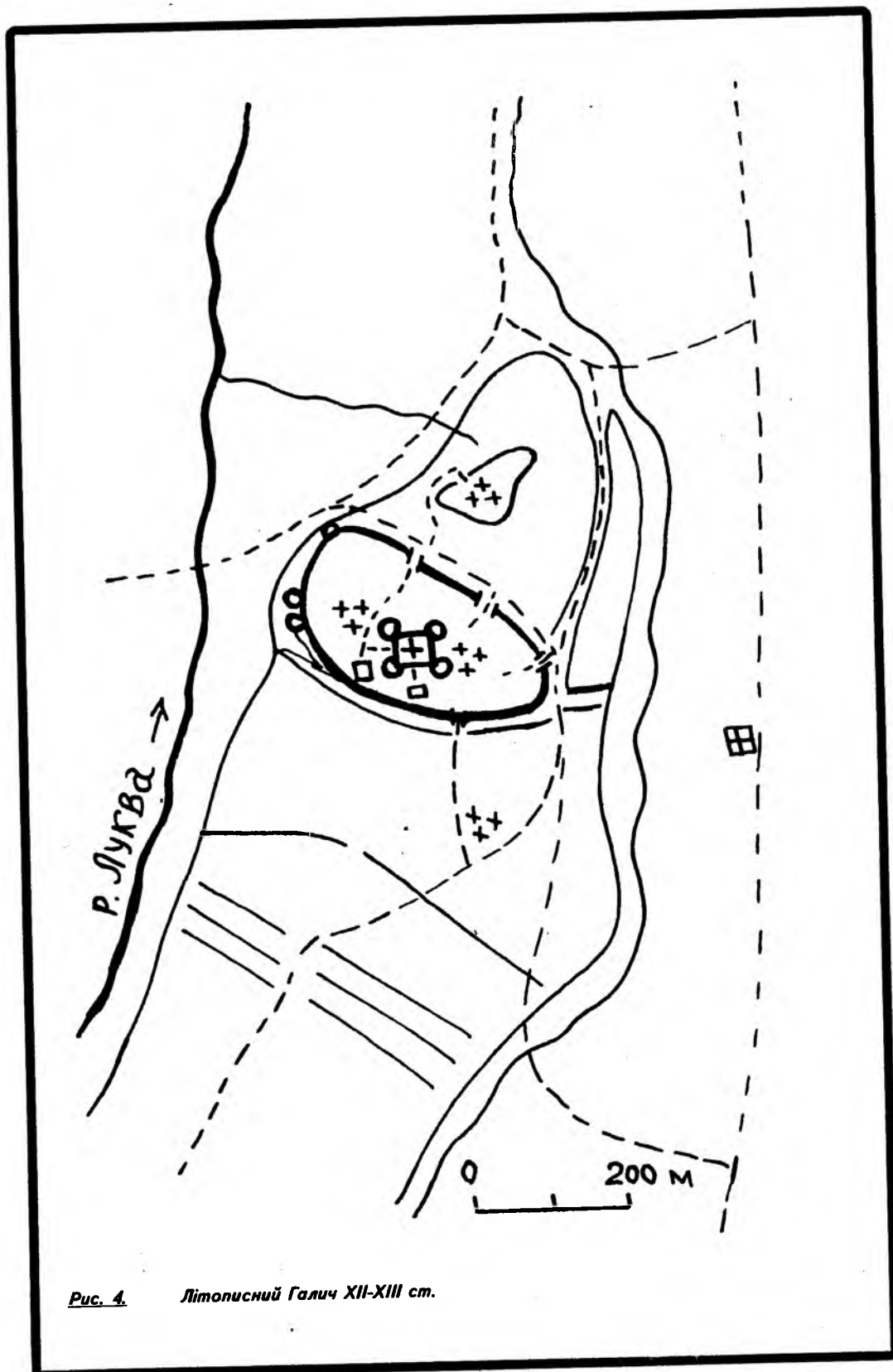

Рис. 4. Літописний Галич XII-XIII ст.

(крилоського) церковного центру. Він стає лише осідком митрополичих намісників, які повністю залежали від польської старостинської адміністрації і виконували більше господарські функції. З 1539 р. головний єпископський осідок галицької (львівської) єпархії постійно перебував у Львові. Цей перший етап закінчується 1595/1596 рр., коли на українських землях, що перебували під владою польсько-литовської держави (Речі Посполитої), була прийнята Берестейська церковна Унія. З цього часу починається другий етап історії Галича — Крилоса (1595/1596 — 1700 рр.). Унію не було прийнято двома єпископами: галицько-львівським та перемишльським. Це призвело до затяжного як церковного, полемічного, так і збройного конфлікту на цих землях. 1620 р. у Києві відновлено православну митрополію. А згодом (1648 — 1654 рр.) на Україні розгортається національно-визвольна війна під керівництвом Б.Хмельницького. Таким чином, у кінці XVI — на поч. XVII ст. склалася в Галицько-Львівській православній єпископській єпархії складна церковно-політична ситуація, що призвела до перенесення зі Львова до Галича-Крилоса головного єпископського осідку. Крилос був тоді другим за значенням єпископським осідком у Галичині. Як показали наші дослідження, тут, у межах старого князівського замку, був споруджений великий, добре укріплений єпископсько-монастирський осідок з могутніми дерев'яно-земляними стінами, валами, вежами. Крім того, навколо новозбудованої Успенської Церкви (біля руїн Успенського собору) споруджено внутрішній цегляний замок (46 x 63 м.), де розміщувався новий кафедральний монастир. У ближніх околицях Галича-Крилоса у цей період продовжував функціонувати ряд старих монастирів. Зокрема, св. Іллі в урочищі Прокаліїв Сад, св. Покрови на Вишньопольній. У дальших околицях також існували ще чернечі осідки. Зокрема, св. Миколи у Вікторові, Чесного Хреста на Соколі, Успення в Пітричі, францисканський монастир біля церкви св. Станіслава (св. Пантелеймона) (Рис.3)

Таким чином, на території старого княжого Галича як осідка галицько-крилоської капітули протягом всього пізнього середньовіччя розгорталося все церковно-релігійне життя Галицької (Львівської) єпархії.

Третій етап історії Галича-Крилоса розпочався 1700 р., коли Галицько-Львівська єпископська єпархія приєдналася до Унії. З часу окупації Галичини Австрією починається остаточна втрата Галичем-Крилосом ролі церковного центру. 1785 р. указом австрійського цісаря Йосипа II було ліквідовано усі монастирі цього терену, і тоді ж закінчився третій церковний період давнього Галича.

Такою постає спроба подання загальної концептуальної схеми еволюції давнього Галича і розвитку його історичної топографії, яка відповідає сучасному етапу його досліджень. Вона викликана не тільки необхідністю теоретичного узагальнення уже здобутого матеріалу, але більшою мірою потребами постановки окремих актуальних і спірних питань у розробці новітніх історико-археологічних досліджень давнього Галича і Галицької землі¹³.

1. Толочко П.П. Южная русь: Некоторые проблемы и перспективы историко-археологического изучения // Историко-археологическое изучение Древней Руси: Итоги и основные проблемы // Славяно-русские древности. — Л., 1988. — Вып. 1 — С. 179 — 194; його ж. Древняя Русь. — К., 1987. — С. 208 — 224.
2. Толочко П.П. Древнерусский феодальный город. — К., 1989. — С.7.
3. Томенчук Б. Три періоди розвитку Галича // Еволюція розвитку слов'янських градів VIII —

- XIV ст. у передгір'ї Карпат і Татр. Тези доповідей міжнародної археологічної конференції. — Львів, 1994 — С. 19 — 22.
4. Славяне Юго-Восточной Европы в предгосударственный период / Под ред. В.Д. Барана. — К., 1990. — С. 202 — 321; Баран В. Склавіни — предки українського народу // Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Тези міжнародної наукової конференції. — Львів, 1993. — С. 5 — 6.
  5. Ауліх В. З історії долітописного Галича // Дослідження з слов'яно-руської археології. — К., 1976. — С. 120-134.
  6. Баран В.Д. Ранні слов'яни між Дністром і Прип'яттю. — К., 1972. — С. 196-197;
  7. Моця А.П. Етнічний склад населення південноруських земель (за матеріалами поховальних пам'яток X — XIII ст.) // Археологія. — 1992. — № 1. — С.42.
  8. Баран В., Томенчук Б. Галичина могила // Галицько-Волинська держава... — С.50-52.
  9. Корчинський О. Про один тип городищ IX — початку XI ст. у Верхньому Подністрів'ї // Населення прутсько-дністровського межиріччя та суміжних територій / Тези міжнародного історико-археологічного семінару. — Чернівці, 1994. — С. 26-27; Филипчук М. Слов'янський період в історії Пліснеська // Галицько-Волинська держава... — С. 21 — 23.
  10. Толочко П. Древнерусский феодальный город... — С.39; його ж: Происхождение древнейших восточно-славянских городов // Земли Южной Руси в IX — XIV вв. — К., 1985. — С.13.
  11. Літопис руський. — К., 1989. — С.68.
  12. Грушевський М. Духовна Україна. — К., 1994 — С.136-516; Мудрий С. Нарис історії церкви в Україні. — Рим, 1990. — С. 51 — 214; Гудзяк Б. Історія відокремлення: Київська митрополія, царгородський патріархат і генеза Берестейської унії // Ковчег: Збірник статей з церковної історії. — Львів, 1993. — Ч. 1. — С. 1 — 23; Сенік С. Українська Церква в XVIII ст. // Там само. — С. 25-71.
  13. Ауліх В.В. Историческая топография древнего Галича // Славянские древности: Этногенез. Материальная культура Древней Руси. — К., 1980. — С.113-150; Джеджора О. Проблеми історичної топографії давнього Галича // Записки Наукового товариства ім. Т. Шевченка. — Львів, 1991. — Т.222. — С. 292 — 303.

Олег Жерноклеєв

НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ «МОЛОДОЇ УКРАЇНИ» (1900 — 1903)

Новітня історія європейських країн переконливо свідчить, що в періоди загострення соціальних конфліктів важливим фактором суспільно-політичного життя стає студентський рух. Науковий інтерес до цієї проблематики підсилюється тим, що виникнення і становлення іредентичної ідеології серед поневолених народів, зокрема і в Австро-Угорській імперії, було безпосередньо пов'язане з розвитком національних студентських і молодіжних рухів. Вивчення їх історії, в тому числі і в західноукраїнському регіоні, є актуальним завданням історичної і політичної наук.

Період кінця XIX — початку XX ст. відзначався важливими якісними змінами в характері українського національного руху, який у своєму розвитку вийшов за рамки культурно-просвітницької діяльності і переріс у політичний. Ознакою завершення цього процесу як загальноукраїнського явища стала поява спектру перших українських політичних партій.

Помітна роль у суспільно-політичних процесах цього часу як в Галичині, так і на Україні у складі Російської імперії належала студентству, що було об'єктивно зумовлено недостатньою соціальною структурованістю української нації. Інтелігенція виявилася єдиною верствою, здатною взяти на себе політичний провід в українському русі. Ще одним фактором була малочисельність самої української інтелігенції, вкрай низька її питома вага у суспільстві. На 1900 р. понад 94% українців галичан були зайняті у сільському господарстві¹. А серед всієї галицької інтелігенції лише 8,4% розмовляло українською мовою, тоді як польською — 71, німецькою — 14,7%². Однак тільки інтелігенція могла сформулювати політичну програму українського руху, піднести стихійну народну етнічну свідомість до національної ідеї. Вирішальною у цьому відношенні була поява нової генерації молодих діячів, яку І.Франко називав «Молодою Україною»³.

На зламі століть розвиток студентського руху по всій Україні вступив у найвищу (до розпаду імперій) фазу, яка характеризувалася масовістю і гостротою виступів, завершенням кристалізації політичної платформи та високим ступенем його організаційної самостійності. Помітне місце в суспільно-політичному житті Галичини цього періоду посів часопис львівського студентства «Молода Україна» (1900-1903 рр.). Розуміння сутності його ідейного обличчя та значення в розвитку студентського руху неможливе без бодай загального ретроспективного погляду на історію цього руху в регіоні й еволюцію його ідеології.

Витоки масового українського студентського руху в Галичині сягають 80-х років XIX ст. На фоні дедалі помітнішої політизації діяльності інтелігенції після невдалих для українців парламентських (1879 р.) та сеймових (1883 р.) виборів активізували свою роботу і студентські товариства. Однак перші з'їзди (віча) всього українського студентства Австро-Угорщини, які відбулися у Коломиї 17 вересня 1880 р. та 7 серпня 1884 р. з ініціативи віденського студентського товариства «Січ» та «Академічного братства» Львівського університету, не вийшли за рамки вимог національно-культурного характеру в галузі освіти, обмежились постановкою питань про необхідність українізації системи середньої освіти у Галичині, запровадження української мови у Львівському університеті, а також заснування літературно-наукового часопису для української молоді та її консолідацію у боротьбі за елементарні національні права⁴.

Разом з тим, спостерігалась поступова радикалізація ідеології студентського руху, причому як у національному, так і у соціальних питаннях. Паралельно

йшов процес пошуку адекватних організаційних форм і тактичних засобів реалізації політичної програми руху.

В умовах значного поширення у молодіжному середовищі соціалістичної ідеології з прифаманними їй космополітизмом та інтернаціоналістськими гаслами чергова спроба організаційного об'єднання галицького студентства була зроблена на інтернаціональній основі.

9-10 березня 1889 р. у Львові було проведено «монстр-віче» всіх студентів львівських вищих навчальних закладів, скликане з приводу обмеження австрійським урядом академічних свобод. Головними його ініціаторами були студенти-українці В.Будзиновський і С.Козловський⁵. Віче рішуче засудило порушення з боку влади громадянських прав студентів, відкинуло проект віросповідних шкіл, зажадало відставки міністра освіти. Було обрано комітет, який мав об'єднати молодь всіх навчальних закладів (С.Козловський, В.Будзиновський, К.Трильовський та ін.)⁶. «Монстр-віче» стало свідченням перетворення студентського руху на важливий і відносно самостійний чинник в громадсько-політичному житті Галичини.

Характерною рисою студентського руху цього періоду була солідарність дій українських та польських студентів⁷. В той же час навіть польська націоналістична преса визнавала, що провідна роль в організації березневих виступів належала українському студентству. При цьому «Gazeta Narodowa» попереджала, що в українському студентському русі «оборону українського народу та його прав нащеплено на велетенське дерево соціалістичних теорій Заходу, і витворилась школа, що з тенденціями народно-українськими лучить соціалізм sui generis (своєрідний, особливий — О.Ж.)»⁸.

Наступного року студентство відіграло вирішальну роль у створенні в Галичині ліворадикальних партій — Галицької робітничої (з 1892 р. — Соціал-демократична партія Галичини) та Русько-української радикальної партії⁹. Зокрема, у заснуванні РУРП взяла активну участь група студентів-марксистів (М.Ганкевич, С.Вітик, В.Будзиновський, Є.Левицький та ін.), які називали себе «національними радикалами». Один з лідерів групи Ю.Бачинський у 1895 р. в книзі «Україна ingredienta» вперше зробив спробу не тільки висунення, але й наукового обґрунтування ідеї створення незалежної української держави. Того ж року постулат незалежності і соборності України було вперше включено до програми політичної партії (РУРП). Це стало поворотною подією в розвитку української суспільно-політичної думки¹⁰.

Поступове загострення українсько-польських відносин в краї після невдалої угоди 1890 р. призвело до національного розмежування і в студентському русі. Водночас міжнародні суперечності сприяли консолідації українського студентства на національній платформі. 26 січня 1896 р. студентські товариства Львівського університету — народовська «Ватра» (створена у 1892 р.) і радикально-соціалістичне «Академічне братство» об'єдналися в єдину «Академічну громаду». Присутній на її установчих зборах М.Грушевський зазначив, що «всі признають себе синами одного і того самого народу ..., а демократизм і українізм то синоніми». Головою товариства став І.Раковський, до виділу обрано С.Голубовича, В.Гнатюка, О.Грабовського та ін.¹¹. На 1900 р. членами громади були вже 228 з 331 студента-українця, або 66 % всіх студентів-українців університету, не враховуючи богословів, яким членство в товариствах було заборонене*. Громада мала власну бібліотеку (3 тис. кн.) з великою кількістю періодики, значний фонд взаємодопомоги (2.5 тис. австр. крон), вела наукову роботу в 5 секціях (літературній, історичній, суспільних наук, філософській, природничій), які регулярно заслуховували й обговорювали наукові доповіді¹². Склад грома-

ди періодично змінювався, щороку переобиралося й керівництво.

Необхідно відзначити, що наприкінці ХІХ ст. в українському русі спостерігалася досить виразна політична диференціація між поколіннями. Галицьке студентство бачило в своїй суспільності «недостачу скристалізованого національного ідеалу», а також рутенство, «проказу москвофільства», партикуляризм, витворений штучними політичними кордонами¹³. У 1898 р. на вічі, присвяченому 50-річчю скасування кріпацтва і створення Головної Руської Ради, голова «Академічної громади» Л.Цегельський піддав різкій критиці політику угоди з поляками, що викликало невдоволення старшого покоління народолюбів. Студенти протиставили угодовству ідеал самостійної України, але у практичній боротьбі почували своє безсилля перед народолюбцями, які вже мали організацію, пресу, вплив на громадську думку. Конфлікт дав поштовх до значної активізації студентського руху.

Практичним гаслом, довкола якого вирішено було здійснити чергову спробу згуртування української молоді, стала справа університету**. 13 липня 1899 р. «Академічна громада» організувала у Львові віче всього українського студентства Австро-Угорщини за участю близько п'ятисот студентів, на якому вперше було висунуто вимогу створення окремого українського університету у Львові. Для реалізації цієї вимоги було вирішено об'єднати все українське студентство в єдину організацію з головним Оргкомітетом у Львові та локальними комітетами на місцях, а також розпочати випуск українського молодіжного часопису. Склад його редколегії, створеної восени, фактично збігався зі складом Оргкомітету. До неї увійшли: О.Грабовський, В.Старосольський, Є.Косевич, Л.Цегельський, В.Темницький, А.Крушельницький, С.Горук¹⁴.

З січня 1900 р. у Львові почав виходити щомісячний журнал «Молода Україна». В редакційній передовій статті його першого номеру зазначалось: «...Стягом, що під ним спішитимемо у бій за наші ідеали, є для нас одно велике слово: УКРАЇНА», і далі підкреслювалось: «Наша національна ідея, се не само питання мови, не само питання етнографічної відрубності, се питання політичної незалежності, питання потреб поневолених верств нашого народу, повної соціальної справедливості... Політична воля, економічна рівність та соціальна справедливість, се прикмети нашої національної ідеї». Журнал закликав до співпраці всю українську молодь без різниці віку, статі, соціального становища і партійної приналежності, а також мав на меті стати органом «не якоїсь там провінції..., а органом молодіжи всієї України»¹⁵. У статті зовсім не порушувалося питання про майбутній політичний і соціально-економічний лад української держави, не з'ясовувався конкретний зміст таких універсальних понять як «соціальна справедливість» чи «політична воля». Авторами редакційної статті були голова «Академічної громади» Є.Косевич та студент правничого факультету В.Старосольський. Хоч офіційним видавцем і редактором був М.Залітач, найчастіше редакційні статті першого річника часопису підписував В.Старосольський. Він же був автором щонайменше 13 публікацій річника, по 8 належали перу Л.Цегельського і

* Для порівняння: москвофільський «Друг» об'єднував 12% студентів українців і 22% не входило до товариств. Єдине аналогічне польське товариство «Czytelnia Akademicka» об'єднувало лише 25% студентів-поляків (Молода Україна. — 1990. — №12. — С.424)

** Формально утрактівістичний (двомовний) Львівський університет фактично був польським. Поляки значно переважали і серед його студентів. У 1900 р. серед 1844 студентів було лише 544 українця, або менше 30% (Галичанинъ. — 1900. — 30 авт.). Вимоги української громадськості щодо реального урівнювання української мови з польською в цьому закладі ігнорувались керівництвом університету при підтримці польської крайової влади.

Є.Косевича, 7 — В.Темницького. Серед авторів журналу були також М.Галущинський, А.Крушельницький, Т.Мелень, С.Томашівський, І.Брик, С.Чарнецький, М.Лозинський та багато ін. «Молода Україна» відразу набула помітної популярності не тільки в середовищі студентства, але й серед гімназистів і навіть старшого покоління українських діячів.

Теоретичний ґрунт для свого світогляду студентство знаходило в праці Ю.Бачинського «Україна irredenta». Вітаючи її друге видання у 1900 р., «Молода Україна» писала, що саме ця книга дає всі підстави молоді вважати свої ідеали не фантастичною мрією, а науково доведеною історичною необхідністю¹⁶. Що ж до «Самостійної України» М.Міхновського, яка тоді ж вийшла у Львові, то часопис в особі оглядача бібліографії, підписаного С.Т. (найвірогідніше — С.Томашівський), солідаризувався з її основною ідеєю, але разом з тим критично поставився до обґрунтування державних прав українського народу на базі лише історично-правових аргументів, які можуть бути й «мечем обоюдоострим» для України, протиставив їм «суспільний принцип», який мав би полягати у тому, що «кождий народ в границях своєї етнографічної індивідуальності має право бути самостійним і політично незалежним»¹⁷. Отже, право на політичне самовизначення розглядалось авторами «Молодої України» як природне право будь-якої нації, в тому числі й української. При такому підході легітимність національної державності не потребувала історичних доказів, не залежала від попереднього історичного розвитку нації, а витікала з самого факту її існування.

Слід зауважити, що хоча після розколу РУРП у 1899 р. постулат політичної незалежності й соборності України увійшов і до програм новоутворених Національно-демократичної (НДП) та Української соціал-демократичної партій (УСДП), однак державницька ідеологія не відразу стала пануючою навіть в українському політичному таборі. Про це свідчила й полеміка між «Молодою Україною» та народовською газетою «Буковина», у публікаціях якої було піддано сумніву можливість втілення самостійницьких гасел. У 1900 р. вперше питання про національно-політичну самостійність України стало предметом широкої дискусії у пресі. На боці «Молодої України» виступив орган НДП «Діло», натомість позицію «Буковини» підтримали москвофіли у своїй газеті «Галичанин». Полемічні замітки Є.Косевича і націонал-демократа Р.Стефановича були видані того ж року окремими брошурами під однаковими назвами «Самостійна Україна». І.Франко відгукнувся на цю полеміку відомою статтею «Поza межами можливого», опублікованою у жовтневому номері «Літературно-наукового вісника», в якій підкреслив, що повсякденна напружена праця у визначеному напрямку обов'язково дасть змогу у перспективі втілити в життя навіть ті ідеали, які сьогодні можуть здаватися нездійсненними¹⁸.

З метою заманіфестувати відданість молоді національним ідеалам і на знак протесту проти позиції поміркованих, «розумних» політиків Оргкомітет провів 14 липня 1900 р. у Львові віче всіх українських студентів Австро-Угорщини за участю близько 500 чол., в тому числі лідерів українських партій Ю.Романчука, В. Охримовича, М.Павлика, М.Ганкевича та ін. Відкриваючи віче, О.Грабовський відмітив, що «останніми часами молодіж поставила ясно і виразно ідеал самостійної України робучих народних мас». Затим з великою доповіддю виступив Л.Цегельський, який, зазначивши, що «національна держава стала тепер формою, в якій розвивається людство», вніс резолюцію про необхідність створення «самостійної української держави в етнографічних границях», до чого нації належить спрямувати всі сили. Для кого ж слід будувати самостійну Україну, спробував відповісти у своєму виступі Є.Косевич, який, підкресливши, що не сотка-

дві адвокатів і лікарів, а маси трудового народу є нацією і в праві вважати свої інтереси її інтересами, запропонував резолюцію, що закликала молодь присвятити всі сили «борбі працюючих класів українського народу против теперішнього політичного гнету», доки «не настане на цілій українській території суспільна рівність без визиску працюючих класів». Щоправда, сутність докорінної зміни існуючого ладу та «ідеалу впорядкованих суспільних відносин» так і залишилась у доповіді чітко не окресленою. Представники різних груп студентської молоді під час обговорення підтримали обидві резолюції, після чого їх було одноставно ухвалено. Потім на пропозицію М.Галущинського і після короткого обговорення була одностайно прийнята резолюція з вимогою до австрійського уряду негайно заснувати у Львові український університет. Завершилось віче співом національного гімну «Ще не вмерла Україна»¹⁹.

Аналіз ідеології українського студентського руху цього періоду в цілому свідчить, що національно-державні ідеї і гасла в ній тісно переплітались з соціальними. Таке поєднання не було випадковим. Лідери «Молодої України» перебували під значним ідейним впливом галицько-української соціал-демократії²⁰. Були причини й більш об'єктивного характеру. Український рух кінця XIX — початку XX ст. значною мірою був ідейним спадкоємцем М.Драгоманова. Саме під його впливом українська нація розглядалась авторами «Молодої України» як така, що складається майже виключно з трудящих верств («се самі пролетарі або майже зпролетаризовані мужики»), з чого випливало фактичне ототожнення для України національної боротьби з класовою, робився висновок, що «українська національна справа знайде свою розв'язку тільки і виключно тільки через розв'язку соціальної квестії — квестії визволу українських робучих мас з під економічного визиску чужих і своїх визискуючих верств»²¹. Поширення ліворадикальної ідеології було значною мірою й реакцією на панування правоконсервативних сил, помітне загострення соціальних суперечностей на початку XX ст.

Соціалістичні ідеї знаходимо в цей час у програмах практично всіх основних українських політичних партій Галичини і Наддніпрянщини. Серед освіченої молоді соціалістичний світогляд був своєрідною модою, а його відсутність прирівнювалась до консерватизму або й реакційності. Один з провідників «Молодої України» В.Темницький тридцятьма роками пізніше навіть твердив про рівнозначність обидвох концепцій (соціалізму і самостійництва) в ідеології студентського руху досліджуваного періоду²². Однак це твердження суперечить положенням ряду публікацій «Молодої України», в тому числі і редакційних, про те, що «ідеал самостійної України — се перша і основна, се вихідна точка ідеалів молодіжи», яка є «синтезою всіх наших змагань» і тим знаменником, до якого «треба звести всі наші політичні і культурні змагання»²³. Отже, національна ідея була безсумнівно пріоритетною. Загалом, ідеологію «Молодої України» можна ідентифікувати з націоналізмом в широкому розумінні цього поняття як дискурсу, що ставить долю нації на вершину ієрархії цінностей. Національний ідеал у формі незалежної державності проголошувався святим, таким, заради якого молодь готова була в разі потреби до найтяжчих випробувань і самопожертви, висловлювала свої почуття у надзвичайно палких, яскравих, емоційних виразах. Водночас ця ідеологія була принципово відмінною від пізнішого інтегрального націоналізму, що відкидав демократичні засади і соціалізм. За кваліфікацією, запропонованою І.Лисяком-Рудницьким, вона має бути віднесена до новітнього українського самостійництва народницького напрямку, для якого були характерними два основних компоненти: прагнення до національної і громадянської свободи та прагнення соціальної справедливості²⁴. При цьому бажання лідерів

«Молодої України» конкретизувати соціальний зміст свого розуміння національної ідеї, синтезувати її з універсальними ідеями свободи і справедливості можна, на нашу думку, розглядати як спробу наповнити свій націоналізм громадянським суспільством²⁵. Проте ця спроба не набула у їхніх теоретичних розробках логічно завершених форм.

Поряд з цим залишалась неясною і відповідь на питання про те, яким чином має відбутись визволення України. Стратегія і тактика визвольного руху детально і з практичної точки зору не розроблялись, а найближчі завдання зводились фактично до освіти і науки, які проголошувались єдиною зброєю молоді, та до боротьби «о всі права поневоленого народу, ... о кожду найменшу культурну інституцію»²⁶.

Цікаво, що «Молода Україна» неоднозначно сприймалась політичними силами лівої орієнтації, зокрема і тими, що стояли на національно-державницьких позиціях. Наприклад, УСДП цілковито підтримувала студентство. 24 листопада 1901 р. партія організувала у Львові мітинг на підтримку вимог студентів, в резолюції якого наголошувалось, що справа університету — «се лиш відламок один великого питання національного... і тому остаточна ціль змагань національних мусить бути у нас — самостійна, незалежна республіка українська»²⁷. В той же час, критичне ставлення молоді до діяльності РУРП викликало обмін різкими випадками між радикальною пресою і «Молодою Україною», видавці якої характеризувались як «паничі в демократичнім сурдуті», «полівський нако-рінок» (тобто сини священників — О.Ж.)²⁸. Оглядач «Літературно-наукового вісника» М.Лозинський розцінив ідеологію «Молодої України» як «пусту націоналістичну фразеологію, яка не стає вартнішою навіть у соціалістичній оправі»²⁹.

Слід враховувати і той факт, що, не зважаючи на позірну відсутність принципів ідейних розходжень серед самого студентства, в дійсності послідовним носієм соціалістичних поглядів була лише група найактивніших студентів-видавців «Молодої України», яка, хоч і мала помітний вплив, становила явну меншість щодо загалу студентства³⁰. Виявленню цієї диспропорції сприяла організована згаданою групою сецесія українських студентів з Львівського університету.

У січні 1902 р. після ряду бурхливих віч на знак протесту проти ігнорування своїх національних прав українські студенти залишили Львівський університет і роз'їхалися для навчання у Відень, Прагу, Краків та інші міста.³¹ Основним організатором сецесії, за деякими даними, був В.Старосольський³². Однак австрійське міністерство освіти у березні того ж року видало розпорядження, за яким українська мова в університеті позбавлялась і тих прав, які вона мала до того за традицією. Невдача акції сприяла усвідомленню студентством неспроможності здобути український університет виключно власними силами, у відриві від боротьби всієї української суспільності за національні права, показала необхідність включення молоді в цю боротьбу, в тому числі і через існуючі політичні партії. Стала очевидною пряма залежність рівня забезпечення національних потреб від ступеня політичного розвитку самої нації.

В умовах розгортання в краї грандіозного аграрного страйку влітку 1902 р. було вирішено припинити сецесію, щоб поєднати свою боротьбу з боротьбою мас, взяти в ній безпосередню участь. Для цього на зборах українських студентів 25-27 липня у Львові було обрано-комітет на чолі з Т.Меленем³³. Створювались й місцеві комітети, і молодь взяла активну участь у страйковій агітації³⁴. Проте в ході всіх цих подій практично ще з осені 1901 р. через брак сил і коштів припинився регулярний випуск «Молодої України». Останнім її номером стало

число 8-9 за 1902 р., що появилось аж в березні 1903 р. Всі спроби відновити видання з збереженням його ідейної спрямованості виявились невдалими: практична участь студентства у політичній боротьбі зумовила значну партійно-політичну диференціацію в його середовищі.

Частина «молодоукраїнців» незабаром опинилася в лавах УСДП (В.Старосольський, Т.Мелень, В.Темницький, Є.Косевич). Їх прихід до діяльності в партії у 1905-1907 рр. призвів до посилення національного елементу в її ідеології та виникнення нової, національної течії в українському соціал-демократизмі («молодих» або «автономістів»), які прагнули емансипації партії з-під впливу польської соціал-демократії і перетворення її на самостійну, впливову політичну силу.

Поряд з цим цілком логічним виглядав і відхід решти видавців і численних прихильників «Молодої України» від соціалістичної ідеології. На фоні дедалі зростаючого напруження українсько-польських взаємин в краї акцент в політичній боротьбі на початку ХХ ст. остаточно переноситься з соціальних питань на національне, а провідне місце в українському політичному таборі посіла на тривалий час націонал-демократія.

Не зважаючи на партійно-політичні розбіжності, спільним для всіх колишніх «молодоукраїнців» залишився національний ідеал, що вони підтвердили своєю участю і співпрацею в складі різних політичних сил у національно-визвольних змаганнях, особливо в роки Першої світової війни і в подальший період. Достатньо згадати, приміром, що директор української гімназії в Рогатині М.Галушинський очолював легіон Українських Січових Стрільців, В.Старосольський, відомий адвокат і вчений, був першим головою товариства «Січові Стрільці» у Львові (1913 р.), а у 1915-1918 рр. постійним відпоручником Української Бойової Управи при легіоні УСС, одним з головних політичних провідників та ідеологів стрілецтва. В лавах УСС загинув у 1915 р. Т.Мелень. Член християнсько-суспільної партії, редактор її часопису «Руслан» С.Горук командував куренем легіону УСС. В. Темницький (голова УСДП у 1914-1919 рр.) та Л.Цегельський (один з лідерів НДП, посол до австрійського парламенту) представляли свої партії у Головній, пізніше — Загальній Українській Раді, входили до складу урядів відповідно УНР і ЗУНР. Відомий діяч радикальної партії А.Крушельницький був міністром освіти УНР (1919 р.).

Підбиваючи підсумки, необхідно зазначити, що національна ідея посідала центральне місце в ідеології українського студентського руху на рубежі ХІХ-ХХ ст. При цьому вона мала широкий соціально-політичний зміст, акумулювала в собі прагнення українського народу до національної свободи, демократії та соціальної справедливості.

Попри брак у студентства політичного досвіду і реалізму, поразки у практичній боротьбі за свої права державницька ідеологія була консолідуючим фактором, який сприяв становленню нової генерації української національної еліти.

1. Bujak F. Galicya. — Lwów — Warszawa, 1908. — Т.І. — S.70-71, 129.
2. Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych. — Lwów, 1905. — Т.ХХ. — Zęsz.2. — S. 20-21.
3. Франко І. Молода Україна. — Частина перша. Провідні ідеї й епізоди. — Львів, 1910. — С. 8-9.
4. Діло. — 1880. — 22 верес.; 1884. — 9 серп.
5. Державний архів Львівської області, ф.27, оп. 2, спр.423, арк.4.
6. Kurier Lwowski. — 1889. — 9,10 mar.

7. Hornowa E. Ukraiński obóz postępowy i jego współpraca z polską lewicą społeczną w Galicji 1876-1895. — Wrocław, 1968. — S.105.
8. Gazeta Narodowa. — 1889. — 21 mar.
9. Himka J.P. Socialism in Galicia. The Emergence of Polish Social-Democracy and Ukrainian Radicalism (1860-1890). — Cambridge, Mass., 1983. — P.141.
10. Див.: Грицак Я. «Молоді» радикали в суспільно-політичному житті Галичини // Записки НТШ. — Львів, 1991. — Т. ССХІІ. — С.92, 105-109.
11. Назарук О., Охримович О. Хроніка руху української академічної молодіжи у Львові // Історичний огляд життя в студентських українських організаціях. — Львів, 1908. — С.39-40.
12. Молода Україна. — 1900. — № 12. — С.465.
13. Темницький В. Часопись «Молода Україна» // Історичний огляд життя в студентських українських організаціях. — С. 54.
14. Там само. — С.53,57.
15. Від редакції // Молода Україна. — 1900. — № 1. — С.1-2.
16. Молода Україна — 1900. — № 3. — С. 120.
17. Там само. — № 6. — С. 240.
18. ЛНВ. — 1900. — Т.ХІІ. — Кн.10. — С.1-9.
19. Молода Україна. — 1900. — № 8. — С.297, 308-323.
20. Темницький В. Микола Ганкевич. — Львів, 1932. — С.7.
21. Цегельський Л. Всесвітній соціальний рух а українська національна справа // Молода Україна. — 1900. — № 6. - С.204, 207-208; його ж. М.П. Драгоманов, його думки, діяльність, значення // Там само. — № 2. — С.57-61.
22. Темницький В. Микола Ганкевич. — С. 7.
23. Молода Україна. — 1900. — № 7. — С.251-252, 263, 267.
24. Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. — К., 1994. — Т.2. — С. 69, 248-249.
25. Про актуальність такого підходу в сучасних умовах див.: Кеннеді М. Історична спадщина та громадянське суспільство: альтернативні нації в Східній Європі // Україна модерна. — Львів, 1996. — Ч.1. — С.123-131.
26. Косевич Є. Молодіж і політика // Молода Україна. — 1900. — № 2. — С.49; Від редакції // Там само. — № 1. — С.3.
27. Воля. — 1901. — 1 груд.
28. Молода Україна. — 1900. — № 6. — С. 249; № 12. — С.473-475.
29. Лозинський М. Гльоси про міжпартійні відносини галицьких українців // ЛНВ — 1905. — Т.29. — Кн. 1. — С.19-20.
30. Темницький В. Часопись «Молода Україна» . — С.54-55.
31. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі: ЦДІАУЛ), ф. 146, оп.8, спр. 147, арк.1-2.
32. Темницький В. Сецесія з Львівського університета // Історичний огляд життя в студентських українських організаціях. — С.67.
33. ЦДІАУЛ, ф.146, оп.8, спр.150, арк.22-23; Левицький К. Історія політичної думки галицьких українців 1848-1914: На підставі споминів. — Львів, 1926. — С.370.
34. ЦДІАУЛ, ф.360, оп.1, спр.503, арк.7-8; ф.146, оп.8, спр.565, арк.45; Петлюра С. Українська соціал-демократична партія в Австрії. — К., 1907. — С.22.

Микола Генік

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В ПОЛІТИЧНИХ КОНЦЕПЦІЯХ ПОЛЬСЬКИХ ПРАВОЦЕНТРИСТСЬКИХ ПАРТІЙ (1918 — 1920)

Період відродження і становлення національних держав Центрально-Східної Європи після Першої світової війни характеризувався складністю і загостренням польсько-українських стосунків. У цей період йшло формування зовнішньополітичних концепцій української і польської держав.

У вітчизняній історіографії, особливо в останні роки, активно досліджується проблематика українсько-польських стосунків періоду 1918-1920 рр., однак вона обмежується переважно аналізом загального стану цих відносин та розглядом позиції української сторони. Для глибокого розуміння механізмів, факторів і закономірностей формування політики Другої Речіпосполитої в українському питанні необхідним є розкриття позицій польських політичних партій, оскільки в період парламентаризму урядова політика Польщі складала рівнодійний вектор різних політичних сил з урахуванням співвідношення їхнього впливу. Зовнішньополітичні умови, стан міжнаціональних стосунків та співвідношення політичних сил вплинули на те, що польська політика в українському питанні у 1918 — 1920 рр. розвивалась переважно згідно з концепціями правоцентристського табору.

Правоцентристський табір складався з націоналістичних, консервативних і ліберальних партій та правого крила людського руху. У національному питанні їх підтримувала і лівонаціоналістична партія — Національний робітничий союз (НРС)*.

В Установчому сеймі (1919 — 1922) партії правоцентристського табору володіли 69 % мандатів від загальної кількості (394 депутати) і внаслідок цього справляли вирішальний вплив на формування політики відновленої польської держави.

Консолідуючим осередком табору виступала Національно-демократична партія (НДП)**, яка мала найчисленніше парламентське представництво — 140 мандатів (35,8%), — та володіла значними впливами у суспільстві, завдячуючи специфіці своєї соціальної бази — шовіністично настроєній інтелігенції, чиновництву, середньому землевласництву і дрібному міщанству. Ендеція справляла значний вплив на формування зовнішньої політики відродженої Речіпосполитої, оскільки під її контролем перебував Польський національний комітет (ПНК)*** у Парижі та більшість польських урядів у 1919 — 1926 рр. Посиленню ендеції і поширенню шовіністичних настроїв сприяло також різке загострення міжнаціональних антагонізмів у період становлення польської держави. Ці фактори зумовили домінування НДП у правоцентристському таборі.

Польський консервативний рух у перші роки відновлення незалежності не

* *Національний робітничий союз (НРС) — робітнича партія націоналістичного спрямування, утворена у 1905 р. Соціальна база: робітництво і дрібна буржуазія. Лідери: К.Попель, В.Гері, Б.Фізна.*

** *Національно-демократична партія (НДП) — найвпливовіша партія правонаціоналістичного спрямування, утворена у 1897 р. Лідери: Р. Дмовський, С.Гломбінський, С. Грабський, Є.Гертих, М. Прушинський та інші. Членів НДП називали «ендеками» і «вшехлопами».*

*** *Польський національний комітет (ПНК) — польське політичне представництво при урядах країн Антанти під час Першої світової війни та в період Паризької мирної конференції, утворений ендеками 1917 р. в Парижі. Голова ПНК — Р. Дмовський.*

зміг сконсолідуватись у єдиний табір і був розколений, насамперед, за регіональною ознакою. Так зване «кресове» землевласництво, — подоляки, — в умовах постійної загрози польським національним і економічним інтересам у Східній Галичині, зблизилось і розчинилось в ендеції. Поміщицтво етнічно польських земель, не зазнаючи в процесі формування своєї ідеології безпосереднього впливу польсько-українських антагонізмів, відзначалось більшою поміркованістю в національному питанні. Серед них українофільськими поглядами виділялись краківські консерватори, — станчики, — і у дещо меншій мірі — великопольські, варшавські і віленські консерватори.

Однак, специфіка соціальної бази, яка в умовах суспільно-політичних перетворень не могла забезпечити консерваторам вагомого представництва у законодавчих органах та захисту їхніх інтересів у процесі аграрної реформи, змушувала їх йти на зближення з ендецією і опосередковано підтримувати її політичний курс.

Праве крило людовського руху, партія заможного польського селянства — Польська народна партія «Пяст» (ПНП — П)*, не зважаючи на значні впливи і широку соціальну базу, не мала сформованої ідеології і найчастіше схилялась до націоналістів. Зближення з ендецією і підтримка «Пястом» її шовіністичного курсу мотивувалось, насамперед, спільністю інтересів у справі земельної реформи на «східних кресах». Усунення українського селянства від участі у парцеляції поміщицьких маєтків та польську колонізацію націоналісти розглядали як інструмент для зміни національної структури населення західноукраїнських земель. У свою чергу, «Пяст» планував такими методами вирішити аграрне питання польського селянства.

Таким чином, у правоцентристському таборі виділялись дві течії: націоналістична і поміркована, яку можна кваліфікувати як несформовану і непослідовну опозицію радикальному націоналізмові, зацікавлену з тактичних причин у політичній підтримці ендеції і перебуваючу внаслідок цього під її переважним впливом.

У 1918 — 1920 рр. польська політика в українському питанні концентрувалась навколо розв'язання комплексу основоположних проблем: визначення позиції польської сторони в справі утворення української держави, встановлення лінії польського східного кордону та формування концепцій національної політики щодо української меншини у польській державі. Ставлення націоналістичних і поміркованих партій Польщі до згаданих проблем суттєво відрізнялись, ґрунтуючись на ідеологічній базі, опрацьованій ще перед першою світовою війною.

В умовах боротьби за ліквідацію іноземного гноблення, коли на східних окраїнах колишньої Першої Речіпосполитої зазначилось протистояння польського й українського визвольних рухів, Національно-демократичною партією було сформульовано доктрину суспільного дарвінізму, що визнавала існування між-національної «боротьби за існування». Реалізація доктрини біологізму в суспільно-політичній, соціально-економічній і культурній галузях спрямовувалась на максимальне гальмування національного розвитку українців і їхню колонізацію. Заперечуючи перспективи українського визвольного руху, програма НДП заявляла, що «партія прагне до всестороннього ослаблення цих ворожих напрямків шляхом безоглядного поборювання безпідставних претензій при одночасному енергійному зміцненні на даній території польського елемента і його цивілізаційної праці». Проповідуючи принцип безоглядного примату інтересів власної нації, один з основоположників ендецької ідеології Я.Л. Поплавський

* Польська народна партія «Пяст» (ПНП — П) — найсильніша селянська партія, утворена у 1913 р. Соціальна база: заможне селянство Малопольщі. Лідери: В. Вітос, С. Войцеховський, Я. Домбський, Я. Бриль, М. Ратай. Членів ПНП — П називали «людовцями».

твердив, що «кожна політика (...) у стосунку до інших національностей завжди є загарбницькою, завжди повинна прагнути до здобуття нових територій чи повернення втрачених». Він висував гасло примусової асиміляції непольських національностей, домагався усунення всього, що перешкоджало зміцненню польськості. Пізніше ці постулати розвинув лідер ендеків Р. Дмовський¹.

Політична думка польської національної демократії, сприймаючи український національно-визвольний рух як небезпечного конкурента для великодержавних інтересів Польщі, вважала постанову української держави небажаним і шкідливим процесом. Це пояснювалося перешкодами для відновлення Польщі в історичних кордонах 1772 р. та ведення асиміляційної політики щодо українського населення. Крім того, в ідеологів «вшехполяків» викликала побоювання перспектива геополітичного розташування Польщі між Німеччиною та Україною, яка, на їхню думку, перед постійною загрозою з боку російського імперіалізму проводитиме германофільську політику². Навіть виникнення українського питання в другій половині XIX ст. ендеки приписували не закономірним процесам національного пробудження, а німецько-австрійським інтригам, спрямованим на ослаблення польських і російських впливів у Центрально-Східній Європі. На цьому ґрунті ендеки не заперечували можливості польсько-російського зближення, яке б передбачало поділення українських земель та співробітництво у придушенні національно-визвольних рухів поневоленого народу. Спільність інтересів у проведенні антиукраїнської політики «вшехполяки» вбачали і у відносинах з Румунією, що претендувала на Бесарабію і Буковину та не була зацікавлена мати сусідом державу без глобальних геополітичних інтересів, яка б зосередила центр тяжіння своєї національної політики у причорноморському регіоні³.

Помилковий висновок про незрілість українців до самостійного державного життя штовхав НДП на шлях заперечення доцільності існування української держави. Під час польсько-української війни 1918 — 1919 рр. ендеки виступали основними ініціаторами ведення активних наступальних дій, спрямованих на повалення української державності та інкорпоративне приєднання «східних кресів» до Польщі⁴.

Поміркована течія правоцентристського табору, особливо консервативна Партія національної правиці (ПНП)*, не поділяла шовіністичних поглядів ендеції, висловлювала підтримку українській державності на Наддніпрянщині і старалась розв'язати міжнаціональні суперечності шляхом порозуміння, йдучи на незначні поступки, переважно культурно-національного характеру, відкидаючи при цьому необхідність суспільно-економічних перетворень⁵.

Консервативні групи, насамперед Партія національної правиці і Польське народне об'єднання (ПНО)**, в українському питанні висували своєрідний синтез інкорпораційної і федералістської програм, передбачаючи досягнення Польщею історичного кордону і військову підтримку України, обмеженої тільки до колишніх російських володінь на Наддніпрянщині. Практично це означало поділ українських земель між Росією, Польщею й українською державою, узалежненою шляхом нерівноправних військово-політичних і економічних договорів від Польщі⁶.

До такого варіанту тяжіла також Польська народна партія «Пяст», позиція якої відзначалась непослідовністю. Приєднуючись у теорії до федералістських

* Партія національної правиці (ПНП) — політична організація краківських консерваторів, утворена у 1907 р. Соціальна база: велике землевласництво, аристократія, інтелігенція. Лідери: М. Бобжинський, А. Скинський, Ю. Новак.

** Польське народне об'єднання (ПНО) — християнсько-суспільна партія, утворена у 1916 р. Лідер — В. Камеєцький.

гасел, людовці одночасно підтримували інкорпоративну політику ендеків, розглядаючи «східні креси» як вигідний об'єкт для колонізації польським селянством з метою розширення польської території та зміцнення польської присутності на західноукраїнських землях⁷.

З питанням ставлення до української державності-тісно перепліталась проблема визначення лінії східних кордонів Польщі. При її вирішенні правоцентристський табір виходив з постулату про право на повернення історичних кордонів Першої Речіпосполитої станом на 1772 р. Один з лідерів НДП С. Грабський обгрунтовував концепцію, згідно з якою до польської держави повинні відійти землі, які «всім своїм історичним минулим, своєю цивілізацією і етнографічним складом належать до польської національної території»⁸. Пізніше ці ідеї були внесені у програму партії, ухвалену на II з'їзді Народно-національного союзу (ННС)*, в який трансформувалась НДП.

Обгрутовуючи польські загарбання на сході, програма ННС вимагала приєднання до Польщі земель, на яких «польське населення домінує чисельністю чи цивілізацією»⁹. Разом з тим, ідеологи ендеції, прагнучи до утворення однонаціональної польської держави та асиміляції української меншини, усвідомлювали, що в кордонах 1772 р. ці концепції зустріли б серйозні труднощі на шляху втілення, бо «польський елемент був би в меншості». Тому більшість партій правоцентристського табору погоджувалась на висунуту Польським національним комітетом т. зв. «лінію Дмовського», що становила компроміс між кордонами Речіпосполитої періоду перед першим і другим поділами і орієнтовно проходила вздовж річок Случ-Горинь-Ушиця з незначними відхиленнями на схід¹⁰. Територіальна програма краківських консерваторів також локалізувалась у межах історичного кордону та лінії Горинь-Случ¹¹.

Йдучи у фарватері політики ендеків, партії правоцентристського спектру в своїх програмах допускали можливість анексії східних земель, мотивуючи це «історичними правами і віковим доробком нашої цивілізації» (програма Християнсько-національної землеробської партії (ХНЗП)**) та домагались етнографічних кордонів «з включенням тих земель, населення яких оголосить про своє бажання належності до Польщі» (програма Християнсько-національної партії праці (ХНПП)***)¹². Багато партій правоцентристського спрямування не сформували чіткої системи поглядів у справі східних кордонів чи не запропонували відмінних варіантів вирішення проблеми, однак, на практиці вони повністю солідаризувались з ендецькими концепціями.

Наприклад, «Пяст» на мав чіткої доктрини в справі польсько-українського розмежування. В декларації клубу ПНП — П від 22 лютого 1919 р. вимагалось лінії кордону, яку «накреслив труд боротьби і культурної праці» польського народу і конкретизувалось тільки прагнення до приєднання Східної Галичини до Польщі¹³. Територіальні апетити людовців зростали пропорційно просуванню поль-

* Народно-національний союз (ННС) — партія, утворена у 1919 р. шляхом об'єднання НДП з близькими до неї дрібнішими партіями й організаціями. Основу програми ННС складала ідеологічні засади НДП, тому його членів продовжували називати «ендеками».

** Християнсько-національна землеробська партія (ХНЗП) — консервативна партія, утворена у 1920 р. Соціальна база: велике землевласництво, інтелігенція. Лідери: Т. Шульджинський, А. Слома, Я. Кочоровський.

*** Християнсько-національна партія праці (ХНПП) — партія християнсько демократичного спрямування, зародилась у 1890 р. Соціальна база: клерикальна інтелігенція, частина робітництва. Лідери: В. Корфанти, М. Тулліє, А. Чернівський. Членів ХНПП називали «хадеками».

ської армії на схід і під впливом ендеції ПНП — П стала вимагати повернення історичних кордонів. Лінія Ризького перемир'я не задовільняла керівників «Пяста», бо «поза новими граничними стовпами Польщі залишаться ще сотні тисяч польських душ, економічно, культурно і духовно тяжіючі до нас терени»¹⁴.

Бажливою складовою політики в українському питанні у 1918 — 1920 рр. було визначення концепцій політики щодо українців у польській державі. При цьому польські націоналісти виходили з пріоритету нації над державою, твердячи, що нація може існувати без держави, тоді як держава не може існувати без нації. Основні акценти робились на асиміляцію непольських національностей, їхнє злиття з польською нацією, яка єдина могла взяти історичну відповідальність за долю польської державності. Поставивши своєю ціллю створення однонаціональної польської держави в кордонах, означених лінією Дмовського, ендецькі ідеологи силкувались довести відсутність на цих землях українського народу, посилаючись на його багатовікове бездержавне існування. Один з лідерів ННС З. Березовський прямо заявляв, що «українського народу в сучасному значенні зовсім нема»¹⁵. Українське населення трактувалось як гілку польської нації, що внаслідок відповідно проведеної російської й австрійської політики втратила єдність і зв'язок з польським корінням. Ідеологія ендеків зводила український народ до рангу етносу, якому відводилась роль стати складовою польської нації. Звідси посилений натиск на етнонім «русин» замість «українець», запровадження термінів «Східна Малопольща» і «Червенська земля» замість «Східна Галичина» тощо.

Про курс політики в українському питанні свідчать положення програми ННС про «забезпечення містам, промисловості і торгівлі польського характеру», що на практиці означало проведення політики колонізації і дискримінації національних меншин. Міщанське об'єднання (МО)* висувало програму «польщення міст» на «кресах», спрямовану на те, щоб «польська промисловість, торгівля, ремесло і власність зайняли домінуюче становище в містах». Одним із засобів для досягнення цієї мети МО вважало колонізаційну політику¹⁶. В унісон націоналістичному таборі прийнята на з'їзді 26 червня 1919 р. програма ПНП — П вимагала заповнення польському народові як «законному господареві держави» всієї повноти влади¹⁷. Особливою антиукраїнською спрямованістю відзначалась діяльність польських Національних організацій (НО)** Східної Галичини, які на своїх з'їздах вимагали реалізації ряду дискримінаційних заходів щодо українців: створення перешкод при прийомі на державну роботу, розпорошення українських службовців та інтелігенції по вакансіях на території етнічної Польщі, заміни їх у Східній Галичині поляками з західних і центральних воєводств, позбавлення виборчого права та проведення парцеляції поміщицької землі виключно серед поляків¹⁸.

Для врегулювання польсько-українських відносин «Пяст» погоджувався на окремі поступки українській меншині, які носили дуже обмежений характер і торкались дозволу на застосування українських написів на вокзалах, впровадження української мови у школах, однак розміщення українського університету у Львові вважалось неможливим¹⁹.

* Міщанське об'єднання (МО) — партія ліберального спрямування, утворена у 1919 р. Соціальна база: дрібна буржуазія, інтелігенція, міщанство. Лідер: А. Россет.

** Національні організації (НО) — громадсько-політичні угруповання у Східній Галичині, що об'єднували на регіональному рівні осередки правонаціоналістичних партій та громадських організацій, перебуваючих під їхнім впливом. Домінуючі позиції в НО займали ННС і ХНПП. Головою Союзу НО Східної Галичини був С. Гломбінський, заступником М. Прушинський.

Із проблемою формування концепцій національної політики тісно пов'язане питання апробації партіями унітарного чи федеративного устрою Речіпосполитої, що стосувалось надання автономного статусу регіонам з перевагою непольського населення. Вперше питання виникло у квітні-травні 1919 р., коли з метою створення сприятливих зовнішньополітичних умов для окупації всієї Східної Галичини на вимоги Польського національного комітету і, зокрема Р. Дмовського, депутати Ю. Теодорович і А. Скарбек від імені ННС внесли у сеймі пропозицію про надання українському населенню «національної автономії без порушення монолітності польської держави»²⁰, розуміючи її як копію австро-угорського зразка. 22 травня 1919 р., саме в розпал наступу армії Ю. Галлера, сейм ухвалив пропозицію ННС. З'їзд ПНП — П, який відбувся у Варшаві 26 червня 1919 р., також висловився за надання українському населенню Східної Галичини «повної автономії», рамки якої не конкретизувались. Пізніше «П'яст», визначаючись зі своєю позицією, не заперечував проти культурно-освітньої автономії, однак рішуче відкидав пропозиції територіальної автономії²¹.

Після окупації Східної Галичини ННС, який не мав детально опрацьованого проекту автономії, намагався зняти цю проблему з порядку денного, протиставляючи концепціям територіальної автономії, якої домагався табір демократичної лівиці, національно-культурну автономію. Після одержання санкції Антанти 28 червня 1919 р. на окупацію Польщею Східної Галичини, правонаціоналістичний табір відкинув ідею автономістського розв'язання української проблеми і взяв курс на уніфікацію адміністративного устрою Речіпосполитої.

«П'яст» підтримав курс на ліквідацію залишків автономії Галичини, а його лідер В. Вітос, виступаючи в ранзі прем'єр-міністра 24 вересня 1920 р. у сеймі, закликав до повної уніфікації регіонів польської держави²². Польські Національні організації Східної Галичини на своїх зібраннях вимагали прискорення процесу інкорпоративного злиття «східних кресів» з польськими етнічними землями шляхом запровадження єдиного адміністративного поділу на воєводства.

Помірковані партії правоцентристського табору усвідомлювали необхідність автономістського розв'язання українського питання. Один з лідерів Національного робітничого союзу Б. Фіхна у приватній розмові з С. Витвицьким, членом Дипломатичної місії Української Народної Республіки у Варшаві, погоджувався на утворення зі Східної Галичини «окремої української провінції із своїм соймом і правительством, відповідальним перед соймом»²³.

Краківські консерватори також не схвалювали інкорпоративного та уніфікаційного курсу, вважаючи що до західноукраїнських земель з відмінними національно-політичними умовами слід застосувати відповідну адміністративну і національну політику. Статут Партії будови об'єднаної Польщі (ПБОП)* передбачав ведення толерантної національної політики і надання українській меншині національної автономії. Діяч консервативного руху К. Пайгерт запропонував нарис цієї автономії для галицьких українців, згідно з яким їм надавався краєвий сейм, а у польському уряді їхні інтереси мав представляти окремий міністр²⁴. До цього ж періоду польський дослідник С. Естрейхер відносить опрацювання М. Бобжинським його проекту автономії Східної Галичини. Однак в історіографії існувала дискусія щодо даної проблеми, оскільки інший дослідник, А. Партика, датував згаданий проект М. Бобжинського 1920 / 1921 рр.²⁵

Ідейно-організаційна несконсолідованість поміркованої течії правоцентристського табору не дала можливості реалізувати проекти автономістського вирішення українського питання.

* Партія будови об'єднаної Польщі (ПБОП) — тимчасова назва ПНП у кінці 1918 — 1919 рр.

Отже, в питаннях концепцій національної політики проявлялись великі розбіжності між націоналістичними і поміркованими партіями правоцентристського табору. Провідною лінією в політиці націоналістичної течії (ННС, ХНПП, МО та інших) була тенденція до національної асиміляції українців та уніфікації устрою Речіпосполитої. Висунення у 1919 р. ідеї широкої автономії для регіонів з непольським населенням мотивувалось як прагненням одержання згоди Антанти на окупацію Східної Галичини, так і більшою ймовірністю отримання підтримки з боку поміркованих партій правоцентристського табору і партій демократичної лівиці для продовження загарбницької війни на українських землях, що було можливим при умові декларування толерантної національної політики.

Поміркована течія правоцентристського табору, до якої входили консервативні партії (ПНП, ПБОП, ПНО, ХНЗП) та партія заможного польського селянства «П'яст», внаслідок протилежності станових інтересів їхньої соціальної бази, складала нечітку, непослідовну і несформовану опозицію націоналістичному курсові ендеції. Внаслідок тактичних, ідеологічних та організаційних факторів націоналістична течія домінувала у правоцентристському таборі, що проявлялось в опосередкованій підтримці ним інкорпораційного курсу ендеків.

Таким чином, у період становлення польської держави найбільший вплив на формування політики в українському питанні здійснював правоцентристський табір, характерними рисами якого були інкорпораційна програма та курс на національну асиміляцію. Внаслідок цього в період 1918 — 1920 рр. спостерігалось значне загострення польсько-українських антагонізмів, що усунуло ґрунт для військово-політичної співпраці двох держав і негативно позначилось на майбутніх відносинах двох сусідніх народів.

1. Program Stronnictwa Demokratyczno-Narodowego.-Krakow, 1903.-S. 20.
Frizke A. Narod. panstwo, system władzy w mysli politycznej Związku Ludowo-Narodowego w latach 1919 — 1926 // Przegląd Historyczny (dalej cyt.:PH). — Warszawa, 1981. — № 1. — S.51.
Maj F. Nowoczesny patriotyzm Jana Ludwika Poplawskiego // Studia Historyczne (dalej cyt.: SH). — Kraków, 1991. — № 3. — S. 406 — 409.
2. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі: ЦДІАУЛ), ф. 146, оп. 8, спр. 3809, арк. 37.
Dmowski R. Swiat powojenny i Polska. — Warszawa, 1932. — S. 242 — 245.
3. Siwicki M. Dzieje konfliktów polsko-ukrainskich. — T.1. — Warszawa, 1992. — S. 47.
4. ЦДІАУЛ, ф. 583т, оп. 1, спр. 3, арк.8.
Archiwum Akt Nowych (dalej cyt.: AAN). Kancelarja Cywilna Naczelnika Panstwa, sygn. 198, k. 1 — 66; sygn. 199, k. 155 — 156.
AAN, Komitet Narodowy Polski w Paryżu, sygn. 10, k. 18.
Garlicki A. List R. Dmowskiego do A. Skarbka w 1919 roku // PH. — 1973. — № 1. — S. 133 — 141.
5. Jakubowska U. Z dziejow Narodowej Demokracji w parlamencie wiedeńskim // SH. — 1983. — № 2. — S. 251.
6. Merunowicz T. Sprawa ruska i kongres pokojowy. — Lwów, 1919. — S. 50 — 51.
Deruga A. O federalizmie i polityce wschodniej obozu belwederskiego // PH. — 1964. — № 2. — S. 323.
7. ЦДІАУЛ, ф. 581, оп. 1, спр. 103, арк. 9.
Державний архів Івано-Франківської області, ф. 2, оп. 1, спр. 2316, арк. 99 зв.
8. Przemowienie posla St. Grabskiego // Gazeta Warszawska. — Warszawa, 1919. — 4 kwiet.

9. Projekt programu ZLN // Ibid. — 24 pazdz.
10. AAN, Komitet Narodowy Polski w Paryżu, sygn. 9, k. 49, 61.
Wapinski R. Z dziejow tendencji nacjonalistycznych. O stanowisku narodowej demokracji wobec kwestii narodowej w latach 1893 — 1939 // Kwartalnik Historyczny. — Warszawa, 1973. — № 4. — S. 827.
11. A.B. Polska i kresy wschodnie // Czas. — Krakow, 1918. — 26 grud.
12. Belcikowska A. Stronnictwa i związki polityczne w Polsce. — Warszawa, 1925. — S. 110, 132.
13. Deklaracya Klubu PSL «Piastowcow» // Piast. — Krakow, 1919. — 2 marca.
14. Piast. — 1920. — 24 pazdz.
15. Berezowski Z. Kwestia ukraińska a pokoj z Rosja // Gazeta Warszawska. — 1920. — 11 marca.
16. Belcikowska A. Stronnictwa ... — S. 767, 769.
17. Program PSL — Piastowcow // Piast. — 1919. — 13 lip.
18. Gazeta Warszawska. — 1920. — 22 lut.: Ibid. — 3 czerw.
19. Piast. — 1920. — 26 wrzes.: Ibid. — 15 sierp.
20. Rudnicki S. Lwowska grupa Ligi Narodowej w swietle wlasnych protokolow z lat 1918 — 1919 // PH. — 1977. — № 4. — S. 723.
21. Dziennik Ludowy. — Lwow, 1919. — 30 lip.
22. Piast. — 1920. — 3 pazdz.
23. ЦДАУЛ, ф. 581, он. 1, спр. 134, арк. 12.
24. Archiwum panstwowe w Rzeszowie, Archiwum Lubomirskich, sygn. 1101, k. 1.
Stronnictwo Budowy Zjednoczonej Polski // Czas. — 1918. — 18 grud.
Paygert K. O Galicye Wschodnia // Czas, 1919, 22 maja.
25. Partyka A. Polskie koncepcje autonomii Galicji Wschodniej w latach 1919 — 1922 // SH. — 1976. — № 4. — S. 566.

Микола Кугутяк

ГАЛИЦЬКІ УКРАЇНЦІ В БОРОТЬБИ ЗА ДЕРЖАВНУ НЕЗАЛЕЖНІСТЬ У 1920 — 1923 РОКАХ

За останні роки опубліковано чимало наукових праць, присвячених історії української державності 1917 — 1920 років, зокрема історії Західно-Української Народної Республіки (ЗУНР). Однак дотепер в історичній та політологічній науковій літературі так і не знайшли висвітлення проблеми суспільно-політичного руху галицьких українців за державну незалежність після падіння ЗУНР, в умовах утвердження польського окупаційного режиму (1920 — 1923). Саме в цей час перед українським національно-політичним рухом постало завдання створити нову державотворчу концепцію, яка б, враховуючи історичні реалії, сконсолідувала галицько-українське суспільство в єдиний національний фронт, вказала шляхи і методи боротьби за відновлення української держави. Важливо було також знайти нові форми відносин між еміграційним державним центром і крайовим політичним проводом.

У даній статті зроблено спробу розглянути конкретно-історичні обставини боротьби національно-політичного табору за реалізацію вищезазначених завдань. Важливість розробки проблематики посилюється тим, що колишня радянська історіографія замовчувала державницьку суть тодішнього українського суспільно-політичного руху, штучно відривала його від історії ЗУНР.

* * *

Чергова окупація польською армією Галичини восени 1920 року у свідомості українських народних мас та його політичного проводу не сприймалася як остаточна. Утверджувалося переконання, що край залишається окремою українською державою, яка тимчасово знаходиться під окупацією Польщі. На всі її спроби виконувати у Галичині державну владу народні маси відповідали пасивним опором, який періодично переростав у активну оборону. Українці не вірили у тривалість Польщі як держави, демонстративно виявляли до неї негачію, політичне невизнання повноважень окупаційного режиму, дотримувалися думки про творення держави у державі¹.

Утвердженню таких настроїв сприяла політика уряду ЗУНР на чолі з диктатором Є. Петрушевичем. З відновленням західноукраїнського державного центру у Відні змінилися завдання і характер його діяльності. У нових умовах, коли уряд не мав реального державного суверенітету, основну свою увагу він зосередив на зовнішньополітичній діяльності, зберігаючи також верховне керівництво національно-визвольною боротьбою на терені Галичини.

Усі повноваження державного центру були у диктатора, який 25 липня 1920 р. для виконання влади видав розпорядження про організацію нового урядового апарату ЗУНР. За цим розпорядженням уряд складався з окремих відділів, зокрема: закордонних справ, фінансів, торгівлі та промислу, у справах преси і пропаганди, внутрішніх справ, судівництва, просвіти, віросповідань, рільництва, пошт і телеграфів, президіальної канцелярії. Окремим відділом залишалася військова канцелярія. Очолювали відділи уповноважені диктатора. 30 серпня 1920 р. спеціальним розпорядженням утворювалася Колегія уповноважених. Остання не мала ні компетенції, ні прав ради міністрів. Вона була лише дорадчим органом при диктаторі. Предметом нарад Колегії уповноважених були ті питання, які виносив на порядок денний сам диктатор. Вона не мала також права ухвалюва-

ти зобов'язуючих постанов. Уповноважені диктатора були лише найвищими урядовцями державного центру, межі компетенції яких означував диктатор. Реорганізація уряду давала змогу Є. Петрушевичу зосередитися в основному на справах закордонної політики².

Відповідно до цього здійснювався розподіл повноважень між державним центром за кордоном і крайовим проводом, який здійснював безпосереднє політичне керівництво різними сферами суспільного життя галицьких українців. При цьому всі дії крайових політичних чинників узалежнювалися від політики уряду, який заявив, що не бере на себе відповідальність за те, яке буде міжнародне вирішення долі Галичини, якщо в краї не виконуватимуть його розпоряджень.

Однак найвищим політичним органом у краї стала не Українська Національна Рада, від імені якої виступав диктатор, а нова інституція — Міжпартійна Рада, до якої перейшла крайова політика³. Незавершеність розподілу повноважень між державним центром у Відні і крайовим проводом стали у майбутньому джерелом взаємного поборювання⁴.

Одним з центральних завдань еміграційного уряду і крайового проводу було вироблення власної державно-політичної концепції, важливим аспектом якої мало стати визначення місця і ролі Галичини у здійсненні ідеалу соборної української держави. Після варшавського договору перед урядом ЗУНР стояла альтернатива: признати рішення голови Директорії як представника влади соборної української держави і примиритися з польською окупацією, що на практиці означало відмову від ідеї соборності, або ж, враховуючи слабкість українського державного центру, власними силами вести дальшу боротьбу за визволення з-під Польщі, щоб у слушний час зреалізувати ідею соборності. Для цього Галичина мала і відповідні внутрішні правові передумови, які полягали в тому, що ЗУНР і після проголошення злуки з УНР зберігала за собою характер окремої держави, мала свій уряд, адміністрацію, військо і т.п.⁵

Саме ці обставини спонукали уряд ЗУНР висунути на перших порах державну концепцію, суть якої полягала у відбудові соборної української держави з усамостійненого галицького плацдарму. З цією метою галицькі політики спільно з наддніпрянськими та буковинськими діячами, що були в опозиції до тарнівського уряду С. Петлюри, 4 січня 1921 р. утворили у Відні «ідейний національно-громадський центр» — Всеукраїнську Національну Раду (ВНР), яка мала на меті сконсолідувати всі державотворчі соборницькі сили в їх боротьбі за українську державу. До складу ВНР входило 95 делегатів від політичних партій та громадських організацій Наддніпрянщини, Галичини, Буковини, Кубані, зокрема від Української партії соціалістів-федералістів, Української партії соціалістів-самостійників, Української партії соціалістів-революціонерів, Української народної партії, Української народно-республіканської партії, Української народно-трудова партії, Української радикальної партії, Української селянсько-радикальної партії, Української народно-демократичної партії Буковини, Ліги віднови України, Українського жіночого союзу. До ВНР не вступили правоконсервативні та ліворадикальні партії. Головою президії ВНР було обрано С. Щелухина, а його заступниками Р. Перфецького, О. Грекова та представника Кубані⁶.

Політичною платформою ВНР стали постанови першої сесії загальних зборів Ради 12 лютого 1921 р. У десяти резолюціях сесії ВНР розкривалося правно-державне становище всіх українських земель, вказувалося на хибну східно-європейську політику Антанти, ігнорування нею права націй на самовизначення, засуджувалися спроби реставрації імперської Росії та захоплення агресії Польщі

щодо України. ВНР констатувала антидемократичний характер більшовицького режиму в Україні, відкинула умови варшавського договору, як такого, що суперечить національним інтересам України. Стосовно українських державних центрів ВНР зазначала: «Зважаючи на те, що в процесі боротьби українського народу за свою волю та державність на українських землях утворились три державні центри: УНР, Галичини і Кубані, що міжнародне становище їх зовсім неодинакове, а відносини з сусідами у них дуже складні — ВНР визнає доцільним, щоби... не втручатись один в компетенцію другого»⁷. Така політична платформа мала стати основою для подальшого зближення різноманітних українських політичних сил, їх державно-організаційного оформлення, що сприяло б активізації боротьби за корінні інтереси українського народу.

Проте уже в лютому 1921 р. у середині ВНР намітилися протиріччя, які особливо загострилися після того, коли стало відомо, що ряд членів президії та виконавчого комітету Ради (О. Греков, А. Макаренко, О. Андрієвський), без відома останньої від імені ними ж зреформованого і самопроголошеного уряду УНР вступили у переговори з урядами Польщі і Франції, на вимогу яких підтвердили умови варшавського договору щодо Галичини, погодилися на федеративний союз України з майбутньою небільшовицькою Росією⁸.

Наслідком цього був вихід 19 квітня галицьких та буковинських делегатів з ВНР, у результаті чого вона перестала існувати⁹. З ліквідацією ВНР була упущена остання можливість об'єднати всі українські сили навколо ідеї відбудови соборної держави.

У цих умовах західноукраїнська державна концепція трансформувалася в ідею незалежної Галицької Республіки, утворення якої мали гарантувати держави Антанти. Ця концепція знайшла своє втілення у підготовленому урядом ЗУНР проекті «Основ державного устрою Галицької Республіки», який 30 квітня 1921 р. був запропонований Найвищій Раді держав Антанти у Парижі та Лізі Націй у Женеві. Проект передбачав утворення Галицької Республіки як незалежної і суверенної держави з республіканською формою правління. Планувалося парламентсько-президентська структура верховної влади, законодавча вітка якої мала належати Державній Раді, обраній загальними всенародними виборами. За таким же принципом мав обиратися глава держави — Президент Галицької Республіки.

Для утворення незалежної Галицької Республіки уряд ЗУНР пропонував державам Антанти утворити Міжкоаліційну комісію для Галицької Держави, яка мала б передати крайовій Адміністраційній раді, утвореній з числа Української Національної Ради, всю політичну та мілітарну владу на території Галичини. Відповідно Адміністраційна рада зобов'язувалася до трьох місяців провести вибори до Державної Ради¹⁰.

Розрахунки уряду Є. Петрушевича на утворення суверенної Галицької Республіки ґрунтувалися на певних міжнародно-правових передумовах. З цього приводу «Український Прапор» писав: «Справа ЗУНР, як одної з т.н. суцесійних держав Австро-Угорщини була для великих держав світа цілком ясна й легка до розв'язання, бо утворення самостійної Галицької Держави не стояло на перешкоді ні «об'єдинительно» настроєній французькій політиці, ні коректній та все заздальгідь передбачаючій Англії»¹¹. Остаточне вирішення долі Галичини, як австрійської спадщини, Антанта залишала за собою.

Справа Галичини на міжнародній арені була об'єктом зіткнення різноманітних зовнішньополітичних сил. Суперечливий характер її перебігу був зумовлений динамікою укладу сил у тогочасній Європі. Оскільки Польща роз-

глядалася Антантою як потенціальний бар'єр проти більшовицької Росії, Найвища Рада рішенням від 25 червня 1919 р. дозволила здійснити військову окупацію Галичини. При цьому зазначалося, що польський уряд може бути уповноважений запровадити цивільну адміністрацію при умові гарантії широкої автономії краю, до того ж вирішення всієї справи планувалося «оперти на праві самовизначення населення Східної Галичини відносно його державної приналежності»¹².

Сен-Жерменський договір між Австрією і Антантою, підписаний 10 вересня 1919 р., узаконював розпад Австро-Угорщини і утворення самостійних держав. У 91 статті договору Антанта формально проголошувала свій суверенітет над Галичиною¹³.

Спиралючись на міжнародно-правові передумови, уряд Є. Петрушевича розгорнув у Європі широку дипломатичну діяльність. Західноукраїнська дипломатія налагодила дружні і тісні стосунки з Чехо-Словаччиною. У Празі діяло посольство ЗУНР на чолі з С. Смоль-Стоцьким. За архівними джерелами, у Чехо-Словаччині знаходилося більше 10 тисяч галицьких вояків і старшин. Чехо-Словаччина виділила уряду ЗУНР позику. Чехи вели інтенсивну пресову кампанію у справі неприєднання Галичини до Польщі. Дії уряду ЗУНР знаходили підтримку з боку Литви. Міжнародні позиції уряду Петрушевича зміцнювало прихильне ставлення урядів Англії, США, а також генерального секретаря Ліги Націй Є. Друммонда¹⁴.

Головною метою західноукраїнської дипломатії стало привертання уваги європейських політичних чинників до проблеми Галичини, домагання її міжнародно-правового вирішення шляхом утворення незалежної галицької держави. З цією метою уряд ЗУНР повів за кордоном велику інформативно-роз'яснювальну роботу. 7 серпня 1920 р. Є. Петрушевич направив голові Найвищої Ради Антанти М. Мільєрану лист, де викладалася суть домагань і прав українців Галичини на державну незалежність. 15 серпня він звернувся до прем'єр-міністра Англії Л. Джорджа з проханням, щоб його уряд «на основі порозуміння з іншими союзними державами визнав державну самостійність Східної Галичини»¹⁵.

Зовнішньополітична діяльність західноукраїнського державного центру особливо активізувалася з листопада 1920 р., коли у Женеві розпочалася сесія Ліги Націй. 28 листопада 1920 р. українська делегація подала президії Ліги Націй меморіал з викладом своїх домагань. Слід зазначити неправомірність тверджень польського історика З. Закс про те, що меморіал обмежився лише негачією польської окупації, мав загальний характер, не містив сконкретизованої концепції¹⁶. Є. Петрушевич від імені Української Національної Ради, як єдиної легітимної репрезентації краю, звернувся до Ліги Націй з чіткими вимогами: «признати Східній Галичині право національного самовизначення», негайно усунути польську окупацію краю, запровадити українську адміністрацію під наглядом міжнародної комісії. Меморіал започаткував серію нот, звернень, протестів і вимог до міжнародних інституцій уряду ЗУНР, а також крайових та еміграційних політичних організацій.

23 лютого 1921 р. сесія Ліги Націй, що проходила у Парижі, підтвердила суверенні права Антанти на Галичину. Стверджувалося, що «Польща являється лише фактичним мілітарним окупантом», вона не уповноважена заводити адміністрацію в краї, оскільки Галичина «лежить поза кордонами Польщі». Остаточне вирішення справи Галичини передавалося Раді послів держав Антанти¹⁷. Обнадійливі рішення Ліги Націй перекреслювалися черговим відкладенням вирішення справи.

Паризькі рішення Ліги Націй були найбільшим успіхом галицької дипломатії. Незважаючи на численні звернення уряду ЗУНР до Ліги Націй у справі Галичи-

ни, неодноразові запити до цієї міжнародної установи канадських та англійських політиків (Дегерті, Сесіль та ін.), протести крайових громадських чинників щодо політики Польщі, вони не знаходили там відповідного реагування, їх розгляд не став предметом нарад міжнародних форумів у 1921 — 1922 роках¹⁸.

Становище Галичини ще більше ускладнювалося рішеннями Ризького договору, підписаного 18 березня 1921 р. між Радянською Росією, Радянською Україною та Польщею, за якими східний кордон Польщі проходив через Збруч, Острог, Сарни. За Польщею залишалася Галичина, Холмщина, Підляшшя, а також західна частина Волині й Полісся. Окупована українська етнічна територія охоплювала 135 тис. кв. км з 10,2 млн. населення, більше 6 млн. якого становили українці¹⁹.

Галицька делегація на чолі з К. Левицьким на ризьких переговорах склала протест «проти всякого хоч би лиш тимчасового розпорядження долею Східної Галичини, чи зі сторони Польщі, чи зі сторони Росії або України», вона заявила, що «справа державної самостійності Східної Галичини повинна бути остаточно вирішена світовою конференцією»²⁰.

Певні надії галицькі політики покладали на Генуезьку міжнародну конференцію, яка відбулася у квітні 1922 р. Напередодні конференції українські політичні партії Галичини прийняли спеціальну декларацію, у якій уряд Петрушевича було визнано як єдину легальну владу, яка зобов'язується повести в Генуї енергійну акцію «приспіння визнання незалежності Східної Галичини»²¹. До Найвищої Ради держав Антанти і до президії міжнародної конференції у Генуї урядом Петрушевича було надіслано дві ноти (від 22 лютого і 7 квітня) з домаганням «вирішити державне становище Східної Галичини в ціли економічної відбудови сеї території і закріплення мира на Сході Європи»²².

На конференції Л. Джордж ініціював розгляд галицької і вільнолюбивської справи, однак під тиском Франції погодився на їх передачу до політичної підкомісії, на якій було вирішено, що галицька проблема є «загрозою миру в Європі і ... мусить бути вирішена в найближчий час»²³. Крім того, Українська Національна Рада визнавалася конференцією за легітимного представника Галичини. Саме ж вирішення справи в котрий раз переносилося на невизначений час.

Затягування вирішення проблеми Галичини було на користь Польщі, дипломатія якої тим часом вела справу до підписання договору з Румунією і Францією. Остання виступала проти галицької іріденти, всіляко підтримувала існуючий статус кво. Про мотиви французької політики стосовно Польщі відверто висловився прем'єр-міністр Ж. Клемансо на засіданні паризької конференції 2 червня 1919 р.: «Коли ми говорили про утворення Польщі, треба пам'ятати, що робили ми це не задля того, щоб направити одну з найбільших несправедливостей в історії. Бажанням було створити бар'єр між Німеччиною і Росією»²⁴. З цією метою Франція вперто відстоювала на міжнародних форумах ідею створення великої Польщі шляхом насильного включення до неї українських і білоруських земель.

Сама ж Польща у боротьбі за Галичину використовувала на міжнародній арені найрізноманітніші методи. Свої «історичні» претензії на створення Польщі в кордонах 1772 р. вона поєднувала з компрометацією українського визвольного руху і української влади. Шляхом пресової пропаганди, а також у офіційних заявах до лідерів великих держав польські дипломати представляли українську державну справу як німецьку інтригу, метою якої є ослаблення Польщі, як союзника західних держав, а визвольну боротьбу українського народу як більшовицький або розбійницький рух.

Намагаючись усунути галицьку проблему з міжнародних форумів, поляки праг-

нули втягнути українців у переговори про автономію Галичини, не маючи найменшого наміру втілювати її в життя. У серпні 1921 р. польський уряд звернувся до о. Т.Войнаровського бути посередником у польсько-українському діалозі. Польський міністр Скірмунт заявив Войнаровському, що Польща готова вести з українцями переговори з усіх питань, у тому числі і про «широку автономію» краю, за винятком проблеми суверенітету Галичини. Уряд ЗУНР відкинув пропозиції поляків, посилавшись на 91 статтю Сан-Жерменського договору. Спроби Войнаровського переконати членів Української Національної Ради у Львові піти на переговори зустріли рішучий осуд²⁵. Галицькі політики розуміли, що справа відокремлення західноукраїнських земель є міжнародною проблемою, а питання автономії є вже внутрішньою справою Польщі, яка може про це скільки завгодно дискутувати, але ніколи не реалізує її. Ініціатива польсько-українських переговорів була потрібна Польщі для міжнародного вжитку, вона мала продемонструвати світу, що українці примирилися з існуванням польської держави на своїх землях, ведуть з нею переговори про свої національно-культурні права, що не є предметом міжнародної політики.

Справжні наміри Польщі щодо Галичини та її українського населення демонструвала внутрішня політика. Користуючись невирішеністю галицької справи на міжнародній арені, Польща тим часом проводила в краї політику «доконаних фактів».

Інкорпоративна, або територіальна концепція ендеків «Польща для поляків» стала основою державної політики в українському питанні. Вона розвивала ідею пріоритету національного інтересу над суспільним, визнавала неминучість національних конфліктів. Згідно з цією концепцією українське населення уряд розглядав як потенційний об'єкт асиміляції шляхом зміни національної структури Галичини і Західної Волині, а також відповідним чином спрямованої господарської, мовної та освітньої політики²⁶.

Конкретним проявом такої політики була аграрна реформа, розпочата в Польщі 1919 р. і поширена у формі парцеляції²⁷ та осадництва²⁸ на Західну Україну. Організатори реформи всіляко дбали, аби парцельована земля потрапила у польські руки, зміцнюючи тим самим «польський стан посідання» в Галичині. Голова польської людської партії, тодішній прем'єр-міністр Вітос у виступі в сеймі 7 червня 1919 р. заявив: «Наша партія виходить з засади: скільки землі — стільки вітчизни. Земельну реформу ми розуміємо не тільки як соціально-економічне питання, але як велику державну і національну проблему, завданням якої є розширити кордони нашої вітчизни, скріпити певність нашого національного стану посідання»²⁹.

Незважаючи на суцільне знищення краю війнами, хронічне безземелля українського селянства та аграрне перенаселення, закон від 17 грудня 1920 р. про військове осадництво на східних кресах передбачав виділення кращих земель для демобілізованих солдат і офіцерів польської армії, які мали стати опорою окупаційного режиму в краї. Осадникам гарантувалася фінансова та господарська (будівельними матеріалами, паливом) підтримка влади³⁰. Протягом перших двох років земельної колонізації у Галичині між військовими осадниками було розпарцельовано 160 тисяч гектарів землі. За цей же час у краї осіло 250 тис. етнічних поляків³¹.

Інкорпоративна політика ендеків проводилася у всіх сферах суспільного життя. У травні 1921 р. галицький крайовий банк об'єднався з польським державним банком. З 1 січня 1921 р. за новим законом про заробіткові і господарські спілки нагляд над українською кооперацією переходив до новоствореної Державної кооперативної ради. Всі українські службовці державних установ були забов'язані скласти присягу на вірність польській державі. Через відмову склас-

ти таку присягу майже шість тисяч урядовців звільнили з роботи³².

В освіті зусилля властей спрямовувалися на витіснення української мови, обмеження приватного шкільництва. Навчатися у Львівському університеті дозволялося польським громадянам і то тільки тим, хто відслужив у польському війську. Так і не було реалізовано постанову про заснування українського університету, натомість усі кафедри з українською мовою викладання у Львівському університеті скасували.

Тотальний наступ польського шовінізму викликав спротив українського населення. Всенародну визвольну боротьбу очолили національно-демократичні партії краю, об'єднані у Міжпартійну Раду, яка виконувала роль суспільно-політичного фундаменту уряду ЗУНР³³. Християнські суспільники, трудовики, радикали, а до червня 1921 р. і соціал-демократи дотримувалися думки про необхідність злиття всіх українських політичних партій у єдиний національний фронт, який би очолював боротьбу народних мас проти окупації, за відновлення державності західноукраїнських земель. За задумом уряду ЗУНР і Міжпартійної Ради ця боротьба в поєднанні з дипломатичними заходами мала вплинути на Польщу і світову громадськість таким чином, щоб уряди Антанти визнали державну незалежність Галицької Республіки. «Для підтримки тої акції на міжнародній арені, — згадував І. Макух, — політичний провід у Східній Галичині наказував рішучу негативну поставу українців до будь-яких суверенних актів польської держави на цій території, щоб не давати польській дипломатії козира в руки, що українське населення вже визнає «польську суверенність»³⁴.

Свою діяльність Міжпартійна Рада ґрунтувала на ідейно-політичній платформі уряду ЗУНР, основними засадами якої були: невизнання суверенності польської держави на українській території, бойкот урядових розпоряджень, боротьба за ліквідацію окупаційного режиму у Галичині, відновлення західноукраїнської державності. Проблеми тактики і стратегії визвольного руху, захисту та усамостійнення українства в умовах польської окупації знаходили своє вирішення на Міжпартійних з'їздах, де всі сфери суспільного життя — політична, соціально-економічна, культурно-освітня — розглядалися як предмет боротьби за національні інтереси. Свідченням цьому були рішення першого Міжпартійного з'їзду, який відбувся 3-4 червня 1921 р. у Львові. Крім трудовиків, радикалів і християнських суспільників у роботі з'їзду брали участь колишні послы до австрійського парламенту та галицького сейму, представники господарських, культурно-освітніх інституцій, студентства. З'їзд мав на меті виробити програму діяльності для всього національно-державницького табору, погодити «погляди і програми політичних партій в усіх ділянках суспільного життя, зокрема в питаннях зовнішньої політики, справи Галичини, ставлення до поляків та польської держави»³⁵.

Одним з найважливіших документів з'їзду була його «Політико-орієнтаційна резолюція», яка відкидала «всі спроби відновлення нашого народного життя при допомозі Польщі чи Москви, кожду т. зв. «польську» чи «московську» орієнтацію як неведучу до цілі і шкідливу»³⁶. Натомість з'їзд вказував на необхідність «пошуків опори в галузі державної будови серед широких мас свого власного народу»³⁷. Виявивши одностайну підтримку політиці уряду Петрушевича, окремі делегати (Л. Бачинський, Я. Чиж), разом з тим закидали йому «плекання пасивного оптимізму», занедбання зв'язків з краєм і необхідності їх організаційного впорядкування, виступили за відновлення повноважень УНРади³⁸.

У резолюції, що стосувалася Волині і Холмщини, з'їзд висловив протест проти ризького договору, стверджуючи, що «мир той, укладений без участі населення Холмщини і Волині, не може роз'єднувати їх державної прина-

лежності і жадає для Волині і Холмщини права самоозначення під міжнародною контролею». З'їзд запротестував також проти політики польського режиму на Волині і Холмщині, яка проявилася в «урядовій масовій колонізації, усуненню українців від всяких громадських служб, нищенню українського шкільництва і преси, релігійним фанатизмі, переміні православних церков на римо-католицькі костьоли, нищенню політичних організацій і т.п.» У зв'язку з цим з'їзд звернувся до Ліги Націй, щоби та виступила в обороні прав українського народу. Крім того було прийнято рішення «ввійти у порозуміння з українськими політичними організаціями Холмщини і Волині з метою встановлення спільної тактики у справах, які дотичні всіх земель, що знаходяться під польською владою»³⁹.

Розглянувши комплекс соціально-економічних проблем краю, з'їзд констатував факт безпощадної соціальної та економічної експлуатації краю польською державою, закликав українське населення повести боротьбу проти неї всіма доступними засобами, які мали за мету створення кооперативів, торгових, фінансових та промислових підприємств. Детальному розгляду піддавалося питання податків, земельної колонізації, відбудови знищених сіл.

Відповідні заходи передбачалися Міжпартійною Радою для протидії полонізації українського шкільництва, створення нових початкових та середніх приватних шкіл, а також Українського університету у Львові. Окремою резолюцією з'їзд звертався до української еміграції з закликом «негайного повороту до праці в краю».

На з'їзді акцентувалася увага на необхідності зміцнення блоку українських політичних партій Галичини, Волині, Холмщини. Для активізації їх діяльності в масах з'їзд закликав «приступити до віднови партійних організацій, щоб через них взяти участь у широкій громадській роботі»⁴⁰. З'їзд піддав «критичному розглядові становище т. зв. пролетарської партії (УСДП* — М. К.) за розбиття одноцільного національного фронту»⁴¹.

Розробка тактики Міжпартійної ради знайшла продовження у роботі другого Міжпартійного з'їзду 3 вересня 1921 р., на якому широка дискусія розгорнулася навколо університетської справи. На пропозицію відомого вченого В. Щурата було ухвалено рішення про утворення Українського університету у Львові, затверджено його структуру. Першим ректором обрали В. Щурата⁴².

Створення Українського університету мало продемонструвати волю українського народу до боротьби за свої національні права, підкреслити окремішність його суспільного життя, виявити невизнання суверенітету польського режиму в Галичині. Предметом обговорення на з'їзді були також проблеми початкового і середнього шкільництва, а також проект загальнонаціонального оподаткування.

В цілому діяльність Міжпартійної Ради демонструвала згуртованість і рішучість галицьких українців у відстоюванні національних інтересів, боротьбі за визволення та побудову Української держави.

Визначальну роль у Міжпартійній Раді, як і в уряді диктатора, відіграла Українська народно-трудова партія, яка відображала інтереси широких верств галицького суспільства, зокрема, духовної та світської інтелігенції, селянства і міщан. Ліберально-центристська платформа партії забезпечувала їй переважаючий вплив у народних масах. Політика трудовиків, спрямована на консолідацію сил навколо ідеї боротьби проти польської окупації, за відновлення західноукраїнської держави, сприяла об'єднанню всіх демократичних сил у єдиний національно-державницький табір.

Розробка загального політичного курсу трудовиків зосереджувалася у ру-

ках закордонної групи УНТП, з числа якої був сформований уряд Петрушевича⁴³. Еміграційний державний центр у Відні одночасно був проводом УНТП, оскільки до нього входили члени Президії і Центрального комітету партії. Перехід провідних діячів трудової партії до державного апарату ЗУНР позначився на діяльності УНТП в краї. До того ж долучилися репресії польських властей. У тих умовах діяльність партії зводилася до роботи Народного Комітету (НК) УНТП та випуску газети⁴⁴.

Значний вплив на активізацію діяльності трудовиків у краї мав перший у післявоєнні роки з'їзд мужів довір'я УНТП, який відбувся у Львові 3 червня 1921 р. З'їзд висловив підтримку діяльності уряду Петрушевича, підтвердив курс на об'єднання національно-демократичних партій в «один національний фронт», закликав до розбудови організаційної структури УНТП на місцях, поширення партійної преси, відновлення громадських організацій. Рішення з'їзду мужів довір'я УНТП лягли в основу роботи першого Міжпартійного з'їзду, який відбувся у той же день⁴⁵.

Важливу роль у діяльності Міжпартійної Ради відіграла Українська радикальна партія. За роки війни та окупації вона втратила організаційну структуру та основні кадри. Відновлення організації на місцях, як і видання газети «Громадський Голос», почалося лише з другої половини 1922 р.

Нові політичні обставини вимагали перегляду партійної програми 1904 р., розробки ідеології та політики УРП. У липні 1922 р. редакційною колегією Головної управи партії, до складу якої увійшла молодша генерація радикалів в особі О. Навроцького, М. Матчака, О. Коберського, О. Павліва та ін., було підготовлено проект нової програми, який чітко проголошував своєю основною метою боротьбу за державну самостійність.

Радикали різко виступали проти польського окупаційного режиму, не допускаючи будь-яких угодних концепцій. У ставленні до Радянської України УРП підтримувала ідею протирадянського соборництва, розцінюючи більшовицький режим як форму московської окупації. УРП закликала до боротьби проти всіх окупантів українських земель під проводом єдиного соборного політичного центру.

Підтримуючи політику єдиного національного фронту лідери УРП, зокрема Л. Бачинський та І. Макух на засіданнях Міжпартійної Ради виступали проти надмірного оптимізму Петрушевича щодо перспектив вирішення проблеми Галичини на міжнародній арені, закликали до «парламентаризації» уряду уповноважених диктатора, відновлення у краї повноважень УНРади.

Членом Міжпартійної Ради була Християнсько-суспільна партія, яку очолював О. Барвінський. ХСП не мала політичного впливу серед мас, складала малочисельну групу духовенства та світської інтелігенції, що сповідували консервативні погляди. Християнські суспільники не виробили власної, чітко окресленої ідейно-політичної платформи. Суть їх політики у Міжпартійній Раді зводилася до активної і безумовної підтримки дій уряду Петрушевича в краї і за кордоном.

Крім національно-державницького табору, помітне місце у суспільно-політичному житті краю відігравали ліворадикальні сили, які виступали з позицій радянського соборництва. У першу чергу це була нелегальна Комуністична партія Східної Галичини, яка відновила свою діяльність 1920 р. З числа українських, польських та єврейських робітників КПСГ намагалася утворити єдиний пролетарський фронт боротьби проти польської окупації, за соціалізм і возз'єднання з УСРР. Проте сама КПСГ переживала перманентну внутрішню кризу. Відсутність чіткої програми і єдності думок з національного і організаційного питань спричинилися до того, що у січні 1921 р. дійшло до розколу в ЦК КПСГ і розриву стосунків з Комуністичною робітничою партією Польщі

(КРПП). Частина комуністів на чолі з Й. Кріликом (Васильків) виступила за організаційно-політичну самостійність КПСГ (васильківці), інша ж частина партійного активу, очолювана Ч. Гросеровою, відстоювала ідею злиття партії з КРПП (каерпепівці)⁴⁶. За квітневою угодою, підписаною представниками КРПП, КП(б)У та КПСГ, керівництво комуністичним рухом у Польщі переходило до ЦК КРПП, а КПСГ ставала її територіальною організацією. Суперечності з національного питання полагоджувалися у той спосіб, що КПСГ приймала гасло: «Хай живе Радянська Польща, у братнім союзі з Радянською Україною і Радянською Росією»⁴⁷. Остаточне вирішення спірних питань мало відбутись на I з'їзді КПСГ 30 жовтня 1921 р. Однак ці надії не збулися, оскільки у день відкриття з'їзду всі його учасники були заарештовані і ув'язнені⁴⁸. Суперечності в партії вибухнули з новою силою, спричинившись до нового організаційного розколу. На той час КПСГ нараховувала 1560 членів, значну частину яких складали євреї та поляки⁴⁹.

Попри внутрішню кризу в КПСГ комуністи вели посилену роботу серед реформістських соціал-демократичних партій. Під їх впливом посилювалося полівиння у Польській партії соціалістичній, Бунді та Поалей-сіоні. Проте найбільшого впливу комуністи домоглися в Українській соціал-демократичній партії. Започаткований під їх впливом ще в 1920 р. відхід УСДП від українського національно-державницького табору та її еволюція у бік єдиного пролетарського фронту завершилися виходом із Міжпартійної Ради у червні 1921 р. В основі ідейно-політичної переміни було ставлення до тодішньої радянської України. Починаючи з 1921 р. орган УСДП газета «Вперед» у своїх статтях визнавала радянську владу як єдину можливу форму державного ладу на Україні. Все це мало своїм наслідком висунення молодшою генерацією соціал-демократів прорадянської державно-соборницької концепції. «Члени нашої партії вірили, — згадував згодом відомий діяч соціал-демократичної лівиці А. Чернецький, — що нам — соціялістам можна буде домовитися з московськими більшовиками, коли не пощастило домовитися з польськими соціялістами, ... що наша рішуча постава за советською Україною маніфестує перед світом наше змагання до соборності і нашої національної єдності, являється протестом проти віддання західних українських земель Польщі і Румунії»⁵⁰.

На січневій конференції 1922 р. УСДП заявила, що «одинокую реальною фомою української державности під сучасний момент являється УСРР, яка може сповнити всі національні і соціяльні постуляти українських трудових мас»⁵¹. На конференції також відкрито засуджено «концепції українських міщанських партій», проголошено гасло боротьби за возз'єднання Західної України з радянською Україною⁵².

Зміна політичного курсу УСДП викликала внутріпартійний конфлікт. Соціал-демократичній лівиці на чолі з А. Чернецьким і М. Парфановичем вдалося усунути від керівництва УСДП, в тому числі з редакції газети «Земля і воля», діячів правого поміркованого крила партії. З різних причин Головну управу УСДП покинули відомі і заслужені у минулому соціал-демократи — М. Ганкевич, І. Квасниця, П. Буняк, а також голова партії Л. Ганкевич⁵³. З цього часу УСДП швидко перетворилася у легальну організацію КПСГ. За різними джерелами УСДП в той час нараховувала 3,5 тис. членів⁵⁴.

Різке ідейно-політичне розмежування в українському політичному таборі не обминуло і рештки галицького москвофільства. Ще в грудні 1918 р. у Львові москвофіли утворили Русский исполнительный комитет (РИК), який через газету «Прикарпатская Русь», що почала виходити 25 грудня 1918 р. російською

мовою, виступив проти польської окупації краю, виявляв лояльне ставлення до ЗУНР, підтримував політику єдиного національного фронту. Все це РИК поєднував з пропагандою національної єдності галицьких українців і росіян, об'єднання «всіх руських земель»⁵⁵. Москвофільські консерватори ще тішили себе надіями на відродження монархії в Росії.

Нові політичні реалії у Східній Європі, утвердження радянської влади в Росії та Україні посилювали ідейно-політичну та організаційну кризу традиційного галицького москвофільства. Пропаганда старих москвофільських ідей, організованою 1919 р. В. Куриловичем, М. Третьяком, В. Марковим Галицько-руською організацією (ГРО), не знайшла підтримки у краї. Самими обставинами життя значна частина москвофілів переконувалася в утопічності сповідуваних ними ідей і переходила до національно-демократичного табору.

Виявом внутрішньої кризи ГРО була поява на початку 1921 р. соціалістичної опозиції на чолі з К. Вальницьким. Молоді москвофіли, що почали орієнтуватися ідейно і політично на нову Росію, згуртувалися навколо газети «Воля народа», яка поступово почала переходити з етимологічного на фонетичний правопис. Українізація соціалістичної групи москвофілів поєднувалася з їх одночасною суспільно-політичною радикалізацією.

Важливим питанням москвофільської політики було ставлення до національно-державницького табору. На з'їзді мужів довір'я ГРО 26 травня 1921 р. більшість делегатів висловилися за підтримку «спільного фронту з українцями», а також домогалася «скорого і остаточного вирішення справи приналежності нашої країни»⁵⁶.

Підтримані селянськими делегатами, представники соціалістичної групи москвофілів в особі М. Заяця, К. Вальницького, К. Пелехатого звинуватили старше покоління у консерватизмі та недооцінці соціально-класових проблем. На з'їзді було прийнято організаційний статут, за яким ГРО проголошувалася «загальнонародним міжпартійним об'єднанням сторонників національно-культурної єдності руських племен»⁵⁷.

Одночасно з соціалістичною лівицею в ГРО сформувалася малочисельна угодова група на чолі з І. Лісковацьким, яка шукала опори у польських урядових колах. За вірну службу угодовці одержали від властей у своє розпорядження Ставропігійський інститут та Народний Дім. 29 червня 1922 р. угодова група І. Лісковацького почала видавати у Львові російською мовою тижневик «Русский голос», який всіляко паплюжив «мазепинців» та український народ, критикував РИК за підтримку національно-демократичних сил, підтримував польську владу, вимагав запровадження у школах етимологічного правопису. Навколо «Русского голоса» гуртувалися також російські емігранти, що проживали у Польщі⁵⁸.

Аналіз розстановки суспільних сил свідчить про наявність в українському політичному спектрі двох таборів — національно-державницького та ліворадикального, які сповідували різні ідейно-політичні платформи. Протиборство двох концепцій визвольного руху — національного і пролетарського «фронтов» — негативно позначилося на розгортанні антиокупаційної боротьби, оскільки кожний з політичних таборів мав свою мету і підпорядковану їй тактику і стратегію. Разом з тим, характер, форми і методи боротьби народних мас на початку 20-х років засвідчують, що визвольний рух, незважаючи на його стихійність, у цілому йшов у національно-державницькому руслі, підпорядковуючись настановам еміграційного державного центру та крайової Міжпартійної Ради.

(Далі буде)

1. Kedryn I. Ewolucja stosunków polsko-ukraińskich // Biuletyn polsko-ukraiński. — 1936. — 21 czerwca. — S. 258.
2. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (далі: ЦДАВОВУ України), ф. 2192, оп. 2, спр. 7, арк. 2-3, 5, 13-14.
3. Міжпартійна Рада заснована 1919 р. у Львові з метою координації й активізації боротьби західних українців проти польської окупації, за побудову української держави. До складу Міжпартійної Ради входили всі галицькі партії — трудова, радикальна, соціал-демократична і християнсько-супільна.
4. П-ий Р. До санації наших внутрішніх відносин на Західній Україні // Об'єднання (Український скиталець). — 1924. — листопад. — С. 37.
5. Лозинський М. З новим роком 1924. Теперішній стан будови Української Держави і задачі західно-українських земель. — Женева, 1924. — С. 14.
6. Всеукраїнська Національна Рада // Український Вістник. — 1921. — 5 лют.
7. Постанови Всеукраїнської Національної Ради // Там само. — 1 квіт.
8. Декларація // Там само. — 27 квіт.
9. Заява західно-української територіальної групи в справі виступу галичан і буковинців зі Всеукраїнської Національної Ради // Український Прапор. — 1921. — 23 квіт.
10. Лозинський М. За державну незалежність Галичини. Чому українська Галичина не може прийти під Польщу. — Відень, 1921. — С. 3-10.
11. С.Р. Галичина та Соборна Україна // Український Прапор. — 1921. — 13 серп.
12. Державний архів Львівської області (далі: ДАЛО), ф. 121, оп. 2, спр. 678, арк. 39.
13. ЦДАВОВУ України, ф. 3698, оп. 1, спр. 1, арк. 5-7.
14. Там само, спр. 7, арк. 18.
15. Там само, спр. 1, арк. 3-7.
16. Zaks Z. Sprawa Galicji Wschodniej (1920 — 1922) // Najnowsze Dzieje Polski 1914 — 1939. — 1967. — Т. XII. — S. 139.
17. ЦДАВОВУ України, ф. 3698, оп. 1, спр. 1, арк. 133 — 135.
18. Державний архів Івано-Франківської області (далі: ДАІФО), ф. 2, оп. 2, спр. 387, арк. 8 — 11; Союз народів і Східна Галичина // Український Вістник. — 1921. — 20 верес.
19. Договір у Ризі і межі України // Там само. — 6 квіт.
20. ЦДАВОВУ України, ф. 3698, оп. 1, спр. 3, арк. 5 — 6.
21. Східногалицька делегація на генуезькій конференції // Громадський Вістник. — 1922. — 21 трав.
22. Конференція в Генуї і галицька справа // Там само. — 21 квіт.
23. Там само.
24. Ріпечкий С. Українсько-польський процес 1918 — 1923. Перед світовим трибуналом. — Чикаго, 1963. — С. 15.
25. Войнаровський Т. Новий жмут світла на спробу польсько-українського замирення в 1921 р. // Нова Зоря. — 1932. — 28 трав.
26. Chojnowski A. Konserpcje polityki narodowosciowe rządu polskich w latach 1921 — 1939. — Wrocław, 1979. — S. 21.
27. Парцеляція — поділ землі на невеликі ділянки (парцели) і продаж їх селянам.
28. Осадники — власники «осад», тобто садиб, якими уряд наділяв у першу чергу офіцерів і солдат польської армії.
29. Кривава книга. Частина II // Українська Галичина під окупацією Польщі в рр. 1919 — 1920. —

- Відень, 1921. — С. 88 — 89.
30. Papierzynska — Turek M. Sprawa ukraińska w drugiej Rzeczypospolitej 1922 — 1926. — Kraków, 1979. — S. 30.
31. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 75, арк. 121.
32. ДАЛО, ф. 121, оп. 2, спр. 378, арк. 13 — 15.
33. На той час повноваження УНРади не були визначені. Вся повнота влади концентрувалася в руках уряду диктатора ЗУНР. Крайова група УНРади утворилася 3 вересня 1921 р.
34. Макух І. На народній службі. — Детройт, 1958. — С. 277.
35. ДАІФО, ф. 8, оп. 1, спр. 25, арк. 3.
36. Там само, ф. 2, оп. 1, спр. 29, арк. 4.
37. Там само.
38. Міжпартійний з'їзд // Український Вістник. — 1921. — 9 черв.
39. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 29, арк. 4 — 5.
40. Резолюції I Міжпартійного з'їзду // Український Вістник. — 1921 — 7 черв. * УСДП відмовилася брати участь у роботі Міжпартійного з'їзду.
41. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 29, арк. 4.
42. Там само, спр. 41, арк. 7 — 8.
43. До уряду «уповноважених диктатора» входили такі представники УНТП, як Є. Петрушевич, К. Левицький, В. Сінгалевич, С. Витвицький, Я. Селезінка, а також член радикальної партії О. Назарук.
44. УНТП видавала в краї газети «Громадська думка» (1920), «Український Вістник» (1921), «Громадський Вістник» (1922), які періодично закривала поліція. З вересня 1922 р. виходили газети «Діло», «Свобода».
45. ДАЛО, ф. 121, оп. 2, спр. 786, арк. 4 — 6.
46. Панчук М. І. «Білі плями» героїчного літопису. З історії Комуністичної партії Західної України. — К., 1989. — С. 12.
47. ДАІФО, ф. 2, оп. 1, спр. 12, арк. 15 — 16.
48. Proces komunistów we Lwówce. — Lwów, 1923. — S. 7.
49. Панчук М. І. Боротьба КПЗУ за ідейне й організаційне зміцнення партійних лав і посилення впливу на маси. — К., 1982. — С. 19.
50. Чернецький А. Спомини з мого життя. — Лондон, 1964. — С. 62.
51. Партійна нарада // Вперед. — 1922. — 19 січ.
52. ДАЛО, ф. 256, оп. 1, спр. 38, арк. 1 — 2.
53. Там само, спр. 40, арк. 71 — 73.
54. Яцків П. Боротьба КПСГ за єдність дій політичних організацій робітничого класу в 1921 — 1923 рр. // У боротьбі за маси. — К., 1966. — С. 61.
55. Русському народу Прикарпаття // Прикарпатская Русь. — 1918. — 25 дек.
56. Народи «Русского Исполнительного Комитета» у Львові // Український Вістник. — 1921. — 29 трав.
57. З'їзд «єдиногоділників» // Там само. — 3 черв.
58. На злобу дня // Русській голос. — 1922. — 29 июня.

Михайло Москалюк

ПРОБЛЕМА ЦЕЛІБАТУ В ХРИСТІЯНСЬКО-СУСПІЛЬНОМУ ЖИТТІ ГАЛИЧИНИ 20-х — 30-х РОКІВ ХХ СТОЛІТТЯ

Проблема целібату (заборона одружень для священників), що значно актуалізувалася на поч. 20-х рр., справила значний вплив на громадське життя Галичини. Навколоцелібатна дискусія охопила широкі верстви українського суспільства, активізувала християнсько-суспільний рух, що об'єднував греко-католицьке духовенство та частину світської інтелігенції і ставив за програму своєї діяльності суспільні реформи в дусі християнської етики та папських соціальних енциклік.

Радянські історики з відомих причин тенденційно висвітлювали релігійні аспекти української історії, а тому замовчували проблему целібату.

Концептуальне переосмислення історії України, що почалося у вітчизняній історіографії після 1991 р., привело до об'єктивного вивчення історичного минулого. Однак проблема целібату надалі залишається поза рамками професійних інтересів сучасних українських дослідників.

Значний вплив на формування целібатної проблеми справили дії двох галицьких греко-католицьких єпископів: станіславського — Г. Хомишина та перемишльського — Й. Коциловського. Як відомо, в 1920 р. Г. Хомишин запровадив у підвладній дієцезії загальнообов'язковий целібат. У 1925 р. з подібною пропозицією виступив Й. Коциловський.

Основним ідеологом поширення целібатних настроїв серед греко-католицького кліру виступив Г. Хомишин. Загалом проблема одруженого духовенства, за оцінкою станіславського єпископа, була важливою складовою частиною обрядового питання. У пастирському листі «Про візантійство» Г. Хомишин розглядав східний обряд «чисто синодально російським». У зв'язку з цим всі атрибути східної (візантійської) традиції сприймалися станіславським єпископом як ворожі католицькій церкві¹.

В іншій за своїм характером праці — «Українська проблема» — Г. Хомишин виступив з гострою критикою одруженого духовенства. «Жонатий клир, — писав станіславський єпископ, — не може як слід виховувати народ духово..., не може придбати вповні належного собі авторитету, ані існуючий авторитет підтримати і зберегти..., не може цілковито вроситися в католицьку Церкву і зжитися вповні з її життям»². Сімейний стан духовенства, на думку Г. Хомишина, перешкоджав священникам цілковито присвятити себе релігійним справам. Участь духовенства у діяльності світських організацій, як вважав Г. Хомишин, йде на шкоду інтересам церкви. У зв'язку з цим він наголошував: «Жонатий стан нашого клиру не може вповні дорівнювати безженному стану латинського духовенства вже тим самим, що жонатий»³.

Найближче оточення станіславського єпископа підтримало таку позицію, розвинувши концепцію загальнообов'язкового целібату. Зокрема, значного поширення набуло твердження, що саме одружене духовенство, зайняте більше сімейними проблемами, ніж церковними, сприяло моральному занепаду українського суспільства, про що свідчило поширення атеїзму та комуністичних впливів на терені Галичини⁴. Сприймаючи целібат як доцільний і важливий захід, частина галицьких священників та світської інтелігенції розглядала целібатну реформу в руслі традиційної інтеграції Галичини із Заходом. «Якщо українська громадськість прагне якнайкращого єднання із західною цивілізацією... — твердили представники ре-

форматорської течії греко-католицизму, — то важко припустити, щоб у релігійно-церковній справі мала іншу мету і залишалася вірною східно-візантійській культурі»⁵. Крім того, прихильники целібату розглядали греко-католицьку церкву важливим чинником посилення впливів католицизму на Сході, тому надавали західним (латинським) релігійним традиціям пріоритетне значення. «Все, що католицьке, отже й священнича безженність, — писав один з ідеологів целібатного руху в Галичині П. Мартинюк, — мусить найти місце у нас і у свого часу — у цілім єдиненнім сході»⁶.

З метою пропаганди целібатних настроїв у Станіславі в 1923 р. засновано Товариство Безжених Священників ім. св. Йосафата. Його члени, в основному з Станіславської та Перемишльської дієцезій, виступили із зверненням до Ватикану запровадити загальнообов'язковий целібат духовенства.

Противники такого курсу з числа значної частини священників, здебільшого Львівської дієцезії, та широких кіл української громадськості виступили із концепцією збереження інституту одруженого духовенства. Її основу склали чотири принципи.

По-перше, одружений стан духовенства своїми витокami сягає у глибину століть і притаманний для всієї церкви періоду раннього християнства⁷.

По-друге, право греко-католицьких священників мати власну сім'ю обумовлене східними (візантійськими) традиціями, які мають першочергове значення для української церкви у Галичині⁸.

По-третє, одружене духовенство становить важливу умову існування і розвитку української інтелігенції. «Священнича сім'я ... — писав відомий громадський діяч і журналіст Ф. Федорців, — була тією першою клітиною..., звідки безпосередньо або посередньо бере свій родовід поширення і розрост українська інтелігенція взагалі»⁹.

По-четверте, збереження одруженого стану греко-католицького духовенства сприяє зближенню православної та католицької церкви і творить «символ далекого ідеалу справжнього об'єднання у Христі обох церков»¹⁰. Кінцевою метою своєї діяльності священники-«візантійці» передбачали об'єднання церкви на засадах І. Потія та В. Рутського і утворення українського патріархату з осідком у Києві під зверхністю папи.

Противники релігійного курсу Г. Хомишина розпочали цілеспрямовану кампанію поборювання примусового целібату, не відкидаючи водночас його добровільного характеру. Священники-«візантійці» об'єдналися навколо журналу «Нива», очолюваного відомим у Галичині релігійним і культурним діячем, вченим-богословом Г. Костельником. Виразником антицелібатного курсу серед духовенства стало також Товариство св. апостола Павла. Його члени у 1922 р. вислали до Риму скаргу на станіславського єпископа, підписану 957 священниками.

Різко негативну позицію до целібатної реформи та її ініціаторів зайняла значна частина української громадськості, національні політичні партії Галичини. Орган націонал-демократів газета «Діло» писала: «Целібатна реформа ведена на приказ згори, ... ломить і нехтує не лише права нашої Церкви, не лише вкорінені традиції, але й заперечує, нівелює увесь світогляд нашого народу, ... тому інспіратором целібатної реформи є люде чужі нашій традиції і психіці...»¹¹.

Гострота проблеми посилювалася тодішньою етнополітичною обстановкою: значним напруженням українсько-польських стосунків. У цьому контексті целібатна реформа розглядалася широкими колами української громадськості як важливий чинник не тільки латинізації східного обряду, а й посилення польських впливів у Галичині¹². У зв'язку з цим сама реформа сприймалася дуже чутливо, що загострювало позиції. В інший час та при

інших суспільно-політичних умовах запровадження целібату, напевне, не викликало б такої гострої реакції.

У тодішніх умовах питання заборони одружень для священників набувало важливого національного та політичного значення. 8 лютого 1925 року у Львові відбулося багатолюдне віче, на якому прийнято рішення утворити Головний церковно-народний комітет Галицької Землі для пропаганди антицелібатних настроїв, збирання підписів та складення заяви-протесту до Ватикану¹³. Подібне віче за участю 3 тис. чол. відбулося у Станіславі, готувалося в Перемишлі.

Суспільну напруженість посилювала безкомпромісна позиція прихильників целібатної реформи. У листі до митрополита А. Шептицького від 11 лютого 1925 р. Г. Хомишин, торкаючись питання запровадження целібату в Станіславській дієцезії, писав: «Знаю, що ця справа свята і конечна. Вулиця може кричати і вживати всяких тих неетичних висловів, але з обраної дороги ми не зійдемо»¹⁴.

Продовженням кризи стали березневі події 1925 р., коли стіни перемишльської духовної семінарії залишили богослови перших двох років навчання. Через тиждень, 11 березня, станіславські семінаристи вручили віце-ректорові М. Слизюкові лист з вимогою припинити целібатну реформу. У результаті таких дій у станіславській семінарії на кінець 1924 / 25 навчального року із 43 богословів-першокурсників продовжили здобувати релігійну освіту лише 15¹⁵.

Целібатна дискусія оголила вузол контроверсійних проблем всередині українського консервативного табору, наклавши свій відбиток на суспільно-політичне життя Галичини. Її результатом стало розмежування української громадськості та викристалізування на 1925 р. двох протилежних концепцій: орієнталізації (візантізації) та окциденталізації (латинізації) греко-католицької церкви. Орієнталісти намагалися зберегти як східні обрядові традиції, так і католицькі канони теології та підпорядкування Ватикану як важливі засади релігійної самобутності галицьких українців. Прихильники окциденталізму, заперечуючи доцільність існування візантійських впливів в українській католицькій церкві, зайняли крайньо праве крило християнсько-суспільного руху Галичини.

Опинившись в ізоляції від національного табору, представники окцидентального напрямку 4 серпня 1925 р. утворили Українську Християнську Організацію (УХО). Одним із завдань нової католицької структури стала пропаганда латинських впливів у греко-католицизмі, в тому числі — запровадження загальнообов'язкового целібату духовенства. У зв'язку з цим орган УХО газета «Нова Зоря», намагаючись спростувати антицелібатний аргумент орієнталістів щодо ролі священників у формуванні національної інтелігенції, відстоювала твердження, що «духовний стан... не є вже, як колись було, всею нашою інтелігенцією, він лише одна і то не найсильніша її частина»¹⁶.

Оформленню окцидентальної платформи УХО сприяла конференція священників станіславської дієцезії 22 липня 1929 р. Резолюції конференції, випрацьовані за активною участю Г. Хомишина, пропагували уявлення, що «повільний органічний перехід нашого духовенства до стану безженности не є вислідом насильного насаджування в нашій Церкві устроєвих форм латинського обряду — тільки впливає з внутрішньої життєвої необхідності самої нашої Церкви»¹⁷.

14 вересня 1929 р. у Станіславі відбулася нарада 55 священників-целібсів. Прийняті рішення свідчили про наміри продовжити целібатну реформу¹⁸.

У свою чергу Г. Костельняк виступив ініціатором заснування у 1928 р. Това-

риства Священиків «Єдність», яке поборювало целібатний курс прихильників Г. Хомишина¹⁹.

На 1929 р. активна боротьба стихла. Однак невирішенність целібатного питання генерувала контроверсійні тенденції між представниками двох напрямків.

Дальша поляризація консервативних сил, яка проявилася на початку 30-х років, зумовила певні організаційні зміни в середовищі окциденталістів. Замість УХО група діячів, які гуртувалися навколо газети «Нова Зоря», 24 вересня 1930 р. заснувала Українську Католицьку Народну Партію (УКНП), яка з 1932 р. мала назву Українська Народна Обнова (УНО). Поряд із пропагандою заборони одружень для священників, нова католицька партія проводила практичну целібатну політику. Перемишльська та Станіславська дієцезії стали пробним полем життєздатності окцидентальної католицької ідеї. У 1933 р. кількість священників-целібсів тут становила відповідно 148 і 186 чоловік²⁰. На 1935 р. найбільше число неодруженого духовенства (190 чол.) зосереджувалося у Станіславській дієцезії²¹. Подібне становище залишалося до кінця 30-х років.

Розглядаючи питання целібату, не можна обминути ставлення А. Шептицького до цієї проблеми. Як глава греко-католицької церкви митрополит, на нашу думку, в цілому займав виважену позицію у целібатній дискусії 20-х — 30-х років. Однак, аналізуючи діяльність А. Шептицького, можна зауважити, що його симпатії були на стороні орієнталістів. Не відкидаючи в принципі ідею загальнообов'язкового целібату, митрополит вважав її передчасною. Целібатне питання він розглядав у дусі екуменічних ідей об'єднання греко-католицької та православної церкви під зверхністю папи. У пастирському листі «Про обрядові справи» А. Шептицький писав: «Наша Церковна Провінція дійшла до того, що вузькоглядність в розумінні деяких обрядів і нецерковний, некатолицький дух в їх приміненні стає загальною небезпекою... Католицький дух, послух для Католицької Церкви і потреба бути готовими на поклик, коли прийдеться працювати для незєдинених наших братів, вимагають від нас, щоб ми були обрядовцями і не лише вірно заховували досі приписане й обов'язуюче, але й відновляли наші питомі традиційні звичаї»²².

На середину 30-х років у Львівській дієцезії, очолюваній А. Шептицьким, був тільки 101 священник-целібс²³. За ініціативою митрополита 1 січня 1931 р. утворено Український Католицький Союз (УКС), який ставив собі за мету консолідацію всіх верств українського суспільства на національно-християнських засадах. Нова католицька структура швидше була своєрідним християнсько-національним суспільним рухом, ніж політичною партією. Орієнталізаційно настроєна частина духовенства та української громадськості повністю підтримала УКС, надавши йому масового характеру.

Таким чином, обрядова дискусія 20-х — 30-х років мала значний відгук в українському суспільстві. Вона спричинилась до розмежування християнсько-суспільного руху Галичини. Гострота даного питання посилювалась особливостями тогочасних українсько-польських стосунків. Представники окциденталізму, відстоюючи курс на запровадження целібату, викликали протидію з боку орієнталізаційно настроєної частини духовенства та світської інтелігенції. Натомість політика поміркованого крила українських католиків з числа священників та широких верств громадськості, а також виважена позиція А. Шептицького сприяли збереженню релігійних традицій галицьких українців, їх суспільній консолідації.

1. Хомишин Г. Пастирський лист «Про візантійство» // Нова Зоря. — 1931. — Ч.29. — 26 квіт.
2. Хомишин Г. Українська проблема. — Станіслав, 1933. — С.99.
3. Там само. — С. 167.
4. Жонатий клир а безженство клиру. — Станіславів, 1924. — С.11.
5. Lubieński H. Kościół Greko-Katolicki w województwach południowo-wschodnich // Sprawy Narodowosciowe. — Warszawa, 1934. — N 5 — 6. — S. 543.
6. Мартинюк П. Неподільне серце священника в службі Бога і Церкви. — Жовква, 1935. — С. 323.
7. Єпископ Гр. Хомишин як «спаситель» народу. Лист Пресвитера до Єпископа. — Львів, 1933. — С. 20.
8. Свенціцка А. За східний обряд // Діло. — 1931. — Ч. 125 (9 черв).
9. Федорців Ф. В напруженому положенні // Діло. — 1925. — Ч. 34 (15 лют.)
10. Свенціцка А. За східний обряд // Діло. — 1931. — Ч.128 (12 черв).
11. Tertius gadens. Наслідки целібатщини // Діло. — 1925. — Ч.59 (17 берез.)
12. Федорців Ф. В напруженому положенні // Діло. — 1925. — Ч. 28 (7 лют.)
13. Проти латинщення Церкви // Діло. — 1925. — Ч.31 (11 лют).
14. Центральний державний історичний архів України у Львові (далі: ЦДІАУЛ), ф.358, оп.1, спр. 163, арк. 121.
15. Під обухом «святого декадентизму» // Діло. — 1925. — Ч.154 (11 лип).
16. В сіті непорозуміння // Нова Зоря. — 1928. — Ч.67 (2 верес).
17. Комунікат // Нова Зоря. — 1929. — Ч.54 (28 лип).
18. Збірна заява безженного клиру // Нова Зоря. — 1929. — Ч.72 (3 жов).
19. ЦДІАУЛ, ф. 358, оп. 1, спр. 42, арк. 43.
20. Jabłoński M. Organizacja greko-katolickiej diecezji Przemyskiej w okresie II Rzeczypospolitej (1918 — 1939) // Polska — Ukraina. 1000 lat sąsiedztwa. — Przemyśl, 1990. — Т.І. — S. 245.
21. На переломі. Кінець целібатщини? // Діло. — 1925. — Ч. 65 (24 бер).
22. Шептицький А. Про обрядові справи // Діло. — 1931. — Ч. 85 (21 квіт).
23. Stepiet S. Życie religijne społeczności ukraińskiej w Drugiej Rzeczypospolitej//Polska-Ukraina... — S. 214.

Володимир Сергійчук

Українська Греко-Католицька Церква: СТРАДНИЦЬКИЙ ШЛЯХ ДО ВІДРОДЖЕННЯ

Історія Української Греко-Католицької Церкви особливо драматичними сторінками писалася в ХХ столітті. Після встановлення на західноукраїнських землях більшовицької влади вона почала зазнавати переслідувань і гонінь, які не могли навіть рівнятися всьому тому, що творилося над нею в попередній 350-річній історії.

Але найстрашнішим ударом для греко-католиків України було те, що більшовицька Москва організувала руками самих українців ліквідацію власної церкви на Львівському псевдособорі 1946 року.

Тепер, коли відкрито доступ до колишніх спецховищ, є можливість простежити хроніку всього цього трагічного процесу — від арештів священослужителів до гоніння всіх, хто залишався під вірою своїх батьків.

А їх, як можна перекопати з уже розсекречених документів, залишалося дуже багато. А ті «переможні» рапорти, які надсилалися 1946 і 1949 років до Кремля від слухняних українських служак на посадах керівних достойників УРСР про ліквідацію греко-католицької церкви, були не чим іншим, як спробою вірити в це своєрідне «фата моргана». Та греко-католики України на чолі зі своїми провідниками не здалися, перейшли у підпілля, залишалися вірними своїй національній церкві. Вони були впевнені, що відродиться їхня церква, бо в цьому — запорука і відродження України.

Пройшовши страдницьким шляхом через важкі випробування, греко-католики України разом з своїм народом наближали День Українського Відродження.

Публікуючи кілька документів мовою оригіналу, зберігаємо повністю тодішню стилістику.

КОПИЯ ОРИГИНАЛА, ПОДПИСАННОГО 10/Х 49 Г.

МОСКВА

ЦК ВКП (б)

ТОВАРИШУ СТАЛИНУ И.В.

О завершении воссоединения греко-католической (униатской) церкви с православной церковью в западных и Закарпатской областях Украинской ССР

Сообщаю Вам о проведенной работе по ликвидации греко-католической (униатской) церкви в западных и Закарпатской областях Украинской ССР.

До 1944 года в западных и Закарпатской областях УССР в религиозном движении господствующее положение занимала греко-католическая (униатская) церковь, непосредственно подчиненная Ватикану и римскому папе Пию XII. Эта церковь имела: 2.661 приход, 54 монастыря с пансионатами при них, 34 «дома объединения сестер-служебниц», 2 духовных академии, 4 духовных семинарии, а также духовные и культовые школы. Униатская церковь издавала большое количество религиозной литературы.

В то же время православная церковь в западных и Закарпатской областях в результате долгих репрессий была слабой и

малочисленной. Она насчитывала 335 приходов и 18 монастырей.

Освобождение западных и Закарпатской областей Украины Советской Армией вызвало движение среди населения этих областей за ликвидацию греко-католической (униатской) церкви, как агентуры Ватикана, которая враждебно относилась к мероприятиям советского правительства и партии и являлась активным пособником националистических банд.

Движение за ликвидацию униатской церкви, воссоединение ее с русской православной церковью приняло массовый характер. Большую роль в развертывании этого движения в западных областях сыграл собор греко-католической (униатской) церкви, состоявшийся в марте 1946 года в г. Львове. На этом соборе было принято решение о воссоединении греко-католической (униатской) церкви с русской православной церковью.

В результате проведенной работы все 2.661 прихода униатской церкви воссоединились с русской православной церковью. Остались не ликвидированными только 3 мужских и 8 женских монастырей униатов. Не воссоединилась также небольшая часть униатских священников, которые остались без приходов и церковной деятельностью на занимаются.

В Закарпатской области воссоединение греко-католической (униатской) церкви с русской православной церковью, выразилось в усилившемся паломничестве 28 августа в праздник «успения» на Чернечью Гору возле г. Мукачево к Успенскому монастырю.

Успенский (Николаевский) монастырь был построен в 1360 году русским князем Федором Кориатовичем, как крепость, служившая защитой русских от варягов. Долгое время в праздник «успения» на Чернечью Гору к монастырю ежегодно стекались со всего Закарпатья массы православного населения, сопротивлявшиеся религиозному притеснению со стороны католической церкви.

Примерно в XVII веке, в результате победы греко-католической (униатской) церкви над православной, Ватикан захватил Чернечью Гору с Успенским монастырем и превратил их в свой опорный пункт по окатоличиванию украинского населения.

Греко-католики организовывали ежегодно массовое паломничество населения на Чернечью Гору и путем пропаганды и репрессий закрепляли влияние Ватикана в Закарпатье и проникали дальше на Восток.

После освобождения Закарпатской Украины Советской Армией усилилась борьба православной церкви с греко-католической церковью за Чернечью Гору и Успенский монастырь. В 1947 году в праздник «успения» свыше 50 тыс. православного населения собралось около Чернечьей Горы и захватило у католиков Успенский монастырь. В прошлом году на Чернечьей Горе собралось свыше 30 тыс. православного населения с требованием ликвидации униатской церкви и воссоединения ее с русской православной церковью.

В этом году воссоединение греко-католической церкви с русской православной церковью закончилось и вызвало огромный подъем среди православного населения.

Учитывая, что завершение воссоединения выльется в палом-

ничество православного населения на Чернечью гору, мы разрешили руководству православной церкви торжественно отпраздновать эту дату, а органам власти не чинить препятствий, так как всякое ограничение празднования выгодно было бы лишь враждебно настроенным католическим элементам.

28 августа этого года в день «успения» на празднование к Успенскому монастырю собралось около 20 тыс. верующих, перед которыми были зачитаны поздравительные телеграммы московского патриарха Алексея и киевского митрополита Иоана. Перед верующими выступил архиепископ Макарий с приветствием к православному населению и поздравлением его с ликвидацией унии, освобождением от Ватикана и римского Папы и полным воссоединением с русской православной церковью.

При всем своем религиозном направлении праздник 28-го августа 1949 года на Чернечьей Горе прошел организованно и носил ярко выраженный патриотический характер. Население, собравшееся на праздник, выражало благодарность Советской Армии, партии и правительству за воссоединение его со всем украинским народом и создание условий освобождения от реакционной католической унии, Ватикана и римского Папы и возвращения к русской православной церкви.

После проведенной большой работы по завершению ликвидации греко-католической (униатской) церкви в западных и Закарпатской областях нами принимаются меры по усилению массово-политической работы и научно-просветительной пропаганды с тем, чтобы вырвать население и особенно молодежь из под влияния религии.

Н. ХРУШЕВ

10 ОКТЯБРЯ 1949 г.

СПРАВКА

О СОСТОЯНИИ ПРАВОСЛАВНОЙ ЦЕРКВИ В ЗАПАДНЫХ ОБЛАСТЯХ И ЗАКАРПАТЬИ ДО ЛИКВИДАЦИИ УНИИ И ПОСЛЕ ЛИКВИДАЦИИ ЕЕ.

Наимен. области	На 1 января 1946 года			На 1 сентября 1949 года		
	/До ликвидации унии/ церквей священ. монаст.			/После ликвидации унии/ церквей священ. монаст.		
Львовская область	11	12	—	611	308	—
Станиславская -/-	6	6	—	605	276	—
Дрогобычская -/-	4	4	—	731	307	—
Тернопольская -/-	154	156	5	822	389	5
ИТОГО:	175	178	5	2769	1280	5
Закарпатье	160	136	17	589	268	13

**Уполномоченный Совета по делам православной церкви
при Совете Министров СССР по УССР
П. ХОДЧЕНКО**

СПРАВКА

О ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ДУХОВЕНСТВА БЫВШЕЙ ГРЕКО-КАТОЛИЧЕСКОЙ ЦЕРКВИ НА УКРАИНЕ.

Греко-католическая (униатская) церковь возникла в 1596 году на западных украинских и белорусских землях на основании т.н. Брестской унии. Это церковно-политическое объединение Ватиканом совместно с польскими магнатами, а позже с австро-венгерской монархией активно использовалось в порабощении украинского и белорусского народов, в подавлении их симпатий к братскому русскому народу и осуществлении своих экспансионистских устремлений на Востоке.

С первых дней образования Советского государства униатское духовенство находилось в авангарде контрреволюции, используя печать и проповеди для злобной антисоветской пропаганды, вело активную борьбу с прогрессивными силами народа.

После воссоединения в 1939 г. западных украинских и белорусских земель с Украинской и Белорусской Советскими Социалистическими Республиками, униатская церковь стала организующим центром антисоветской деятельности.

В условиях временной оккупации немецко-фашистскими захватчиками территории Украины подавляющее большинство духовенства униатской церкви находилось на службе у оккупантов и в контакте с украинскими буржуазными националистами создавало для борьбы с Советской Армией различные организации и бандитские отряды, вроде дивизии «СС – Галичина».

Руководители униатской церкви – митрополит Шептицкий, его заместитель митрополит Слипый и многие другие являлись идеологами и вдохновителями украинского буржуазного национализма, а рядовые священники в ряде случаев принимали непосредственное участие в бандах ОУН или оказывали бандитам всевозможную помощь.

После освобождения западных областей Украины от немецких оккупантов прогрессивное униатское духовенство начало проводить работу по воссоединению униатской церкви с русской православной церковью, в результате чего подавляющее большинство духовенства отмежевалось от скомпрометировавшей себя унии и перешло на православие.

Учитывая нарастающее стремление духовенства и верующих к объединению с русской православной церковью, собравшийся в марте 1946 года, Львовский собор принял решение о ликвидации униатской церкви путем воссоединения ее с православием.

Однако наиболее реакционные униаты не согласились с решением собора и стали проводить активную нелегальную антисоветскую и миссионерскую работу среди населения.

В настоящее время на территории Украины проживает 374 священника и 489 монахов и монахинь бывшей униатской церкви, не воссоединившихся с православием.

Из имеющихся в органах КГБ материалов видно, что деятельность униатов значительно активизировалась в период подготовки и проведения Вселенского собора католической церкви в

Ватикане, носит сейчас организованный характер и возглавляется нелегальным епископатом, одним из руководителей которого является монах-редемпторист Величковский Василий, проживающий в гор. Львове.

После встречи с митрополитом Слипым в гор. Москве в начале февраля с.г. Величковский стремится ликвидировать имеющийся между различными униатскими группами раскол и подчинить их своему влиянию. Ссылаясь на указания Слипыго, Величковский проводит линию сближения с православием, требует от униатов относиться к православным священникам «терпимо», что соответствует общей политике Ватикана по объединению униатских церквей под эгидой папы Римского. В то же время Величковский и другие униаты ведут активную работу по вовлечению православных священников в унию. Есть данные, что Величковский лично отобрал клятву на верность католицизму от 3-х православных священников, в том числе от Богатюка Ярослава, 1905 года рождения, проживающего в Тернопольской области.

В гор. Львове некоторые униаты ведут работу по подготовке к высвячиванию в сан священников новых лиц из числа верующих и бывших монахов. Величковский уже высвятил Ворончака, Барчука и Вороновского.

В апреле 1963 г. Величковский от имени церковной власти назначил Юрчук Наталью (монашеское имя Марта), 1904 года рождения, настоятельницей женского монастыря «васильян».

От своих единомышленников Величковский требует изменения тактики борьбы против Советской власти, подчеркивая при этом, что «с коммунизмом следует активно бороться, но не выступать против него открыто, а делать это нужно под видом борьбы против безбожничества».

Установлено, что значительная часть бывших насельниц ранее закрытых униатских монастырей занимается общественно-полезным трудом, но продолжает соблюдать монашеские обеты и ведет монашеский образ жизни. В квартирах, где они обычно проживают группами, оборудованы каплицы и униатские священники отправляют в них богослужения. Эти группы фактически представляют собой нелегальные униатские монастыри.

Например, в гор. Львове таких групп выявлено 12, в которых насчитывается до 200 человек, в Тернопольской области – 15, с количеством монахинь свыше 50 человек.

Величковский и другие униаты отводят большое значение укреплению этих группировок за счет вовлечения новых лиц, для чего они ведут обработку верующих, особенно девушек, с целью последующего склонения к принятию ими монашества.

Обращая студентку-заочницу Львовского госуниверситета Котурбаш, Величковский прямо ей заявил, когда она стала отказываться от монашества:

«Ты не первая и не последняя. У нас есть монахиня, которая окончила Киевский университет и сейчас работает в одном областном городе. Есть такие монахини, которые работают врачами, инженерами и учителями. Тебе уже 35 лет, замуж ты не выйдешь и поэтому один путь – монастырь».

Униатский священник Бильо Петр, проживающий в городе Хиро-

ве, Львовской области, в 1962 г. создал в с. Подильцы, Городокского района, монашескую группу, в которую вовлек колхозниц Котолу, Кухарь, Лакету и Бабий.

О враждебной деятельности униатов нами подробно информирован ЦК КПУ № 1263/Н от 31 июля 1963 г.

Кроме того, установлены случаи, когда униаты являются инспираторами создания молодежных националистических организаций и их идейными вдохновителями.

Так, в сентябре с.г. во Львовской области была ликвидирована молодежная националистическая группировка в количестве 4 человек, возникшая в результате систематической обработки ее участников в антисоветском духе со стороны бывшего униатского монаха Винницкого Михаила. У участников этой группы изъято 4 ствола оружия, боеприпасы и большое количество националистической литературы.

Бывший бандит ОУН Лутанюк Дмитрий с 1947 г. до октября 1963 г. скрывался у униатов на территории Ивано-Франковской области.

Наиболее реакционно настроенные униаты предпринимают попытки к установлению нелегальной связи с закордонными католическими кругами, переправляя туда клеветническую информацию о советской действительности.

Закордонные католические центры во главе с Ватиканом, в свою очередь, направляют усилия к установлению связей с униатами на Украине, поддерживают их морально и оказывают материальную помощь (деньги, вещевые посылки и т.п.), используя в этих целях почтовые каналы, приезды сюда иностранцев в качестве туристов и по частным делам, а также верующих из числа советских граждан, выезжающих за границу.

Так, от закордонных католических организаций в 1962 — 1963 гг. униатский священник Курилас получил около 200, а монашка Стояновская (оное проживают в Тернопольской области) 150 ценных посылок.

По этим же каналам за последнее время закордонные католические центры усиленно пытаются засылать в СССР различную церковную литературу и утварь.

В июне — августе 1963 г. на основании материалов уголовного дела на Скраля и Пальчинского органами милиции Львовской области у униатов Величковского, Винницкого, Твердохлеб и других были произведены обыски, в результате которых обнаружено и изъято: 2 комплекта епископского облачения, 15 католических антименсов и матрица для их изготовления, несколько тысяч фоторепродукций икон и других образков, свыше 300 экземпляров религиозно-националистической литературы, несколько тысяч крестиков и медальонов и прочей церковной утвари, предназначавшейся для распространения среди населения.

Органами КГБ республики проводится работа по пресечению враждебной деятельности и сокращению миссионерской работы униатского духовенства на территории Украины.

**ЗАМЕСТИТЕЛЬ НАЧАЛЬНИКА УПРАВЛЕНИЯ КГБ
ПРИ СМ УКРАИНСКОЙ ССР (КАЛЛАШ)
28 НОЯБРЯ 1963 Г.**

Катерина Мицан, Євген Роман

ОУН — УПА НА ПРИКАРПАТТІ В 1944 — 1950 РОКАХ

(за матеріалами Станіславського обкому КП(б)У)

Недостатньо вивченим пластом нашої історії є боротьба українського підпілля періоду Другої світової війни на теренах Західної України. Проголошення нашої державної незалежності тільки зняло заборону з цієї теми, але всестороннє її вивчення та глибоке дослідження ще попереду.

Сьогодні — це одна з найпопільніших проблем нашої історії, тим більше, що ще живі учасники і свідки тих подій, які вимагають встановлення історичної правди. Все, що з цього приводу було написано в радянській історичній науці, зводилося до «реакційного українського буржуазного націоналізму» та «звірств і бандитизму бандерівців». Так було заклеювано національну свідомість, патріотизм і боротьбу за державність.

В основу вивчення цього періоду визвольного руху, як і будь-якого історичного дослідження, повинні лягти оригінали документів.

Раніше недоступні широкому колу дослідників фонди колишніх партархівів зараз просто вихлюпнули на поверхню величезну кількість інформації, зокрема — з порушеної проблеми.

Пропонуємо читачам нашого журналу добірку документів — фрагменти з ще не опублікованих стенограм зборів обласного партійного активу, нарад секретарів обкомів партії, голів райвиконкомів, начальників райвідділів НКВС, командирів військових з'єднань за 1944 — 1950 роки. Саме на таких зібраннях розглядалися і вирішувалися питання боротьби з ОУН — УПА, а вказані роки охоплюють період, коли визвольний рух досяг свого апогею і пішов на спад.

Вони свідчать, що 1944 — 1945 роки були найсприятливішими для підпілля: радянська влада на території Західної України, не підтримана більшістю населення, не могла організувати швидкої ліквідації руху опору, в якому в тій чи іншій мірі була задіяна чи не кожна українська родина. Серед комуністів, працівників НКВС панує розгубленість. На них на кожному кроці чатує небезпека. Але обставини змінюються із закінченням війни, яке до боротьби з ОУН — УПА дало можливість залучити регулярні війська. Вести боротьбу в умовах підпілля стає дедалі важче. Енкаведисти почувають себе впевненіше. Ця зміна ситуації дуже чітко простежується у виступах учасників партійних зібрань.

Цінність публікованих документів у тому, що вони створювалися у процесі самої боротьби, були нею породжені, і наведеними фактами та цифрами свідчать про її розмах, а також методи обох ворогуючих сторін.

Місцеве населення стає практично заручником у влади. За найменшу підозру в причетності до підпілля людей арештовували, знищували, а їх рідних розкуркулювали, вивозили на схід.

У боротьбі з УПА використовується все — шантаж, залякування, так звані «приманки», які завершуються засідками й облавами. До виконання НКВС доводяться ганебні плани з кількості необхідних арештувань «бандитів». Виконуючи їх, «визволителі» хапали всіх підряд — жінок, дітей, людей похилого віку. Все це проводилося під лозунгом «визволення Західної України».

Як би не старалися поборники радянської влади очорнити визвольний рух, їх же визнання того, що в цьому русі брали участь жінки, молодь і навіть діти,

говорить про його всенародний характер і прогресивність.

Читаючи підготовлену добірку, слід пам'ятати, що описані події подаються через призму їх фіксації ворогуючою стороною, звідси і походження таких образливих слів на адресу підпільників, як «банда», «бандити».

Документи подаються мовою оригіналу без будь-яких правок, що в деяких випадках ускладнює їх розуміння.

№ 1. В ГРУДНЯ 1944 Р.

Із виступу начальника обласного НКВС Завгороднього на зборах партійного активу Станіславської області.

... Товарищи, пару слов об українских националистах и бандах УПА в областях Западной Украины и мерах борьбы с ними. Украинская националистическая контрреволюционная банда имеет громаднейший опыт борьбы.

Несмотря на то, что в ряде районов оздоравливается обстановка, мы вскрываем в последнее время значительную активизацию активнейших банд. Свидетельством активизации в определённых районных оуновских банд является то обстоятельство, что мы в сравнительно короткий период имеем налёт на райцентр Солотвино, Большевцы, Тлумач, Тисменица.

При налёте на Солотвино 201 бандит убит. Но, товарищи, нельзя допускать дело до налёта, и только тогда бить бандитов. В чём трагедия Солотвина, когда начальник НКВД, заместитель погибли вместе с сыновьями 18 и 16 лет и дочерью 14 лет. Трагедия в том, что этот налёт явился результатом беспечности, благодушия и распушенности работников РО НКВД, неорганизованности и трусости личного состава истребительного батальона, отсутствие согласованных действий, общей боевой готовности имеющих в райцентре боевых сил.

Болехов, Тисменица, Тлумач, там, где действительно работники были, тем не менее, налетели 5 раз на Тисменицу.

Мост буквально взрывают каждый день, нанесен громаднейший ущерб государству. Есть осложнение – сожгли бандиты мост, нужно заставить население восстановить. Мы народ воспитываем, но тут нужны меры принуждения, чтобы народ чувствовал. Мы сейчас не располагаем военными частями в таком количестве, чтобы можно было каждый мост их силами восстанавливать. И политически будет правильно провести такую работу. Есть указание Народного Комиссара Обороны, при помощи партийной организации, органов НКВД, местное население должно восстанавливать мосты. Прошу районный партактив эти вещи форсировать. Надо противопоставить население бандитам, надо, чтобы само население бандитов било. Ведь не мыслима односторонняя войсковая работа. До тех пор, пока население не привлечём к борьбе с бандитами, наши успехи будут не очень хороши.

О фактах мородёрства. Заявления секретарей Станіславского и Долинского райкома партии. Совершенно правильно, факты справедливые. Я заявляю здесь, что примем все меры, чтобы навести порядок через политаппарат. И действительно, нам приходится доказывать людям, что вас обманули оуновцы и что мы вас не расстреляем, пришли – живите, а наряду с этим приходится иметь такие возмутительные случаи мародёрства. Я

приму немедленно меры к ликвидации такого безобразия.

Что касается майора Петрова – это наш работник, я это вчера проверил, как он зарезал кабанчиков и т.д.

В Кутах был работник НКВД – Иванов, пропойца. Он наделал безобразий пьяный или непьяный, но пошёл по домам, 70 лет старуху – мать бандита расстреляли и ребёнка пяти лет. Там же погибла семья красноармейца – жена и ребёнок.

*Державний архів Івано-Франківської області (далі: ДАІФО)
Ф.1П, оп.1, спр.170, арк.35-40.*

№ 2. В ГРУДНЯ 1944 Р.

Із виступу Командуючого Прикарпатським Військовим округом генерал-майора Демшина на зборах партійного активу Станіславської області.

...Здесь говорили о наличии банд, но нельзя понимать так, что банды есть, а мы с ними ничего сделать не можем. Совсем дело обстоит не так. Мы с бандами боремся и эта борьба сказывается на бандах, сказывается даже на перестройке их работы. Я вам назову короткие цифры. Только за ноябрь месяц всего по Станіславской области убито, пленено и задержано в лесах, скрывающихся в селах, бункерах, чердаках и даже на сеновалах – 6500 человек. Довольно солидный процент уничтоженных и пленённых...

Я находился как раз в Долинском районе. Примерно в 4 часа утра мне докладывают – в направлении Выгоды оружейно-пулемётная стрельба.

Оказывается, во время налёта, когда банда подходила к селу в трёх направлениях, в первом направлении войска НКВД-НКГБ и военкомата вели бой, вернее стреляли в направлении банды за ограждением. В другой части города, где находится водокачка и лесокombинат человек 12 автоматчиков, во главе с уважаемым товарищем дважды орденоносцем и находилась группа пограничников в укрытии. Я заинтересовался в чем дело, что бой не дают. Казалось бы, пограничники, плюс автоматчики можно было бы дать сильный бой, оказывается банда человек 50 шла по населённому пункту Выгода. В 30 метрах сидела группа автоматчиков в 12 человек и пограничники и вот эта группа ни одного выстрела не сделала по банде. Вы представляете, что осталось бы от банды, если в 30 метрах стрелять из автоматов по сплошному строю.

ДАІФО. Ф.1П, оп.1, спр.170, арк.49-52.

№ 3. В ГРУДНЯ 1944 Р.

*Із виступу секретаря Станіславського обкому партії
Слоня М.В. на зборах партійного активу області.*

Насчёт борьбы с бандитами. Мы просим тов. Демшина, чтобы он доложил на партийном активе о ходе вооруженной борьбы с бандитами и я согласился, чтобы он дал цифровые данные за декабрь месяц. Почему. У нас складывается такая мысль, что партийный актив, и если хотите, некоторые из областных работников имеют такое представление, что если проехать в село,

живым оттуда не вернешься. Кой кто ставит вопрос — «До каких пор это будет, что людей бендеровцы крадут, убивают» и т.д. и у некоторых складывается мнение, что у нас с бандитами никакой борьбы нет.

И вот поэтому, мы решили здесь объявить цифры. Для того, чтобы показать, что 2000 бандитов убито и до 4000 с лишним забрало в плен только за ноябрь в районах, городах, лесах, над этим наши люди работали и работают серьезно, работают наши чекисты, наши пограничники и хаять их работу мы не имеем никаких оснований. Они работают в напряжённых условиях работы, хотя они и имеют целый ряд недостатков, которые требуется выправить. И я хотел бы, что бы правильно сложилось мнение, чтобы мы сделали вывод, что если мы у себя, ликвидируя недостатки, в первую очередь наведем порядок, то с этими силами, которые у нас есть, мы можем сделать больше. А это значит — будем бить бандитов и этим самым в работе нашего актива будет гарантия безопасности.

Дальше, здесь много вскрывается вопросов насчет безобразий и случаев мародерства со стороны частей НКВД, военкоматов, военных товарищей, госпиталей и т.д. Товарищи, это лежит и на нашей совести. Я хочу поставить перед военными товарищами вопрос — нужно кончать с такой практикой, нужно призвать людей к порядку — и потому, что это дискредитирует нашу армию, дискредитирует нас и мы не можем такого положения дальше терпеть и нужно с этим кончать.

Я хочу вам рассказать больше. У нас в городе было вскрыто 6 случаев грабительства. Кто же грабил? Все военнослужащие, причем из них 5 человек из госпиталей раненные, 2 человека из них орденосцы и 3 комсомольца. Один из 19-го отряда бригады внутренних войск НКВД и один красноармеец городской комендатуры. Причем, они же избили и забрали в помощника областного прокурора имущество. И это из комендатуры, которая призвана наводить порядок.

Кончая, товарищи, хочу сказать и обратить Ваше внимание на то что у нас много завелось болтунов. Что у нас и в Обкоме партии есть людей много, которые боятся своей тени. Так напуганы, что ничего другого не имеют на языке, как рассказывать про зверства и выводить все в черных красках, и людей, которые приезжают к нам, буквально перепугивают, в особенности женщин, не по-патрийному её ориентируют, запугивают — это неправильно, товарищи. Нельзя так работать. Нельзя усложнять обстановку для вновь прибывшего человека, которая сразу же может повлиять на дело.

ДАИФО. Ф.1П, оп.1, спр.170, арк. 75-78.

№ 4. 11 ЖОВТНЯ 1944 Р.

Із виступу начальника обласного управління НКДБ Михайлова на зборах партійного активу Станіславської області.

... Сама организация оуновских националистов до 1929 года носила название «оуновской военной организации» — УВО (Українська Військова Організація — Р.Є.) Руководящий состав ОУН

комплектовался из офицерского состава и стрелцов ещё в 1917 году. Организатор оуновцев — полковник Коновальцев (Коновалец — Р.Є.), а после его смерти — полковник Мельник...

... Для исполнения своих разбойничьих дел оуновцы и УПА принимают меры к националистической обработке молодёжи в возрасте от 14 до 18 лет в так называемой организации «Юнатства» создают различные кружки националистические. В этот период они изучают историю Украины, различную литературу с тем, чтобы изучить установки ОУН и т.п. Кроме того на практике идут в разведку. В качестве учителей используется интеллигенция. Зараженные делами национализма, часть переходит в наступление, а часть осуществляет практическую деятельность в банде УПА. Состав банды УПА в основном из лиц до 35-ти летнего возраста, причём активную роль в качестве агентов исполняют девушки, выполняя роль разведчиц. Вот факт: арестована нами одна участница молодёжной организации. Она показала: «будучи разведчицей ОУН я устанавливала места дислокации воинских частей Красной Армии, численность вооружения, а также подсчитывала военные подводы проходившие в сторону фронта, устанавливала адреса партийных и советских работников, собирала деньги для УПА и призывала молодежь в оуновцы».

У нас арестована одна из руководителей организации — Груба Мария, она показала: «Вся украинская молодежь в боевых отрядах УПА боролась и борется с немцами и большевиками за самостоятельную Украину».

Ликвидация банд не мыслима без вооруженных сил. Каковы задачи. Для борьбы с бандами и для их ликвидации у нас имеются реальные возможности. Основной задачей является ликвидация банд украинских националистов, как банд немецко-фашистских органов. Для этого нужно: не бояться конечно, без паники, но товарищи, и не недооценивать этого врага. Для этого нужно бороться вооруженными силами. Наряду с этим необходимо развернуть большую политическую работу среди населения и особенно среди молодёжи, оторвать молодёжь и интеллигенцию из под националистического влияния, противопоставить население банде, включить всё население в борьбу против бандитских групп. Активную помощь в борьбе против ОУН и УПА должны оказывать комсомольская организация, сельский актив.

ДАИФО. Ф.1П, оп.1, спр.169, арк. 46-53.

№ 5. 24 ГРУДНЯ 1945 Р.

Із виступу помічника прокурора Прикарпатського Військового округу Федотова на зборах партійного активу Станіславської області.

Органы государственной безопасности и органы внутренних дел проделали колоссальную работу по разграму оуновского подполья и банд УПА. Оценкой нашей работы являются те очередные донесения главарей оуновского подполья, который показывают о том, что время для работы (для ОУН-УПА — Р.Є.) настало невыносимое и одна организация за другой разбиваются, снимаются, кадры малоопытные, опыта конспирации не имеют...

Я тоже пришёл с цифрами, но с цифрами, которые ставлю на расшифровку. Эти цифры относятся только к 22-м дням этого месяца. На 22-го декабря мы арестовали без малого 400 человек (это по двум управлениям), если взять по отдельности, то несколько солиднее выглядит в этом отношении областное Управление НКГБ со своим аппаратом. Но я обращаю внимание руководящего актива в частности товарищей, руководящих этим управлением и Обкома партии на то, как выглядят эти цифры. Скажем, 240 человек у тов. Михайлова. Кто эти 240 человек? 143 являются женщинами, т.е. 60 %.

Мы идём к выборам, мы призваны к тому, чтобы нанести удар тем, кто будет мешать нам проводить столь важнейшее мероприятие, то мы видим к числу всех арестованных 40% несовершеннолетних, которые по нашему закону не будут голосовать потому, что он 1930 года рождения, 1929 г. и даже 1932 г. — по 13 лет, и эти ребяташки говорят, что он член ОУН и прочее. Конечно, если эта категория людей действительно с оружием в руках стреляет в нас, поджигает наши заводы, пускает под откос поезда, мы не будем смотреть на их возраст, мы будем судить.

Идя сюда я имел ввиду рассказать активу то обстоятельство, что сейчас кое кто стал на путь заданий, что парализует сосредоточение нашей работы на работе с агентурой. Когда поставили перед нами так вопрос: к 15 числу дать 20 человек арестованных. Такая практика и в областном Управлении НКГБ.

Ни одного указанного ареста у меня не санкционировалось по этим делам и когда приходят низовые работники, они заявляют: «Товарищ прокурор, вы заявляете, что не качественно поработали, но вот нам дали 20 человек, вы поймите».

И ещё один вопрос хотел поднять, что он заслуживает внимания присутствующих — это вопрос административного выселения. Я не буду называть количество за год, но количество посаженных в вагоны выезжающих за пределы области, так выглядит: 1 к 3-м. Это значит, трех арестовали, а семью одного вывезли. Но если учесть ту обстановку выселения, которая сейчас, то в каждом отдельном случае должен давать санкцию прокурор республики, поэтому в числе вывезенных это люди, арестованные еще в прошлом году. Есть ли нужда доказывать, что его или её арестовали, а семья убегает. Я считаю, в этой части нужно делать всё, что в пределах нашей возможности: сегодня его взяли, завтра же семью брать. Опыт показал, что кое где, когда семью забирали, бандиты принесли оружие: «Освободите семью, и я буду искупать свою вину».

ДАИФО. Ф.1П, оп.1, спр.277,арк.5-8.

№ 6. 24 ГРУДНЯ 1945 Р.

Из виступу начальника Снятинського райвідділу НКВС Губаренка на зборах партійного активу Станіславської області.

... В своём выступлении хочу остановиться на организации борьбы с банд-формированиями и оуновским подпольем, находящимся на территории Снятинского района. Мы организовали непосредственно для разгрома оуновского подполья и банд две

мелкоподвижные чекистско-воинские группы.

Так, например, за вторую половину ноября этими двумя войсковыми группами было убито 3 бандита, среди них руководитель оуновской боевки «Буйный». Я это подчёркиваю потому, что на его личном счету насчитывается 28 террористических актов на протяжении около двух лет. Через некоторое время, имея у себя бывших бандитов и местный актив, мы захватили 10 человек и таким образом в две недели ноября мы обезглавили оуновскую боевку. На 1 декабря из этой боевки «Буйного» осталось 6-7 человек, которые были разрознены и никакого контакта не имели. Кроме этого, мы арестовали 33 чел. участников ОУН, в том числе станичные руководители, руководитель провода ОУН и рядовые бандиты.

Пару слов по вопросу выступления товарища из прокуратуры. Может быть, я его недопонял, тут он приводил цифры сколько арестовано женщин, детей и т.д. и такую реплику — разве женщины будут пускать под откос поезда, разве женщины совершают диверсионные акты. Но разве мы можем дать гарантию, что женщины из этой сволочи не проводят активную работу? Мы арестовали одну участницу ОУН, учительница бывшая, она работала организационным референтом районного провода ОУН, причём на территории Снятинского района собрала 114 тыс.рублей, а одна станичная — та в боевке участвовала дважды по нападению на партийно-советский актив. Кроме этого, арестована некая Петрунеля, которая пришла и сказала бандитам, что в с.Стецивка представитель райкома партии проводит собрание, необходимо сделать засаду с целью уничтожения. Бандит Львовский организовал засаду из-за угла: представитель райкома партии и секретарь райкома комсомола, и вот их бандиты обстреляли. А чьё это действие? Этой женщины. А ей всего 22 года.

Одна женщина, рядовая участница ОУН, собрала в одном селе 8700 рублей денег для оуновского подполья, 6 центнеров зерна и т.д. Так что я считаю своим долгом сказать на партийном активе, чтобы нас работники прокуратуры не так ориентировали на этом деле. Надо брать участников ОУН не считаясь с их полом.

ДАИФО. Ф.1П, оп.1, спр.277, арк.40-43.

№ 7. 24 ГРУДНЯ 1945 Р.

Из виступу начальника Коломийського відділення НКДБ залізничного транспорту Іванова на зборах партійного активу Станіславської області.

... В конце октября и в начале ноября на Коломыйском отделении имели место ряд диверсионных актов. В силу этого обстоятельства были приняты меры к недопущению этих диверсионных актов. На местах наиболее пораженных бандитизмом, были созданы чекистско-войсковые группы. Такие группы были в Отынии, Коршеве, Яремче, Ланчине. Эти группы приступили к работе с 30 ноября. Причём, каждая группа имела два оперативных работника и до 287 чел. личного состава войскового.

Развернув работу, эти группы уже на другой день имели результаты. Так, например, 3 декабря Отынская группа встретила в районе села Ворона бандитскую сотню «Черного», на допросе выяснилось, что они принимали участие в подрыве поезда в

ноябре месяце.

11 декабря этой же группой в с. Ляцьке-Шляхетське был обнаружен схрон с двумя бандитами.

Коршевская группа арестовала до 7 человек участников оуновской организации. Кроме этого, был проведен ряд чекистских операций, в результате убито 7 бандитов. Общей сложностью задержано до 400 человек, причем оформлено санкций на арест 32 человека. Обнаружено 2 аптечки ОУН, причем одна крепко законсперированная.

Несмотря на эти принятые меры, мы в ночь с 18-го на 19-е декабря имели подрыв поезда на перегоне Микуличин-Татарив, причем подрыв произошел следующим образом: в 12 час. 20 мин. на воинский поезд в сторону Коломыи, были заложены мины, в результате чего произошёл взрыв.

Подрыв этого поезда произведен банд-группой, которая дислоцируется в районе села Микуличин, — руководитель этой группы «Шугай», численностью 20 человек.

ДАИФО. Ф. 1П, оп. 1, спр. 277, арк. 44.

№ 8. 24 ГРУДНЯ 1945 Р.

*Из виступу заступника наркому внутрішніх справ УРСР
Строкача на зборах партійного активу
Станіславської області.*

Решением ЦК мы обязывались масово проводить ложные приманки. Тов. Хрущев, когда приезжал последний раз, прямо сказал, что райкомы, обкомы партии должны взять в свои руки организацию приманок; на приманку должны идти ответственные работники райкома и РНК. Больше того, работники обкома партии должны идти на «приманку» и те, кто не будет выполнять этих указаний, привлекать к партийной ответственности.

Что мы имеем на сегодняшний день? В соответствии с этим решением было дано указание каждому району обеспечить 1-2 приманки. Я беру в среднем по одной «приманке» на район, и то мы должны были 1080 приманок. Однако мы провели 115, из них 102 безрезультатно и только 14 с результатом и то незначительным. (Так в документі — Р. Є.).

... мы в каждом жителе порой готовы видеть бандеровцев. При проведении операции подходят ко всему населению с трафаретом — все вы бандеровцы. Красноармеец если зашел в хату к крестьянину, то он иначе не видит в нем, как бандеровца. Мало того, спички, хлеб, соль берет, ему говорит «у меня дети, не берите». Пошел, ты бандеровец — и все.

ДАИФО. Ф. 1П, оп. 1, спр. 277, арк. 56, 60-61.

№ 9. 24 ГРУДНЯ 1945 Р.

*Из виступу командуючого 38-ю армією
генерал-полковника Москаленка К.С. на зборах
партійного активу Станіславської області.*

... Мы напрасно с этой трибуны измеряем количество бандитов 150-100 человек. Я присутствовал в Долине, когда выступал секретарь райкома партии, председатели сельсоветов и

рассказывали сколько террора разводят бандиты. Кроме террористических актов они проводят собрания населения, даже конференцию с учителями, с интеллигенцией по образу нашему. И что они говорят? Двое суток собрание шло, и они говорили о директивах националистических.

Здесь были жалобы на наши карательные органы. К сожалению, товарищи, они имеют место и сейчас. У нас сердобольные есть карательные органы, относящиеся так, что девушек молодых и мальчишек 27-28-го года рождения, ещё не совсем совершеннолетних, нечего арестовывать. А если эти маленькие люди убивают наших офицеров и бойцов? Я должен вам сказать, что основные потери несет Красная Армия здесь от бандитских элементов: то привлекают бойцов девушки, затем их бандиты убивают. Недавно одного майора так убили: вышла хозяйка, приглашает: войдите товарищ майор, тут какие-то товарищи вас спрашивают. Этот майор приходит, а его сразу же ухлопали.

ДАИФО Ф. 1П, оп. 1, спр. 277, арк. 69-71.

№ 10. 12 СІЧНЯ 1946 Р.

*Из виступу начальника обласного управління НКВС
Неізмайлова Ф.М. на зборах партійного активу
Станіславської області.*

Выполняя решение Центрального Комитета КП(б)У от 27-го ноября 1945 года органы НКВД совместно и при активной помощи и содействии Военного Совета Армии, дислоцирующей в Станиславской области, при участии войск НКВД и войск Красной Армии — в декабре месяце провели следующую работу:

Проведено всего операций 903, засад 274. За период 10 дней — с 1-го января по 10 января 1946 года — проведено операций 244, засад 68. В результате проведенных операций и засад убито бандитов 455 и арестовано 297 (это в декабре месяце). За 10 дней января месяца 1946 года убито бандитов 162 и арестовано 98 человек.

В ходе проведенных операций мы имели положительные результаты. Наши войсковые подразделения, под оперативным руководством оперативного состава органов НКВД и НКГБ имели значительные результаты. Так например: в Болеховском районе, в результате проведенной операции — столкновение с бандитской группой — была полностью уничтожена эта группа: 32 бандита убито и 12 задержано.

... я больше хочу остановиться на теневых сторонах проведенных операций, т.е. на безрезультатных операциях. Прежде всего, я хочу провести некоторый анализ по сравнению с тем, что было проведено год тому назад или в первом полугодии 1945 года. Если в первом полугодии 1945 года мы имели значительные группировки бандитов, которые оперировали на территории Станиславской области, то к концу 1945 года мы насчитывали банды мелкие, численностью от 20-15 человек до 30 человек и только крупных банд «Искра», Довбуша и других мы насчитывали 4 численностью по 80-100 человек. Это говорит о том, что нанесен решительный удар бандитизму. Это говорит о том, что

оставшимся разрозненным мелким бандам легче нанести сейчас удар, нежели тем крупным бандам и если только правильно и честно, по партийному подойти к выполнению решения ЦК КП(б)У от 27 ноября и 30 октября 1945 года, то бандитов, при наличии тех сил, которыми мы располагаем сейчас в области, можно, нужно и должно разгромить немедленно и беспощадно и нанести соответствующий революционный порядок в области.

Я хочу остановиться на таких фактах: из проведенных операций, цифру которых я назвал, безрезультатно было проведено 93 операции, т.е. те операции, которые, по существу, то ли по причине отдельных лиц, то-ли без соответствующей подготовки, срывались. Это заставляет нас призадуматься.

ДАФО. Ф.1П. оп.1, спр.417, арк.2-6.

№ 11. 12 СІЧНЯ 1946 Р.

Із виступу начальника Рожнятівського райвідділу НКВС Петрини на зборах партійного активу Станіславської області.

... На территории Рожнятовского района действуют в основном две банды: районная боевка СБ под руководством бандита Арменко, жителя с. Рыпне, и сотня «Довбуша» с количественным составом 60-80.

По нашему оперативному учету значится на территории Рожнятовского района нелегалов 90 человек и бандитов 278. Правда, это данные такие, которые за последнее время уточняются и мы находим среди наших подучетных уже убитых, а также умерших от тифа и т.д.

До января месяца нами проведено 320 операций чекистско-войсковых, взято всего 70 человек, из них нелегалов 20 человек, бандитов 18 человек, уничтожено 8 бункеров, взято 4 автомата, 6 винтовок, 1 пулемет, карта топографическая и документы оуновских организаций.

Убит под-районный проводник второго куша «Чумак», взят в плен начальник штаба куреня «Журавля» под псевдо «Малина» и арестован заместитель районного провода ОУН «Байда». За последнее время в работе с «Байдой» не удалось получить интересных данных в связи с тем, что на второй день он заболел тифом, потерял сознание, а сейчас уже второй день, как приговорился сумасшедшим, чего конечно нет.

Как мы думаем обеспечить выполнение решений Пленума ЦК? Сейчас, в связи с прибытием к нам воинских подразделений, мы – секретарь райкома партии, начальник райотдела НКГБ, НКВД, раскрепили свои оперативные силы по участковым организациям. Организация сугубо чекистской нашей работы, организация истребительных батальонов из числа демобилизованных и лояльного местного населения и сохранения избирательных документов и не допустить возможности совершения каких либо диверсий со стороны банд в период выборов, – вот наша задача.

ДАФО. Ф.1П, оп.1, спр.417, арк.43.

№ 12. 12 СІЧНЯ 1946 Р.

Із виступу полковника Власова на зборах партійного активу Станіславської області.

... У меня было человек 50 взрослого населения вызвано и ничего не могли с этими людьми сделать потому, что всех арестовывать я не мог и не имел права, а брать по такому признаку, что у него ноги дрожат, или сам волнуется или по иным признакам – я тоже не мог. Отбирали, конечно, а что дальше было – трудно сказать. Поэтому я прошу лично, Демьян Сергеевич Вас и т. Строчак укомплектовать наши отделения НКВД из числа людей, чтобы они не были только стрелками, а перебросить за счет Харьковской и Киевской областей и других областей настоящих чекистов, которые имеют практику и могут действительно осуществить задачу, которую мы на них возлагаем. У меня лично не было ни одного факта, чтобы какой либо командир отказал начальнику НКВД, НКГБ в войсковой помощи, но к сожалению результатов от войсковых операций было очень мало.

ДАФО. Ф.1П, оп.1, спр.417, арк.55-56.

№ 13. 12 СІЧНЯ 1946 Р.

Із виступу командуючого 38-ю армією генерал-полковника Москаленка К.С. на зборах партійного активу Станіславської області.

... Враг коварен, товарищи. Вот недавно случай в Тернопольской области. Только то, что я Вам скажу должно быть известно только Вам. Недалеко от областного центра Чортково есть местечко Тлусте. Под прикрытием 20 человек, приехали проводить предвыборную кампанию в село Бураковку. Проезд был через село Слобидка. Предупредили, что мы обратно будем ехать через это село, проведем здесь собрание. В селе Бураковка их очень хорошо встретили. Провели собрание. Устроили им жилище, хороший обед, даже не исключена возможность, что с водочкой был обед и после этого хорошего обеда, когда они выезжали из села Бураковки, сразу был обстрел бандитский из засады. Все руководство, которое прибыло из района и все бойцы были уничтожены. Оказалось, что половина села участвовала в собрании активно, а другая половина готовила в это время нападение на окраине села, где они будут проезжать. Хуже всего то, что об этом стало известно только через 2-3 дня, когда проезжающая машина или повозка обнаружила кучу трупов лежащих наших бойцов, офицеров и гражданских работников. Ни командир корпуса, ни командир дивизии, ни обком, ни НКВД, ни облисполком ничего не знали. Тут же стоял в Тлустом полк, летал туда член Военного Совета тов.Епишев, ему тоже ничего не сказали, в результате обратные меры приняли, но безрезультатно.

Видите, до чего может привести беспечность. Видимо, те люди, которые ехали, тоже говорили о бдительности, а на самом деле даже разведки не выслали.

Случай в 70 Станиславской дивизии в селе Глинивка Богородчанского района – в день расстановки гарнизона позавчера

председатель сельсовета очень хорошо встретил наш гарнизон, сам командование повел в хату, расположил, оказал «отеческую» заботу, причем сказал, что меня инструктировал секретарь райкома партии и председатель райисполкома. Это правильно. Накануне их инструктировали как принять гарнизон, и он его принял. Потом этот председатель в два часа ночи, в темноте, пробирается вдруг в расположение гарнизона. Бойцы видят, что неизвестный человек, его за шиворот, там наверное неинтеллигентно дали пинок по спине. Уполномоченный НКВД, услышав крик и шум, выбежал, видит, что председателя сельсовета бьют, допрашивают. Он говорит – это наш человек, отпустите его. Его отпустили, но скажите – чего он лазил там в три часа ночи. Через 10 минут из 4 пулеметов был открыт огонь по дому, где расположился гарнизон. В результате, уполномоченный НКВД, который выскакивал в окно, был убит, два бойца было ранено и в результате оказалось, насколько мне докладывали, что председатель сельсовета был явным предателем и он навел банду на этих бойцов и офицеров. Он же пришел ночью проверить, насколько они бдительны.

ДАИФО. Ф.1П, оп., спр.417, арк.81-82.

№ 14. 12 СІЧНЯ 1946 Р.

Из виступу заступника Народного Комісара Внутрішніх справ УРСР Строчака на зборах партійного активу Станіславської області.

... Выступающие докладчики приводили здесь данные об итогах выполнения решения Политбюро ЦК КП(б)У. Поэтому, я повторять не буду.

Скажу только одно: не смотря на то, что у нас есть все данные, все силы, необходимые для того, что бы полностью выполнить решение ЦК партии, все же на сегодняшний день выполнение решения ЦК партии очень неудовлетворительное. О причинах неудовлетворительного выполнения решения ЦК скажу немного ниже. Скажу только одно, товарищи, что в достигнутых результатах по борьбе с бандитизмом, мы все, сидящие здесь, во многом обязаны Военному Совету 38 Армии и лично тов. Москаленко, который принимает активное участие в организации борьбы с бандитизмом. Есть у нас такие части, которые достойны, что бы их здесь назвать, как лучшие части по борьбе с бандитами. По 38 Армии по оценке командующего и Областного Управления НКВД лучше всех ведет борьбу с бандитизмом 31 артиллерийская бригада полковника Владимирова. Неплохо ведет борьбу 76 дивизия – командир Бульба. Из стрелковых дивизий первое место занимает 70 дивизия, командир генерал-лейтенант Гредерарам, 172 дивизия – командир полковник Власов и 133 стрелковая дивизия – командир Василевский. Слабо принимает участие 161 стрелковая дивизия тов. Гришина. Станиславская дивизия тоже не отличается. Я думаю, что Станиславская дивизия могла бы гораздо больше принимать участия в борьбе с бандитами, тем более, что Станиславский

район и прилегающие к нему села являются на сегодняшний день самыми благополучными.

Из числа внутренних войск неплохо ведет борьбу 448 стрелковый полк – командир тов. Часный. Отстает, но также имеет неплохие результаты 212 полк – командир тов. Комаринец. Очень плохо работает 112 кавалерийский отряд. По нашему ходатайству за плохую борьбу с бандитизмом, командир отряда с работы снят.

212 полк, который обслуживает 7 наиболее пораженных бандитизмом западных районов, хотя имеет неплохие результаты, но тов. Комаринец, они относятся к тому, что Вы плохо преследуете бандитов. Много есть фактов, я не буду за отсутствием времени приводить их, когда Ваши подразделения не преследуют банды. Есть факты, граничащие с явным преступлением. Вот например, по Калушскому району был случай в Калушском районе: напали на автомашину; выделили отряд для преследования банды. Командир отряда, мало того, что пассивно действовал, а еще даже возражал, выражал недовольствие по отношению того, что ему надо было преследовать банду. Это – явное преступление. Сейчас ведется расследование и я думаю, что этот факт не пройдет безнаказанно. В Болеховском районе было два случая, в Выгодском – 1 случай, когда Ваши части, в результате плохого преследования, не разгромили банды тогда, когда их можно было разгромить.

Если говорить о наших силах, так нет нигде ни в одной области такой силы, как в Станиславской области. К примеру, по тем данным, которыми я располагаю, в результате бесед с работниками ЦК и Обкома партии, Станиславская область укомплектована больше и лучше, чем другие области. Внутренних войск НКВД на территории Станиславской области имеется в 1-2 и даже по отношению к некоторым областям в 3 раза больше. Пограничные войска принимают участие в этой борьбе. Ни в одной области столько частей не принимает участия в борьбе с бандитами, как на территории Станиславской области. 38 Армия все свои силы и раньше других направила на борьбу с бандитизмом. Органы НКВД в количественном отношении укомплектованы лучше в Станиславской области, чем в других областях: несколько сот человек прикомандировано для борьбы с бандитами. Однако, результаты неудовлетворительные и правильно решение ЦК. Лично товарищ Хрущев почти на каждом совещании говорит о том, что Станиславская область тянется в хвосте.

ДАИФО. Ф.1П, оп.1, спр.417, арк. 68-70.

№ 15. 12 ЛИПНЯ 1947 Р.

Из виступу першого секретаря Станіславського обкому КП(б)У Слоня М.В. на зборах партійного активу Станіславської області.

... Если сопоставить данные I-го и II-го кварталов этого года по росту банд-проявлений, то они будут характеризовать следующее:

Имели банд-проявления районы	В I-м квартале	Во II-м квартале
Болеховский	1	7
Богородчанский (соответственно)	1	5
Большевецовский	1	4
Гвоздецкий	0	3
Жабьевский	1	3
Коломыйский	1	3
Косовский	2	4
Печенежинский	0	4
Яблоновский	0	3
Яремчанский	1	4
Рожнятовский	1	7
Лисецкий	2	8

За исключением Бурштынского, Надворнянского, Отынийского, Снятинского районов, которые не имеют банд-проявлений во II-м квартале. Остальные районы – или имеют незначительное снижение банд-проявлений, или топчутся на месте.

Вторым показателем, который говорит о плохой нашей работе, является количество понесенных нами жертв. Если в I-м квартале их было 99 человек, то во II-м квартале число их увеличилось до 177 человек.

ДАИФО. Ф. 1П, оп. 1., спр. 588, арк. 5.

№ 16. 12 ЛИПНЯ 1947 Р.

Із виступу заступника секретаря ЦК КПБУ Стоянцева на зборах партійного активу Станіславської області.

Я хотел подчеркнуть, что ОУНовцы держат курс на молодежь, за счет этого поддерживают свое существование, а мы в своей политической работе плохо работаем среди молодежи, не противопоставляем той работе, которую проводят ОУНовцы особенно явно в учебных заведениях, в школах, потому что там готовят кадры культурных грамотных, людей и за счет их они хотят иметь руководителей, вожakov, головорезов. И тут должна быть большая работа наших партийных и комсомольских организаций. Так что делу работы с молодежью надо больше уделить внимания. А к сожалению, у нас такое положение, как с работой среди женщин.

ДАИФО. Ф. 1П, оп. 1., спр. 588, арк. 106.

№ 17. 8 СІЧНЯ 1949 Р.

Із виступу начальника обласного управління МДБ Сарасва на III партійній конференції Станіславського обкому КП(б)У.

... В 1944-1945 и даже 1946 гг. оуновцы, в основном, стремились завладеть лесом. Лес им был нужен для дислокации банд так называемой УПА. С 1947 года и особенно 1948 г. тактика

оуновцев меняется. В результате понесенных потерь главари дали указание ликвидировать остатки так называемой УПА и приспособить остатки организации к работе, главным образом, в населенных пунктах, районных центрах и областных городах.

Сейчас оуновскими главарями поставлена задача – просочиться в города и райцентры, советские, административные, торговые и хозяйственные организации, учебные заведения и проводить свою враждебную работу в так называемых легальных условиях.

Проведенные в 1948 году операции в Станиславской области как по городу Станиславу так и по районным центрам показали, что оуновцы в этом вопросе достигли некоторых успехов. Так, в городе Станиславе во второй половине 1948 года было арестовано до 100 человек оуновцев. Обращает на себя внимание то, что арестованные работали в различных учреждениях города, учились в учебных заведениях и проводили серьезную анти-советскую враждебную работу.

Я должен доложить делегатам партийной конференции, что наблюдаются еще случаи, когда и в сельские Советы просачивается оуновская агентура и в этих случаях стремится работу сельских Советов использовать для помощи оуновскому подполью.

Я хочу привести такие факты. Летом прошлого года были проведены операции в Войниловском районе. В 4-х селах района аресту подверглись председатели сельских Советов, которые полностью работали на оуновское подполье.

Я хочу обратить внимание делегатов партийной конференции на то обстоятельство, что не только в сельские Советы проникает оуновская агентура, но она проникает и в сельские кооперации, в низовую сеть медицинских учреждений, в школы, больницы, мельницы.

Несколько слов о работе среди молодежи. В 1948 году органами МГБ Станиславской области арестовано за активную оуновскую деятельность определенное количество оуновцев и их пособников, в числе арестованных молодежь в возрасте от 17 до 20 лет составляет 40 %.

В 1948 году в селе Чертовец, Обертинского района ликвидирована молодежная оуновская организация, которую создали оуновские главари. Всего арестовано 9 террористов, которые совершили свыше десятка политических убийств.

Характерно отметить, что эти террористы, руководимые оуновскими главарями, проживали легально, часть из них занималась сельским хозяйством, а часть училась. В селе Чертовец имеется комсомольская организация, однако, они не сумели этот молодняк привлечь на свою сторону.

В Рогатинском районе в Пуковской школе также была ликвидирована оуновская молодежная организация, насажденная оуновскими главарями.

В городе Станиславе в медицинском институте, фельдшерско-фармацевтической школе и других учебных заведениях и школах оуновцы проводят определенную работу, о чем говорят проведенные аресты.

ДАИФО. Ф. 1П, оп. 1., спр. 938, арк. 197-200.

№ 18. 7 СЕРПНЯ 1950 Р.

Із звіту Станіславського обкому КП(б)У «Про роботу Станіславського обкому КП(б)У за перше півріччя 1950 року» секретарю ЦК ВКП(б) Маленкову Г.М.

IV. Состояние борьбы с бандитизмом в области.

Сочетание массово-политической работы с административными мерами по борьбе с остатками банд украинско-буржуазных националистов и их пособников дало нам возможность нанести мощный удар по врагу.

Если в 1949 году убито 740 и арестовано 1002 бандита, то за первое полугодие 1950 года ликвидировано 1050 бандитов, в том числе убито 257 человек, кроме этого явилось с повинной 2274 человека, в том числе бандитов 28, участников оуновского подполья 129 человек.

В 1949 году было выселено за пределы области 1684 семьи участников оуновского подполья и их пособников, за первое полугодие 1950 года выселено 2465 семей и сейчас эта работа продолжается.

В 1950 году органами госбезопасности удалось разоблачить и изъять значительное количество националистических элементов в школах и учебных заведениях области, среди учащихся и 37 националистов вскрыто среди учительского персонала.

Разоблачена и изгнана из медицинского института группа еврейских националистов, действовавшая среди профессорско-преподавательского состава Фисанович, Лехтман, Шапиро, Видер, а также удалены 53 студента-националиста и кулаки, которые проводили враждебную агитацию среди студенчества.

Нам удалось ликвидировать значительную часть руководящего состава ОУН — краевого «провода», окружных, надрайонных и других, всего 336 человек.

Однако, успешное проведение коллективизации крестьянских хозяйств вызвало ответную реакцию кулачества, которая оказывает поддержку бандитам, усилился террор против местного актива, руководящего состава колхозов и партийно-советского актива районов.

Об этом свидетельствует рост бандпроявлений по месяцам за первое полугодие 1950 года, в январе было бандпроявлений 4, в феврале — 9, в марте 20, в апреле 25, в мае 30 и в июне 26, в июле 28.

Партийная организация области всеми средствами и силами продолжает неослабленно вести борьбу с остатками украинско-буржуазных националистов, оуновским подпольем и кулачеством.

В результате чего в первом полугодии 1950 года по сравнению с первым полугодием 1949 года несколько уменьшились бандпроявления. Если в первом полугодии 1949 года было совершено диверсий и террористических актов 144, то в первом полугодии с.г. совершено 116 бандпроявлений.

За первое полугодие 1950 года бандитами убито советско-партийного актива 75 человек и ранено 23 человека, за май

июнь особенно имели большие потери (32 человека). Из этого явствует, что положение по-прежнему остаётся напряженным, остатки враждебных элементов чинят яростное сопротивление.

Учитывая такое положение в области, обком КП(б)У принимает ряд мер по усилению борьбы с бандоуновским подпольем и их пособниками:

1. Все шире разворачиваем работу по пересмотру сельского и колхозного руководящего состава.

2. С целью оздоровления групп охраны общественного порядка проводится перепроверка их состава, путем обсуждения каждого члена группы на общем собрании колхозников. Состоянием на 15. VII-50 г. проведено 406 собраний, на которых выделено 4063 человека. В данный момент в области насчитывается 609 вооруженных групп охраны общественного порядка с числом бойцов 6258 человек.

4. Выполняя решения Политбюро ЦК КП(б)У от 6/VII-50 года «О выселении кулацких хозяйств из западных областей Украины», обком КП(б)У выявил и взял на учет 808 кулацких хозяйств по области. Из числа этих кулаков, 250 глав семей ранее репрессированные за невыполнение государственных поставок. Кроме этого, в этом полугодии выселено из области 101 кулацкая семья, как бандпособники.

Проверкой на местах также установлено, что значительная часть кулацких элементов, под видом различных специалистов пролезли в колхозы, затаив злобу против советской власти, пытаются всеми средствами и методами нанести ущерб колхозному производству изнутри.

Бюро обкома КП(б)У своим решением от 20 мая с.г. обязало райкомы, райисполкомы и органы КГБ усилить работу по очистке колхозов от пробравшихся в них кулацких и др. антисоветских элементов.

Решением бюро обкома от 20 мая 1950 года и специальной докладной запиской от 25/V — с.г. просили ЦК КП(б)У решить вопрос о выселении кулаков из области. Считаю, что этим мероприятием нанесем значительный удар по бандоуновскому подполью и его базе.

ДАИФО. Ф.1П, оп.1, спр.1211, арк.17-19.

№ 19. 27 ТРАВНЯ 1950 Р.

Із звіту Станіславського обкому КП(б)У в Відділ партійних, профспілкових і комсомольських органів ЦК секретарю ВКП(б) Грозову (м.Москва)

Если за весь 1949 год было выселено за пределы области 1684 семьи участников оуновского подполья и пособников, то за 4 м-ца 1950 года выселено 2007 семей.

В 1950 году значительная часть националистических элементов изъята из учебных заведений и школ области. В Калушской, Тлумачской, Букачевской и других средних школах были разоблачены националистические группы среди учащихся 9-10 классов. В этих и других школах вскрыто 37 националистов среди учителей.

В текущем году разоблачены террористические группы среди студентов Коломыйского педучилища и Станиславского учитель-

ского института. Вскрыто и изгнано из медицинского института 53 студентов-националистов и кулаков, а также разоблачена и удалена из института группа еврейских националистов, которая была среди профессорско-преподавательского состава Фисанович, Лехтман, Шапиро, Бидер.

Бюро обкома КП(б)У 20 мая с/г приняло решение, обязывающее райкомы, райисполкомы и органы МГБ очистить колхозы от проникших в них кулаков, а также усилить репрессии к кулакам, связанным с оуновским подпольем.

После того, как районы приступили к осуществлению решения обкома партии об очистке колхозов от кулацких и других антисоветских элементов, за последние дни в области усилилось кулацкое сопротивление, увеличилось количество бандпроявлений, террора и диверсий, особенно поджогов колхозных строений и уничтожение сельскохозяйственного инвентаря, тракторов МТС и другого.

Это имеет место только в начале работы по очистке колхозов от кулацких элементов. Не исключена возможность, что по мере того, как мы развернем очистку колхозов от кулаков (а их примазалось в колхозы 330 семей или 867 человек и большинство из них трудоспособные) — бандпроявления, диверсии и наши потери в людях увеличатся.

Чтобы усилить удар по бандитизму, недопустить лишних жертв и не тратить времени на формальное доказательство враждебной деятельности кулака, зная, что кулак был, есть и будет врагом Советской власти, — мы просим Центральный Комитет решить вопрос о выселении кулацких семей из нашей области, как кулаков, на основе сплошной коллективизации. Этим самым нанесем решающий удар по бандоуновскому подполью и его базе.

ДАИФО. Ф. 1П, оп. 1, спр. 1211, арк. 59-63.

№ 20. 28 ЛЮТОГО 1950 Р.

*Із звіту Станіславського обкому КП(б)У
секретарю ЦК КП(б)У Мельникову*

«ПРО ВИКОНАННЯ ПОСТАНОВИ ЦК КП(б)У ВІД 15/VII-1950 Р.

«ПРО РОБОТУ СТАНІСЛАВСЬКОГО ОБКОМУ КП(б)У»

Наличие в органах МГБ малоквалифицированной и в ряде случаев неспособной агентуры, снижало оперативную деятельность органов МГБ.

За 11 месяцев 1950 года ликвидировано 2380 участников ОУН и их пособников, в т.ч. убито 459 и арестовано 1921.

В области было проведено ряд крупных операций по розыску и ликвидации бандоуновского подполья и их главарей, в результате которых в октябре и ноябре с.г. были ликвидированы 56 главарей подполья ОУН, в числе которых:

Руководитель краевого «провода» ОУН «Запад-Карпаты» по кличке «Клим», он же «Ефрем», «05», «12» — Слободян Степан, 27 лет, уроженец Тереховлянского района Тернопольской области, нелегал с 1944 года.

Член краевого «провода» ОУН «Запад-Карпаты», руководитель Коломыйского окружного «провода» ОУН — Качуривский Роман

Николаевич, он же Легкий Григорий, 1921 года рождения, нелегал с 1944 года.

Член краевого «провода» ОУН «Запад-Карпаты» — Савчак Василий, 1921 года рождения, уроженец села Ямница, Станиславского района, нелегал с 1944 года, по кличке «Сталь».

Член краевого «провода» ОУН «Запад-Карпаты», он же руководитель Станиславского окружного «провода» ОУН — Ткач Богдан, 1923 года рождения, уроженец села Ягольница Чортковского района Тернопольской области, по кличке «Дуна», «Юра», «Бодя», бывший командир УПА «Черный лес».

«Марта» — Нима Мария, 1924 года рождения, уроженка села Старые Скоморохи Большецовского района. До 1945 года она была руководительницей женской сетки Калушского окружного «провода» ОУН, а по изъятым документам видно, что в краевом «проводе» занимала руководящее положение.

Руководитель СБ Калушского окружного «провода» ОУН по кличке «Дар», «Петро», «Иван», «Марьян» — Иван Петрович Духовий, 1920 года рождения, уроженец села Крилос Галицкого района, нелегал с 1944 года.

Руководитель пропаганды Калушского надрайонного «провода» ОУН по кличке «Песня», «Шелест», «Перемога», «П-45» — Юрків Дмитро, 1919 года рождения, уроженец села Угринив Средний Перегинского района, нелегал с 1944 года.

Руководитель технического звена Станиславского окружного «провода» ОУН — Парипа Василий Романович, 1914 года рождения, уроженец села Ямница Станиславского района, нелегал с 1944 года.

Руководитель Городенковского надрайонного «провода» ОУН по кличке «Сталевой», нелегал с 1944 года — Буджак Тарас Федорович, 1921 года рождения, уроженец села Поточище, Чернелицкого района.

Заместитель руководителя технического звена Рогатинского окружного «провода» ОУН «Искра» — Бандура Федор, 1922 года рождения, уроженец села Сарники Долишние Бурштынского района, нелегал с 1944 года.

Руководящего состава районных проводов ОУН — 17 чел.

Руководителей кустовых «проводов» ОУН — 9 чел.

Руководителей сельских бандгрупп — 10 чел.

Руководителей легально действующих ОУН — 6 чел.

С ликвидацией ряда главарей и других участников оуновского подполья почти ликвидирован краевой «провод» «Запад-Карпаты».

Полностью ликвидировано референтуру пропаганды Долинского надрайонного «провода» ОУН, Коломыйский, Болаховский и Обертинский районные «провода» ОУН, 2 кустовых и 3 сельских бандгруппы.

Кроме того за этот период вскрыто и ликвидировано 23 легальных сельских ОУН.

С нанесением ряда ударов по бандоуновскому подполью в области резко снизилось количество бандпроявлений. Если в июне, июле и августе с.г. бандитами было совершено 65 проявлений, то за последние 3 месяца (сентябрь-ноябрь) с.г. 29.

ДАИФО. Ф. 1П, оп. 1, спр. 1211, арк. 135-138.

Степан Хороб

НАВІЧНО У ПАМ'ЯТІ ЛЮДСЬКІЙ

Українська історія ще й донині заповнена стереотипами, що їх поширювала свого часу офіційна радянська наука, яка дискредитувала боротьбу українського народу за національне визволення і побудову суверенної соборної Української держави. Так, зокрема, на основі тендеційно підібраних, а нерідко й сфальсифікованих фактів утверджувалася теза, що українські націоналісти виступали в роки Другої світової війни прислужниками німецько-фашистських загарбників. Однак ОУН-УПА фактично почала виступати в той час проти нацистів, які нехтували національними прагненнями українців. Український збройний опір спричинився до погіршення безпеки військ і членів окупаційної адміністрації, що в кінцевому підсумку змусило німецьку владу 10 жовтня 1943 р. оголосити осадне становище ("надзвичайний стан") на всій території Галичини. Тут було створено надзвичайні суди, влаштовувалися величезні облави, стали постійним явищем публічні страти українського населення.

13 листопада 1943 року у приміщенні Станіславського (тепер Івано-Франківського) обласного драматичного театру імені Івана Франка відбувалася прем'єра вистави "Шаріка". Спраглий у роки фашистської окупації за своїм, українським мистецтвом, місцевий глядач переповнив зал. Був тут і відомий композитор, музичний автор "Шаріки" Ярослав Барнич. За свідченням очевидців (а про цю подію останнім часом появилось немало публікацій), спектакль піднімав національний дух, збуджуючи силу нескореності, незламності й мужності галичан. Що саме таким настроєм був пройнятий глядач, догадувалося (чи й знало з повідомлень запродавців) станіславське гестапо, яке вирішило в день вистави "зіграти" свою криваву "прем'єру". З допомогою зрадника їм це вдалося: на початку другої дії "Шаріки" вони припинили спектакль, інспірувавши спробу гранатного вибуху під час огляду ними зали, заарештували і відвезли до гестапо десятки людей — головним чином представників української інтелігенції та національних активістів. Наступного дня їх розстріляли під мурами єврейської божниці. То було страшне видовище. Як згадує свідок тих подій — мешканка Івано-Франківська Дарія Децик, на площу (нині площа Міцкевича) окупанти зігнали сотні людей, закопали десять стовпів, перед кожним з яких стояла розстрільна команда. З винесених на вулицю динаміків лунав вирок гестапівського трибуналу...

Відтоді минуло більш ніж півстоліття, а пам'ять людська зберігає ту страшну трагедію до найменших подробиць. Зберігає, аби передати нині сущим і грядущим поколінням правду про нездоланність галичан-українців у борні з загарбниками, байдуже, якої вони масті — коричневої (фашистської) чи червоної (комуно-більшовицької). Своєрідним актом застереження цього і водночас прикладом незгасної пам'яті про загиблих українських патріотів стало відкриття у листопаді минулого року пам'ятної дошки на місці страти, а також велелюдне віче. Хай цьому послужить і стаття (досі невідома широкому загалу) "Прем'єра" гестапо під час прем'єри "Шаріки" у театрі імені І. Франка у Станіславові", автор якої — Юрій Кононів, свого часу був художнім керівником Станіславського театру. Його слова — спогади правди і болю.

Юрій Кононів

«ПРЕМ'ЄРА» ГЕСТАПО ПІД ЧАС ПРЕМ'ЄРИ «ШАРІКИ» У ТЕАТРИ ІМЕНІ І. ФРАНКА У СТАНИСЛАВОВІ*

Друга світова війна. Частини німецької армії, а з ними й частини мадярської, котились зі Сходу на Захід.

Місто Станіславів і вся Станіславщина були військовим районом мадярської армії. Німецьких військових частин було дуже мало. Стаціонували тільки поліційні частини-курени та гестапо Станіславівської області. У 1943 році шефом гестапо був унтерштурмфюрер Брандт, його заступником — також унтерштурмфюрер Асман. Були ще там два брати на прізвище Мауери, які вирости в Станіславові й прекрасно володіли німецькою, українською і польською мовами та знали місцеве населення. Вони були у складі гестапо у Станіславові від самого початку війни і уславилися своєю жорстокістю у ставленні до в'язнів.

Станіславівський театр, який залишився після втечі совєтської армії у 1941 р., існував як театр ім. І. Франка і давав вистави високої мистецької вартости, користуючися підтримкою і популярністю серед громадянства.

Восени 1943 р. театр ім. І. Франка давав прем'єру оперети «Шаріка». За кілька днів перед прем'єрою приїхав на запрошення композитор, музичний автор «Шаріки», проф. Ярослав Барнич, щоб перевірити останні підготування.

Заля на прем'єрі була виповнена по-береги. Прем'єра вдалася на славу. Але ... після початку другої дії несподівано відбулася ще й друга прем'єра — «прем'єра» гестапо! І-раніше траплялося, що гестапівці влаштовували масові облави та екзекуції в місцевостях області — у Калуші, Надвірній, Делятині й ін., але чогось подібного у Станіславові не траплялось. Озброєні машинними пістолями гестапівці раптом з'явилися в театрі із своїм шефом під час другої дії і обставили всі двері з фойє театру на залю. Це була повна несподіванка.

Я був на тій прем'єрі, сидів у льожі на першому поверсі. Перше слово, яке ми почули, було «руе», себто «тихо»! Все заміло. У цей час гестапівці вдерлись на сцену і зігнали звіттам та з гардеробу всіх акторів на сцену. Тоді стався випадок, який міг коштувати життя мистецькому керівникові театру — ним був годі Шура Яковлів: на прем'єру був випозичений (за відомом старшин з української поліції) — револьвер, «сімка» (бельгійський бравнінг). Один із поліцистів, якому доручено позичити й потім забрати той револьвер, не втратив духа притомності. Як тільки він побачив першого гестапівця в залі, негайно скочив на сцену й забрав револьвер у Яковліва. Той ще не знав за кулісами, в чому річ... Поліцист ледве встиг зникнути з револьвером за лаштунками, як на сцену ввірвалися гестапівці. Після цього вони заслонили куртину, залишивши там тільки одного електротехніка в будці, що була праворуч сцени за кулісами. Він мені і розповів згодом, що гестапівці наказали йому, аби дав ножа. Ножка той не мав і дав їм шаблю з театральної бутафорії. Гестапівці на сцені прорізували дірку в куртині, щоб можна було крізь неї дивитися на залю. Біля гестапівців був якийсь тип у цивільному, який, як розповідав електротехнік, дивився крізь виріз на людей у залі й штовхав гестапівця, котрий був перед куртиною, коли когось треба було забрати. Тим часом гестапівці ходили між рядами крісел і на балконі, проводячи ревізію.

Під час цього замішання виявилось, що гестапівці... знайшли під одним кріслом гранату, поміж 3 і 4 рядом. Не думаю, що та граната дійсно належала -

* Стилістику автора збережено. — Ред.

комусь із глядачів. Вона була, напевно, підкинена провокатором, або й сам гестапівець її «підняв», зігнувшись, себто спершу поклавши на крісло. Досить того, що він передав ту гранату шефові обласного гестапо Брандтові, а той підняв її вгору, простягнув руку в напрямку голови Відділу Українського Центрального Комітету проф. Лепкого, який був на горі в льожі, і вигукнув: «Ба-чиш?! То є ваша культурна діяльність!»

На інтервенцію капітана шуц-поліції, жінок із театру випустили. Однак їх усіх перевіряли при вході, і двох-трьох також затримали. Тим часом Брандт зійшов на гору, на балкон. З ним був один із Мауерів, який вказав на молодого мужчину. Коли його почали вести вниз, у залу, він напівдорозі біля вікна, висота якого була на рівні з підлогою, вихопив револьвер, вистрілив і поранив пожежника, що стояв коло вікна. Поранений упав, а молодий мужчина, висадивши ногою раму вікна, вискочив з театру і зник. Гестапівці були в театрі, а навколо будинку не мали стійок, що його й спасло.

В час, коли це сталося, усі мужчины без винятку переходили на авансцені перед куртину, перед якою стояли два гестапівці, а поза нею дивився крізь щілину прихований провокатор. Він штовхав гестапівця в плече через куртину, якщо когось гестапо мало заарештувати. Заарештованих відразу ж забирали в канцелярію директора, сковували і їх туди кидали так, як кидають снопи. Так забрали з театру понад 100 людей. Їх вантажили на грузовики і групами відвозили до гестапо.

Гестапо мало свою допоміжну варту. Вона складалася у Станиславові переважно із поляків-фольксдойчерів (німецького походження), але були там і фольксдойчери-українці. Ці допоміжні вартівці стояли при всіх вихідних дверях у театрі до ранку. З ними вдалося зв'язатись, і коли головні гестапівці подалися з театру геть, тоді вдалося вивести з театру цілу групу людей і розвести їх по домах. Решту затримували у театрі до передполудневих годин.

Більшість затриманих у залі театру під час прем'єри «Шаріки» і перевезених до гестапо людей протягом декількох днів були звільнені, а частину перевіряла вже шуц-поліція й передала декого до «арбайтсамту» — бюро праці та вислала на працю в Німеччину. Увесь той кошмар гестапівської «прем'єри» тривав майже два тижні. Десь по десятих днях відбувся в Станиславові так зв. суд. Який суд, видно з того, що він складався з шефа гестапо, двох гестапівців та двох шуц-поліцаїв і перекладача.

Між присудженими до розстрілу були різні люди, із самого Станиславова, і із інших околиць. Наприклад, розстріляли вийта Микуличина, який не був у театрі, але сидів у гестапо. Його обвинуватили в тому, що в його районі знайшли криївки УПА. Коли його вели в другій десятці на розстріл, його останніми словами біля стовпа смерті були: «Боже, за що ж я вмираю?», а потім він голосно читав молитву «Отче наш». Між розстріляними був, наприклад, Долішний із Нижнева, який дав себе заарештувати на забаві у Нижневі, маючи при собі наган. Його заарештувала кримінальна поліція, «кріпо», що була в більшості складена з поляків-фольксдойчів. Шефом «кріпо» був заступник шефа гестапо Асман. Годі було зрозуміти, як міцної будови молода людина, років 26 — 28, дала себе заарештувати, маючи зброю, двом полячкам під час забави. Розстріляна була також одна жінка, селянка із Єзуполя. Її обвинуватило гестапо в тім, що не видала свого власного сина, який втік з роботи в Німеччині. Двоє селян були розстріляні з Блюдник за те, що нібито вони без дозволу зарізали корову. Як й інші, вони не були в театрі під час облави.

Усіх гестапівці розстріляли 28 людей під жидівською божницею біля театру.

Площа була заповнена масою людей, відгороджених від місця страти поліційним кордоном. Були присутні німецькі старшини із шуц-поліції і старшини з мадярської армії. Один мадяр хотів сфотографувати присуджених на розстріл, коли вели людей до стовпів смерті, але гестапівці кинулись на нього, забрали фотоапарат, кинули його на землю і розтоптали. Між гестапівцями і мадярами виникла голосна сварка. Тоді шеф гестапо закликав відділ шуц-поліції і наказав мадярам забратися геть, що вони й зробили, голосно протестуючи.

Засуджених на смерть вели із зв'язаними дротом руками трьома групами: 10, 10 і 8 людей. Було страшне враження. То йшли українці, і не було ніякої змоги їх врятувати! Коло жидівської божниці були вкопані 10 стовпів. Спиною до протилежного будинку стала езекуційна чота з поліційного шуц-батальону. Перед кожною сальвою, коли розстрілювали по 10 тих нещасних, поголовно безневинних тих людей, дивна річ: звучала команда, німці скидали шоломи і коротенько молились! Перед смертю дехто із жертв, головно молодь, в тому числі й Долішний, кричали: «Слава Україні!» Ніхто з приречених не просився і ніхто не плакав. Навіть та єдина жінка-селянка йшла на смерть мужньо, рівно, не впала з її очей ні одна сльоза. Проста жінка трималась гідно як мужчина.

Коли закінчилась та трагедія, відразу ж приїхали гестапівські авта, на яких скинули трупи і повезли; забрали також стовпи, а пожежники змили невинну кров перед божницею. Жертви були поховані на Окопиську в наперед приготованій могилі.

Завдяки присутності електротехніка С. на сцені у театрі, ми довідалися, — ті, кому було потрібно, — про того провокатора, який стояв за куртиную і вибирав жертви. Можливо, що він помітив когось у театрі з людей із українського національного підпілля і заалармував гестапо, що в театрі щось діється, відбуваються збори, чи що. Насправді цього не було. Коли в театрі на виставі і з'явилися люди з підпілля, то звичайні глядачі. До трьох тижнів цього провокатора було знайдено і передано в Чорний ліс, де були розташовані відділи УПА. Походив він із мішаної родини: батько — поляк, мати — українка. Мешкав за селом Микитинці, по дорозі на Нижнів, де була колонія польських осадників.

Під час цієї трагедії не потерпів ніхто з акторів чи інших працівників театру ім.І.Франка.

За німецької окупації на початках я був керівником Станиславівського театру. До речі, спершу до Станиславова прийшли не німці, а мадярська армія. З мадярами було легше перебування, як з німцями. Ми налагоджували в Станиславові українське життя в повному розумінні того поняття. Так ми працювали впродовж майже трьох місяців. Але потім, з прибуттям гестапо, це все було зліквідоване. У жовтні гестапівці провели великі арешти серед української інтелігенції і національно активних людей. Я теж потрапив тоді під арешт, коли гестапо намагалось зліквідувати увесь український актив. Однак по двох тижнях мене звільнили, і я не потрапив до кацету в Аушвіці, куди потрапили деякі мої добрі друзі, з якими співпрацював.

Наш театр. Книга діячів українського театрального мистецтва 1915 — 1975. — Нью-Йорк — Париж — Сідней — Торонто, 1975. — Т. 1. — С. 737 — 741.

Василь Лизанчук

КОМУ НАЛЕЖИТЬ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР УКРАЇНИ?

Міжнародна концепція державного суверенітету передбачає право бути господарем інформаційного простору на своїй території, визначати політику у цій галузі, яка має гарантувати національну безпеку. Інтегрування Української держави у так зване єдине інформаційне суспільство здійснюється на основі законів «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення», «Про інформаційні агентства», міжнародних договорів та угод, ратифікованих Україною, Загальної Декларації прав людини, загальновизначених норм і принципів міжнародного права. «Свобода руху інформації у суспільстві, якість та швидкість творення нових її різновидів українською мовою є інтегральним показником і водночас доленосним чинником розвитку української нації», — зазначив член-кореспондент Української Академії інформатики, академік Папської Академії соціальних наук (Ватикан) С. Й. Вовканич у книзі «Національна еліта та інтелектуальний потенціал державотворення», яка вийшла у 1995 р. в Інституті регіональних досліджень НАН України (Львів).

Що ж таке національний інформаційний простір? Професор В.Й. Здоровега підкреслив, що «національний інформаційний простір — це юридично визнана територія держави, яка є сувереном щодо розповсюдження на цій території сукупності текстової, звукової, аудіо-візуальної та ілюстративної інформації через канали масової комунікації. Держава захищає, відповідно до чинного законодавства України із урахуванням міжнародних правових норм, цей простір від антиукраїнської, антиконституційної інтервенції з боку ворожих до України інформаційно-пропагандистських засобів»¹. Доцент Б.В.Потятинник дав таке визначення: «Національний (транснаціональний) інформаційний простір — це сфера реального, тобто позначеного фактично здобутою аудиторією, впливу національних засобів масової комунікації»². Отже, національний інформаційний простір розглядають у двох аспектах: внутрішньому і зовнішньому. На перебіг інформаційних процесів можна впливати двома шляхами: посилюючи власні інформаційні і блокуючи чи послаблюючи закордонні інформаційні потоки.

Інформація як духовно-інтелектуальна національна вартість у демократичному суспільстві повинна вільно пульсувати по вертикалі — від покоління до покоління — і по горизонталі — на рівні одного покоління чи особи. Свідоме і активне прискорення руху інформації (знань, досвіду) С.Й.Вовканич називає духовною інформаційною мобільністю нації. Під цією мобільністю розуміються такі якості народу, що відображають свідомість і активність саморозвитку його як нації шляхом збереження традиційних та створення на їх основі нових знань. Вона не лише враховує вертикальний чи горизонтальний рух знань, досвіду у суспільстві, а вказує на основні інформаційні критерії розвитку — соціальну спадкоємність (наступність) і новотворення, обумовлюючи шлях становлення звільненого народу державотворчою нацією, перетворення його із колоніального об'єкта на активний національний суб'єкт, який стає творцем власного розвитку.

Важливість і застосування концепції інформаційної мобільності нації виходить за рамки творення українського інформаційного простору і поля культури, науки, освіти, мови. Вона стосується всіх народів, що звільнилися чи звільняються з-під інформаційного імперіалізму. Ця концепція ставить на порядок денний проблему світового масштабу — збереження єдності розмаїття мов, культур

усіх народів, донесення історичної правди про упослідження багатьох культур і мов, адекватну оцінку з позицій безпристрасної християнської науки і моралі різним тоталітарним режимам та ідеологіям, які зловмисно переривали спадкоємність і новаторство націй і таким чином зменшували інтелектуальний потенціал людства. Адже кожний народ багато- чи малочисельний може внести в інформаційний скарб людства вагомий доробок, якщо забезпечити умови створення і розповсюдження власного інформаційного потенціалу.

Будівництво Української держави відбувається в складних умовах загостреного протистояння, протиборства прогресивних, патріотично свідомих і консервативних, комуністично-шовіністичних сил. Розв'язання щоденних проблем людського буття наштовхується на морально-психологічні перепони, перешкоди, які породила руйнівна московсько-більшовицька тоталітарна система. «Нищівний тиск російського політикуму на українську людину проходив і проходить по двох засадничих лініях: на саму людину як таку, і на її українськість, — писав Анатоль Камінський. — В першому випадку — за царів і за генсеків КПРС — йшлося про витворення психіки слухняного, завтоматизованого раба, позбавленого власної особовості, гідності й думки... У другому випадку при тискові на українськість — йшлося про виявлення української людини з її політичного українства та перетворення її на «політичного росіянина». І не важно, чи це робилось, як у царській Росії, в ім'я царя, самодержав'я і державного православ'я, чи, як у червоній російській імперії, в ім'я паралельної триєдності: партії, радянського народу й інтернаціоналізму»³.

Вихолощувана релігія, філософія, психологія, мораль українського життя, порушені національні традиції в сім'ї, тобто в тій царині, де народ, етнос відтворюється, завели нас у духовну прірву, призвели до кризи особи, яку дуже важко нині долати. Це складне морально-психологічне явище пов'язане з тим, що національні громадянські або безнаціональні (рабські) почуття засвоюються людиною ще в дитинстві. Пізніше вони функціонують переважно на підсвідомому рівні. Ними успішно можна маніпулювати. Переосмислити сформовані стереотипи складно. Це очевидно, адже чимало людей нині, на жаль, ще не мислять українськими національними, державотворчими інтересами. Вони стоять на люмпенсько-зрівнялівській, так званій інтернаціональній позиції.

Біологи стверджують, що 70 років — це період генетичного проникнення, коли певні психологічні комплекси проникають на генетичний рівень. Очевидно, за 70 років комуністичної тоталітарної системи і більш як троє століть царського режиму певні психологічні комплекси проникли і на генетичний рівень українського народу. Тому важко позбуватися почуття вторинності, меншовартості, малоросійства, бездержавності, імперсько-комуністичних міфологем про мудру ленінську національну політику.

Неймовірно складний суспільно-політичний макро- і мікроклімат, який породили перший сокіл Ленін і другий сокіл Сталін та їх соколята-дияволята, створював не лише психоз самовідкриття в ім'я рятунку від смерті, але й передумови для вироблення у людини морально-психологічного механізму, здатного захистити її життя. Такою формулою самозахисту була ідентифікація з владою, яка насамперед виявлялася в ентузіазмі.

Ентузіазм людей у тоталітарному суспільстві є зворотним боком стихії насильства і несправедливості, яка сама, як не дивно, здатна породжувати ентузіазм. Людина, яка не тільки позбавлена будь-якого достатку і стабільності, але й постійно перебуває під безперервною загрозою фізичної розправи на основі якоїсь вищої волі, поступово втрачає власну волю, гідність, морально паралізу-

ється. Людина, яка не бачить в актах насильства ніякої логічної закономірності — оскільки «ворогом народу» раптом міг стати не тільки «улюбленець партії», але й сусід, співпрацівник, рідний брат, батько — така людина може досягти стабільності і внутрішньої рівноваги лише одним способом — ідентифікувати себе з владою і таким чином стати на її захист. Оскільки людина психологічно стає частиною системи влади, створюється враження, що влада її не зачепить, пошкодує, також захистить. І така людина зовсім щиро кричить «Ура!» Ленінові, Сталінові, Брежнєву чи іншому можновладцю — вождєві, а по суті в ній працює лише захисний механізм, який згодом перетворюється на особливий вид суспільно-політичної активності, породжує сліпий фанатизм, який пригнічує справжні національні, громадянські якості, особистісну індивідуальність.

Самоідентифікація з імперсько-комуністичною владою, її політикою стала для багатьох людей, зокрема, ветеранів війни і праці, сильним психологічним бар'єром на шляху до об'єктивної оцінки історії українського народу, його національно-визвольних змагань. Під виглядом вболівання за «дружбу народів», «інтернаціональну єдність», «економічну інтеграцію», захист прав людини, російськомовного населення, вони, по суті, виступають проти будівництва Української незалежної держави.

Коріння такого морально-психологічного стану сягає у «Маніфест Комуністичної партії» К. Маркса і Ф. Енгельса, у якому ясніше ясного записано, що наріжним каменем марксизму є знищення приватної власності.

Багато людей ще пам'ятає, до якої національної трагедії в Україні призвело здійснення московськими більшовиками цієї ідеї. Молоде покоління довідується з наукової і художньої літератури. Однак чимало наших громадян стоїть на роздоріжжі, тому необхідно допомогти їм проникнути у глибинну суть цієї тези класиків, щоб виробити здорову відпірність оманливому словослів'ю новітніх комуністів і соціалістів. Наприклад, майстерно загортаючи у яскраві папірці утопічного добробуту комуністичну духовну отруту, перший секретар ЦК Компартії України Петро Симоненко невгає у такий спосіб «захищати, ошчасливити трудящих».

Доречно нагадати, що задовго до інтенсивної реалізації марксистами-ленінцями «геніального кооперативного плану» Іван Франко у рецензії «Влада землі в сучасному романі», надрукованій в 1891 році, застерігав: «Відірвіть селянина від землі, від турбот, що пов'язані з нею, від інтересів, якими вона його проймає, доможіться того, щоб він забув про свій селянський світ — і нема роду, нема народного світогляду, нема того тепла, що його він випромінює. Залишиться тільки порожній апарат звичайного людського організму. Порожнеча опановує душу... Земля потрібна народові не тільки як хліб, — можна заробити і в місті, але як основа його світобачення, основа тієї самотньої безгрішної праці, а також як джерело таких людських взаємин, які засновані на добровільному послухові однієї людини другій, тобто взаємин, які мають найменше місце для людської самоволі, бо тут усі як один неминуче підкорені непорушній і непереможній владі землі. Крім того, що земля годує селянина і є для нього стимулом для розбуркання цілого ряду найзвичайніших почуттів, вона має ще й значення — політичне та соціальне. Земля для селянина — основа його громадянства, ланка для зв'язку з державним організмом... Земля — це майже єдине мірило для оцінки етичної та суспільної вартості селянина. Людина без землі нічого не варта...»⁴.

Даруйте за довге цитування. Але воно необхідне для того, щоб з допомогою геніального передбачення І. Франка підкреслити: знищивши власника, марксистами-ленінцями знищили людину як неповторну особистість, перетворивши у «порожній апарат», у слухняного виробника матеріальних благ для комуністичних

чиновників, в інтернаціональних роботів-борців за московські імперіалістичні інтереси, мертвими тілами яких засіяні землі багатьох волелюбних народів.

Політико-економічна, морально-ідеологічна криза спричиняються до незадоволення серед громадян різних сфер суспільності нинішнім станом життєдіяльності. Можна почути нарікання: яка, мовляв, мені користь від цієї України? Суцільний хаос — жах охоплює. Як вижити? При комуністах у Союзі хоч якийсь порядок був. А тепер?... Треба німця з нагайкою...

Досить складна реальна ситуація. Щоб змінити її на ліпшу, допомогти розчарованим незалежністю України зміцнити віру в те, що вибір на референдумі 1 грудня 1991 р. зроблено правильний, що кризу переборемо, вистоїмо всупереч зовнішнім і внутрішнім ворогам і всіляким труднощам, необхідно насамперед подолати свої, внутрішні морально-психологічні бар'єри, які заважають позбутися старих стереотипів мислення і перешкоджають будувати Українську державу.

З бар'єром ідилії гармонійно пов'язаний психологічний бар'єр навички, звички, традиції. Суть його в тому, щоб, пофарбувавши, зберегти існуючий у колишньому СРСР спосіб виробництва і праці, до якого звикли за роки «героїчного будівництва світлого комуністичного завтра», де все було наше і ... нічиє. Під впливом психіки північних місіанців, які відкидають формулу осідлості, вироблялися звички перекотиполя, які полегшували розмивання в українців господарських традицій. Вдалося розколоти у багатьох українців громадянсько-патріотичне «Я». Тому вони, морально покалічені «володарі загальнонародної колгоспно-радгоспної власності», бояться вийти зі страху більшовицьких традицій, відродити тисячолітні спроби українського господарювання на основі найновіших біолого-технічних досягнень, власною думкою сягнути до національної держави. Як не дивно і як не прикро, але діти і онуки колишніх господарів-власників, які дотримувалися Божої Заповіді «Не кради», нині лепечуть: «Як не буде нашого колгоспу чи лісгоспу і державного м'ясокомбінату чи молокозаводу, то як ми будемо себе забезпечувати, адже не буде де взяти?!».

Не менш шкідливим на шляху будівництва Української держави, економічних реформ, переходу до справжнього ринку є бар'єр некомпетентності. Він виникає тому, що не кожна людина впевнена у своїх інтелектуально-професійних силах. Чимало людей боїться, що в нових економічних, суспільно-політичних умовах не зможе належно виконати свої фахові, громадянські обов'язки. Тому від них можна почути: «Нехай би було, як було. Звикли, притерлися, навчилися якось працювати. Тай якось би й далі капарили. Скільки того життя лишилося? А по-новому дуже тяжко...»

Щоб подолати оці досить живучі морально-психологічні бар'єри, імперсько-комуністичні стереотипи мислення, «закам'янілу свідомість» (Є.Сверстюк), нам усім, громадянам в Україні і українцям поза її межами, «треба дбати про створення, але й про відтворення, не лише про запозичення, але й про перенавчання, не тільки про рух уперед, але й рух до першоджерел, багато яких занапащені, а то й забуті, ... не тільки про засвоєння нового, але й про ретельне оволодіння занедбаним наявним»⁵. Саме такий підхід до життєдіяльності, на мою думку, допоможе всім нам об'єднатися навколо найвищого ідеологічного принципу українського державотворення, утвердити віру в національну ідею, змінити самого себе заради поліпшення духовно-матеріального життя.

Адже наслідки жорстокої шовіністичної московсько-комуністичної руйнації національних, соціально-генетичних структур українського народу, його еліти, їх підпорядкування чужій, російській системі гостро відчуваємо тепер в усіх сферах державотворення. Під цілеспрямованим безперервним інформаційним об-

стрілом знаходиться українська мова, культура, духовність. Зовнішні і внутрішні вороги Української держави намагаються не допустити повної деколонізації психології кожного українця. Інтенсивно витісняють національну сутність з інформаційного простору, який (зла іронія!?) називається українським. Наприклад, на сьомому році незалежності українською мовою видається лише 3,1 відсотка книжок. Все інше — це російські книжки. Якщо подивитися у книжкову продукцію, що продається на книжкових прилавках, то на 400 книжок — одна українська. На наших екранах понад 90 відсотків російськомовних картин, а українських, соромно й казати, — 0,3 відсотка. Коментуючи ці цифри, відомий український письменник, сценарист, кінознавець, перекладач Леонід Череватенко підкреслив, що «до нас вони надходять переважно з... Росії. Як уся ота ж дика нацистська, окультна література, різний порнографічний мотлох. Імперські структури чудово розуміють: у чийх руках засоби інформації, в чийх руках ідеологічне поле — в тих руках і влада, і здатність маніпулювати масовою свідомістю. За це й точиться нещадна боротьба»⁶. Гірко усвідомлювати, але поки що цю боротьбу виграють ворожі нам ідеологи. Імперсько-комуністичні урядовці призвели до катастрофічної ситуації з існуванням української преси. Антиукраїнською інформацією насичений теле- і радіоефір. Теза про державний патерналізм щодо української культури виявляється блефом насамперед тому, що «нинішня влада на верства є потенційно небезпечна для української незалежності і вже тепер — ворожа українській культурі, оскільки та обмежує домінування принципу «функціонального суверенітету» у масовій свідомості і політичній практиці»⁷, — підкреслив С. Грабовський у статті «Чи такі прості «русскаяязычные», як їх малюють?». Комуністичні, шовіністичні сили зчиняють галас про нібито насильну українізацію у той час, коли закриваються українські класи, коли у багатьох містах нема жодної української школи і газети, переважають російськомовні вищі навчальні заклади, коли в урядових установах і, зокрема, Міністерстві освіти України панує російська мова, коли у законодавчому органі — Верховній Раді України ігнорують законом «Про мови...». Негативізм у ставленні до державної мови спостерігається в армії, міліції, службі безпеки.

Серед багатьох чинників надто вузької сфери вживання української мови в Українській державі доцент С.М.Андрусів називає страх на різних рівнях психіки, який перед власною мовою формувався багаторічним страхом бути українцем, найістотнішою і найкрамольнішою прикметою якого вважалася злочинна і шкідлива мова — настільки, що її треба було заборонити явно спеціальними указами чи неявними програмами її знищення. Тотальний етнопсихологічний розбій призвів до того, що «страх перед рідною мовою мають нині не тільки ті українці, які зреклися її, убивши в собі, а й ті, що зберегли її в своїх родинах, у щоденній вербальній практиці. Навіть зараз у незалежній Україні наша мова залежна: залежна від далі насаджуваної російської, від нашого страху перед нею і за неї... Смерть мови в свідомості однієї категорії українців чи постійна загроза її смерті в іншій породили в них синдром безбатченківства, сирітства»⁸... Такий психічний стан призводить до того, що жоден із мовців, скажімо, на телеекрані (найприступніша ілюстрація), не має такого внутрішнього конфлікту із мовами, як український, що зовні виливається у неприхований аспект страху. І це — від деяких штатних працівників телебачення, державних службовців різних рівнів до випадкового перехожого на вулиці, «виловленого» для інтерв'ю.

Краса світу, людського існування на Землі у розмаїтості національних культур, мов. Доречно нагадати асиміляторам, насаджувачам єдиного «понятного общерусского языка»: коли Дух Святий зійшов на апостолів, то «усі ж вони ...

почали говорити іншими мовами, як Дух їм давав провіщати»⁹. Святий апостол Павло у першому листі до коринтян писав: «Одному дається Духом слово мудрості, а іншому — слово знання, тим же Духом ...; іншому пророкування; іншому різні мови; іншому вияснювання мов ... І одних Бог настановив у Церкві: поперше, апостолами, по-друге, пророками, по-третє, вчителями, потім дав дари творення чудес, також дари зцілення, допомоги, управління, різні мови»¹⁰.

Ставши на захист української мови, Т.Г.Шевченко істинно розумів і стверджував, що «...од Бога і голос той, і ті слова ідуть меж люди!...». Однак у нас, в Україні, досі не можуть чи не хочуть прийняти це як аксіому, ще дискутують, переконують (насамперед самих себе), що українська мова в Україні — це щось має бути інше, ніж французька у Франції, чи литовська у Литві, демонструють на практиці, що «никакого малорусского...» чи то пак «українського не хочу и не буду знать». У «Маніфесті української інтелігенції» (Літ. Україна. — 1995. — 12 жовт.), зокрема, йдеться про безпрецедентну ситуацію: народ має свою, українську мову, а більшість урядовців розмовляє мовою чужої країни, з викликом демонструючи «незалежність» від власного народу. Войовничий російський націоналізм опановує всі рівні державно-адміністративного управління, особливо у північно-східних областях України. По суті, проти українців в Україні вже проводяться етнічні чистки. Українські інтернаціонал-кар'єристи сподіваються знову обернути свою рідну землю на колонію Росії. Нас хочуть знову позбавити найголівнішого — власної Батьківщини, обернути на безрідних люмпенів, яким байдуже, хто їх нагодує, розпоряджаючись їхнім же національним багатством.

Відомо, що всі кризи: політична, економічна, культурна — є наслідком кризи національної. Повсюдно і скрізь національна ідея є могутнім рушієм духовного оновлення й економічного відродження. «Досвід Фінляндії, Чехії, Польщі чи країн Прибалтики одночасно свідчить: лише звільнившись від односторонньої російськомовної орієнтації, ми виждемо до світових джерел інформації про новітні технології і таке інше, чого немає в Росії, — підкреслив доктор філософських наук з Харкова Іван Цехмістро. — До джерел передової світової інформації веде не російська, а насамперед європейські мови!»¹¹.

Розумію, що наука байдужа до того, якою мовою викладають геніальні думки, роблять наукові відкриття. Спекулюючи на інтернаціоналізації науки, московські-імпершівіністи придушували і придушують національні мови і самобутність культур задля одного — створення єдиної «великорусской общности». С.Й.Вовканич зазначив, що у контексті інформаційних критеріїв суспільного інтелекту до національного слід ставитися як до феномену і вічного творчості, плідність якої є найвищою за умов адекватності (природної комфортності) інформаційного середовища — мови, культури, звичаїв. І не треба по-фарисейськи запитувати: «Знак інтегралу український чи грузинський?». Інтегральні вичислювання — загальнолюдські надбання. Однак те нове, що за їх допомогою створюється чи відкривається в результаті праці сучасників, завжди має конкретного адресата — винахідника. Нагромаджений якісний інформаційний ресурс акумулюється результатами минулої праці в загальнолюдське надбання. Інформаційний потенціал у момент його творення завжди має національне авторство. Відкриття, якщо їх не засекретить імперія, мають тенденцію поширюватися і належать не лише винахіднику, а народу, людству. У такий спосіб національне стає загальнолюдським.

Історія цивілізацій, культур вчить нас, що для всебічного розвитку нації, повноцінної, повноправної реалізації функцій її мови необхідна цілеспрямована мовна політика. Саме за таких умов суспільство досягає найвищого розвитку в

розбудові власне національної держави. Мовне питання в Україні можна розглядати з погляду лінгвістичного, політико-ідеологічного, психолого-педагогічного. Сьогодні воно загострюється антиукраїнською, — насамперед, політико-ідеологічною агресією, яка посилюється, мабуть, ще й у тому, що українська мова все-таки утверджується: її почали вивчати — й то дуже активно — в багатьох державах світу. Стало престижно й в самій Україні розмовляти гарною літературною мовою... Мовці позбуваються суржикових елементів. Чимало громадян, навіть російськомовних, уже без подиву трактують її як мову, здатну бути державною. Українська мова входить уже в їх життя. Свідченням цього є, наприклад, лист росіянки Ольги Комової з Харкова: «Я очень люблю украинское слово «Батьківщина». Слушая наше радио, я всегда уютно чувствовала себя на родной украинской земле. Для меня и миллионов русских нет ничего непонятного в украинской речи. Только почему же вы, украинцы, такие безвольные, пассивные и так легко отдаёте самое своё ценное — мову?! Я хочу её слушать по первой программе радио. А то теперь порою становится жутко; где я — в Сибири, в Якутии?... Не понимаю, зачем нужно было превращать утренний блок новостей в русскоязычную говорильню?! А дорогих руководителей Гостелерадио хочу попросить: не старайтесь так лакейски угодить мне и таким, как я. Нам не нужно заигрывание за счёт утраты национального достоинства украинцев... Не отнимайте от меня ощущение Батьківщини»¹².

Морально-психологічні відчуття Батьківщини — України, іманентне право титульної, корінної української нації мати свою державу зі своєю українською мовою брутально топче Компартія України. Відомо, що комуністи-колаборанти виступали проти прийняття закону «Про мови...». Однак під тиском національно свідомої громадськості він був прийнятий у жовтні 1989 р. На мій погляд, партійні вожді і вождики тоді зійшлися на думці: можна дозволити назвати українську мову в Українській РСР державною. Однак від цього її статус не підвищиться, бо панівною є російська мова, її роль зростатиме, а українська, хоч і стала державною, «об'єктивно» буде відсуватися на задвірки. Мовляв, перспектив у неї нема, то чи варто не дозволити їй стати перед смертю державною?...

Коли ж народ свідомо, з почуттям гідної пам'яті про волелюбних пращурів та історичною відповідальністю за долю нащадків сказав на референдумі заповітне «Так!» самостійній, незалежній, соборній Україні, промосковські сили вдарили на сполох. У голові антидержавних, антинародних ворожих колон ідуть комуністи. Відчувши, що втрачають ґрунт під ногами, вони спрямували вістря удару проти української мови, культури, духовності. Новітні вожді Компартії України добре розуміють: мова — універсальний феномен, що є основою не тільки усіх предметів навчання та виховання, а й почуттів, мислення, пам'яті, отже — світовідчуття і світорозуміння, совісті й честі, етики й естетики, зрештою — мірою освіченості й духовності, мудрості й гуманізму, державної гідності кожної людини, нації, держави (П.Кононенко). Мова, впливаючи з непізнаних глибин людської природи, цементує спільноту — рід, народ, націю, державу. З утратою рідної мови люди втрачають психічну константу, морально-національні засади, зв'язок зі своєю нацією, не відчувають потреби мати свою державу. Обмежене використання української мови знекровлює інтелектуальні судини нації, гальмує подолання нав'язаного українцям комплексу національної меншовартості, духовної неповноцінності та бездержавності. Отже, зрозуміло, чому антиукраїнські сили перейшли до вирішального штурму з метою нашої «білорусизації». Вони уже не приховують, що кінцева мета їх діяльності — змусити Україну стати на коліна перед Росією. І тому, насамперед, треба знищи-

ти українську мову, національну освіту — наймогутніші, універсальні чинники і водночас гарантії духовної державної єдності українського суспільства, — підпорядкувати собі інформаційний простір України.

Леонід Пілунський, аналізуючи публікації в кримських газетах, підкреслив, що 4 найбільших щоденних кримських видання: «Крымская правда» — 102.200 примірників, «Крымские известия» — 32.152 прим., «Флаг Родины» — 38.000, «Мещанская газета» — близько 100.000 прим. проводять розраховану, регульовану, антидержавну, антиукраїнську пропаганду, й керують процесами не журналісти, а професійні ідеологи, що вміють дозувати тиск на населення. Це підтверджує і статистичний аналіз публікацій кримських газет. Причому деякі із цих видань певною мірою фінансуються Україною, отже, нею ж і підживлюється антидержавне ідеологічне середовище, у якому постійно перебуває середньостатистичний мешканець Кримської автономії.

Чотири (лише чотири!) щоденних газети мають як мінімум 4.650.000 примірників на місяць. І це без «Славы Севастополя», «Керченского рабочего», «Товарищеских ведомостей», тобто газет, які більшою чи меншою мірою беруть участь в антиукраїнській пропагандистській кампанії, як, до речі, і без двох-трьох десятків районних і міських видань, таких відверто ворожих українській державності газет, як «Свободный Крым», «Голос избирателя». Тоді як видань, що стоять на державницьких позиціях, не налічується й десяти. Ось перелік основних (усі вони щотижневі): «Южный курьер» — 20.500, «Голос Крыма» — 6.000, «Кримська світлиця» — 6.000, «Кримський вісник» — 3.000, «Флот Украины» — 10.000, «Авдет» — 1500. Загальний тираж складає 188.000 примірників. Це майже в 25 разів менше тиражу антидержавних мас-медіа Криму¹³.

Феномен невмирущості нації завжди містився і тепер міститься в інформаційному феномені збереження, незнищенності, розвитку слова у найширшому його значенні для суспільного розвитку. Саме з таких позицій варто оцінювати цілеспрямований наступ ворожих сил в Україні на українську мову, культуру, духовність. Вони добре розуміють живильну силу національного інформаційного середовища для розвитку держави. Не будучи господарем власного інформаційного простору, реально не зробивши українську мову державною, перебуваючи у чужій інформаційній блокаді (російській чи американській), Україні важко буде реалізувати свою державотворчу національну ідею, підняти національну свідомість, з'єднати поняття етнічного і політичного українця в одне поле, йти своїм шляхом розвитку, акумулюючи і використовуючи вітчизняний і світовий досвід. Йдеться про оптимізацію таких суспільних інститутів, як історична пам'ять, національна школа, інтелектуальна еліта, громадська думка, народні традиції, звичаї, мова, етнічні, культурні особливості і т. ін. — усе те, без чого не може бути в Україні єдиного повноцінного інтелектуального інформаційного середовища. Аксиома: щезне національний інформаційний простір — щезне й Україна як незалежна держава. Будемо ми, будуть гастрономи (тільки вже навряд, щоб з «дешевою» ковбасою), а України як суверенної одиниці в душі й на карті не буде.

«Ми шануємо російську мову й культуру, але нам прикро, коли з неї роблять штандарт агресії, коли за нею сунуть танки і авіація, розтопчуться інші культури, в її ім'я по-варварськи грабуються багатства інших народів»¹⁴, — підкреслюється у «Маніфесті української інтелігенції». Вельми слушною є думка Президента Л.Д. Кучми, що «нам належить дуже багато зробити для того, щоб інформаційний простір України не «розійшовся» вже на стадії його формування з національними інтересами держави»¹⁵. Про необхідність забезпечення реального суверенітету українського інформаційного простору йшлося на Конгресі ук-

раїнської інтелігенції, який відбувся у Києві 11 листопада 1995 р. «У наших урядових структурах так рясно недавніх лєнінцїв, практикїв і теоретикїв, що дозволю собі, для більшої дохідливості, дещо перефразувати відомі слова колишнього «вождя і учителя», — підкреслив Володимир Дрозд. — «З розвиненою національною духовністю незалежна Україна можлива, без такої духовності про неї не може бути і мови. Поки вищі урядовці цього не усвідомлять, нам загрожує морок бездуховності, зросійщення або американізація культури, а отже — і української душі»¹⁶.

Як відомо, історія української мови, культури, духовності багата на факти жорстокого російщення. Це — гірка правда. Нині потрібне розумне, побудоване на принципах християнської моралі порозуміння, яке прислужиться тому, щоб у кожній клітині українського суспільного організму повнокровно, життєдайно пульсувала українська мова. За таких обставин зміцніє Українська держава, можливий всебічний розвиток мов, культур національних меншин, які живуть на гостинній українській землі, міжнародна злагода, підґрунтом якої має бути обов'язкове визнання України Батьківщиною, а не «країною проживання». Такий засадничо-принциповий підхід до українського державотворення, на мій погляд, буде одним із гарантів зупинення антиукраїнської інформаційної агресії, створення національного інформаційного простору — органічної частини єдиного світового інформаційного суспільства.

Зрозуміло, що тривалість нинішньої суспільно-політичної та соціально-економічної кризи залежить від кожного з нас. Не втрачаймо віри, не топчімо національний дух незалежності. Будьмо розсудливі, не піддаваймося облесливій комуністичній агітації. Пам'ятаймо, що більшовики завжди м'яко стелять, але потім дуже твердо спати. Відкиньмо егоцентризм, дріб'язкові непорозуміння, згуртуймося, щоб не відновилися чорні комуністичні трибунали і не довелось знову запити з московської чаші московську отруту (Т. Шевченко). Працюймо щоденно, сумлінно, чесно, жертвовно, щоб назавжди розвіялася тьма неволі, навечно ожила сплюндрована Україна і рознеслася по світу її добра слава.

1. Здоровега В. Українська періодика: історія і сучасність. — Львів, 1995. — С. 12.
2. Потятиник Б. Чи є інформаційний простір // Генеза-експерт. — 1996. — лютий. — С.23.
3. Камінський А. Динаміка визвольної боротьби. — Мюнхен, 1973. — С. 27-28.
4. Франко І. Влада землі в сучасному романі // Збір. творів: у 50 т. — К.: Наук. думка, 1980. — Т. 28. — С. 184, 192, 193.
5. Гончаренко М. Життєвість національного // Сучасність. — 1993. — №2. — С.127.
6. Літ. Україна. — 1995. — 21 верес.
7. Час/Time. — 1995. — 14 лип.
8. Сучасність. — 1995. — № 7-8. — С.150.
9. Біблія. — М., 1988. — С.1344.
10. Там само. — С. 1416.
11. Голос України. — 1995. — 11 трав.
12. Літ. Україна. — 1995. — 10 серп.
13. Час/Time. — 1995. — 22 груд.
14. Літ. Україна. — 1995. — 12 жовт.
15. Там само. — 16 листоп.
16. Там само.

Богдан Ступарик

«УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ МУСИТЬ УВІЙТИ В ОСНОВУ ВИХОВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ ПОКОЛІНЬ...»

(Микола Євшан: НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ)

Винесені у заголовок слова, взяті із статті Миколи Євшана (Федюшка) «Національне виховання», якнайповніше відображають сьгоднішні потреби молоді української держави в організації національного виховання. Підтвердженням цього є слова з доповіді на урочистих зборах з нагоди 5-ї річниці незалежності України Президента України Л.Д. Кучми: «У державі повинна існувати ідеологічна домінанта, але не як державна ідеологія, а як ідеологія державного будівництва. Це однозначно й очевидно. І не побудована на абстрактних утопіях, а на природних високих національних, загальнонародних цінностях.

Як правило, вони визначаються формулою «національна ідея»...

Головне, щоб національна ідея жила у свідомості суспільства, була обручем нації, а не просто відшліфованим поняттям на папері...

Головне в національній ідеї — не лексика, а точне відображення сьгоднішніх реалій і формулювання завдань, здатних інтегрувати наше суспільство»¹.

Хто ж та людина, яка у далекі 20-ті роки зуміла так точно визначити роль національної ідеї у вихованні?

Це син галицького малоземельного рільника Осипа Федюшка — Микола, що народився у маленькому містечку Войнилів 1889 р., випускник Станіславської гімназії, студент Львівського університету. Він через участь у студентських виступах мусив закінчувати університетські студії у Відні. Про нього у другому томі «Енциклопедії українознавства» сказано, що він — літературний критик, співробітник «Літературно-Наукового Вісника», «Української Хати», старшина австрійської армії й УГА.

Він прожив лише 30 літ. З них десять віддано літературі. За цей час написав, як вказує дослідник його творчості Д. Юсип, понад 170 літературно-критичних та публіцистичних творів, видав три книжки («Під прапором мистецтва» (1910 р.), «Тарас Шевченко» (1911), «Куди ми прийшли» (1912)), переклав українською мовою ряд філософських та літературознавчих праць німецьких, польських, чеських, італійських авторів.

Аналізуючи життя і творчість М. Євшана, др. Ол. Бабій вказує, що ідеал Євшана — це «Ідеал великої та гармонійної індивідуальності, прекрасної в своїх бажаннях, творчої і жадучої все нового життя»².

За світоглядом М. Євшан ідеаліст, натура пристрасна, войовнича, прихильник і оборонець творчої свободи одиниці, апологет індивідуалізму і речник гарячого патріотизму.

Сьгодні його твори, як і твори багатьох його сучасників, після десятиліть замовчування повертаються до нас і є важливим джерелом пізнання нашої історії, літератури, суспільної думки.

Як педагогу, мені особливо близька стаття М. Євшана «Національне виховання», що побачила світ уже після його смерті. Глибокий аналіз суспільної ситуації, переживання за долю власної нації, непідробна любов до свого народу, розуміння важливості виховання молоді для майбутнього нації, визначення мети виховання і шляхів її досягнення і, головне, обґрунтування ідеології виховної роботи — ось провідні лінії цієї статті.

Розмірковуючи над вихованням і його суттю, М. Євшан доходить висновку, що «немає ніякого загального виховання, ... всяке виховання остаточно сходиться на національне виховання», яке має в повній мірі відповідати національним потре-

Микола Євшан: НАЦІОНАЛЬНЕ ВИХОВАННЯ

бам, конкретним обставинам національного життя, кристалізувати характер нації та давати напрям її моральному розвитку.

Метою виховання М.Євшан вважає національно свідомого громадянина-патріота своєї нації і держави, для котрого громадянські обов'язки є почесною функцією, «до якої він відноситься з певного рода побожністю».

Особливу роль у вихованні такої людини письменник відводить школі, що має бути не лише за формою, а насамперед за змістом, українською школою. Він підкреслює: «І коли ми говоримо про рідну школу, про українське виховання, то повинні собі ясно здавати справу, що в основу всіх наших педагогічних міркувань і цілого педагогічного плану, обчисленого не на роки, а на десятиліття і століття, мусить увійти передовсім і насамперед українська національна ідея, ідея утримання національної волі і українського права... Ми можемо говорити і думати тільки про українську школу, українську по формі і по змісту, всяка інша школа ... стає для нас безпредметова, бо затирає, коли не вбиває зовсім, національну психіку та індивідуальність».

Водночас М.Євшан застерігає, що «ми повинні перестати дивитися на школу як на одинокого «педагога», що має нам по стільки то роках науки дати «готового» чоловіка чи громадянина». Він висловлює надію, що, можливо, колись і українське громадянство сконсолідує свої сили для створення національної школи і що національний фактор стане душею і основним статутим виховання та забезпечить виховання духовно вільних, свідомих українських громадян-репрезентантів великої нації, багатой і буйной національної культури, сильной та скоординованой національної волі, які житимуть життям єдиной і однодушної нації.

Ми живемо в складний і дуже важливий для України час. Нашому поколінню, як і поколінням визвольних змагань 1917 — 1920 та 1943 — 50 рр., випала доля жертвувати себе для майбутнього нашого народу. Цією жертвоністю має бути підготовлене і забезпечене благополуччя наступних поколінь. Наша жертвоність має бути для них прикладом справжнього патріотизму, безкорисливого служіння народові, національній ідеї.

Повчальними в цьому мають, на нашу думку, для нас стати слова М.Євшана із виголошеної у Вінниці промови «Великі роковини України»: «Скільки то тисяч української інтелігенції постраждало за народ, терпіло всілякі можливі переслідування ворогів — і як тільки постала Україна — навипередки кинулися всі надолужувати всі свої втрати, примощуючися якнайближче до благородного доходів, не питаючи навіть звідки вони беруться! Ні, до справжньої жертви, до благородної праці для добра і щастя будучих українських поколінь треба не такої підготовки. Чиста совість. Чисті руки. Коли українська ідея має бути дійсно святою і найвищою, як говорилося на всіх вічах, мітингах, то не може вона ґрунтуватися на обмані й лицемірстві... Ціле життя наше повинно бути сконцентроване на тій ідеї, ідеї національного відродження, аби в кожному поступку одиниці, найменших навіть життєвих дрібницях вона проявила себе»³.

Пропонуємо читачам повний текст статті М.Євшана «Національне виховання (Гадки і мрії)», опублікованої 1920 р. у журналі «Життя і мистецтво». Надіємося, що вона стане джерелом для творчого використання при розробці сучасної системи національного виховання молоді.

Справу виховання наша інтелігенція переказала майже виключно призначеним для того людям, платним учителям, школі. Школа мала в означенім часі «виховати» дитину, т.є. виробити в ній здібність «обняти посаду». І коли у нас були які турботи про школу, коли виражали які-небудь питання та педагогічні проблеми, то про них мали говорити лишень «педагоги», люди, «які з того живуть». Була тільки одна справа, пекуча і тісно зв'язана з нашим життям, — се постулят рідної школи. Рідна школа — це та сама московська чи польська школа, з тим самим пляном наук і змістом навчання, — тільки «з язиком викладовим руським», та обслугована «своїми» людьми. Отже постулят української мови як мови викладової — се було властиво тахітум наших змагань. Чим мала жити та рідна школа, що мало бути її змістом, тим не займалася так дуже ані наша педагогічна література, ані сама суспільність. Те все мав рішити сам учитель. Наслідки того такі, що хоч ми в Галичині та на Буковині мали українські школи, то все таки української інтелігенції з них вийшло дуже мало, часом навіть менше, як з польських. Початки рідної школи були, але української школи ще не було. А не було з двох причин: раз, що справу виховання ми вважали за справу «фахових» людей, а не за справу цілої нації — а по друге, що ми головну увагу звертали на форму, а не на зміст того, що нам мала дати рідна школа. Одним словом, не була поставлена в повній основі справа національного виховання в повнім того слова значінню.

Аби увійти відразу *in medias res*, скажу: не має ніякого загального виховання, виховання ненаціонального, яке могло би в однаковій мірі заспокоїти всякі національні типи і характери, не нарушуючи їх духової рівноваги та не затираючи їх індивідуальности. Коли Англіїці, Французи, Німці, Москалі, Поляки і т. д. говорять про виховання, то — очевидно — мають на думці тільки таке виховання, яке відповідало би вповні їх національним потребам, культивувало їх позитивні національні прикмети та зберігало зміст їх національної психіки, а не убивало його. Отже не має властиво виховання, яке було би що до змісту спільним для всіх, всяке виховання остаточно сходить на національне виховання. Зміст виховання та його тенденції мусять після того відповідати конкретним обставинам національного життя, рахуватися із народньою психікою і її потребами, кристалізувати неначе характер нації та давати напрям її моральному розвитку. І коли ми говоримо про рідну школу, про українське виховання, то повинні собі ясно здавати справу, що в основу всіх наших педагогічних міркувань і цілого педагогічного плану, обчисленого не на роки, а на десятиліття і століття, мусить увійти передовсім і насамперед українська національна ідея, ідея утримання національної волі і українського права як *ultima ratio* нашої школи і виховання взагалі. Ми можемо говорити і думати тільки про українську школу, українську по формі і по змісту, всяка інша школа, хочби навіть «з язиком викладовим руським» (коли він одинока прикмета нашої школи) стає для нас безпредметова, бо затирає, коли не вбиває зовсім, національну психіку та індивідуальність. Сього, думаю, доказувати не треба нікому, кождий, хто перейшов чужу школу, може се потвердити. І коли з того боку розглядати справу школи на Україні, школи, яка з малими виїмками в Галичині та на Буковині не могла бути до недавна національною навіть чисто формально, — то прийдемо до парадоксального висновку, що всяка освіта і всяке виховання, будучи ненаціональним, т.є. не українськими, було для нас шкідливим, — і анальфabetизм можна вважати до певної міри за «щастя в нещастю» і за свого рода «опікуна», який широкі маси українського народу хоронив від денационалізації. Бо дійсно: що

1. Україна є. Україна — буде! // Урядовий кур'єр — 1996 — 29 серп. — С. 5.
2. Бабій Ол. Микола Євшан (Федюшка) // Літературно-Науковий Вісник. — 1929. — Т. ХСХ. — С. 901.
3. Євшан М. Великі роковини України // Юсип Д. Микола Євшан — Вінниця, 1994 — С. 49.

нам могло допомогти накликування до боротьби з анальфаетизмом, що могло нам допомогти навіть зменшення % анальфаетів, а навіть їх викорінення, коли ми, вивчивши їх читати і писати, не могли їм дати національного виховання, того живущого слова на ціле життя, не могли напоїти їх цілющою водою, яка охоронила би їх відтак раз на все від чужих впливів та билася в них живим національним почуттям? Вивчивши всіх анальфаетів читати і писати, ми ще не дали їм виховання, не рішили головної проблеми: усвідомлення нації. Ще треба їх далі не випустити з рук, виховувати: надихати широкі маси живою думкою, показати їм дальшу дорогу і дати їм певний компас, який би їм не дав збитися з дороги. Так рідна мати не випускає з своїх рук дитини і не дає їй відійти на «другу вулицю» так довго, поки не має певності, що дитина не заблудить і сама знайде дорогу до дому, — хоч дитина давно уміє ходити.

Що саме формальне виховання, отже освіта і знання, які давала нам школа хочби й рідна, ще нічим не є, — се показує найкраще приклад української інтелігенції. Вона прецінь кінчила середні і вищі школи, має всяки потрібні патенти, а все таки лишень в дуже малій мірі ставала дійсною інтелігенцією, душею, серцем і мозоком нації, мало взагалі українщилася. Найважливішим завданням нашого шкільництва було: продукувати як найбільше інтелігенції; а ніхто не питав, яка вона має бути і як треба її виховувати, аби вона була українською інтелігенцією в повнім того слова значінню. Не було в нашій педагогічній праці дійсно педагогічної української думки, яка працювала би після одної системи і проводила консеквентно одну ідею. Кажучи тривіально: наша педагогія працювала на збут, не маючи на увазі свого ринку і тим самим працювала *de facto* для чужого ринку, виховувала і посилала українських «холопів» на службу чужим культурам, а не організувала і забула організувати свій ринок, українську національно-культурну базу, яка притягала би відтак всі інтелігентні сили.

Це занедбання нашої педагогії прийшлося нам відпокутувати в хвили, коли треба було рук для будування української державности, коли серед мас прокинувся в повній силі історичний інстинкт і виявилася народня воля, а не стало її ексекутиви. За мало маємо інтелігенції? Можливо, але я переконаний, що й та інтелігенція, якою в даний момент нація розпоряджає, могла би вповні виповнити своє завдання. Якби квалітативно була инша, т.е. якби мала була те, що називаємо національним вихованням. І тепер власне, може в найбільше невідповідний та неприхильний для сього час, ми стаємо око в око з пекучою проблемою, що не терпить найменшої проволочки: з проблемою нового виховання.

Не педагогічний момент, або краще: не лишень педагогічний момент сього вимагає. Педагогічний момент може вимагати і вимагає обновлення чи реформи певних існуючих галузей шкільництва, організації нових форм або усунення старих, і т.д. Але момент національний, політичний і соціальний, той власне час, який переживає наша нація, вимагає чогось більше як реформи: вимагає зовсім нового ґрунту під виховання, вивертає з корінням старі педагогічні наші традиції. Революція розбила основи старого ладу, старий світ валиться і серед огню та бурі показалися горизонти нового світа. Якже серед того всього може утриматися наше старе покоління, що виростало в неволі, старі ідеології, пристосовані до тої неволі, старий лад, який був укріпленням того рабства, а врешті старе виховання, що робило нас «холопами»? Се було би зрадою супроти вічних змагань людства — коли ми про ті змагання говоримо і віримо в них, — замкнути очі на те, що діється на наших очах і не доцінювати революції, на шлях якої вступило людство, кров'ю зазначаючи свої сліди. І коли можна говорити тепер про якийсь найперший обов'язок Українця, в той час, як він рішився

піднести і свій голос і намагається стати рівноправним членом сім'ї народів, — то се обов'язок забути про все, чим він до недавна був. Нашому поколінню припало те почесне завдання: будувати основи нової України, вільного народу. Але нікому не повинно бути більше ясным як нам, що може будувати вільну Україну тільки покоління, яке — кажучи словами Фіхте — «втратило свою дотеперішню істоту і світ», ґрунтовно про них забуло...

Ми проголосили самостійність України і твердо порішили будувати свою національну державу. Ми поставили українських жовнів боронити української землі і битися за її границі. Ми наладжуємо державний апарат, ухвалюємо закони, які мають нормувати українське життя. Заспівали поети: «Яка краса — відродження країни!» А все таки серце не перестає щемити і неспокоїно битися за будучність рідного краю, якась тривога гніздить в наших душах і все наново пхає нас в обійми сумніву, не дає нам певности завтрішнього дня, параліжує наш розмах і примушує нас вічно за чимсь чи за кимсь оглядатися, шукати «помочі». Єсть українська держава, а немає в ній українських горожан, а властиво того Бога, в якого би всі ми однаково вірили і йому служили. Маємо зверхню форму, а нема змісту, який би її виповнив. Се момент, коли хочете, більше ніж серйозний, навіть трагічний. Без нього неможлива екзистенція українського національного організму, як неможлива церква без вітара.**)

Думаючи про світ, про його лад, ми тим самим виключаємо себе в щось окреме, мимоволі кладемо в центр всіх його справ. От і генеза думок про спеціальні місії окремих націй. Кожда нація кладе себе в центрі, від себе робить залежним весь хід і розвиток світової історії. Поляки зробили себе «Христом народів». Москалі «народом — богоносцем» і сказали собі, що їх ціла історія нічого не обходить, оскільки не обертається довкола їх справ. Ми хотіли показати свою власну «історичну свідомість» і сміялися з тих «екстравагантій націоналізму». Але, йдучи консеквентно, мусили у першу чергу убити у себе дома всякі національні «химери» та «утопії» і поглумитися над т. зв. «народною душею», про якої існування нам соціологія «нічого не говорить». Ясно, що не хочучи бути першими, ми стали послідніми, зійшли до ролі прихвостнів, не здібних до власної ініціативи. Наші світла давно погасли, тому так темно на тій дорозі, якою ми пустилися тепер йти; запалити світло, то значить «зрадити себе», тому вершок нашої політичної мудрости — «прокрадатися». Але се можливо тільки так довго, як довго нас ніхто в темноті не «застукав», не приголомшив не знати коли і як. Тоді й покінчена наша історична місія «прокрадання».

Але коли ми дійсно рішилися виконати якусь свою історичну місію, коли дійсно рішили бути вільними, мусимо запалити світла; мусимо повірити в дійсність України, хочби мацаючи скрізь її отверті рами, в її конечність для того, аби була зреалізована світова правда, мусимо на свою теперішню діяльність глянути з історичної перспективи. Інакше кажучи: українська національна ідея мусить увійти у основу виховання українських поколінь, стати для них новою релігією, увійти в їх кров. Ми всі разом дрібні люде, сіра рівнина без верхів, без кристалізаційних центрів; пісок, що розсувається під ногою наїздника. Треба нам стверднути довкола одної думки, яка могла би нам світити не одну ніч, а століття. І від цього залежить наше державне існування: чи зможемо в свій час зорганізувати український культурно-національний тип, тип національного героя, і довкола нього змобілізувати все свідоме українство і поставити його до твердої національної праці, до національної робітні...

Таким чином перед нами поставлена в повнім об'ємі проблема національного виховання; до його треба би взятися негайно, се праця в даний момент така

сама важна, як оборона рідної землі перед наїздниками...

Насувається само собою перше, вступне завдання того виховання: знайти пункт опертя, вихідну точку діяльності. З якого моменту має розпочати свою діяльність той ідеальний український педагог, до чого має навязати, аби його праця могла піти по відповідній лінії? Дати на це питання відповідь, значить не менше не більше, як перевести ревізію всього нашого національного життя, розглянути тверезим оком весь його зміст, аби знайти такі основи, на яких можна би будувати. Це не така легка та проста справа: треба мати насамперед відвагу подивитися — як то кажуть — в очі життю. Треба перебороти не одні труднощі, викоринити з корінням не один забобон, піти походом і розбити не одну з патріотичних традицій або навіть т. зв. національну святош, аби дійти до ясного, голого факту, до правди того, що міститься на дні української народної душі. Хто сього не зробить, або не має сили чи відваги це зробити наперекір всім керберам, що розсілися на порогах ніби то на сторожі нації, той не годиться бути українським громадянином і той ніколи не зрозуміє того, про що тут говориться: змісту українського національного виховання. Воно не може ґрунтуватися на ніякій «призначеній» системі, «традиціях» і ніби то «педагогічній досвіді», бо зміст його не минушність і не теперішність, а будучина, той вічно будучий ідеал Українця, що має реалізувати свою силу і правду і волю. Отже, щоби установити лінію того національного виховання та його зміст, треба в першу чергу розглянути зміст того всього, чим жив український народ, віднайти нитку, по якій йшов розвій його історичного життя і його національної свідомості.

Пробудження і витворення історичної свідомості, — освідомлення та показання історичної ролі нації — це головне завдання національного виховання. Ми не жили довгі століття самостійним життям, потік нашого національного життя нераз ховався під землею. Для нас не все провадився в історії окремих реєстр. Найчастіше ми були тільки додатком, главою чужої історії, міняли своє національне обличчя відповідно до обставин, затирали навіть свою національну фізіономію, проявляючи її тільки в другорядних формах життя. В чому власне виявився історичний зміст українського народу, як і в чому зберігається його психіка та характер — на це передовсім мусить дати відповідь наша історія. Нам потрібна історія, яка звязала би наше покоління з десятками поколінь перед нами і зазначила головні лінії діяльності будучих поколінь. Знайшли ми таку нитку, то тим самим ми віднайшли своє національне обличчя, зеркало, в якому ми можемо приглядатися і пізнавати себе, не боячись зблудити з шляху. В нашій національній храмці тоді знов загорять світла... І не буде нам здаватися більше, що пишучи «перепустки» ми робимо «также» історичну роботу...

Другий елемент національного виховання — це свідомість та регулювання всіх культурних цінностей нації, творення чи підготовлення ґрунту, на якому ті цінності могли би виростати, одним словом: евіденція всіх сил і засобів, які складаються на творчу національну працю. Свідомість ця доконче нам потрібна, коли ми не хочемо остати якимись культурними рабвепп, що живуть з ласки долі, ненавидячи все, що зраджує рідну культуру, а обвінуючи себе за те при всякій нагоді всякими псевдо-культурними страхіттями. Як глибоко були неправі ті, що перед приходом світової війни насміхалися з «культурних цінностей» і побренькували шаблями як найважливішим аргументом, що має нам здобути самостійність! Ще не пройшла воєнна хуртовина, ще шаблі не поховані і мабуть не скоро ще будуть поховані, а український народ кричить просто за духовою поживою, виявив вже такий культурний голод, що знов треба армії культурних робітників, аби його заспокоїти. Звичайно, шаблею його не нагодуєш, треба негайно шукати

йому другого хліба. Повторюється те саме, що за Хмельнищини. Був час, коли весь нарід став до зброї, аби боротися за свою соціальну і національну свободу, але не покидаючи самопалів не забув і про культурну свободу. Літом 1654 року міг антиохійський архідьякон Павло, переїздячи Україну, виявити свій подив для її культури, що так інтензивно розвинулася за часи воєн Хмельницького з Поляками. Побудовано масу церков, пороблено гарні ікони, іконостаси, корогви, широко розповсюдилася письменність, люде з запалом почали віддаватися науці^{***}). Отже не правда, що *inter arma silent musae*. На спинення чи занедбання всякої культурної праці в час боротьби нема і не повинно бути оправдання. Культурна праця мусить йти рівнорядно з всякою іншою працею, особливо тепер, коли треба створити якусь противагу тій ворохобні, яку завела скрізь війна.

Очевидно, не можна тут розуміти культури як прикраси життя, додатку до його, продукованого самостійно і незалежно від життя. Навпаки, я маю на думці не духовну культуру в тіснішій значінню слова, а в значінню найширшій, в розумінню організованого національного організму, культуру як вияв органічного життя нації. Отже культура ця — це не лишень те, що стоїть сховане в музеях припорошене «порохом століть», а живі сили нації, які відіграють ролю в її життю: духовим і матеріальним. Ті сили треба знати і відкривати, давати їм повну волю творчості; треба їх організувати і направляти в один бік, аби сума всіх живих сил нації скристалізувалася в тім, що Німець називає *Gemüt*. Мечем можемо зазначити границі рідної землі, але, аби вона була наша, треба вложити в неї тахітум національної енергії, вибити на ній своє пятно, якого ніхто не в силі затерти, дати їй такий а не інший вигляд.

Ясна річ, аби створити українську культуру, не треба їхати ані до Москви, ані до Берліна, ані до Америки; т. зн. можна їхати, але перш усього треба міцно притулити вуха до рідної землі, розуміти її мову. Хто тої мови не розуміє і не годен зловити душею тих звуків, якими промовляє українська природа, українська земля, — той чужинець, хочби він сто раз називав себе Українцем. Перед такими чужинцями, що на рівні з політичними «гешфетмахе́рами» топчуть землю, аби зробити кар'єру, найбільше треба стерегтися; вони затроюють живе джерело національної культури, затирають лінії національного обличчя та убивають в коріні його первісний характер?

Отут велике завдання національного виховання: стати на сторожі національної культури і пильнувати, аби тільки чисті руки і чисті серця і дійсна українська творча думка користувалася тими безконечними культурними матеріалами, якими розпоряджає Україна. Національне виховання має бути отим сумлінням, яке весь час будить і утримує національну свідомість і підкладає за кожний раз зеркало, в якому ми можемо читати: хто ми і що ми?

Третє завдання національного виховання: горожанська свідомість. — Воно має виховати українського громадянина: не того, що за означену плату годиться повнити певні функції і обслуговувати «державний апарат», надягає на себе урядову форму з усякими відзнаками своєї «ранги», а того, що сам з власної волі здібний віддати свою працю, свій час, інтелект, силу, та навіть життя для громади і без наказу з гори розуміє свою національну гідність. Громадянин не той, хто ним став на підставі закону про горожанство, а той, хто носить в собі ідеал громади і відчуває себе частиною великого громадського організму і для нього і через нього живе. Дійсний громадянин не чує на собі закону, бо він сам його творить, а творить його не на раді, не голосуючи його, а живучи ним. Для нього не писані таблиці законів ані параграфи, бо він їх носить в душі, в своїм сумлінню. Громада, існування горожанських обов'язків для нього не «служба», а

почесна функція, до якої він відноситься з певного рода побожністю. Тим самим горожанське виховання й єсть *sui generis* вихованням релігійним, яке входить і в найдалшій «закутки» щоденного життя і дає йому моральний підйом та громадську етику. Для таких горожан держава не може стати якимсь Молохом, що потребує тисяч чи десятків тисяч жертв, ані не стане ніколи чимсь абстрактним, невидимою та незрозумілою машиною, до якої мають доступ лишень деякі «вибрані»; для них держава це дійсно *res publica*. Громадська справа, якої носителями вони чують себе скрізь. І тому вони готові самі з власної волі оборонити її в потребі, знаючи, що боронять не чиеїсь там політики, а своєї свободи. Ніхто, тільки коли самі, громада, чують себе найвищим сувереном.

Отже не той спокійний горожанський послух супроти державного ладу і законів має проповідувати національне виховання, виставляючи як ідеал «дисципліну» та карність національну; се ніяка громадська чеснота, а навпаки плекання рабства. Горожанські чесноти вироблюються навпаки при вільній волі та ініціативі кожного з громади, хто чується на силі «послужити» громаді. І почуття карности та права єсть не там, де вимагається респекту з гори, а там, де сама громада, збір вільних горожан установає право.

Отакій власне інтерес до громадських справ має будити національне виховання, підготовлюючи молодіж до виступу на арену публічного життя. Обладувати молодіж всякими теоріями: заповідями та поученнями або врешті «золотими думками» — се хіба не педагогіка, а менторство, яке вбиває всяку самостійну думку і творить попихачів, а не громадян. Що наприклад можуть сказати «українському громадянину» такі «заповіді» як: працюй, поступай законно, пам'ятай на твою відповідальність, дбай про карність і красу твого тіла, цени свою честь і честь другого, признай другому його труд, простуйся, цени школу, змагай до поступу, добирай робітників, дбай про своє майно, гляди довколо себе? І чи може се мати яку-небудь користь, як би ми таких заповідей надрукували 120 і пустили їх «летучими листками» поміж весь український народ? Хіба таку саму, як написи і таблиці в роді того, що поки ввійти, треба дзвонити, або що «тут не можна курити».

Ні, виховувати громадянина, значить отворити його очі на все, що навкруги його діється, показати йому всю ту велику роботу, де кується доля громади і його разом з тим, дати йому відчуття і вияснити той зв'язок, який існує поміж ним і громадою, а який з гори накладає на нього певні, означені самою природою обов'язки в заміну за права, що ними він користується; і коли він не «привілейований», а відданий сам собі, на власні сили, він стане добрим громадянином: візьметься до праці і виробить в собі волю та ініціативу і покориться справедливості і витворить в собі характер, і здатний буде до саможертви для цілості, яка з свого боку дає забезпечення його індивідуальної екзистенції...

Отсе ті моменти національного виховання, які — я думаю — повинні увійти у основу нашого виховання взагалі. Не думаю — очевидно — аби треба було заводити в плян нашого шкільництва якусь окрему дисципліну, яка називалася би національним вихованням, аби призначувати на се окремі години. Навпаки, думаю, що ми повинні перестати дивитися на школу як на одинокого «педагога», що має нам по стільки то роках науки дати «готового» чоловіка чи громадянина. Школа сама собою, має працювати над вихованням, в тій мірі й національним, але найліпша школа мало що вдіє, поки не буде вільна від впливів з гори і з долини (державних і приватних) і не буде мати своєї повної творчої автономії, де лише вона мала би рішучий голос і учні віддавалися їй в повну розпорядність. Поки нема такої школи у нас, нема що й мріяти про виховання нею ідеальних українсь-

ких громадян і треба здатися на ласку приватної ініціативи. Може це діло, про котре мріяв і говорив в своїх «Бесідах до німецького народу» після розгрому Німеччини під Єною Фіхте (1807/8) й наладиться у нас колись і українське громадянство сконсолідує свої сили для створення такої національної школи чи шкільництва. Тим часом, як довго ми заняті з усіх боків ворогами, трудно було би кого небудь у нас переконати, що тут власне, в національному вихованні лежить весь секрет успіхів одної чи другої нації, і що за це діло треба би у нас братися зараз, негайно, не оглядаючись на ніякі «обставини». Остается хіба «гарячий апель до громадянства», якого, звичайно, ніхто не обов'язаний, поза «важністю» других справ, чути, — а потім ...мрія. Мрія насамперед про те, як би то було сьогодні на великій Україні, як би ми тому літ 20 — 30 розпочали були українське національне в повнім того слова значінню виховання: а потім мрія про те, як то той фактор національний стане колись душею і основним статутом нашого виховання, публічного і приватного, як то виросте нове, духово перероджене і вільне бодай від духових кайдан покоління Українців, свідомих українських громадян, репрезентантів великої нації, багатой і буйной національної культури, сильної та скоординованої національної волі; як то колись широкими степами пройде інший вітер, загояться рани народу і український чорнозем, політий кров'ю, зродить нове жниво, власність вільного народу; як на українській землі одного дня станеться чудо подібне до того, яке бачив колись пророк над водами Хебару, що *tembra disiecta* українського національного організму зійдуться до купи і зацвітуть життям єдиной і однодушної нації.

* З посмертної теки. Ред.

** Тут бракує 1 сторінки манускрипту. — Ред.

*** Грушевський М. З політичного життя старої України. — К., 1918. — С. 60; 61.

Любомир Бабій

ФЕНОМЕН УКРАЇНСЬКОЇ МІФОЛОГІЇ: СУТНІСТЬ І ФОРМИ ВИЯВУ

Кожний народ має свою реальну історію, яка є насамперед глибинним процесом життя його Духу як цілісної самореалізації духовно-природної сутності людини. І в цьому аспекті історія людства втрачає всякий сенс, якщо вона позбавлена духовності. Особливе місце при цьому належить етнічній самосвідомості, яка творить реальну духовну історію народу.

Мусимо ще раз збагнути просту істину, що у світі ніщо не виникає з нічого і не зникає безслідно. Якщо розглядати нашу історію і культуру, то в них знайдемо підтвердження цієї істини: адже вони є процесом духовно-природної самореалізації нашого буття у просторі і часі, процесу реального духовно-господарського досвіду всіх поколінь нашого народу.

Без такого екскурсу у пласти тисячоліть ніколи не вдасться досягнути своєрідності душі українців, збагнути їхню складну та всеосяжну народну культуру, яка зберігає архаїку, що налічує багато тисячоліть. Важливо зазначити, що різні пласти нашої культури вказують на спорідненість з культурами інших народів, які мали спільних предків переважно арійського походження і які сповідували богів Сонця у різних варіантах, тобто були сповідниками світла.

Етнічна самосвідомість не дала загинути нашому Духові попри руйнівний прес більшовицького атеїзму й вульгарного матеріалізму. І, мабуть, детермінантою цього феномену було те, що духовна сфера не є простою похідною від соціально-економічних умов, від сфери засобів, яку прийнято називати цивілізацією. Це означає: етнос, як і окремий індивід, для повноцінного розвитку вимагає довершеності духовної сфери, тобто культури, яка виявляється передусім у зрілості міфо-релігійної свідомості, що завжди характеризується триєдністю: Земля, Небо і Людина як зв'язна ланка між ними. Тобто триєдність є Логікою структури Світу як єдності Духу, Природи і Людини.

Міфо-релігійна свідомість у своєму реальному бутті персоніфікується через конкретних людей, перетворюючись у духовну практику як реальне життя народу на певному етапі його розвитку. Духовна, або релігійна практика індивіда і суспільства в цілому не співпадає з релігією як ідеологічно-політичним інститутом держави. Відомо, що політизація релігії зумовила порушення гармонії між духовним та природним, а це є загрозою існування людини як такої.

Коли ведемо мову про міфологію, то якраз розглядаємо її як міфо-релігійну свідомість нашого народу, яка ще не була спотворена надмірною ідеологізацією чи політизацією, що руйнує принцип триєдності світу. І саме у такій своїй якості міфи і міфологія, як вчення про них, є алгеброю Духу. Отже, джерела нашої української духовності треба шукати у нашій міфології. Зробимо таку спробу.

Україна була тим тереном, на якому склалося ядро індоєвропейської спільноти, «про що свідчать археологічні знахідки в Україні, сліди мовних контактів з фінно-уграми... арійські сліди в топоніміці й гідроніміці Таврії, Північного Причорномор'я тощо»¹.

Археологи знаходять давні арійські поселення IV — III тисячоліть до н.е. по всій Україні. Вперше дослідив таке поселення В.В. Хвойко біля села Трипілля на Київщині наприкінці XIX століття. Тому й культура того періоду була названа «трипільською».

Культура виникає тоді, коли людина починає усвідомлювати своє ставлення до світу і світу до неї. Тому можна констатувати, що культура і світогляд —

явища одночасні і отримують своє первісне вираження саме в міфології. Світогляд є якби вихідною формою духовного освоєння світу. У світогляді світ постає у перетвореному духовною діяльністю людини вигляді. Він роздвоюється на світ наявного буття і світ сутнісного буття — трансцендентний світ.

Наявному світові протиставляється світ реалізації вищих цінностей життя — ідеалів істини, добра і краси. В різних епохах ці уявлення були різними: у первісному суспільстві у міфологічній свідомості — це світ видимий і невидимий; в умовах середньовіччя в релігійній свідомості — світ реальний і потойбічний, земний і небесний; у науковій свідомості — світ теперішній і майбутній.

Міфологія ґрунтується на усвідомленні реальності буття духовного світу. Але це усвідомлення немає нічого спільного з усвідомленням реальності матеріальних речей, що відбувається з допомогою даних відчуттів. Навпаки, усвідомлення реальності буття духовного світу ґрунтується на ексклюзивній чуттєвості, що має назву любов. Такі почуття любові здатні перетворювати знання, образи в ідеали. Через любов ідея Бога персоніфікується і стає найвищою ідеальною реальністю. Любов — мета, а віра і надія — засоби, які ведуть до досягнення цієї мети.

Але чуттєвий образ не може адекватно відобразити духовний зміст смисло-чуттєвих предметів. І тому необхідними стають символи, які виражають «вищі духовні цінності» всякої культури. «Ось чому Сонце і Небо, Місяць і Зорі, Вогонь і Вода, Колесо і Хрест ставали символами, тобто предмети духовних почуттів набували символічної форми, а діяльна реалізація почуття любові (чи страху) до цих предметів також набувала символічної форми у вигляді обрядів і культових дійств»². Без цих метаморфоз неможливо збагнути сутність нашої міфології.

Міфологія — форма культури й ідеології первісного суспільства. Як ядро світогляду, міфологія завжди орієнтована на соціальну проблематику і насамперед на усвідомлення конкретно-історичного розвитку суспільства.

Т. Манн дуже влучно сказав, що європейська культура складається з двох суттєвих елементів: античності, яка була язичницькою, і християнства. Але язичництво, на його думку, скрізь характеризується надмірною жорстокістю і відсутністю поняття совісті як внутрішнього змісту особи, а християнство — як таке, що ініціювало закони, які встановлювали моральні норми людських відносин і регулювали родинні стосунки³.

Насправді це не зовсім так. Українська міфологія свідчить про щось інше. У «Велесовій книзі» сказано, що ми, «Дажбожі внуки», не давали жертви «страшної людської», як це було у варягів та еланів. «Боги Русі не беруть жертви людської, ані тваринної, лиш плоди, овочі, квіти, зерно, молоко, суру питну, на травах настояну, і меди ...»⁴. Тут чітко вловлюється хліборобський характер української міфології із збереженням триєдності: жертвоприношення було таїнством — перші плоди, краплі напоїв священних приносили Богові через священний вогонь. А дим із жертівника піднімався до неба і передавав Богам потаємні думки і прагнення. Природа з'єднувалася з Духом, і сполучною ланкою була Людина з її дійством. Таку ж роль виконує свічка і по сьогоднішній день. Християнство не могло обійтися без української міфології.

Перші спроби ґрунтового дослідження української міфології з метою з'ясування її сутності й першоджерел нашої культури здійснював В. Шаян. Він також намагався аналізувати язичницькі вірування в контексті християнства як світової релігії. Пізніше цю справу продовжив Л. Силенко, автор відомої книги «Мага Віра».

Українське язичництво є нічим іншим, як іншою назвою нашої міфології, що вживалася і вживається для позначення етнічної релігійності. У «Велесовій книзі» вказується на те, що навіть перебуваючи у вавилонській неволі, наші предки зберігали свою віру і називали себе язичниками⁵. Слово «етнічний» з грецької мови перекладається як народний, племінний, язичницький.

Відповідь на всі питання духовного життя нашого народу як у минулому, так і в сьогоденні В. Шаян шукає у міфології. Для нього історія — це існування великих Духів. Це Духи нації. «Життя народу як нації починається від її самоусвідомлення»⁶. А віра народу розглядається ним як форма самоусвідомлення «самого в собі для себе самого».

Отже, національна форма існування етносу (народу, язичи) і його віра пов'язується з принципом «самоусвідомлення», який передбачає існування певного єдиного початку. Для наших далеких предків таким єдиним і одночасно всеохоплюючим началом був Всесвіт (Універсум), який знаходив втілення в образі Сварога. Сварог — батько богів Всесвіту. Отже, Всесвіт єдиний у Сварозі. «Всі Боги існують у Сварозі і через Сварога»⁷. Він об'єднує світ як богів, так і Права — основи Всесвіту, а також світ Яви, тобто світ Природи⁸.

Такої витонченої концепції світобудови ми не знаходимо в жодній з міфологій, а тим більше за багато тисяч років до Христа. І що характерно, вже тоді чітко простежується принцип триєдності в єдиному Сварозі: світ Богів, світ Права, світ Яви.

В ієрархії богів Сварог знаходиться на самій вершині. Середина належить Перунові, а внизу — Дажбог, який виступає богом Всевічного вогню, дателем буття⁹. Він же бог вогню, що є в Сонці, домашнього вогню, що горить у жертovníку. Він все оплодотворює, на що падає Світло. Він Бог Вогню і Світла. Це дві з'яви єдиного бога, який персоніфікує Сонце.

В. Шаян прийшов до висновку, що праслов'янство старше від «Рігведи», час появи якої вираховували німецький астроном Якобі разом з індійським ученим Тіляком за назвами згадуваних зірок: між V і III тисячоліттями до н.е. Це вносить деякі принципи методологічні уточнення як щодо етногенезу українського народу, так і початків його культури. І тому дуже слушно пропонується не обмежуватися «європейською психоонтологією» (пояснення Буття з допомогою даних психології), а доповнювати цей метод «міфоонтологією» (пояснення Буття з допомогою міфології)¹⁰.

Можна цілком погодитися з такою тезою. Адже міфологію, як першу форму культури, можна науково пояснити лише шляхом встановлення її реального співвідношення з природою і суспільством, у відриві від яких вона взагалі не існує. Міфологія, відтворюючи ставлення людини до природи, є складовою історії. Вона історично відобразила специфічну для людини форму її зв'язків з природою, що фіксує не будь-яке емпіричне ставлення до природи, а лише їхнє загальне, тобто цінне для всього суспільства (роду) ставлення. Пізнанню при цьому підлягає не природа сама по собі, а лише у своєму специфічно людському значенні, як частина тіла людини, без якої вона не може існувати.

Українська міфологія відобразила не просто ставлення людини до природи, а таке їх єднання, при якому природа стає умовою суспільного (родового) існування людини, необхідним засобом виявлення й утвердження нею своєї родової суті, що і дає змогу судити з цих позицій про ступінь загальної культури українців, їх духовні досягнення. Вона в умовах первісного суспільства була формою духовно-практичного освоєння світу, який для окремого індивіда «замикався світом його роду чи племені і освоєною ними природою, причому так, що осво-

єна природа сприймалася як частина того ж роду чи племені (відображалася через призму родоплемінних відносин)»¹¹.

Здійснюючи духовно-практичне перетворення природи, українська міфологія була способом і засобом духовної видозміни всього світопорядку. Міфи — це узагальнені образи, які включають у себе не тільки світ наявного буття (СВІТ ЯВИ), що часто виступав чимось ворожим для наших далеких предків, але і світ бажаний, світ надій і сподівань, у якому вільно реалізуються докорінні життєві інтереси родового колективу. Можна цілком погодитися з думкою Ф. Кессіді, який вважав, що міфологія, як зібрання міфів, відображає погляди первісних людей на явища природи і життя, зачатки наукових знань, релігійні й моральні уявлення, які панували у родовій общині, і художньо-естетичні почуття людей на початку їхньої історії. «В міфі переплітаються вимисел, віра і знання, але суть міфа не зводиться до жодного з них»¹².

Минуле українського народу найповніше зберегли пісня, дума, писанка. Вони мусять для нас виконувати ту роль, яку для германців відіграє «Молодша Едда» (ісландський епос) чи для англо-саксів «Беовульф» — саги і перекази. А нашу «Велесову книгу», на жаль, деякі дослідники схильні вважати пізньою підбіркою, хоч В. Шаян переконаний, що вона появилася як пересторога щодо прийняття нами християнства в часи князів Аскольда і Дира. Правда, «Слово про похід Ігоря» теж деякі дослідники довго намагалися видавати за підробку. Але ж не маємо права забувати, що у «Слові...», «Велесовій книзі», у філософії Г. Сковороди закодована наша ментальність і менталітет. Саме через ці джерела можемо збагнути сутність наших Богів, Героїв, Символики.

В. Шаян не випадково назвав «Велесову книгу» Священною книгою українців, тобто нашою Біблією. Мабуть, тому вона й не до вподоби багатьом «приятелям» нашого народу, бо в ній найповніше відображена українська міфологія дохристиянських часів та ще й до того написана (випалена) старим українським письмом на дубових дощечках-плитках.

«Велесова книга» — це літопис наших племен, забутих предків, які озвалися до нас з небуття. Це збірка епічних творів, які були складені у V столітті, але записані аж у IX столітті. Це наша «Одіссея». Адже відомо, що цей твір теж три століття передавався із уст в уста, аж поки був записаний Гомером.

У «Велесовій книзі» найповніше відображено світовідчуття і язичницьку мудрість племен, які на Дніпрі сформувалися у союз, який очолили войовничі сармати-руси і яким підкорилися поляни-украї. Підтвердження цьому знаходимо у «Повісті врем'яних літ», де сказано, що поляни прийняли нову назву «русь»: «Поляне, яке нині зовомая русь».

Ця знаменита книга беззастережно утверджує права українців-русинів на власну історію, міфологію, духовність. А те, що часто змінювалася назва нашого етносу, то в цьому нічого дивного немає. Адже Німеччина виступає ще під назвою Германія, Дойчланд, Алемань тощо. Якщо ми знали тільки за «Словом...», що ми онуки Дажбога, то «Велесова книга» 1500 років тому, тобто набагато раніше називала нас «Дажбожичами». І не вина наша, а біда, що на певному етапі ми стали «славних прадідів великих правнуки погані». Позбутися цього комплексу мусить допомогти знання нашої минувшини, яка невмируща, як невмируща душа народу. У цьому й феномен української міфології, яка зберегла нам пам'ять про синів легендарного прабатька Ора (Орія), серед яких найвідомішим був князь Кий, що увічнив себе у назві нашої столиці.

У духовному відродженні неабияке значення має і «Рукопис Войнича». Це 232 пергаментні сторінки, написані вишуканою українською мовою 500 років до

Христа. Ця книга теж є пам'ятником часів язичництва (VII — VI століття до н.е.). У ній відображено полеміку з приводу української язичницької віри предків. Це послання оріян хозарам. Вражає те, що вже у дохристиянські часи існувала наша українська мова, вживалися такі слова як «пан», «пануся», «панове», «панькаться»¹³. Але найважливішим здобутком цього документу є те, що вона є вагомим доказом існування нашої мови протягом кількох тисячоліть.

Спираючись на «Велесову книгу», «Рукопис Войнича», можемо вивчати українську міфологію за першоджерелами.

Розгадуючи їхню втаємничену суть, символи, закладені у цих дивовижних пам'ятках мудрості українських язичників минулих поколінь, повертаємося до своєї прапам'яті, до етнічних первнів, архитипів, але вже на принципово новому рівні, який відповідає сучасному етапові науково-технологічної революції, яку американський соціолог О. Тоффлер назвав «третьою хвилею», що має стати ерою інформатики. Дві попередні «хвилі» у нього мають назву «Аграрна революція» і «Промислова революція».

Враховуючи те, що українська міфологія сформувалася в умовах «першої хвилі», тобто розвинутого хліборобства, мусимо думати, яке ж місце вона має зайняти у нових умовах інформаційного перевороту, коли основною формою власності стає інформація, характерною ознакою якої є те, що нею можуть користуватися всі як спільною власністю незалежно від державних кордонів. У цих умовах боротьба культур буде загострюватися. І запорукою нашого виживання у сфері культури має бути використання багатющої духовності, яка закладена в українській міфології часів язичництва.

Але язичництво не слід трактувати тільки у плані політеїзму. Л. Силенко вважає, що першими монотеїстами були Оріяни — наші далекі предки, творці філософії «Вед», які були язичниками і поклонялися «Триглаву», трьом сутностям буття. Приблизно такі ж позиції обстоює й В. Шаян, стверджуючи, що Оріяни поклонялися Триглаву, тобто Божеству, що поєднує своєю сутністю Трійцю основних Богів: Сварога, Перуна і Світовіда. Функції останнього збігаються з функціями Дажбога (бог Світла, Неба, Сонця).

Сварог, крім всезагальної функції батька Богів і Всесвіту, володіє ще й специфічною функцією. Він джерело Живої Води, космічної, астральної води взагалі, яку персоніфікує Богиня Дана. Це він є «Божеському родові начальником, а всякому родові Вічне Джерело, яке тече вліті із свого власного Живця, а взимі ніколи не замерзає і ми живемо, п'ючи ту Живу Воду»¹⁴. Сварог за «Велесовою книгою» Синій — це старослов'янські Небеса і сам Найвищий Прабатько і Творець Всесвіту. Він — Найвища Істота, але не антропоморфізований, як, скажімо, Дана, що символізує конкретну воду.

Як бачимо, Сварог синій. Двічі повторюється буква «С», яка і в латинському алфавіті і, до речі, в «докирилиці» (якою написана «Велесова книга») позначалася як «S». Мабуть, тут і треба шукати розшифрування символу «свастики», тобто дві перехрещені літери «S» — символ руху Всесвіту взагалі і Сонця, зокрема. Це індоєвропейський знак, символ усіх арійців. І зовсім інша річ, що фашисти зганьбили цей символ аріїв. Відомо, що Гітлер спочатку за центральний елемент своєї символіки взяв п'ятикутну зірку, але потім розцінив цей символ як масонський, що належить євреям, і відмовився від нього на користь свастики.

Сварог знаходиться у захмарних висотах. Ці хмари мечем, як блискавкою, розрізає Перун, і на землю ллється Жива Вода. Цю ж воду з долонь Перуна п'є Жар-Птаха. Це і є Богиня Слава, Матір-Слава, діти якої взяли від неї назву

«слов'яни». Перун, крім інших функцій, ще й Бог Героїв. Він разом із Сварогом приймає у свій полк убитих воїнів, там їх вітає Богиня Перемоги — Слава. Полк — це всі воїни походу, тобто Воїнство.

Якщо вода для наших предків-хліборобів була святою, то такою ж святістю володів і вогонь, вічним джерелом якого було Сонце. Тому ці дві субстанції: Вода (Дана — жіноче начало) і Вогонь (Дажбог — чоловіче начало) у своїй єдності дають життя. Не випадково у Л. Силенка Дажбог трактується як Датель Життя і тому є основним у ієрархії богів РУНВіри.

Відображені у барвах ці стихії-субстанції (Вода і Вогонь) дають відповідно синій (астральна Вода у свідомості хліборобів-аріїв, дарована Сварогом Синім, це засвідчує «Велесова книга») і жовтий (Вогонь-Сонце) кольори, які протягом віків стали кольорами нашого українського прапора — державними символами. Колір пшениці на нашому прапорі — похідний від Сонця. Варто відзначити гуманістичний сенс нашої символіки, яка відобразила хліборобську практику і відповідно різні язичницькі дійства аріїв Степового Подніпров'я, які створили трипільську культуру з державами Аррати (середньодніпровська) та Аріанн (нижньодніпровська). З різних причин центри культури цих держав змістилися в Іран та Індію¹⁵.

Тому цілком закономірними є міфологічні паралелі індійські та українські. Зокрема, це топонімі повторення в Приазов'ї й Північно-Західній Індії, збереження в українських колядках, веснянках та щедрівках основного міфу «Рігведи» про битву царя богів Індри з демоном Врітрою, цілковита відповідність сюжету «Рамаяни» до українського фольклорного сюжету про дивного тураоленя, наявність у «Махабгараті» імен богів та царів, які відображені в сучасних українських прізвищах. Однакова роль соми у «Ведах» та сури, суриці у «Велесовій книзі». Це священний хмільний напій, який використовувався для певних обрядів і дійств язичників як в Україні, так і в Індії. Особливо широко використовувалося вживання цих напоїв воїнами¹⁶.

Над розгадкою нашої символіки працювали талановиті дослідники як в Україні, так і в діаспорі. Зокрема, вдумливий дослідник і поет В. Ілля теж підмітив, що синій і жовтий кольори відображають основні стихії Буття, з якими пов'язане і найбільше християнське свято Різдва. У колядках на честь цього свята співається, що Бог ся раждає (Ра — це теж Бог Сонця, це той же Дажбог). Отже, знову бачимо Сонце і Воду, їх метаморфози, що лежать в основі життя, людської радості. Тобто життя як наслідок диводійного злиття РА і ДА (перші дві літери ДАНИ). Це і є Дерево Життя на наших рушниках. І такою є його міфологічна інтерпретація, а також дотеперішня живучість як рушника, так і Дерева Життя, яке на ньому зображене у різних варіантах, у традиціях народу. І тут знову вловлюється гуманістична спрямованість міфології, її арійсько-хліборобський характер, успадкований від Трипільля і донесений до наших днів.

Ю. Канигін на цій основі твердить, що «триполізм» — найглибша і найпотамніша ознака української душі, нашої ментальності. Це та ознака, яка несе на собі печать першої післяпотопної цивілізації, що дала людству хліборобську технологію і є старшою від єгипетської і шумерської цивілізацій¹⁷.

Без перебільшення можна стверджувати, що «триполізм» виступає синонімом гуманізму. Ця ознака нашої ментальності незнищенна, її так і не змогла витравити жодна міська культура. Це голос землі, чорнозему. Українці виявляють цю ознаку передовсім тим, що розселилися у локалізованих зонах чорнозему: Кубань, Вороніжська область, степовий Алтай, чорноземне Приамур'я, південь Канади, північ США, південь Аргентини, Північ Австралії. Тобто там, де

чорнозем, який сформував наш український архитип, нашу неповторну міфологію з її інваріантними виявами як в Україні, так і поза її межами.

На згаданому уже Дереві Життя часто сидить Жар-Птаха, тобто Слава як посланиця Перуна. Вона кличе до боротьби з ворогами ... Мабуть, ми втратили дуже багато, коли знищили Перуна. Це була втрата Душі, а потім і державності, що стало домінантою продукування рабів, яких ніколи не впускали до саду-раю Перуна: адже в них нема свого «Я». Перун був батьком самого Дажбога, він — сам Сварог у троїстості його істоти, його син. З позицій порівняльної міфології також важливо відзначити, що цей принцип частки «троїстості» характерний саме для української міфології. Навіть у спорідненій «Рігведі» бракує чіткого і виразного ствердження, що всі боги є тільки часткою Сварога і поза ним не існують як окремі боги для «себе» і в «собі».

Це означає, що «ведійство» молодше від українства нашої міфології: адже духовний світ «Вед» формувався пізніше, ніж релігія арійців Придніпров'я.

Аналізуючи культуру нашого народу через вивчення міфології, необхідно чітко розрізняти її історичні етапи. Принцип конкретно-історичного підходу до пізнання міфології вимагає урахування особливостей різних періодів у розвитку первісного суспільства. Усі природні явища, речі людина тоді так чи інакше сприймала як одухотворені. Звідси походять зооморфізм і антропоморфізм, які втілилися у фетишизмі, тотемізмі, анімізмі й магії.

Особливе місце в міфологічній діяльності первісного суспільства належало тотемізму, оскільки тварини в епоху палеоліту відігравали вирішальну роль у задоволенні матеріальних потреб, які становили докорінний інтерес роду. Саме тому тварини стали першим об'єктом міфологічної персоніфікації. Але найвищим етапом в еволюції міфології був анімізм, в якому простежуються перші кроки до відокремлення духовного від матеріального, незважаючи на те, що душа мислилася «тілесною», зрівнювалася з птахом.

Тому Богиня Слава, яка в «Рігведі» названа Великою Всематір'ю, могла з'явитися тільки на рівні анімізму. Отже, і слов'яни — це пізня назва нашого етносу. У «Велесовій книзі» Слава Жар-Птахою літає по обох берегах ріки Раю, яка відділяє небеса Сварога від світу Яви, тобто цього, земного світу. Не випадковим, очевидно, є однакове звучання слів «слава» і «пава»: адже повітря — це пава (санскрит)¹⁸. Слава — Богиня Перемоги. Але вона виконувала ще одну дуже оригінальну функцію у небесах Сварога — з'єднувала небо і землю. А воїнів робила безсмертними, у чому виявлялася особливість віри наших предків. Проте безсмертними вони ставали за умови дотримання норм «права-справедливості», які сформував Дажбог, згідно з якими воїн гине у бою не за привілеї, а за право-справедливість. І це є підставою, щоб Жар-Птаха (Слава) його оживила з допомогою Живої Води. Аж тоді він іде до Сварога і Перуна у їх сад-рай.

Такою була наша історія, українська духовність, такою має бути й наша пам'ять. Л. Силенко називає наших предків «найславнішими богатырями світу». «Вони вигоюють рани, біля ран лежать золотом куті мечі. І прийде час, і тоді на безмежних просторах України нова історія людства почнеться»¹⁹. Нехай так станеться. Добрим початком є розробка нового методу науки, який має умовну назву — тригнозис. Симптоматично, що розробляють його українські вчені під орудою П. Харченка²⁰. Прогнозується, що цей метод, який синтезує науку і релігію, буде головним гносеологічним інструментом, з допомогою якого і буде здійснено духовний переворот у житті людства й створено нову цивілізацію.

1. Елизаренкова Т.Я. Индоиранские языки // Лингвистический энциклопедический словарь. — М., 1990. — С. 189.
2. Шинкарук В. Віра, надія, любов // Віче. — 1994. — № 3. — С. 145 — 147.
3. Хрестоматія тисячоліття хрещення Руси — України. — Філадельфія; Торонто. — 1986.
4. Велесова книга. — К., 1988. — С. 92.
5. Там само. — С. 35.
6. Шаян В. Віра предків наших. — Гамільтон. — 1987. — С. 61.
7. Шаян В. Наша священна книга // Велесова книга. — К., 1988. — С. 262.
8. Там само.
9. Силенко Л. Мага Віра // Наука і суспільство. — 1991. — № 10.
10. Шаян В. Віра предків наших. — С. 68.
11. Шинкарук В.И., Яценко А.И., Гуманизм диалектико-материалистического мировоззрения. — К., 1984. — С. 13.
12. Кессиди Ф.Х. От мифа к логосу. — М., 1972. — С. 29.
13. Губерначук С. Була, є і буде // Час. — 1996. — 2 серп.
14. Шаян В. Віра предків наших. — С. 94.
15. Шилов Ю.А. Прародина ариев. — К., 1995. — С. 618.
16. Наливайко С. «Велесова книга»: індійські паралелі // Велесова книга. — К., 1988. — С. 269-287.
17. Канигін Ю. Ми — народ історичний // Дніпро. — 1996. — № 5-6. — С. 90-95.
18. Індо-Європа. — 1991. — № 1. — С. 42.
19. Силенко М. Мага Віра // Наука і суспільство. — 1991. — № 10. — С. 54.
20. Косінов М., Осадчий В., Харченко П., Шепя В. Тригнозис — світогляд III тисячоліття // Вечірній Київ. — 1996. — 13 трав.

Володимир Матвішин

МИХАЙЛО ДРАГОМАНОВ І ЄВРОПЕЇЗАЦІЯ ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ В ГАЛИЧИНІ 70-90-Х РР. ХІХ СТОЛІТТЯ.

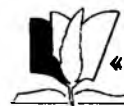
Усе своє життя Михайло Драгоманов (1841-1895) прагнув вивести українську культуру на широку всесвітню дорогу, постійно розглядаючи проблеми України у міжнародному контексті. І хоч М.Драгоманов не переклав жодного літературного твору, його роль у поступі української літератури кінця ХІХ століття вельми помітна, особливо ж у Галичині. Саме М.Драгоманов своїми листами до редакції львівського молодіжного журналу «Друг» (1874-1877 рр.) спрямував творчість молодих письменників (І.Франка, М.Павлика та ін.) у русло суспільної заангажованості літератури, піднявши водночас її ідейно-естетичний рівень. Не без порад М.Драгоманова на сторінках цього журналу, як і інших галицьких видань, було звернуто велику увагу на перекладну літературу як художню, так і суспільно-політичну. За короткий час на сторінках «Друга» було опубліковано в уривках твори Й.Гете, Г.Гейне, Г.Флобера, Еркмана-Шатріана, М.Чернишевського, М.Салтикова-Щедріна та ін. Саме у цьому журналі дебютував І.Франко під псевдонімом «Джеджалик».

Проте в цілому «Друг» друкував переважно слабкі з художнього боку твори початкуючих літераторів, найчастіше епігонського, наслідувального характеру, що й спонукало появу нищівної критики М.Драгоманова за те, що від галицьких літературних журналів «віє запахом мотлоху, в них так багато одописного пустомолотства, популяризуються переробки німецьких повістей в російські, перекладають такі бридкості як «Ветка бозу» і т.д., а ніхто не береться за Діккенса, Ауербаха, Шпільгагена, Золя, Флобера, Еркмана-Шатріана ...»¹.

Названа «Ветка бозу» — твір англійської письменниці Уйди (1840-1909), що був перекладений Іваном Верхратським (1846-1919) — учителем Дрогобицької гімназії, природознавцем, діалектологом, письменником. Згодом у своїй курйозній як за стилем, так і за змістом книжці «Злобні видумки д-ра Івана Франка» (Львів, 1907) І. Верхратський згадував, що свій переклад «Вітки бозу» він надіслав М.Драгоманову, який зовсім не схвалив його, оскільки такий твір не служить «новим ідеям». «Я б вам (І.Верхратському — В.М.), — говорив М. Драгоманов під час однієї із зустрічей у Львові, — поручив до перекладу інші твори, в котрих плакаються нові ідеї, передовсім же повісті Золя» (стор. 12).

Звичайно, М.Драгоманов надто суворо засудив творчість Уйди, популярної на той час в Європі письменниці, яку за силою таланту І.Франко ставив поруч з Жорж Санд (Лист І.Франка до О.Рошкевич від 26 грудня 1878 р.)². Такі її твори, як роман «Паскарель», «Дах смерті», «Дві дерев'яночки» І.Франку сподобалися, і він навіть хотів їх перекласти українською мовою, бо це «ладні картини з фламандського життя, хіба, може, трохи за сентиментальні» (Лист І.Франка до М.Драгоманова від 13 лютого 1877 р.)³. Проте надмірна банальність багатьох сюжетів творів Уйди зумовили гостру критику М.Драгоманова, який вважав, що переклади подібних творів не можуть слугувати пробудженню свідомості народу, сприяти розв'язанню складних соціальних проблем.

Отже, можна вважати, що саме листи М.Драгоманова до редакції «Друга» привернули увагу галицьких видавців та читачів до творів відомих зарубіжних письменників. Характеризуючи європейську літературу, М.Драгоманов високо оцінював «нову реалістичну французьку школу» Еркмана-Шатріана, Флобера, Золя, яка відійшла за простотою та природністю не тільки від Гюго, але й від

Жорж Санд. «Реалізм і соціальний аналіз, — писав М.Драгоманов, — ось той прапор, під який стають всі видатні митці світу, під яким їм здобувати не одну перемогу» (Правда. — 1873. — № 21. — С.717).

Усю свою діяльність М.Драгоманов спрямував на те, щоб українська література збагачувалась шляхом творчого засвоєння надбань світового красномовства, водночас заявляючи про себе у загальносвітовому контексті. У статті «Неправда — не просвіта» (1892) М.Драгоманов писав: «...Тепер розумні люди скрізь стоять тільки за свої порядки, а вибирають по всьому світові дещо ліпше..., тепер всі освічені народи користуються з думок других і про чужі й про свої справи. Так повинні робити й ми, українці, коли не хочемо бути дурнішими від других»⁴.

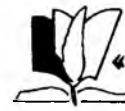
Втілити в життя подібні завдання можливо лише за умови глибокого знання іноземних мов, вважав М.Драгоманов, особливо французької, англійської, німецької. У «Третьому листі Українця (псевдонім М.Драгоманова — В.М.) до редакції «Друга» він писав: «...Пропагуйте серед нашої молоді, зокрема серед тих, хто займається літературою, необхідність вивчення французької і англійської, адже багато з того, про що ви говорите, «ми знаємо», у Львові нема змоги дізнатися, адже там немає ні одного українця-літератора, який читав би по-французькому і по-англійському, по-німецьки далеко не все перекладено, і те, що перекладено, і те, що перекладається, не завжди своєчасно. Без знання європейських мов і літератури — який же це європеїзм»⁵.

Подібну думку М.Драгоманов висловив і в листі до М.Бучинського, українського фольклориста і громадського діяча: «Без знання цих мов (французької та англійської — В.М.) не можливо пізнати кращі твори передової європейської меншості»⁶. Згодом І.Франко, згадуючи початки своєї творчої діяльності в 1875 — 1876 рр., віддав належне ролі М.Драгоманова у скеруванні молодих галицьких літераторів у правильне русло: «...Без тямущих провідників, без книжок, без поради й заохоти, ми йшли наосліп, читали, що впало в руки... От тут-то в великій пригоді нашому поколінню став Драгоманов» (Народ. — 1895. — № 1.- С.7.)

М.Драгоманов був добре обізнаний зі світовою літературою, що видно з його критичної та епістолярної спадщини, в якій червоною ниткою проходить думка про необхідність якнайтісніших на різних рівнях зв'язків з найбільш розвиненими в економічному, політичному, надто духовному планах країнах Європи. Основне кредо М.Драгоманова — «ногами міцно в рідному ґрунті, а головою в Європі». Своїми систематичними порадами М.Драгоманову вдалося поступово вивести галицьку літературу, в тому числі й перекладну, критику, журналістику з рутинного, застійного стану й підняти їх до відповідного європейського рівня.

Саме тому І.Франко, М.Павлик, Леся Українка та інші молоді письменники часто у своїх листах радилися з М.Драгомановим щодо підготовки та публікації найрізноманітніших перекладів з мов народів світу.

У ґрунтовній статті «Література російська, великоруська, українська і галицька» (1873) М.Драгоманов наголошував на тому, що українська література могла б значно збагатитися, якби було перекладено «живою народною мовою», тобто українською, «образці луччих епосів народних до самого Гомера; з Шекспіра можна буде перевести «Ліра», «Макбета», «Гамлета», «Річарда III», «Тімона Афінівського», з Шіллера — «Орлеанську дівчину», «Дон-Карлоса», «Вільгельм Телля», з нової літератури — роман Еркмана-Шатріана, деякі з різдвяних повістей («Коляди») Діккенса, з «Шварцвальдських повістей» Ауербаха»⁷. І хоч

на той час почали точитися суперечки щодо доцільності перекладів українською мовою, оскільки майже всі твори західноєвропейських класиків відтворено російською мовою, М.Драгоманов продовжував відстоювати свою тезу про необхідність розвитку перекладацької справи рідною мовою.

Як бачимо, українська мовна проблема на рівні лексики, орфоєпії, вельми хвилювала М.Драгоманова, а тому він їй присвячує чимало уваги. Особливо його турбує подальший розвиток української літературної мови, оскільки наддніпрянська говірка зазнавала потужного впливу російської мови, в той час як галицька — польської, німецької мов. «Зробити все, — писав М.Драгоманов, — щоб полтавець та гуцул розуміли один одного, як люди, що розмовляють однією мовою»⁸. Вчений неодноразово підкреслював, що хоч Галичина має свої особливості, а все ж окремої «галицької народності» та «галицької мови», відмінних від української, він не бачить. Йому хотілося якнайшвидше згармоніювати розвиток українського етносу як на мовному, так і на ментальному рівнях, а тим самим виховати державницьку соборну українську націю. У працях М.Драгоманов обгрунтовано доказував етнічну гомогенність українського народу на всіх теренах його поселення. — від Кубані до Закарпаття. Його різкі виступи були спрямовані на захист народної мови, якій окремі літератори протиставляли «австрорутенську літературну мову», засмічену численними іншомовними запозиченнями, що робило її малозрозумілою широкому загалові. Так зване «язичіє», що культивувалось москвофілами й калічило українську мову, І.Франко назвав мішаниною «галицьких провінціалізмів, полонізмів, церковщини й московщини». Поверхове знання російської мови і літератури й призвело до створення москвофілами своєрідного мовного суржикового волапуку та низькопробної літератури, що на сьогодні є лише історико-літературним фактом без будь-якої мистецької вартості. Саме тогочасне «язичіє» покладено в основу сучасного «русинства», яке пробують відродити на Закарпатті антиукраїнські та антидержавні політичні сили.

М. Драгоманов ставив собі за мету духовно з'єднати розшматовані двома імперіями українські землі, розбудити галицьке суспільно-політичне життя. Його найбільш радикальні ідеї були висловлені саме в Галичині, тим самим привернули увагу європейської громадськості до складних проблем регіону, який був найбільш віддаленим від центрів австро-угорської та російської імперій, що зумовлювало його духовний, політичний та економічний застій. Проте саме на Галичину М.Драгоманов покладав якнайбільші надії в боротьбі з самодержавством, а тому докладав багато зусиль, щоб вона позбулася своєї провінційної політичної та духовної обмеженості.

Під впливом рекомендацій М.Драгоманова щодо необхідності збирання й публікації фольклорних матеріалів М.Павлик у своїй доповіді, опублікованій у «Друзі» (1876, с.253) заявив: «Етнографічна праця покаже нам, що Галичина а Україна — одно».

У статті «Украинщина или рутенщина» М.Драгоманов чітко ставить питання про те, що мовою більшості потрібно передавати народові здобутки світової цивілізації, стежачи за розвитком європейської думки, популяризуючи її якнайширше на сторінках періодичної преси. Автор з гіркотою відзначає, що протягом двох років на сторінках «Друга» та «Правди» не була піднята жодна наукова, політична, соціальна європейська ідея. Очевидно, робить висновок М.Драгоманов, галицькі громадсько-політичні діячі та літератори «не доросли до розуміння, що національне відродження буде найбільш успішним за умови служіння народові у дусі сучасної цивілізації»⁹.

У другому листі до «Друга» М.Драгоманов з усією публіцистичною гостротою й емоційним запалом слушно закидав молодим галицьким редакторам, що вони на угоду убогим міщанським смакам певної частини читачів пристосовуються до їх низького духовного рівня, замість підніматися до відповідного європейського рівня.

Появу нових перекладів українською мовою всесвітньовідомих творів М.Драгоманов вітав з великим захопленням, бо вони засвідчують, що «українська мова стосовно багатства, витонченості і гнучкості форм не поступається перед жодною з сучасних літературних мов слов'янства і ні в якому разі не бідна на поняття, щоб нею важко було передати глибину філософських думок і живописати високохудожні образи»¹⁰. Такий висновок М.Драгоманов робить на підставі знайомства з перекладами П.Куліша п'єс Шекспіра «Отелло», «Троїл і Крессіда», «Комедія помилок», М.Старицького «Гамлет», а особливо І.Франка «Фауста» Гете. У своїй короткій, але незвичайно змістовній замітці «Гете і Шекспір у перекладі українською мовою», опублікованій у Женевській газеті «Вольное слово» (1882), М.Драгоманов говорить про те, що названі переклади дадуть змогу доказати «московським націоналістам», що «це не мова лише простолюддя, як запевнюють московські нікчеми, а мова цілої нації, політичне майбутнє якої ще попереду, але чие місце на право самостійного розвитку в шерезі цивілізованих народів уже завоюване і не може бути зайнятим ніким іншим». (Там же).

Вчасне втручання М.Драгоманова у процес становлення української літератури в Галичині, його кваліфіковані поради, вміння зосередити увагу на найбільш актуальних завданнях культури у конкретних соціально-політичних обставинах позитивно вплинули на творчу діяльність молодих сил Галичини кінця ХІХ ст., сприяли розвиткові важливої ділянки літературного процесу будь-якої країни — перекладу. З часу появи листів М.Драгоманова до редакції «Друга» (1876, №№ 13-15) докорінно змінюється ставлення молодих галицьких літераторів до проблеми добору для перекладу творів зарубіжних письменників, що сприяло збагаченню української літератури кращими надбаннями світової культури.

Публікація оригінальних та перекладних творів на сторінках «Друга» та у «Дрібній бібліотеці» свідчила, що молоді літератори прислухались до гострих критичних зауважень та доброзичливих порад М.Драгоманова, а тому галицькі видання якісно поліпшувались, позитивно впливаючи на формування художніх смаків читачів. Уся подальша перекладацька діяльність І.Франка та М.Павлика систематично узгоджувалась з авторитетною думкою критика та радника. Згодом І.Франко у передмові до збірника «Драгоманов М. Листи до І.Франка і інших» (1887-1895): Видав І.Франко. Львів, 1908) з вдячністю писав: «Він (Драгоманов — В.М.) був для нас правдивим учителем. Він ... не жалував праці, ...щоб наводити нас... на кращі, ясніші шляхи європейської цивілізації. Він був немов сотворений на духовного провідника великої нації, ... він зробився і буде довго ще сумлінням нашої нації, ясним, непідкупним і непоблажливим, правдивим компасом».

М.Драгоманов щораз гостро ставить питання про справжнє призначення літератури, журналістики та їх діячів — служити широким народним масам, не звинувачувати народ у лінивстві, п'янстві, а думати над тим, чим замінити йому корчму за допомогою просвітянської діяльності. Ці проблеми ґрунтовно обговорювались на сторінках громадсько-політичного двотижневика «Народ», що виходив з січня 1890 р. по 1895 р. поперемінно у Львові та Коломиї під керівництвом І.Франка та М.Павлика при найактивнішій участі М.Драгоманова. На сторінках журналу з'явилися праці М.Драгоманова «Австро-руські спомини», «Лис-

ти на Наддніпрянську Україну» та ін., художні твори О.Маковея («Молох»), поезії з циклів «Тюремні сонети», «Жидівські мелодії» І.Франка, оповідання «Лумера» Л.Мартовича, переклади М.Павлика з російської літератури (М.Салтиков-Щедрін, М.Лєсков, Г.Успенський, Л.Толстой). У «Народі» вперше з'явилися вірші Лесі Українки із циклів «Сльози-перли» та «Невільничі пісні». Після довгих поневірянь у 1891 р. на сторінках журналу був надрукований переклад Лесі Українки під заголовком «Бідні люди». Це була високопоетична інтерпретація поеми В.Гюго зі збірки «Легенда віків», яку царська цензура заборонила з політичних та мовних міркувань. Відкинула її й редакція львівської «Зорі».

Переклад Лесі Українки, відомий ще під заголовком «Сірома», розпочинався з посвяти «Моєму любому і вельмишановному дядькові Михайлові» (Драгоманову — В.М.) й був вдячним художнім матеріалом, що доповнював критичні суспільно-політичні виступи, де наголошувалось на необхідності ведення рішучої боротьби за визволення народу від економічного і духовного рабства. Небезпідставно Леся Українка присвятила свій переклад М.Драгоманову, якого глибоко шанувала за велику людяність, готовність прийти на допомогу у скрутну хвилину.

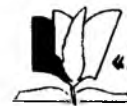
Проте будь-які стосунки з Галичиною викликали у Києві політичну підозру й переслідування, а тому наддніпрянські письменники перенесли свою творчо-видавничу діяльність безпосередньо у Львів та Чернівці, де були більш сприятливі можливості для публікації творів, написаних українською мовою (Леся Українка, Олена Пчілка, Павло Грабовський, І.Нечуй-Левицький, М.Старицький та ін.) Після 1876 року майже вся українська літературна продукція була перенесена в Галичину, яка «зробилась вікном для цілої України, звідти доходили сюди звістки про національні здобутки й окриляли надіями на кращі часи»¹¹.

Російська імперія робила все для того, щоб придушити та остаточно знищити все українське, водночас підтримувала все те, що сприяло зміцненню російських позицій на поневолених теренах. Так, 24 квітня 1876 р. імператорська комісія заборонила ввіз в межі імперії будь-яких книжок, виданих за кордоном українською мовою, але фінансово зміцнювала москвофільські львівські видання: «Поддерживать издающуюся в Галичине, в направлении враждебном украинфильскому, газету «Слово», назначив ей хотя бы небольшую, но постоянную субсидию, без которой она не может продолжать существование и должна будет прекратиться...»¹².

У цьому ж документі не забули згадати опальні для імперії імена двох видатних українських діячів: — Михайла Драгоманова та Павла Чубинського: «Немедленно выслать из края Драгоманова и Чубинского, как неисправимых и положительно опасных в крае агитаторов». Тут же збоку дописано: «Выслать из края с воспрещением въезда в Южные губернии и столицы, под секретное наблюдение»¹³.

Активна громадсько-політична діяльність М.Драгоманова особливо проявилась у 1878 р., коли у Парижі відбувся перший міжнародний літературний конгрес під патронатом Віктора Гюго та Івана Тургенєва. Цю подію М.Драгоманов використав для того, щоб привернути увагу світової громадськості до ганебного царського Емського акту 1876 р. про повну заборону в Російській імперії української літератури, перекладів українською мовою творів зарубіжних письменників та заборону вживання української мови на сцені, при нотописанні.

З цією метою М. Драгоманов підготував і виголосив французькою мовою на конгресі доповідь під назвою «Українська література, заборонена російським урядом». Свою брошуру-довідку М.Драгоманов передав В.Гюго та І.Тургенєву, який з прихильністю ставився до розвитку української культури. Примірник,

призначений для В.Гюго, супроводжувала дедикація французькою мовою: «Громадянинові Віктору Гюго. Славетний учителю! Маю за честь переслати Вам один примірник моєї доповіді для конгресу, якого Ви є головою. Справа, яку я захищаю і для якої я смію просити Вашої допомоги, є справою волі і демократії. Все Ваше славетне життя було завжди присвячене здійсненню цього благородного ідеалу. Смію, отже, надіятися, що Ви удостоїте Вашою увагою мою роботу. Прийміть, славетний учителю, упевненість у моїх почуттях, сповнених пошани. М.Драгоманов»¹⁴.

Брошура М.Драгоманова — своєрідний нарис історії України та історії української літератури, де на чільному місці була поставлена постать Тараса Шевченка. Оскільки згодом брошура була видана, за свідченням М.Павлика, також італійською, німецькою, сербською, білоруською, іспанською мовами, то ще більше виокреслюється роль М.Драгоманова у популяризації у Західній Європі як творчості Кобзаря, так і української літератури.¹⁵

Свою невтомною науковою, публіцистичною діяльністю, численними високоінтелектуального рівня публікаціями в газетах та журналах українською, російською, німецькою, англійською, французькою, чеською, італійською, польською, болгарською та іншими мовами М.Драгоманов пристрасно захищав право своєї рідної культури на вільний розвиток у руслі світового духовного поступу.

Саме публікація різними мовами реферату М.Драгоманова сприяла популярності Т.Шевченка на Заході, появи численних перекладів творів Кобзаря різними мовами. Змінилося до певної міри ставлення західних літературознавців до української літератури як до повноцінної національної літератури, а не як діалектного відгалуження російської літератури. Отже, спрямована проти дискримінації українського народу та його національної культури, брошура М.Драгоманова сприяла утвердженню права українського етносу на самостійний національно-духовний та соціально-політичний розвиток, допомогала розвіювати поверхові, насажені великодержавницькою ідеологією російського царизму, упереджені уявлення про Україну, її духовність, цілковито заперечуючи саме право на існування українського народу.

«В Росії, — писав М.Драгоманов 1873 р. у нарисі «Український літературний рух в Росії і Галичині (1798-1872)», — саме Україна той край, де народ набагато довше зберігав особисту свободу, де довше утримувалася рівність між класами, де традиції спонтанної історії народу були більші живими, ніж у будь-якій іншій частині імперії»¹⁶.

Саме соціально-політичне становище українського народу спричинилося до розробки українською літературою тем й сюжетів з народного життя, до того ж живою, народною мовою. «Ми повинні запевнити наших читачів, — зазначав М.Драгоманов, — що українські письменники і Гоголь своїм зображенням народного селянського життя набагато випередили появу таких творів з сільського життя, як «Маленька Фадетта» Жорж Санд і «Шварцвальдські сільські оповідання» Ауербаха»¹⁷.

З усього видно, що сміливі виступи М.Драгоманова на сторінках західноєвропейської преси сприяли науковому, об'єктивному вивченню української літератури на Заході як самостійного, цільного духовного явища, а не відгалуження російської літератури, що використовувало «малоросійський діалект» й було позбавлене внутрішньої системи й іманентних закономірностей самостійного розвитку. І.Франко, високо оцінюючи літературно-публіцистичну діяльність М.Драгоманова, мав усі підстави заявити, що його кращі твори «запевнили йому місце між визначними публіцистами XIX віку»¹⁸.

Творча діяльність українського публіциста, спрямована на захист й утвердження української самобутньої культури, дала підставу І.Франку заявити, що М.Драгоманов виніс українську справу на «форум Європи», привернувши увагу світової громадськості до складної ситуації колоніальної України, утримуваної в рабстві впродовж століть за допомогою насильницьких методів етноциду та лінгвоциду.

Після сумнозвісних законів про заборону української мови Галичина повинна була, на думку М. Драгоманова, дати можливість хоча б не заглухнути українському красному письменству — на той час вона стала острівцем, де жеврів вогник українського національного творення. Саме тому М.Драгоманова називали «Михайлом Галицьким», бо ж він постійно підкреслював, що Австро-угорська Україна була найважливішим місцем праці на користь української справи.

Спираючись на практичні здобутки Кирило-Мефодіївського братства, зміцнивши їх новими досягненнями світової соціальної науки, М.Драгоманов розробив свою програму української ідеї, що була суголосна з поступом світової цивілізації стосовно розвитку будь-якої нації — великої чи малої. «Та бувши європейцем української нації», — писав С.Єфремов, — «западником» у найкращім розумінні слова й консеквентним (послідовним — В.М.) космополітом щодо мети своєї праці, Драгоманов так само був консеквентним націоналістом щодо форм її способів»¹⁹.

З часу своїх перших виступів на сторінках «Друга» М.Драгоманов пройшов радикальну еволюцію. Він відірвав від «рутенства» ціле покоління галицьких громадсько-політичних діячів, вивівши їхню працю на широку європейську дорогу, що прискорювало, всупереч усіляким імперським перепонам, процес утвердження української ідеї у найширших верствах народу по обидва боки Збруча.

1. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: В 2 т. — К., 1970. — Т.1. — С.409-410.
2. Франко І.Я. Зібрання творів : В 50 т. — К., 1986. — Т.48. — С.134.
3. Там само. — С.60.
4. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: В 2 т. — К., 1970. — Т.11. — С.394,396.
5. Там само. — Т.1. — С.417.
6. Переписка М.Драгоманова з Мелітоном Бучинським. 1871-1877. — Львів, 1910. — С.231-232.
7. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: В 2 т. — К., 1970. — Т.1. — С.176-177.
8. Там само. — С.407.
9. Там само. — С.410.
10. Там само. — Т.2. — С.145.
11. Єфремов С. Історія українського письменства. — К., 1995. — С.460.
12. Лизанчук В. Навічно кайдани кували. Факти, документи, коментарі про русифікацію в Україні. — Львів, 1995. — С.100.
13. Там само. — С.102.
14. Драгоманов М.П. Літературно-публіцистичні праці: В 2 т. — К., 1970. — Т.2. — С.569.
15. Наливайко Д. Драгоманов — популяризатор Шевченка в Західній Європі // Збірник праці 18-тої наукової Шевченківської конференції. — К., 1971. — С.145-168.
16. Rivista Europea, 1873. — № 1-2. — S.27.
17. Франко І.Я. Зібрання творів: В 50 т. — К., 1984. — Т.41. — С.332.
18. Єфремов С. Історія українського письменства. — К., 1995. — С.466.

Федір Погребенник

«СВІТ ШОВКОМ ТКАНІЙ, СРІБЛОМ МЕРЕЖАНИЙ»

(З книжки новел про Василя Стефаника)

Стефаникове слово про «тканину найделікатнішу на світі» — людську душу — народжувалося у radoщах і муках життя.

Митець радувався сонячними барвами світу, засмучувався — чорними. В душі його перепліталися білий і чорний кольори, як нитки на полотні, часом так сильно, що не можна було їх розділити.

Хіба любов до Євгенії Калитовської не піднімала його до сонця, не творила для нього «світ, шовком тканий, сріблом мережаний», і не скидала його з білих хмар піднебесся на чорну землю, не заставляла волочити за собою поламани крила і, набравшись свіжих сил, знову злітати в небо?

* * *

Троєцька плебанія над Прутом: звичайна й незвичайна попівська оселя. Гарний дерев'яний будиночок під лісом. Перед хатою городчик з квітами, де весною, літом і осінню завжди пореється господиня. За хатою — аж до Прута — великий сад, пасіка. Скинувши рясу, після вранішнього богослужіння, тут цілий день клопочеться господар, Василь Калитовський, доглядаючи дерева і божі пчільки. Навкруги тиша. Її порушує лише невгомне птаство.

З пагорба, на якому стоїть хата-плебанія, збудована громадським коштом, відкриваються прекрасні панорами — з півдня — на недалекі карпатські гори, що бовваніють на овиді, зі сходу — на надпрутську долину, що тягнеться, доки сягає зір, аж ген-до тихого Дністра.

... Листопад 1898 року у Євгенії та Василя Калитовських був особливим: у них гостював Стефаник. Щось його гнало від рідної хати до приятелів, від приятелів тягнуло до рідної хати, до матері, яка потрібна була йому як малій дитині. Тільки під її опікою почував себе щасливим. А тепер вона мучилася і він мучився біля неї, не міг довго дивитися на її страждання.

Ходив зчорнілий селом, слухав болі, нарікання тих, хто більше не міг терпіти злидні й готувався тікати в світ за море. Муки майбутніх емігрантів, які з невимовним болем викорчувували себе з рідної землі, збиралися, може, назавжди, у невідому дорогу, ставали його муками. «Для мене нині емігрант, що летить світом, як брудна, вандрівна птаха, оставша від громади, — і біль і поезія», — писав Стефаник Ользі Гаморак з Русова.

Читав селові свої образки, а воно плакало...

Як тільки матері трохи полегшало, поїхав з Русова до недалекої Трійці, ловлячи серцем звістки від рідної матінки. Треба було заспокоїти розбурхані нерви, відпочити в оточенні приятелів, побачитися з Євгенією...

Осінні роботи вже пороблено. У Калитовських стало більше часу для гостей, серед яких Стефаник був завжди на першому місці. Тут він мав свій покоїк, де міг спокійно працювати.

Вставав рано — будило сонце, що з-за гір викочувалося у світлицю, золотило шиби, миготіло промінням по білих стінах. Йшов тихим, безгомінним ранком через сад, що весь тремтів у промінні, до Прута. Любив цю тиху ріку, яка, здавалося, перетнула його життя на дві половини — лівобережну й правобережну. На одній половині — його щасливе дитинство, добра мати, срібний плужок у полі, що чорні скиби до сонця перевертає, білі вівці, і голосна пісня, і сміх дитячий — його Русів, його селянське середовище. На другій половині, до якої

його батько віз на селянському возі через Прут, туди, до Коломиї, — його перші дитячі жалі і болі. Там, за Прутом, його вже шмагали прутом у панській гімназії, тут він, мужик, вже почув до себе погорду. Звідсіль, із Трійці, з правого боку Пруту, думкою линув у дитинство. Чого доля товче ним по світу, чого він не може знайти собі місця під сонцем — ні там, у тому Кракові, де кипить від літературних пристрастей, розпалюваних Пшибишевським, і пристрастей кав'ярних, ні там, у гуцульському Довгополі, де верхи гір сягають зір, ні в Кутах, у Даниловичів, де полонить душу шалений Черемош, ні тут на долах — у Сторожинці, де його так радо приймають Окуневські, ні в рідному Русові. Його, мов того Демона, щось гнало по білому світі. Ніде не міг довго затриматися, ніде не міг заспокоїтися. Ідучи вниз до Пруту, думав над своєю долею. Великої радості від навчання не мав. Медицина не була його покликанням — це відчував. Але що робити? Залишати навчання? З чого тоді жити? З літератури? А чи дасть вона цей прожиток? Чи він впевнений, що слово, яке проростає у душі, визріє, дасть щедрі плоди, дасть йому задоволення і хліб насущний.

«У цім селі сталася новина...»

Усюди, куди не тікав від себе — і в Попеля над рвйним, мов ураган, Черемошем, і в Плешканів над тихим Дністром, і в Калитовських над прутким Прутом — всюди стояли перед його очима змарнілі обличчя змучених людей, всюди ранили душу страшні картини з народного життя.

... То було восени 1898 року. Уже з дерев опало пожовкле листя й по них свистів холодний вітер, прошиваючи бідні селянські хатки, — почалися перші приморозки. Мов грім, село нараз потрясла звістка: вдівець Михайло втопив у Пруті свою меншу дівчинку, хотів ще втопити й старшу, але випросилася.

Стефаник не міг повірити в це, хоч знав, що правда: усе село про це нараз заговорило. Такого воно ще не бачило, не чуло! Батько — дітовбивця!..

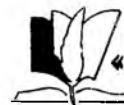
Не міг погодитися з думкою, що є на світі такий батько, що можливі вчинки, що їх можна якось зрозуміти, виправдати. Дітовбивця... Що його штовхнуло на цей злочин?

Ходив по селу, розпитував людей. Думав над тим страшним, нелюдським, що сталося. Він знав селянську душу у її щедрості й доброті, знав психологію своїх героїв, їх, здавалося б, простий, а насправді дуже складний психологічний світ. Але не міг змиритися з тим, що у цьому світі стався такий злочин. Хто винен? Хіба мало він читав «газетярських новинок» з міського життя, де злочинність була явищем не таким вже й рідкісним? Хтось когось завжди вбивав. Але щоб тут, у цих побожних, тихих селах, де «не вбий» мало силу предковичного морального закону, могло щось таке трапитися, — не міг повірити, поки... не побачив своїми очима оту старшеньку дочку Михайла, яка випросилася, на власні вуха не почув її страшні слова...

Вона прийшла до Калитовських — змарніла, лиш шкіра та кості, та чорні, як вуглики, вистраждані очі. Не міг питати її, як це сталося. Сама з дитячою безпосередністю крізь сльози говорила:

— Ми дуже бідували, неня нам померли, ми залишилися малі, голі і босі. Доки було тепло, ходили по полю, збирали колоски, десь бараболюку знайшли. Дедя ходив по заробітках, щось нам приносив, годував нас, обпирав. А як похолодніло, роботи на полі закінчилися, стало тяжко. Ми мерзли, не мали що їсти, марніли.

Дедя все ходив по людях, випрошував для нас їди, все журився, ледве ноги уже й сам волочив. Одного разу прийшов якийсь такий страшний до хати,

геть зчорнілий. Зварив нам останні кілька бараболю, що були у хаті. Як попоїли, то він сказав: «Збирайтеся, підемо дес у гості...». Одягнув на нас драночки, взяв мою меншу сестричку на руки — таку висохлу, як трісочка, а мене за руку і ми пішли.

Йшли лугами, аж поки не стали на горбі і звідки було видно всю долину. У місячним світлі холодно і страшно блищала ріка. Дедя не міг йти далі, ніби задеревів. А потім побіг з Доцькою на руках, а я за ним. Нараз з усієї сили кинув її у воду — лише забулькотіло за нею, навіть крику не було.

— Дедю, не топіт мене, — скрикнула я, — не топіт!

Він зупинився закам'янілий. Мовчав, а потім тихо сказав:

— Та не буду, як си просиш, не буду, але тобі би ліпше, а мені однаково сидіти, ци за одну, ци за дві. Будеш бідити, небого, змалку і до останку... А я скажу панам, що не було ніякої ради, щом не міг вітримати цесу біду, не міг дивитися на муку своїх дітей. А кари си приймаю, бом завинив. Хоть зараз на шибиницу!

Я злякано мовчала, дедя був як без пам'яті. А потім приязно погладив мене по голові, ніби прощевси зо мнов, та й порадив:

— А ді, оцев стежков вертайси в село, зайди до першої-ліпшої хати та скажи, що дедя хотів тебе утопити, але ти відпросилася, а він пішов мелдуватися, бо Доцьку утопив, аби не мучилася. А я буду мучитися...

— А коли я вже пішла, дедик нараз крикнув за мнов:

— А на тобі, Гандзюню, бучик, абис мала чим від псів обгонитися, з ним безпечніше.

І показувала прут з лози...

Стефаник зацікавився з болю, слухаючи страшну новину. Тулив Гандзюню до серця, а в очах йому світилися сльози. Хто привітає цю круглу сироту, хто зрозуміє муки її батька, дітовбивці, хто скаже світові про його соціальну драму? Він мусить написати і про зморених голодом дітей Михайлових, кісточки яких ледве трималися купи, про тих четверо чорних очей, важких, як олово, — тих живих малих мерців — і про того нещасного безмежно люблячого своїх дівчаток батька, якого соціальні обставини, прагнення оберекти їх від дальших мук спонукали до злочину? Він мусить сповісти світові, що в його краю є такі «злочинці», мусить зняти з грудей Михайлових той тяжкий камінь, який душив його душу.

Якби Стефаник не написав «Новини», а лиш залишив той шкіц новели, що дійшов до нас у листі до Вацлава Морачевського, то і цей людський документ варто було б друкувати у творах письменника як звинувачення того жорстокого світу, що призводить до таких страшних трагедій.

«Найвищий ідеал жінки»

Усе більше задумувався над особистою долею. Євгенії Бачинської не стало у самому цвіті, Софія Морачевська, до якої хилився серцем, невірниця своєї долі, карається, як і він, але переступити ті пороги, що їх розділяють, не може: обоє вони надто поважають її чоловіка Вацлава. Давня приятелька Ольга Гаморак — добра, як сестра, розуміє його з погляду, давно чекає на одно-одніське слово: «люблю...». А він? Чи вагається, чи не впевнений у своїх почуттях, чи на перешкоді сестра Ольги — Євгенія... Що його тягне так до Трійці? Прецінь Євгенія має свого Василя, має добру родину — і не має щастя...

Відколи почав гостювати у Калитовських у Трійці, відчув, що Євгенія ставала йому все дорожчою. Делікатна душею, урівноважена характером, розбитна розумом, вона тягнулася у світ прекрасного, любила літературу, музику, простих

людей, була не просто попадею, а насамперед високоінтелігентною людиною.

Від ранішнього Пруту віяло осінньою прохолодою. З цього правого боку на лівий берег простягся гаптований сухозолоттю пояс, що тремтів на воді, переливався барвами. Тут, у низині, течія Пруту спокійна, розлога, урівноважена. Усю прудкість Прут залишав у верхах, поміж горами, а, вирвавшись на доли, ширше розлившись, ставав спокійнішим, мілким, так що на броді можна було і перейти, закачавши ногами.

Умився холодною водою, розігрів нею молоде тіло, став бадьорішим, дужчим, — ніби набрався нової сили. І згадалося йому давня історія, як його й Леся Мартовича відвозив з Русова до залізничної станції у Залучу старий, забобонний фірман Проць, що наймитував у Стефаникового батька.

Був вечір, і Мартович, люблячи всілякі веселі жарти, почав оповідати Процеві, що Стефаніків батько має приятеля-чорта, який йому допомагає збивати маєток, молотить, невидимий ніким, вночі кіратом збіжжя. А той старий чорт та має малих чортенят. Одне з них батько дав Стефаникові, щоб воно допомагало вчитися та вчителів обдурювати. Мартович як майстер на витівки, дуже детально описував Процеві характер і натуру тої малої нечистої сили, а Проць лякливо слухав та мовчав. Коли доїхали до Пруту, де мали переїжджати брід, Проць затався, сказав, що не поїде у воду, бо нечиста сила всіх їх потопить, поки хлопці не перехрестяться. Тото було радості у коломийській гімназії, коли хлопці розповідали, як вдруге хрестилися над берегом Прута...

Троєцька плебанія жила своїм життям: отець Василь, відкашлявшись, почав нишпорити по господарству, вдавав бога на Олімпі, Євгенія в ідеальнім покою готувала сніданок, наймичка Марця гримала мисками на кухні. У хаті був високий гість, готувався смачний сніданок. Між сніданками, обідами й вечерею — політика, література, пасіка, полювання, і, звичайно, церковні треби: хто народився, одружився, помирає — усе знали на плебанії, усе знали її господарі і Стефанік.

Василь сідав на покутті, благословляв хліб, сіль, запрошував до трапези. Час від часу заходився кашлем, тоді промочував злегка горло. Розповідав придибашки із свого полювання. Казав, що мусить час від часу переступати святе письмо, стріляючи у куцохвостого чи лисицю. Господнє поучання «Всяке диханіє да хвалить господа!» спочатку путало йому руки — не міг стріляти дробину. А потім призвичаївся.

— А прошу, дорогий приятелю, призволяйтеся! — казав до гостя. Що бог послав, і що я вполював. Тут заяча свіжина з підливою, а тут підсмажена куропатка... Сьогодні ж свята неділя.

Точилася тиха, сумирна розмова. Отець вів перед, не вдаючись до високих матерій, говорив про буденне, що його оточувало, що переживав.

Євгенія більше мовчала. З благоговінням дивилася на Стефаніка, він розумів її душу, знав: її гнітить ця щоденна нудна робота, це обпирання й обшивання, цей вузький попівський світ, що обмежувався плебанією. Жадалося чистого неба, високих поривів, хотілося бути не просто попадею, а насамперед — людиною, вільною у своїх думках і вчинках. Не могла надто скаржитися на Василя — він шанував її, любив, але... не розумів. Не міг задовольнити всіх прагнень її душі, не піднімав до небес. У душі Євгенії крадькома почала вибруньковуватися ніжна, прихована для людського ока, приязнь до молодшого від неї на вісім років Василя Стефаніка. Вона стримувала, як могла, ріст цієї приязні: одне те, що знала про почуття Стефаніка до своєї незаміжньої сестри Ольги, друге — що була одружена... Стефанік теж це розумів — і мучився. Але мовчати не міг.

Мусив освідчитися. Мусив перейти через болючу для Євгенії й нього відмову...

То сталося восени 1899 р. Василь, взявши стрільбу, пішов на полювання. Дома залишилися гість і господиня. Вийшли у сад. Шелестіло під ногами пожовкле листя, у Петрилівському лісі каркало вороння. Ходили садом, вслухуючись у легкий повіт вітру. Пригрівало осіннє сонце. Мовчали.

— Пані Геню, я Вам щиро дякую за ці хвилини щастя, що Ви мені даруєте, — сказав.

— Та й я вам дякую, — відповіла тихо, збентежено. — Моє життя, ви знаєте, дуже одноманітне: кухня, діти, церква. Оце й усе...

— А моє дуже неспокійне. Товчуся, як Марко по пеклі. Тільки тут, у Трійці, відпочиваю, хоча моя душа не знає спочинку, вона тисячними очима на все дивиться, все вбирає у серце.

— І мої болі, мої страждання...

— Так, дорога Геню. Вона все бачить... Ви більше не можете мучити себе у цій клітці, і я не можу без Вас... Мушу мати для себе людину, яка розуміє кожен порух мого серця, мушу мати найближчого товариша... Будьте нею Ви, дорога Геню.

— Не можу... — голос затремтів.

Здавалося, чув, як в груди гупало її делікатне жіноче серце.

— Знаю, що роблю Вам боляче. Мені ще тяжче. Вона — моя сестра, він — мій чоловік. Такий, який мені судився. Буду біля Вас у думках своїх, у мріях жіночих, благословитиму Вас нечутно й незримо, коли на білий папір будете класти писані кров'ю серця рядки свої. Кажуть, що поети найкраще пишуть, коли страждають. Хай страждання мимоволі завдані Вам, дорогий мій, перелюються у мужнє мужицьке слово. Ви мусите все переболіти. Простіть мені... Ви були для мене цілим світом у цьому троєцькому загумінку, ясним сонцем на похмурому небі мого життя. Мушу тікати з-під цього сонця, щоб мене не спалило. Ваше щастя, Василю, чекає Вас де-інде... у Стецеві. Ольга не перенесла б такого удару.

Взяв її ніжно за руку, пригорнув, чув, як їхні серця билися шалено. В очах світилися сльози.

...Коля летіла до Кракова. Миготіли попри вікна забрьохані осіннім болотом галицькі села, маленькі містечка. Рівномірний такт залізниці заспокоював нерви. Він знову їхав до Кракова, де його чекали суспільна боротьба, література.

Не втихав переповнений емігрантами краківський вокзал, вигейкували на вузьких вулицях візники, «з вежі мар'яцького костьола розносилися звуки гейналу»*, в сутеренах не засинала нужда, у кав'ярнях не зменшувався гармидер. Він сидів задумано за столом, з почорнілими від муки очима, з невимовним болем у серці. Писав сповідь своєї душі, своє конфітеор.

Пшибишевський створив свій конфітеор, свій символ віри, свій маніфест мистецтва без мети і цілі, мистецтва поза добром і злом. Я створю свою людську сповідь — про муки й страждання життєвого шляху, нерозділеного кохання. Він створив, щоб дати «духовну» поживу, насправді ж отруту, товпі своїх засліплених поклонників, не здатних збагнути, що слово народилося з людських грудей не для слова, а для людей, щоб потрясати людські серця, окрилювати їх. Моє слово буде говорити про мої реальні муки і страждання, через які проходять люди, які терплю я...

... На столі, що стояв у куті високої кімнати, у картонній касеті рівно нарізані подовгасті шматки білого цупкого паперу з позолоченими берегами. Рідко

* Гейнал — мелодія, яку щогодини грав сурмач на вежі костьола.

коли дозволяв собі таку розкіш — найкращий папір, який міг знайти у Кракові. Для свого серця роздобув його, для свого зраненого слова. Вони, його почуття, мали перейти з глибин душі, з її потаємних закапелків, на цей папір, мали дійти до неї, до людей. Не соромився того, що його боліло, не ховав, як стравс голову у пісок, своїх сердечних ран. Ще як його малого водили до церкви, бачив образ божої матері з відкритим серцем. Так і він відкривав своє серце людям — через сповідь Євгенії.

Беру, як святиню, у руки жмуток крейдяного списаного каліграфічного паперу, перев'язаного золотистою ниткою; здається, що тримаю серце Стефаніка в руках — тремтливие, бентежне, здається, що чую його живе биття.

Він подвійно карався, коли писав конфітеор — своє вірую, признаюся... Мучився муками свого серця і ... свого слова. Хотів створити досконалий витвір, достойний улюбленої жінки і високого мистецтва, правди життя. Боявся, щоб не розплистися в декламації, сентиментальності, а водночас не хотів бути ординарним, банальним у своїй сповіді. Правду життя, реальний і цілком конкретний зміст багатьох його терпінь прагнув одягнути у поетично-імпресіоністичні шати. Ніби боявся показати їх без художньої символіки. Але його реальне життя, з усіма болями і муками пробивається в «Конфітеорі» природними своїми гранями.

Під заголовком вивів дрібним почерком «Писано для Євгенії Калитовської на її уродини дня 28. 11. 1899». Спочатку ця сповідь матиме характер суто інтимний, буде звернена лише до неї, Євгенії. Згодом свій символ віри Стефанік переробить, надасть йому ширшого громадянського звучання, зверне до людей, розкриє їм свої болі, що тепер звучали в унісон з народним болем.

...У напівгорячковому, збудженому стані водив пером по білому папері, говорячи сам до себе: «Білими губами у півголос буду Вам казати за себе. Ні скарги, ні смутку, ні радості не чуйте!

Я пішов від мами у біленькій сорочці, сам білий»...

Він беріг цю білу сорочку від бруду життя. Ходив у ній, простій, зрібній, білій сорочці до школи, до гімназії. Панички сміялися з мужицької сорочки, ранили його серце.

Його діточий світ, шовком тканий, сріблом мережаний, почав бліднути. Перед ним — інший світ — новий і чорний. Ловив його за поли, казав: скинь мужицьку сорочку, забудь мужицький світ — паном будеш. Товариші, які пристали до нового, панського світу, теж вторили:

— Ходи до нас, паном будеш.

Не погоджувався з ними. Не піддавався на лукаву намову. Від села відбився, а до них не пристав.

Думки стелилися довгими скибами чорної ріллі, поїли його самотою, меланхолійним сумом, потом солоним, піснями тихими, що снувалися по полі за орачами. А на вечірньому обрії бачив дим з вогника, що діти, пасучи овець, запалили. Хотів, щоб ці дитячі візії тримали його якнайдовше у своїх обіймах.

Але в його свідомість уривався й інший світ, той, де чорна машина, що з червоного рота тяжким димом стогне, той, де панує облуда, неправда — панський світ. Не любив його, ненавидів!

Сотворив собі власний світ з того мужицького світу. Вимріяний — і реальний. Шліфував його, як дорогоцінний камінь, лелівав, як запашну отаву, гладив, як паву. Хотів цей світ замаїти всіма квітами рідної землі. По тому світу плывуть невидимі неводи його сердечних бажань, аби виловити всі ясні хвилі його життя. Але нитки невода рвуться, нічого не можуть впіймати. Повертаються до нього змучені і без нічого — як мужики з лану. Обезсиленний літає думками понад

хмари, мріє про щастя. Не знаходить його. До сонця долетіти не може: з піднебесся падає у долину. Знову хоче піднятися вгору, досягти мети, але — крила поламани... Як загояться, злітає і знову падає. Ранить серце. Оживає у спогадах про маму, дитячий світ, коли він був щасливим.

«Я був щасливий.

Як ссав цицку мамину, як її рожевими пальцями драпав аж сльози з маминих очей текли, як маминими очима снувалися тихесенько пречисті хмарки щастя — я тогди був щасливий».

Євгенію вразив сумний «дарунок зболілої душі», засмутила туга, безнадія, те, що в ньому «ані одного промінчика щастя не видно».

Стефанік відчував, що не все сказав, і не зовсім так сказав, як хотів. На тій емоційно-ліричній хвилі, що нуртувала у його серці, наступного року до дня народження Євгенії написав новелу-поезію в прозі — «Дорога», що дала назву третій збірці його новел.

— Я йду, йду, мамо...

— Не йди, не йди, сину. — Таким драматичним зачином розпочав свою оповідь Стефанік, зразу вводючи читача у розвиток дії. Він пішов, мусив іти своєю дорогою, попри білі вікна, що підсліпувато дивилися на сонце, попри людей, які на смужках землі горбилися, зморені від роботи падали на землю, — змарнілими обличчями до моря зір...

Слухав, як під ударами їх сердець гуділа земля, читав на їхніх обличчях пісню великого страждання і великого болю, «став їх серцем і їх думкою», набрався від них сили.

Йшов далі. Дорога стелилася пряма, як струна, і далека. Знов людей побачив. На панському лані. Жали за десятий сніп. Підіймали із землі сонце, що на лани пшениці впало. «І знов горбилися і простувалися і поза себе кидали огненні снопи сонця.

І знов падали в сон камінний».

Пішов далі своєю дорогою, взявши у своє серце біль і муку женців, яких немилосердно пражило золоте сонце.

А коли після пекучої спеки земля хлептала усіма ярами дантовий дощ літній, на небі показалася веселка-дуга, нараз у її сьайві побачив свою любов — Євгенію.

«Простягнув до неї руки, уста спрагнені почервоніли, а чорне чоло побіліло.

— Ходи!

-- Не можу!

.....

І поцілував її чоло, і сказав:

— Ти стій і світи мені, бо я сліпий, бо я тобі дав все моє світло.

І пішов своєю дорогою».

Не могла з ним піти, не мала сили рвати пута, що скувала ними свої почуття до нього. А він мусив з підбитими крилами йти далі своєю дорогою. Поки не спіткнувся об грім соєї матері, не припав до неї, мертвий. Тут його дорога скінчилася...

Ользі та її сестрі Євгенії моторошно робилося, коли читали «Конфітеор» і «Дорогу». Не рятувало пояснення Стефаніка, що «Конфітеор» написано в манері «Правди й поезії» — та правда була надто болюча, поезія — дуже сумна.

— «Ваше признання дуже прикре, — писала авторіві Ольга. Тут показалися як безнадійний песиміст. Нічого веселого та щасливого нема ані поза Вами, ані перед Вами... Ви син бідного народу, маєте бути сильні, щоб Ваша оборона

була сильною».

Євгенія, прочитавши «Конфітеор», 9 березня 1899 р. сповіщала автора: «Обдарувалисьте мене найкращим дарунком своєї власної зболілої душі. Приймаю його зі співчуттям і вдячністю, горджуся ним. Буде се найкраща і найдорожча пам'ятка моя... Всіх слів подяки замало. Читаючи його, мусилам чути радість задля великої краси, мусилам чути смуток, бо ані одного промічника щастя не видно... Якби я хотіла принести Вам те щастя...».

Євгенія думала: страждання мають гартувати людину, робити її витривалішою. Вона вірила: Стефаник знайде своє щастя.

...Минув майже рік, поступово улягалися пристрасті у серці Стефаника, викликані любов'ю до Євгенії. Втрачалися гострота особистих переживань, на хвилях яких народилися згадані поезії в прозі, призначені не для друку, не для всіх. Зайшла мова про можливості їх публікації. І Ольга, і Євгенія вважали, що була б втрата для літератури, коли б вони не побачили світу. «А люди, чи вони будуть прецінь знати, кому Ви то писали і під якими вражіннями. Вони будуть лиш чудуватись красою поезії, яка там в цілій повні виступає... І в світовій літературі такі твори рідкі, а я навіть не знаю пари Confiteor-obi»

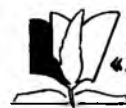
Те, що народилося під серцем, у пориві зізнання знову перейшло через душу, вилилося на папір у новій редакції: 1901 р. у «Літературно-науковому віснику» з'явився «Конфітеор» під назвою «Моє слово». Того ж року побачила світ і поезія в прозі «Моє слово» — обидві дали назви збіркам коштовної прози Стефаника.

Обидві книжки отримала в дарунок і Євгенія Калитовська, яка з неприхованою любов'ю писала до Стефаника: «Моїм бажанням є, щоби впереді Вас світила надія, не поміж могилами блукати Вам, але йти дорогою, квітами устеленою... Ви маєте збирати «золоте жниво Вашого чуйного серця».

Мине понад тридцять років. Вже не буде серед живих ні Ольги Гаморак, ні Євгенії Калитовської. «Моє слово» знову оживе — у театральній виставі за новелами Стефаника. Надихане поетичним образом Євгенії, сповідь поета звучатиме на сценах у Львові й Коломиї, у Русові та Кутах. Тоді ж, під впливом інсценізації-вистави своїх новел Стефаник скаже про своє «Слово»: «Це був приватний лист, який я написав до жінки, що її любив аж до смерті.* Я не люблю про себе говорити і аж примушений написав «Моє слово», бо так хотіла адресатка».

...Затерлися сліди в троєцькій плебанії, де колись жила Євгенія Калитовська, та, яка назавжди залишилася жити у його «Серці» як найвищий ідеал жінки. Але про Василя Стефаника нагадує меморіальна дошка, відкрита в будинку, де він жив.

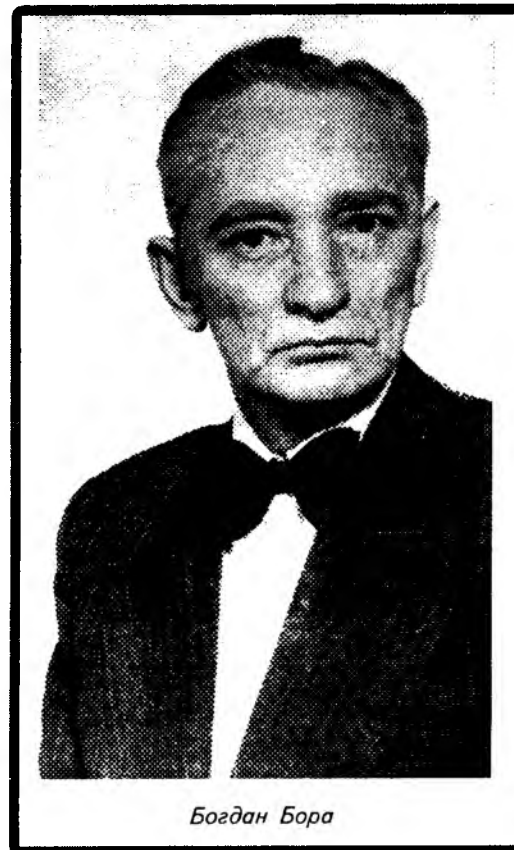
* Євгенія Калитовська померла в середині 900-х років.- Ред.

Володимир Качкан

«МЕРЕХТИТЬ У ОЧАХ РІДНА КРАЇНА ...»

(Богдан Бора: поезія високої офіри)

Богдан Бора

Коли бодай уявою перебігти по тому культурологічному спадкові — літературний, музичний, мистецький набуток, — який залишили найвидатніші представники та виявники Січового Стрілецтва, Української Галицької Армії та Армії Української Народної Республіки, — то збагнемо, який велетенський потенціал думки, почуття і слова був витворений, і яка його динамічна сила була захована ворогом від рідного народу, материкової батьківщини, аби на її теренах ця духовно-нуртівлива сила не отворяла людям світ на злочин, що їх несли зайти зі сходу. Якщо, за Юрієм Клиновим, понад дев'ять тисяч вояків Української дивізії в німецькій армії пішло до США, Канади, Англії й витворило там могутній український культурно-еміграційний дух, то, зрозуміло, яка правдива істина у цьому метафоричному виразі: «Серце нації лишилося в лісах, її мозок витік на чужину». Так ось, серед тих, хто опинився на чужині, і був визначний поет доби визвольних змагань — Богдан Бора.

Богдан Бора (справжнє: Борис Шкандрій) походить із села Павелча (про походження села та його назви див.: Щербій В. Поволче — Павелче — Павлівка // Альманах Станіславівської землі: Збірник матеріалів до історії Станіславова і Станіславщини. — Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1985. — Т. 2. — С. 624 — 640; Пушкар Ярослава. Павелче // Там само. — С. 640 — 656). Народився у селянській сім'ї 11 квітня 1920 року. Батько майбутнього поета був грамотним чоловіком, кохався у книгах, добре знав поезію Т. Шевченка. Старший брат Юрій був учителем, зрозуміло, що свої знання з української літератури радо передавав молодшому — Борисові. Початкову освіту Борис здобув у рідному селі, а середню й педагогічну — в Станіславі та Коломиї. 1943 року він, як і багато хто з його ровесників, вступив у ряди Першої Української Дивізії, там закінчив підстаршинську і старшинську школи, в чині хорунжого поїхав на фронт, де його застав кінець війни. З червня 1945 р. відразу після капітуляції Німеччини частини Першої Української Дивізії Української Народної Армії здалися в Австрії британцям. Їх було названо полоненими, посаджено за дроти в кількох таборах, переважно в старовинному містечку на північному сході Італії — Ріміні. Пробув у цій місцевості Борис Шкандрій два роки. Наприкінці весни 1947 р. дивізійників перевезли кораблями до Англії, там перебули у таборах ще

майже півроку.

Очевидно, сьогодні можна усвідомлено потвердити, що велике щастя попри все упало на пана Шкандрія, що він потрапив саме в ту зону, де міг взятися за перо; бо якби то була інша зона — то повернувся б він з неї калікою у кращому випадку, або й сліду б не позосталося від його імені — там поетами не ставали!... І яке маємо нині щасливе уможливлення через круті пороги страшних десятиліть говорити про великого сина нації!

Після звільнення та виходу на волю Борис Шкандрій залишається на землі Великобританії, одружується, віддається літературній діяльності, водночас активно працює на ниві шкільництва, публікуючи в газетно-журнальній періодиці цікаві статті на теми виховання. Так, у ґрунтовному «Нарисі методики викладання української мови» (1970) автор наголошував, що «нашою батьківщиною є широка завітчана «ласкава Україна», будив, таким чином, творчу уяву учнів про єдину соборну Україну.

Вірші друкував в україномовних виданнях, зокрема у журналі «Визвольний шлях».

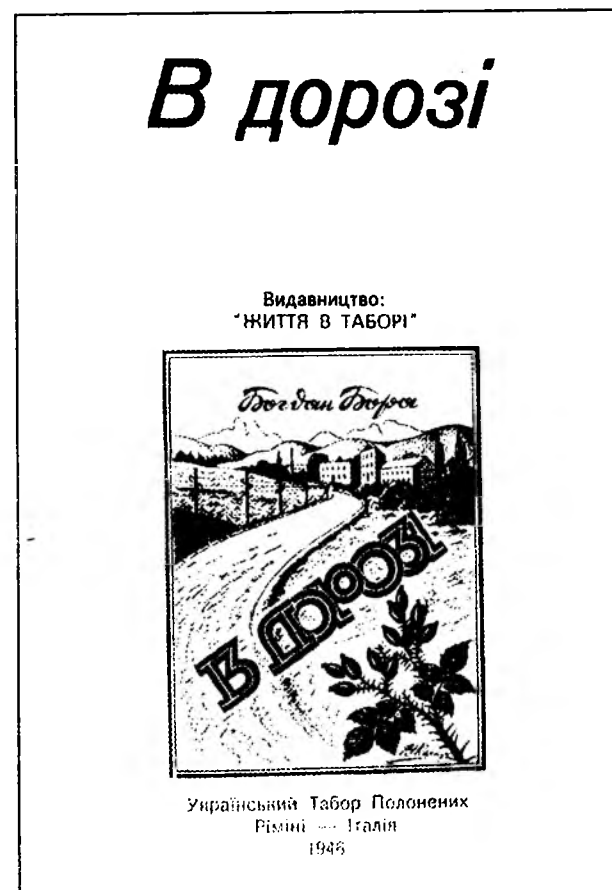
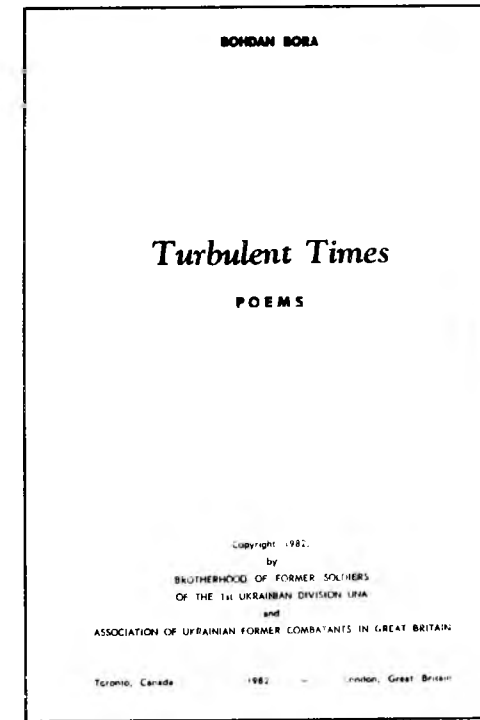
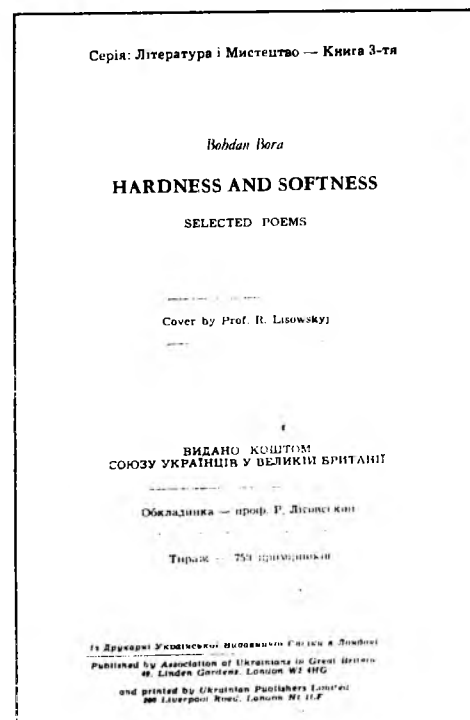
Перші поетичні проби припали на гімназійний час. 1940 р. послав до обласної газети «Радянська Україна» (згодом — «Прикарпатська правда») вірш «Поле», та, певно, не дуже втішився автор, коли прочитав свій твір під заголовком «Колгоспне поле». Багато читав творів українських письменників, зокрема Хвильового, Плужника. Відтак до прочитаного додавалися життєво-пережитий досвід, оточення, соціальні реалії буття. Усе це в сукупності і творило ту ауру, у якій і сформувався поет Богдан Бора.

Найприкметнішою ознакою поезій Богдана Бори є філософічність, але не трафаретно-лозунгова, така, що обрамлена контурами високометафоричного публіцистичного злету слова, а внутрішньоглибинна, українсько-генна, що закодована не в художніх орнаментаціях, а в «спинному мозку» кожного ядерного рядка, строфи. Автор міг би піти шляхом творення правдивої історичної канви факту — «визволення» Західної України, він, — я переконаний в цьому, зумів би намалювати жахіття баченого, відчутого й переосмисленого. Та ба, поет іде важкою дорогою, але на ній тільки таланту суджено виокремити власний біль-муку — і перенести його на всенародне лихоліття у художньому згустку ось такого узагальнення:

У кожний двір націлилися дула.
Від кожного порога — хресний шлях.
Розстрілюють. Вивозять. Лемент. Жах.
На всіх розпутьтях у розп'яттях — куля.

(«Визволення...»)

Або вчитаймося у рядки вірша «В пошуках правди». Що тут є домінантою: віддалений спогад — і це є біографізм в образній інтерпретації? Чи вихоплений із пам'яті дух — і він тче художньо-образну канву, на яку, мов із силянки пережитого-переболеного, скапують ті слова і фрази-коралини, що коронують таку глибочезну думку-рану. Треба було пройти, проповзти, проколінкувати європейськими бруками, аби відтак той фізичний біль поневірянь насилити на вічну нитку літературного шедевра-мініатюри: серце напухає від болю і мук, але людина йде, а в ході проростає надія. А що ж за плечима, хто там і з чим зостався? «А ген поза нами докором огнистим біліє розкрилля скривавлених рук». А, може, йдучий за сонцем, знайде, відшукає найбільший, найваговитіший скарб — золото-правду? І за розповідною манерою прориваються пружини думок-образів: «тут віра в кишенях купців-торгашів»; «Він там. У повстанській дірявій ши-

Обкладинки книжок
Богдана Бори

нелі біжить по розтерзаних громом лісах, зацькований псами іде до панелі, повис на воротах по селах, містах»; «Кричать, аж слина пирскає із губ, щоб закричати залишки сумління, щоб вереском закрити глиб падіння і вилить жовч на зраджений тризуб».

Уміння, якби сказати, перекинути історичний факт з минулого в сучасне, через картину-фрагмент відкрити ретроспективне вікно у глибини століть — ним автор потверджує велику знадобу в знанні рідної історії /«Триста літ Полтави», «Diktum aserbium», «Крутянці», «Базар», «Безсмертний лицар», «Сім куль», «В річницю Бродів»/. Десь у цій тональності виписано поезії «О. Ольжич», «М. Хвильовий», «Мазепа», «Франко», «Кобзар», «Слово Т. Шевченка».

Правда, часом поет звертається до так званої відкритої плакатної публіцистики, він не тільки охудожнює явище, подію, як радше, засуджує, знеславлює. Значить, внутрішньотрибунне настільки сильне, волевиявне, що і характер вірша несе на собі логіко-раціональні вияви публіцистичних жанрів: «Це хто мій вік двадцятий навістив?... Це хто стріляє, половці чи обри?... Це хто жбурляє чесних і хоробрих?... Це хто кивком благословляє вбивство?...» («Нашестя»)

«Моментом грізним б'є доба на сполох.

Народне, начувайсь, вартуй!

Громадь набої, динаміт і порох,

Свій дух для подвигу гартуй!»

(«Мементо»)

«Ви кажете, що смерть нас жде?

А я кажу: — цвітіння!

Струнка держава — храм гряде

Із мармуру терпіння»

(«Ворогам»)

Власне, публіцистичний пафос домінує у кількох десятках віршів, об'єднаних у двох циклах «Моя доба», «Сучасникам» у збірці «Твердь і ніжність», у віршах «Спустошення», «Москва», «Заклик», «Запроданцям», «В альбом», «У царстві деспотів», «Я не прощаю», «Виродкам», «Подарую шаблю», «Закон природи», «Антипод» та ін. з книги «Буремні дні».

Практично у кожному вірші Богдана Бори камертоном душі можна вловити той морально-етичний код, яким запліднено думку, окрилено слово. То він бачив ув очах однієї людини світло, у другій ж — імлу; то стверджує, що «одній блакиту треба, а другій — людських ран» («Відмінність»); то від імені ліричного героя стверджує: «лжі, підлоті і браваді не заступити сонцю путь» («Аналогія»); то художнім способом констатує, що самолюбство заступило любов, натомість людини — «лиш її подоба» («На шляху»).

Зрозуміло, тортурний шлях самого поета, духовні шибениці, плюндрування України суціль, історично минулої та надіями таких, як Богдан Бора, воскресимої у майбутті, — увесь цей вертеп страхить двадцятого сторіччя, що його вивели на сцену історії «визволителі», продиктовував, якби сказати, не лишень головну тему творчості — осмислення визвольних змагань його народу, його покоління, а й підказував ті ходи думці, з яких, на правду, височувалися художні перли філософсько-поетичних знахідок, виразів, що, мов у краплині роси, висвічували правду життя, найвищу суспільну цінність — істину. Що лишень вартують вибірані нами словосполучення — зорово-понятійні образи: «розхристані жита», «...припала ниць шипшина страднолисто», «ніч шелестить між трепетами», «попелом вкрилися зорі вгорі», «ідуть солдатами роки», «скричала далеч, як зигзи-

ця», «... дико ніч ревла оката». ...Скроплені болем і кров'ю серця, несуть в собі велику правду пережиття поезії «Пустка», «Після бою», «Месниця», «Ніч», «Сусідові», «Осінній сон», «Людорубові», «Різдвяна гроза», ін.

Тільки велика-неземна сила національно-патріотичного духу, лишень невгасима й безмірна любов до отчої землі могли провести людину через страхіття-пронт колючих дротів таборів, втримати на ногах на увесь зріст, а відтак видобути з ненадщербленого дзвону серця той біль-набат, що у сполучі з сумом-плачем й оптимістично-трубним голосом воскрешав дух і віру, силу й надію у сотень тисяч знедолених, понівечених неправдою зброї, насиллям дужості.

Як точно підмічено у передньому слові до першої поетичної збірки «В дозорі» (Рімін: Життя в таборі, 1946), саме тут, «у полоні як ніде й ніколи досі, молода людина має змогу вглибитися в контемпліційній задумі, а вслід за тим ствердити не одну болючу правду. Це — без сумніву — важкий удар. І перший, зовсім логічний відгомін цієї скривдженої, зболілої душі, — це скарга за завданий їй біль, це туга за чимсь непережитим, а вже втраченим, це безмежний жаль за тим, чого не вдалося досягнути, помимо таких болючих жертв. Коли ж цей голос душі знаходить свій вислів у поетичній мові, — він носить у собі знаки глибокого ліризму, а то й песимізму. В цьому відношенні зразковою є творчість Богдана Бори... Знаходимо в ній вияви безмежної любови поета до Батьківщини, туги за нею, відданости й готовності у всякій хвилині послужити їй, та віри, що все таки прийде хвилина, коли... скиталець народ «примандрює у власний, омріяний Храм» (Цит. за: Д-р Святомир М. Фостун. Творчий шлях Богдана Бори // Бора Богдан. Твердь і ніжність: Вибрані поезії. — Лондон, 1972. — С. 6).

Глибоку поетичну криницю носить у грудях Богдан Бора. Та криниця, відчуваю, поглиблювалася десятиліттями, викладалася у щоденній важезній роботні над словом-цеглиною новими, вищими рядами, багатіла, заповнюючись тихими струмінцями-цівками. Відтак ручаєчками, згодом — грімкими струминами — і виповнилася, і вивершилася отим безцінним, чистим і свіжим добром — Словом. Думаю, що ан: на кому не перебільшу, ні на крапку не сфальшивлю, коли скажу: Богдан Бора найщасливіше увібрав усіма фібрами душі та серця найсокровенніше з класичної української поезії — традиційність високої простоти. У віршах поета різних літ не подібаємо якогось формотворчого «шукання», удаваного новаторства. Читаєш — і така, до болю відчута, наче від Шевченка, Федьковича, прекрасних наших ліриків Малишка та Сосюри, — лірично-романтична, серцециплива тональність:

«Де та дівчина — ніжний метелик,
Що стрічала мене край воріт,
Коли подуви вітру змітали
З черешень розманіжений цвіт?

Самота...самота... більш нічого.
А між травами тиша й джмелі.
Ходить осінь, зодіта убого,
Припадає грудьми до землі»

(«Пустир»)

«Ех, видерж, земле! Ой, не плач!
Ось теплий вітер — ран догляне,
А завтра вийде знов орач
І плугом вирівняє рани»

(«У грозу»)

«Під жовтим листям міцно спить село,
Летять під зорі співи парубочі,
А в клуні сіно, папороть, тепло,
Солодка млосьть і пестоці дівочі»

(«У клуні»)

«Ти понесла на чужину з собою
Один калини золотий листок.
В ту ніч ніхто не плакав за тобою,
В наступний день ніхто не ждав вісток»

(«Золотий листок»)

«Ти писала, та білі листи
У траншеях давно погубились.
Вже тих свідків мені не знайти,
Що ми в юності щиро любились»

(«Ти писала»)

«Як згасне день і вийдуть зорі
На оксамит небесних піль,
Дивися: в мереві прозорім,
Мов купина, горить мій біль»

(«Як згасне день»)

Йдучи протореною світових майстрів сонетної форми дорогою — Шекспіра, Петрарки, Міцкевича, Франка, Рильського, Зерова, Маланюка, — поет Богдан Бора творить новітнього змісту сонет, що так прекрасно укладається виявами майстерності до загальноукраїнського вінка, у якому нині славно працюють Ліна Костенко, Дмитро Павличко, Роман Лубківський. Перечитуючи такі прекрасні зразки, як «Неділя», «Діти степів», «Модернізм», «Визволення», «На перехресті», «Батько», відчуваємо незглибиму силу класичної традиції.

Вірші Богдана Бори надто конкретні у назвах («Ніч», «Дуб», «Зорі», «Цвіркун», «Горобець», «Батько», «Сокіл», «Два сини», «Лист», «Сніг»), своєю інтонаційно-ідейною сутністю вдало згруповані у цикли «Моя доба», «Голубі далі», «Любов і гнів», «Батьківщині», «Матері», «Любов», «Війна і любов», «Червоні маки», «На канві ночі».

Для манери письма Богдана Бори надто уже характеристичним є вміння поновелістичному огранити, подати викінчену думку, якби висловитися, — у художнього узагальнення оправі. У вірші «Після бою», як на мене, найвищий пік мислі — у словах «тут історія орала, засівала із сідла».

Про поетичний світ Богдана Бори, форми його виявлення в різний час писали С. Фостун; Ю. Русов, П. Кізко, Ю. Клиновий, М. Бігус, В. Будний, В. Ревуцький, Л. Череватенко, В. Полек, інші літератори. Доктор Святомир М. Фостун у згаданій передмові до Лондонського 1972 р. видання, оглядаючи тематико-образні параметри творчого сходження Богдана Бори, особливу увагу заакцентує на значенні громадсько-патріотичних віршів поета для таборових побратимів по недолі, які захоплювалися написаним, вивчали напам'ять. Десь ця думка, але у згустку узагальненого видавцями слова, приходиться до читачів як «Слово до другого видання»: «Можна б спитати нас, чому це робимо... замість займати-

ся видаванням книжок з військовою тематикою. Однак вояки — це не тільки ті, які професійно орудують зброєю, це також живі люди з почуваннями. Чуттєвої мотивації та глибокого переконання про свою правду не заступить воякові найкраще технічне устаткування. Любов до своєї батьківщини, патріотизм, любов до свого народу, почуття відповідальності за долю сучасних і майбутніх поколінь — оце ті духові вартості і джерела сили, без яких не можуть успішно діяти і навіть існувати жадні армії. І власне — такі вартості й сили знаходимо у бездоганних формою поезіях Богдана Бори (Бора Богдан. Буремні дні: Збірка поезій. — Торонто; Лондон, 1982. — С. 19).

Доктор Юрій Русов у студії «Поезія визвольних змагань» писав про Богдана Бору як про поета, що, як і багато хто з його одноверстників, виростав під ревами гармат, свою навіть не обвітрену справжнім коханням юність спопелив у військовій круговерті, а молодість згубив під в'їдкими колесами ненажерливого Молоха:

«Я знаю: серце шаркав жаль,
Ти гнулась квіткою від болю,
Та я пішов. Замкнулась даль
За мною ширмою німою.
Ти ще писала у листі,
Що віриш, хоч і плачеш часто,
У наші сонячні путі,
У наше вистраждане щастя.
Інакше сталось. Час ішов
Спадало жовте листя з віття.
Ішли бої. Лілася кров.
Чорніло тучею безвістя»

(«Я знаю»)

Редактор Лондонського суспільно-політичного та науково-літературного журналу «Визвольний шлях» П. Кізко у статті «Поетична творчість Б. Бори» намагається переконати читачів, що в особі поета українська література має здібного, самобутнього, із власним світосприйманням поета. Він стверджує, що поезія Богдана Бори — «гнівна, неспокійно-бунтівлива, запально-пристрадна і сповнена глибокими емоційними почуттями».

Юрій Клиновий, розглядаючи життєво-творчий шлях поета в органічному історико-соціальному контексті доби, міркує, що Богдан Бора є ідеальним поетом «великої військової формації», і виосібнює з поетової тематики найсуттєвіші, стрижневі — теми батьківщини, високих християнських почувань. Сам же поет писав 6 лютого 1981 р. дослідникові: «...ненависти в своїй поезії немає. Є презирство, відраза й погорда до ворога. На цю тему я висловився ясніше у третій збірці. Там, у поезії «Вдячність», я дякую батьківщині, що в моїй душі «вона погорду виплекала сильну до тих, що в'язням тешуть домовину» (Цит. за: Клиновий Юрій. Дивізійники і їх поет // Бора Богдан. Буремні дні: Збірка поезій. — Торонто; Лондон, 1982. — С. 13).

Відзначаючи тонкий ліризм віршотворення Богдана Бори, бездоганність форми, Юрій Клиновий дещо ущипливо каже про традиційність та деяку периферійність творчості літератора, певну тематичну обмеженість. В той же час справедливо підкреслює, що з метричної системи віршування Богдан Бора вибирає до власної верстатні щонайбільше катрен з перехресними римами. Серед інших атрибутів відзначає літературознавець метафорику, чистоту української мови, у якій годі надибати безпідставну діалектність, периферійність тощо. Нас-

правді так воно і є, бо коли вдумливо перечитати двокнижжя «Твердь і ніжність» (280 с.) й «Буремні дні» (250 с.), то на кожній сторінці зіткнемося з винахідливістю рими, елеганцією вислову, відшліфованістю, акуратністю та пластичністю думки. Ось на підтвердження процитую строфу сонета «Визволення»: «Ідуть. Шляхи вгинаються під сталлю.

Про землю й волю рупори кричать.

А білі села сторожко мовчать.

В очицях вікон синява печаллю»

Валер'ян Ревуцький у короткому передньому слові «Поезія туги, віри й ненависти» до збірки «У вирію» (1947 р.) писав про такі неперехідні цінності поетичного слова, як ідеал віри («Вірю», «Поле, лісом і ярами», «Я вже бачу», «Ми молоді», «Відозва»), як тугу — протилежний вияв втісі, радості («Мене кличуть», «Зачароване дитинство», «Як згасне день», «Навіщо», «Свят-вечірні думки»).

Леонід Череватенко з Києва без перебільшення узагальнив, що вірші Богдана Бора — «явище своєрідне і цікаве. Без Бороного доробку не може бути повною картина української поезії ХХ століття» («Вони пішли з піснями на устах — ще молоді, веселі, гарячі...» // Дніпро. — 1992. — № 1. — С. 106).

Великий лірик, тонкий спостережник за найменшими порухами людської душі, психолог та філософ у поглядах на власне й родинне життя-буття, на українську непросту історію, на майбутнє України, блискучий майстер слова — таким постає Богдан Бора у багатющому листуванні, децицю з якого мені пощастило перечитати. Завдячуючи родині Романа Вівчарика та з їх дозволу виношу на суд читачів деякі фрагменти художньо вартісного епістолярію.

1. Мої дорогі!

Недавно Мирослав повернувся з поїздки на Україну. Вперше у своїм житті глянув на землю, про яку від свого раннього дитинства міг тільки чути з наших оповідань та дещо довідатися з нашої історії або художньої літератури. Але навіть читаючи чи слухаючи наших оповідань, багато дечого йому було важко зрозуміти або уявити. Побувши у рідній Павлівці, він тепер уже може собі уявити, як, наприклад, виглядає українська піч, яку дуже часто згадується в нашій літературі, або як виглядають наші села з їх вербами, галями і традиційними вишневими садками, про які згадується в кожній нашій народній пісні.

На жаль, його побут у Павлівці був дуже короткий. Та все таки Павлівка йому дуже сподобалася. Розповідав про неї наче про своє рідне село, наче і він у ній колись народився і виростав. Він дуже задоволений, що вся наша павлівська родина сердечно його привітала. Він відчув, що там, у Павлівці, його коріння і це коріння від першого моменту стало йому рідне і дороге.

Уже тепер він гріє під серцем думку поїхати через два роки до Павлівки зі своїм молодшим братом, Олегом, знову, щоб познайомитися ще ближче зі своєю павлівською родиною і з самою Павлівкою, з її дорогами, річкою й вербами. З його оповідань я зрозумів, що Павлівка йому подобалась більше від Києва. Все у ній — щире, рідне, українське. Слухаючи його, мені здавалось, що це не він, а я сам з'явився серед Вас, рідних, дорогих і незабутніх, що це я сам бачився з Геником, Донею, Настунею, Ганею, Оксаною, Петрусею, Дизею, Марусею і всіма їхніми дітьми. Оглядаючи знімки Павлівки і всієї нашої родини, мені здавалось, що це я сам стояв на Кабанці і бачив широку панораму нашого села, що це я сам стояв біля нової хати Геника, біля розваленого колодязя, що це Ви не Мирослава, а мене гостили у своїй хаті.

Кожна особа, з якою він познайомився, залишилася йому дуже рідною і

дорогою. Особливо йому подобалась дочка Геника. З великим теплом згадує і діда Будзуника. Розповідаючи про нього, і ми сміялися, наче і з нами поговорив, підхмелившись добре, дід Будзуник.

Ваші подарунки — рушники, сорочки й різьблені речі — залишилися для нього дуже любимими й дорогими. Всі ці речі він забрав зі собою до університету в Кембріджі. Там свою кімнату прикрасив рушниками і різьбою і тепер лише, що всі його товариші кожного дня заходять до нього, щоб налюбуватись українським народним мистецтвом.

Різьблений портрет Шевченка, завітчаний прекрасним рушником, тепер висить у нашій світлиці. Цей рушник мені постійно нагадує рідну Павлівку.

Сало, якого я ніколи не любив і не їв, цим разом мені дуже посмакувало. Частуємо ним усіх наших знайомих і усім воно смакує, наче після великого голоду. Навіть цибуля і часник смакували. А наш знайомий Василь Попадинець, коли довідався, що вона з Павлівки, цілував кожен цибулину.

Дякую вам і за передані фотографії. Переглядаючи їх, до мене повертається дитинство і молодість. Я забуваю, що від того часу минуло майже 30 літ. Мені здається, що це тільки вчора я був режисером драматичного гуртка у нашій селі, що це тільки вчора я ходив по дошках рідної сцени, що це тільки вчора кругом мене гуртувалися мої ровесники й ровесниці. Дякую і за ту знімку, де я стою серед школярів на прогулянці, наче у вінку квітів. Приємно дивитись і на фотографію, де я стою серед гуртка дітей нашої родини...

Звичайно, ми дуже задоволені, що Мирославі пощастило побачитись з Вами. У майбутньому він старатиметься поїхати тільки до Павлівки, побути там кілька тижнів і краще познайомитись з кожною особою. Він побачив, що наш рід великий, розумний і сердечний і з ним обов'язково треба познайомитись ближче...

Коло нас за останні роки нічого не змінилося. Мабуть єдина зміна — це те, що перед трьома роками ми купили кращу хату і в кращій дільниці міста, де багато дерев, зелені і квітів. Тепер можемо любитись весною, літом і золотою осінню, бо давніше важко було зазриміти ті зміни, що наступають з кожною порою року.

Та найкраща зміна — це наші хлопці. Недавно маленькі пущівірники — тепер вони великі хлопці. Особливо радіємо, що Мирослав попав до університету в Кембріджі, який побіч Оксфорду належить до найславетніших у західному світі. Радіємо також тим, що хлопці задовільно опанували українську мову, бо серед чужого довкілля навчити дітей рідної мови — не так легко. Це вимагало багато труду і клопоту. Тепер вони, мабуть, починають розуміти, що наші намагання навчити їх української мови — дають їм користь, бо без знання цієї мови вони не могли б з Вами порозумітися й поріднитися, а Україна була б для них зовсім чужою і незрозумілою країною...

31. 10. 1971

2. Дорогий Генику!

Ти пробач мені, що так рідко пишу до Тебе. Поперше, мушу признатися, що не дуже люблю писати листи. Подруге, хотілося б написати щось нового й цікавого, а такого нема, і тому відкладаю з тижня на тиждень, поки стрийна вилає мене та заставить відписувати.

Але ж читати листи дуже люблю, особливо листи від Тебе, бо кожне слово про Павлівку і про моїх рідних — для мене дороге і хвилююче. Навіть таке речення, як «У нас на Україні зараз стоять гарні, сонячні дні», глибоко хвилює мене, бо перед очима негайно з'являється безконечний ряд не затертий довгими роками картин — наших городів, річки і піль, над якими лагідно снується бабине літо, а в синьому небі курличуть журавлі. Я усе, ще від ранньої юності, найбільше любив нашу українську золоту осінь. Любив її більше від весни. Ще й тепер мені вчувається, мов якась чарівна музика, шелест зів'ялого листя, що котиться по знайомих дорогах, і шепче щось рідне, дороге й неза-

бутне. А дурманний запах прив'ялих осінніх бур'янів ще й досі не видихався з моїх грудей.

Радію, що Іваська й Петруся живуть непогано, що їхні діти ростуть і вчаться, а Петруся вже має і внучку Оксанку.

Звичайно, було б радісно почути, що Слава поступила до інституту, але ж як наша приповідка каже, — головою мура не розіб'єш. Може пощастить їй в наступному році.

Пишеш: «Чим більш дорослими стають діти, тим більше клопоту і тривоги стає за них, бо не знаєш, яка дорога простелиться для кожного з них у житті. А доріг тих є дуже багато».

Дуже глибокі і мудрі думки.

Подібною тривогою сповнені й ми. Здавалося б, що покищо ми повинні бути вдоволені, бо хлопці на університеті і перед ними відкриті дороги. Та все таки серця наші тривожаться, бо й після університету «доріг тих є дуже багато», і сьогодні не збагнути, куди ці дороги стеляться й до чого ведуть.

Та все таки треба сказати, що до цього часу нашим хлопцям щастило, а при цьому до своїх проблем вони підходили, та й тепер підходять тверезо й розсудливо.

Зрозуміло, про Мирослава тепер нічого не можемо говорити, бо вже другий рік живе самостійним життям, на яке ми не маємо жодного вгляду і впливу. З рідкісних листів від нього та з вісток посторонніх людей, можемо судити, що серйозно працює і пустощами не займається. На жаль, майже три місяці не маємо від нього відповіді. Була надія, що приїде до нас на англійське Різдво, а тут — ні його, ні листа. Якщо в найближчих днях не приїде, то значить — наше Різдво святкуватимемо без нього.

Приїхав тільки Олег. Трохи похудів та обідрався. Стрийна відгодовує його та кожного дня купує нову одягу. Виріс високий. Мабуть більший від Мирослава. Зайшла тепер мода носити довге волосся, тож і він запустив «патли». Ніяк не переконаєш його, що в цій моді — ні краси, ні слави.

Стрийна поки що не має плянів відвідати Україну. Нічого конкретного не можемо сказати й про Олега. Про можливість його поїздки, яку організуватиме університет, знатимемо аж у половині 1974 року. Але ця можливість писана вилами по воді...

30. 12. 1973

3. Наші дорогі!

Вже давно прийшов лист від Євгена і кілька днів тому Ярослави, а ми наче в рот води набрали. Звичайно, є причини такої неспішливості до писання листів. Передусім — старість і одноманітність нашого життя, про яких нічого цікавого не напишеш, а переливати воду з пустого в порожнє аж ніяк не хочеться. По-друге, я ніколи не любив писати листів, а тепер, коли на плечі схилилася старість, тим більше не люблю.

У нас хіба та новина, що приїжджав Мирослав з Наталкою і маленькою Олександрю. Вони перебували переважно в Лондоні, бо там Мирослав шукав в бібліотеках якихсь матеріалів. Нам здається, що він даремно згайнував час і гроші, бо в бібліотеках був дуже мало, а зате весь час і всю свою увагу присвячував Олександрі... Складається враження, що поза Олександрю він світа не бачить. Тому на полі науки він став непродуктивним, а це нас трохи турбує. Водночас його надмірне піклування Олександрю стимулює в ній вередливість та самолюбство. Єдина користь з цього піклування, мабуть, Олександра, маючи два з половиною роки, непогано говорить українською мовою і сьогодні має знання п'ятилітньої дитини.

Хотілось Мирославу поїхати до Києва і Львова, щоб у бібліотеках познайомитись з деякими архівами, але поки що не знаємо, чи йому вдасться виклопотати фінансову допомогу на таку поїздку, бо наукові інституції тепер не дуже щедри на стипендії.

Олегові дівчата ростуть, мов на дріжджах. Теж говорять по-українському, але не так, як Олександра. Тиждень тому він перенісся до іншої, трохи більшої хати. Думаємо, що там буде їм вигідніше. Віда в тому, що тепер у Англії все дорожчає — хати, газ, електрика, зростають відсотки на позику, збільшуються податки. Тому нам, пенсіонерам, доводиться ще й тепер виручати синів із скрутного становища...

Недавно відвідав нас Богдан Ребрик. Було приємно з ним поговорити та послухати новин про Івано-Франківськ і Павлівку. Ясно, про моїх ровесників він не міг багато розказати, бо належить до молодшого покоління, та й здається, моїх ровесників мало залишилося після сталінської косовиці.

«Літературну Україну» та деякі журнали я не передплачую, бо вони дуже дорогі, особливо від тієї хвилини, коли в них почало появлятися менше брехні й лицемірства, а більше гіркої і відвертої правди. Ці газети й журнали я одержую вряди-годи від редактора тутешньої української газети. На жаль, в останньому часі і він не може їх мені висилати. Подорожчали й книжки. Видно, Радянський Союз, якому треба закордонної валюти, хоче використати попит на сьогоднішнє друковане слово. Адже пригадується, що колись деякі газети висилала безплатно, та ніхто не хотів брати їх до рук. Тепер виявляється, що і в Союзі читач не цікавився брехнею. Коли ж вона, мов ракова пухлина, почала серйозно загрожувати всьому державному організмові, почали з нею подекуди боротися, передусім в економіці.

Мене найбільше цікавила й цікавить культура нашого народу, її фактично викорчувували. Послідовно й безоглядно. Тому на кожній ділянці — «білі плями», а точніше — чорні. Нема ні справжньої історії України, ні історії літератури. Всі гетьмани — зрадники, всі письменники-патріоти — «вороги народу», всі оборонці рідної землі — бандити. Людям настирливо товкмачили, що Бог створив Україну тільки на те, щоб вона вічно тужила за «возз'єднанням»... Аж тепер деякі сумлінні письменники констатують, що тільки еміграція доклала усіх зусиль, щоб тих «білих плям» — не було. Адже в той час, коли, наприклад, в Україні видрукувано лише 2-3 оповідання М. Хвильового, еміграція ще перед «перестройкою» видала 5 томів його творів, до 2 тому яких Мирослав написав змістовну передмову. (До речі, я чув, що ті твори віз на Україну Б. Ребрик, але ті, що стоять на сторожі антикультури, відібрали їх від нього).

Дякуємо за знімки дівчат Ярослави. Здавалось нам, що й ми з Оксанкою посиділи за столом та покуштували дуже смачного торта. Нехай же росте здорова і щаслива! А Галочка — наче справжня професійна бандуристка. Ми жаліли, що не були на її виступі. А то так плескали б, що в Павлівці було б чути.

Написала Ярослава, що «дзвеніла коляда». Де дзвеніла? Тільки на сцені, чи, може, у кожній хаті? Адже наші різдвяні звичаї мають стільки краси, чару й поезії, що вони належать до найкращої нашої традиції. Не даром більші й менші динозаври хотіли ці традиції знищити, щоб душа нашого народу світилася пусткою й порожнечою, наче дупло в дереві. Хотіли знищити не тільки тому, що «Бога нема», а передусім тому, що цієї традиції не мають північні «культуртрегери». Маю враження, що чимало наших традицій таки вбито, особливо серед населення східних областей, бо там значно довше діяв «благородний вплив старшого брата», якому слово «коляда» нічого не говорить.

Коли йдеться про екологію, то і в Англії не все гаразд. Але тут рятує становище вільна преса й телебачення, які перетинають шляхи різним злочинствам і таким чином спричиняються до оздоровлення нашого довкілля...

08. 07. 1989

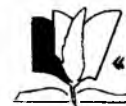
Любов Ободянська

СТРУКТУРНО-КОМПОЗИЦІЙНІ ОСОБЛИВОСТІ ЖАНРОВИХ РІЗНОВИДІВ СУЧАСНОГО РОМАНУ ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКОГО ЦИКЛУ

Як відомо, жанр — це один з головних складників системи поетики, який досліджується наукою ще з античних часів¹. Діалектика взаємодії літературних жанрів відкриває в різні періоди той або інший його різновид, який бере на себе роль лідера в літературному процесі. Але, як свідчить аналіз сучасного роману, він аж ніяк не зосереджується на одному жанрі, а, навпаки, в значно більшій мірі, ніж раніше, розгортає багатогранність і загострює своєрідність своїх жанрів, народжує все нові й нові його модифікації, кожна з яких художніми засобами досліджує певну сферу людської діяльності. Така жанрова розмаїтість свідчить про певні зміни у художньому мисленні часу. Підтвердженням цього можуть бути жанрові різновиди сучасного роману західноукраїнського циклу. До речі, питання про доцільність виокремлення в літературознавчій науці понять «проза західноукраїнської тематики», «роман західноукраїнського циклу» активно дискутувалося в кінці 80-х років в інституті літератури АН тоді ще УРСР². Більшість учасників обговорення (В.Дончик, М.Жулинський, А.Погрібний, Г.Штонь та інші) стверджувала, що така постановка питання правомірна, що це не є претензія на якусь відрубність, не протиставлення літератури даного регіону іншим регіонам, а цілком обгрунтована позиція: сучасна проза західноукраїнського циклу існує, і це не лише тематичне відгалуження в нашій літературі, а й характерна ідейно-стильова спільність із спільним об'єктом художнього дослідження, в якості якого виступають реальні історичні процеси, що відбувалися на Західній Україні в 20-50-х роках, і типом героя — учасника визвольного руху. На кількох різновидах цього роману ми й зупинимось в нашому дослідженні.

«Оскільки жанри в кожному дану епоху літературного розвитку виокремлюються в літературі під впливом сукупності змінних факторів, ґрунтуються на різних ознаках, перед історією літератури постає особливе завдання: вивчати не тільки жанри, а й ті принципи, за якими здійснюються жанрові поділи» (3, с.55). Аналізувати твори, які увібрали в себе риси декількох жанрів, надзвичайно складно. Тому й виникають різні думки у літературознавців і критиків з приводу жанрового визначення деяких романів, у тому числі й творів С.Пушика. Так, свій роман «Страж-гора» автор у підзаголовку назвав «романом з народних уст». Проте в ньому наявні риси і роману-хроніки, і роману історичного, і психологічного. В «Галицькій Брамі» природньо уживаються і художньо-історичний, і науковий, і документальний, і публіцистичний, і подорожній жанрові елементи. Як бути в таких випадках? Критики в аналогічних ситуаціях часто визнають основною жанровою ознакою той чи інший композиційний прийом, «запозичений» автором із інших жанрів. На наш погляд, жанрова специфіка «Галицької Брами» визначається в першу чергу історичною, філософською проблематикою, а елементи інших названих нами жанрів використовуються письменником у ролі окремих композиційних прийомів, на основі яких реалізується основний задум твору.

До речі, звернення до історії було для С.Пушика логічним, бо ще задовго до написання «Страж-гори» (1982) і «Галицької Брами» (1989) він прилучився до вивчення історії краю, його фольклору, звичаїв і обрядів. Романом «Страж-гора» письменник заявив, що переходить на новий етап освоєння фольклору — «всежанровий»,⁴ оскільки тепер його цікавили вже не такі окремі фольклорні жанри, як їх носій, творець, яким у романі виступає сільська жінка Марія Марчак, з

розповідей котрої відкривається широкий погляд на життя Західної України майже столітнього відрізка часу. Отже, апеляція до історії була для романіста природньою, а її уроки мали б багато що пояснити в хаосі сучасних подій, допомогти з'ясувати причини відчуженості частини людей від національних витоків, причини певної людської поведінки, психології. Багатющого матеріалу, наявного в романі, іншому письменнику вистачило б не на одну книжку, проте С.Пушик обрав найоптимальніший, найпорядніший шлях — віддав належне творцям тих сюжетів, започаткувавши свій «магнітофонний» роман, своєрідний «роман з народних уст».

Оповідна форма «Страж-гори» (в ролі оповідача виступає сама героїня твору Марія Марчак) носить виразно епічний характер. Такий спосіб викладу сприяє переконливості розповіді: читач не може сумніватися в щирості, адже всі наведені вчинки, події, факти достатньо аргументовані самою Марчачкою. Наявність одного героя-оповідача і послідовність у викладі подій складають композиційну основу роману. Проте чітко вираженої кульмінації чи контрапункту розповіді у романі нема, є окремі сюжетні блоки, пов'язані образом оповідачки. Детальність розповіді (стосунки в родині, взаємини між лужанами), скрупульозна аргументація дій, вчинків (розповідь про судову практику Щепанського, про родину Зварунів і Турянських), висновки Марії про певні політичні події (трагедія народу в період світової війни, крах надій у часи розпаду ЗУНР, німецька окупація) сприяють тому, що вся інформація тексту виражена експліцитно, ніби лежить на поверхні. Такий калейдоскопічний ряд детальних подій, фактів із життя героїні та її односельців посилює експресивність розповіді, надає їй суб'єктивної тональності, оскільки сприйняття зовнішнього світу і роздуми про нього проходять через свідомість самої героїні, що перебуває одночасно в центрі цих подій.

Хоча окремі факти в романі, історичні ретроспекції, що викладаються Марчачкою, і сягають столітньої давності (розповідь про знищення панщини), проте основний сюжет розміщується у фізичних рамках життя героїні — починається від народження і закінчується старістю. Важливим елементом достовірності служить у романі також чітко виражений просторовий континуум, що експлікується, розгортається шляхом детального переліку населених пунктів, річок, вулиць, інших географічних назв Прикарпаття. Все це створює в читача конкретну уяву про зображувану дійсність і розказані оповідачкою події.

Оскільки в центрі розповіді С.Пушик поставив головну героїню, то, звісно, дещо на другий план відійшли інші персонажі, узагальнена характеристика яких постає лише з точки зору Марії Марчак (історія Фавроньки Циганючки, Зварунів, голови колгоспу Вівчарика...). Тому можна говорити про невисокий рівень індивідуалізації героїв, відсутність їх портретних описів, детальніше зображення внутрішнього світу. Зате внутрішній світ героїні, її думки, настрої, розуміння постають повно і яскраво. І це зрозуміло, бо такі найголовнішим поетичним, художньо узагальнюючим зерном цієї книжки є образ самої оповідачки — людини надзвичайно талановитої (знала, сама складала безліч пісень, казок, легенд тощо), воістину народної. І ця її історія життя, «в якому начебто не було нічого визначного, високо піднесеного над буденним рельєфом її оточення, виявляється такою змістовною, сповненою такої правди і поезії (хай здебільшого нелегкої і драматичної), що чуйний читач розуміє: перед ним — та безхитрісна розповідь про себе, яка гідна називатися справжньою літературою, художньо узагальнюючою розповіддю «про час і про себе» (5, с.247). Проживши довге і нелегке життя, ця жінка все ж не скаржиться на долю, не гудить все підряд, прагне зрозуміти час і людей: «Я на теперішню молодіж не нарікаю, бо то наші діти, наші онуки. Оце їхала я з міста, а якась гостилівська жінка цілу дорогу бубоніла мені коло вуха, що моло-

діж — пуста. Та й пуста, та й пуста — мене аж вухо заболіло те слухати. Кажу їй: «Жінко, жінко, коли твоя дитина пуста, то не думай, що всі такі. Яке коріння, таке й насіння — як навчимо, так і маємо.»» (6, с.177). В деякі моменти оповідачка дуже коротко, неемоційно, але з чуттям здорового глузду, безпомильно оцінює певні ситуації, події. Наприклад: «А тут постала «Україна», як погому казали «Зунра». Все балакають, що підо Львовом з поляками б'ються... А «Україна» така: бідних беруть воювати знов, а багаті ховаються, аби не йти на війну» (6, с.72). Або: «Зустрічали Червону Армію, був мітинг. Бідні стояли спереду, багаті ззаду. Коли захопили нас німці, то багаті стали спереду, а бідні ззаду» (6, с.120)

Ведення розповіді від першої особи спричинює певне приглушення мовних партій інших персонажів, вони ніби розчиняються в мові Марії Марчак, бо, «надаючи слово» їм, вона все ж сама повідомляє нам зміст сказаного ними, вплітаючи його в свою мовленнєву тканину. Живий діалог, звісно, відсутній. Такий діалог критика називає «епічним» (В.Днепров), оскільки він введений в епічну оповідь і сприймається не в своєму сценічно-драматичному аспекті, а як ланка в подієвому потоці. Пряма мова персонажів передається, як правило, оповідачкою у непрямій формі. Якщо синтаксичні стилістичні засоби представлені у романі скупі, то художні тропи, фразеологія, епіграфи, які є кодовим ключем до кожної частини, свідчать про природний дар Марії Марчак і добрий смак та майстерність С.Пушика. Бо, як справедливо зауважував академік Л.Новиченко, «скрізь, де говориться про оповідачку Марію Марчак, треба мати на увазі і письменника Степана Пушика — автора цього «записаного» — але й по-мистецьки обробленого! — «дійсного» роману. В особливу заслугу йому слід поставити мову твору: він не тільки зберіг десь її первинний дух, лад і колорит, але, мабуть, чимало додав і від свого вміння, від власного чуття слова» (5, с.250).

Оскільки в романі «Страж-гора» в розпорядженні автора власне історичних, документальних джерел було надто мало, то, зрозуміло, основне ідейно-художнє навантаження виконував вживаний багатючий фольклорний матеріал. Зате значно вагомішими є історичні ремінісценції у поетиці роману «Галицька Брама». С.Пушик відтворив у цьому творі різночасові події, відстань між якими вимірюється не віддаллю пам'яті, доступною конкретній людині, а багатьма століттями (екскурси в дохристиянську добу, часи Ярослава Осмомисла, Данила Галицького, часи, ближчі до нас...) Цементує зв'язок між цими віддаленими пам'яті історії народу, що сприяє виявленню витоків нашої духовності, умінню віднайти себе у цьому соціальному вирі, дати відповідь на питання: яка ж міра відповідальності лягає на кожного з нас за добу, в яку живемо. Роман настільки густо заселений, що читач має досить повне уявлення про всі соціальні типи і верстви тієї чи іншої доби. На перший погляд стиль роману «Галицька Брама» може видатися величавим хаосом. Чого тільки в ньому нема: широке зображення життя древньої Галицької землі, язичницькі і християнські вірування, мистецтво трипільської та комарівської культур, причини виникнення так званих «татарських сіл» на Прикарпатті, трагедії наших національно-визвольних здвигов, філософія, патетика, багатослів'я... І все це рухається, снує перед очима читача все нові й нові події, факти. Проте цей Пушиків стиль — не розрив між змістом і формою, а художня єдність, яку цементує в першу чергу могутній рух авторської думки. Крім того, з висоти нинішнього дня вже можна судити про продуктивність саме такого стилю, його відповідність і виведеним образам, і утверджуваним у кінці 80-х років ідеям. Бо коли відбувається загальне «бродіння» нових ідей, масова переорієнтація поведінки людей, то найперше виникає «збірний образ часу, руху» (Р.Ром'як). А звідти й та мозаїчність сюжету, зміна тональностей, перехрещування кількох часових і просторових

площин, які й надають твору особливої філософської узагальненості.

Розповідь у творі ведеться від імені молодого науковця Василя Чорнобривого, який працює над дисертацією з історії краю. Намагаючись зрозуміти свою добу, він часто розмірковує над закономірностями історичного розвитку, прагне з'ясувати роль і місце кожної людини, нації в історії. З гіркотою він зізнається, що пережив добу, коли на історію дивилися як на непотріб. А тому й усвідомлює, що аби не допустити деградування нації, втрати народних традицій, духовних коренів, треба вивчати свою історію, бо народ, який забуває своє минуле, змушений пережити його заново. «Історія наша спресована в легенди й перекази, і потрібне тільки джерело струму, аби історія заговорила. Таким джерелом можуть стати наші думки, наше серце, якщо є в них вогонь патріотизму, почуття гордості за свій народ» (7, с.39).

Якщо в «Страж-горі» автор фактично був цілком прихований, то в «Галицькій Брамі» він ніби відстоює своє право судити про вчинки героїв, факти історії, давати їм оцінку, формувати в читача певне ставлення до викладеного. У тексті роману це прагнення знаходить вираження в численних авторських відступах, втручаннях у розповідь своїх героїв, поясненнях, коментарях, оцінках. Авторський голос вчувається постійно: чи мовиться про Духову Криницю, чи Галичину Могили, трипільську чи комарівську культури, чи про долю караїмів Галича, чи про прекрасних галичан — з великим серцем у грудях, як казкар Іван Бенько (галицький Мюнхгаузен), Марія Віденка, рід Гармашів... Цей твір — це історія всього нашого краю і його людей, гімн їхній величі, незборимості, гідності. «Одна по-молодицьки хустину зав'язала на голові так само, як зав'язувала її мати, баба, прабаба, як лишень уміють зав'язувати галичанки. Вона мала великі й пишні перса. Між іншими жінками, працюючими, як мурашки, ця була, немов царівна, з маленькими сережками у вухах, що блищали, немов дві великі краплі роси. Вона ніколи не пішла б торгувати своєю красою. Не посміла б стати на конкурс королеви краси. Вона своєю вродою прикрашала своє село» (7, с.263). Але як гірко: ці сучасні Роксолани — ганебний докір часові за надривну фізичну працю і в цегольнях, і на автошляхах в просочених асфальтним відпаром спецівках... Втручаючись у розповідь, С.Пушик постійно прагне ніби просвітити тих, до кого звернений роман. Таким чином, виразно відчутна мета автора — вплинути на читача, переконати його в правильності власних суджень, зробити його своїм одноступенем. Переважно перехід від оповідача (а ним у творі виступає не лишень Василь Чорнобривий, а й галичанин Павло Гірняк, ткач Михайло Сегін, навіть Яків Головацький) до авторського коментаря відбувається природньо, плавно, без нав'язливості і штучності, завдяки специфічній сюжетно-композиційній організації тексту, цілеспрямовано відібраній лексиці, синтаксичному ладу твору.

Заслуга С.Пушика ще й в тому, що він заставив «заговорити» з сучасним читачем матеріал самої історії краю. Адже в романі наявні значні археологічні, які допомагають відтворити побут, архітектуру, культуру древніх поселень на території Галича і т.ін. Письменник настільки зримо відтворив образ древнього Галича, його околиць, Успенського собору, Галициної Могили тощо, що під час читання цього твору постійно виникає відчуття причетності до подій минулого. Деякі місця книги так насичені науковим фактажем, що навіть тяжко визначити, ким більше виступає автор у творі: науковим дослідником чи письменником. Інколи складається враження, що автор роману швидше пливе за матеріалом, аніж переосмислює його.

В підході до трактувань історичних осіб (Ярослава Осмомисла, Данила Галицького, Богдана Хмельницького та ін.) письменник прагнув досягти справжнього ху-

дожнього історизму, проводячи моральну переоцінку як їхньої діяльності, так і ролі історичної особи в історії. «Як би то склалася доля його України, коли б Хмельницький не стояв під Замостям, не чекав обрання нового короля, замість померлого Володислава, а пішов прямо на Люблін, на Краків, на Варшаву, продиктував свої умови миру шляхті, посадив на стіл королівський свою людину...» (7, с.56).

Поряд з великим історичним, документальним матеріалом у романі «Галицька Брама» багатий фольклорний матеріал різних епох, органічне вплетення якого в канву твору є особливо вдалим засобом підвищення художньої достовірності історичної розповіді. Так, весільна ладканка, створена сімсот літ назад, тим і цінна, що співається у ній про князя Данила і про Галич:

Ой попід Галич, попід зелений
Гостинець столочений.
Ой там Данило із боярами ступає,
А калина дорогу заступає.
Вихопили бояри гострі мечі,
Стали калину січи...
Ой не для них вона саджена,
А для Данила споряджена.

(7, с.19)

Для чого написаний цей твір? Звісно, аби росло, аби «міцніше могло стояти наше Дерево Життя» і «Дерево Пам'яті», щоб ніколи ніякі зади не змогли зрунтувати фундамент нашого Дому. Лише за таких обставин не буде страшний суд предків та нащадків.

В літературі останніх років спостерігається прагнення письменників у рамках одного твору, на долі одного чи кількох поколінь відтворити як історичне минуле, так і сучасність. Чи є такі твори історичними? Критики відзначають, що «можливий роман історичний і разом з тим сучасний. І не тільки тому, що в такому романі фігурують історичні постаті, — їх може й не бути. Історичною є сама епоха!» (8, с.107). Саме до такого жанрового різновиду історичного роману належить твір Володимира Качкана «Житні дзвони». В романі відсутні в ролі головних дійових осіб історичні діячі, відсутній детальний аналіз визначних історичних подій, зате наявне скрупульозне дослідження людських характерів, доль періоду польської, німецької окупації та часів Хрущовської відлиги на західних теренах України. Якщо говорити мовою теорії, то визначальним фактором поезики цього твору є художній час як елемент цілісності, що цементує зв'язок між минулим і сьогоденням. Однак предметом нашого дослідження буде не художній час як «засіб зображення» (Д.Лихачов), а створений письменником образ часу, концепція людини, його модель доби.

Зауважимо, що розповідь у творі ведеться від імені третьої особи. Якщо у «Страж-горі» С.Пушика образ оповідача став основним організуючим началом стилю, то в романі В.Качкана центральне місце відводиться образіві головного героя, його характерові, хоча письменник постійно ніби демонструє своє «всезнайство», відстоює своє право давати певні оцінки зображуваному. Таким основним організуючим началом у «Житніх дзвонах» стає Андрусь Постолок. Через його долю, долю його синів, зокрема Юрка, та односельців письменник змалював широку картину життя західноукраїнського селянина 30-60 років нашого століття. Абсолютна більшість подій подана через розповідь письменника, з якої постає важке, сирітське, але порядне, навіть величаве життя цієї людини. Зростаючи без батька-матері, вічний, здавалося б, наймит, Андрусь не втратив віри у добро, красу, мріяв про власну господу, дітей, «любив дивитись, як будується вечір, як

кладає собі підвалини, крокви, як вносить межируччя сіна на ніч, як води черпає, як обходить челядь та худібку, як себе впорядковує» (9, с.47). Він стужився за хатою, спокоєм, звичайним життям. Але цьому світові заманулося втоптати людину в землю, розчавити її. Тому вже на старості, втративши дружину, одного сина на війні, а другого десь аж у Сибіру за «зв'язок з бандерівцями», пройшовши через вірне служіння громаді і її зраду, Андрусь кидає прокляття тим, хто збиткувався над ним: «Але зачекайте, підждіть, ще придуть мудріші часи і ви повидите, яку-сте недобру славу творили для суспільства, для держави» (9, с.211).

У романі багато дійових осіб, але, звісно, не всі виведені автором художні образи стали художніми типами, та це й неможливо. Але що більшість із них яскраво індивідуальні — це так. При цьому автор уміло послуговується портретом (статичним і динамічним), живою розмовною мовою, діалогами (нам видається, що діалог — один з головних чинників поезики цього роману), зображенням героїв у дії, внутрішньою мовою, як-от: «Боженку, чи є у вас в котрогось там бог у душі, серце в грудях, га?... Ви ж позабирали масюпінських діточок, повіривалисьте, як молоді щепки, і везете у невідомість — і що — вони там не вигинуть, проростуть і будуть родити??? Та ніколи! Бо хіба, як деревце пересадити у будь-яку землю, то воно прийметься...» (9, с.150). Цей крик душі Андруся стає гнівним звинувачувальним словом тим, хто прирік його народ на винищення.

В романі письменник часто вдається до «гніздового, генетичного» (А.Чичерін) трактування характеру, тобто розкриває перед читачем передісторію своїх героїв, і вона стає одним із характерних композиційних прийомів роману, завдяки якому ми довідуємося про історію графа Божинського, отця Штефанчука, члена КПЗУ Миколу Дроняка, лікаря Рубіна, голову колгоспу Драйляка та ін.

В.Качкан — майстер художніх троп. Інколи він демонстративно живописує словом, любить сказати красиво, вдається до патетики. Наприклад: «Його нова хата, що знадвору біліла ще свіжим замітом, здавалася йому високим світлим храмом, його церковцею, його театром, читальнею, місциною для сповіді душі» (9, с. 54). Проте не лише вишуканість, словесна цнота властива його стилеві, а й смілива, вільна його дисгармонія, природня жагучість і пристрасть: «Аби-сь знав, що ти таки є копил, розумієш, копил!» — тепер на вершках Гладунових щік зійшли іронічні рум'янци, підгалунили синюваті білки випулених очиськів і він, розуміючи, що дві руки, як довбні, завтра понесуть у своїх кулачищах-відрах силу комусь іншому, усвідомлюючи дорешти те, що каламутилось у голові, чи ні, зробив ще крок, ще і, здавалося, ось-ось схопить Андруся за барки, вчепиться мертво, як панський покойовий бульдог, за обшивку зрібної сорочки й заскавчить розпачливо: «А верни мені, байстрюче, що-м потратив на тебе, на твої жебрацькі плечі, на твою голу сраку. Виригни, копиляго, мій хлібець, най ліпше свині зчамкають!» (9, с.5).

Як правило, використані автором художні тропи володіють особливою сюжетоутворюючою силою, тобто вони вбирають в себе або найважливішу рису характеру героя, або є специфічним кодом до людської долі. Наприклад, під час першої зустрічі графа Божинського з Андрусем читач ще не знає, що він його син, але із тої панової цікавості, його залюбленого милування хлопцем, відшукуванням спільних родинних рис це прочитується цілком: «Божинський... пильно вдивлявся то ув обличчя хлопця, ніби порівнював його ніс, губи, очі з чиймись,... то послав позір на його плечі — на них грали мускули, неначе затискали один другого, перепліталися, гейби вужища й розходилися, як рівчаки, пониззям спину» (9, с.13).

Соковита діалектна мова (гранджоли, кирина, напудити, напазблін), парні

епітети і порівняння (біль-лебедіння, хата-птаха, розтинав-розшукував), рясні фразеологічні звороти («що затерлигав — те й пролигав», «хто годен, той не голоден», «йому дідько дитину колише»), прізвища-ярлики (Зленко, Клепайло, Шруба) — справжні художні знахідки.

Щодо історичних ретроспекцій, то вони, як правило, з'являються в зламні моменти життя героїв (під час повернення Андруся з тюрми, під час приїзду Юрка з Хабаровська на похорон батька тощо). Зокрема, вставна новела про уявну зустріч Андруся з Довбушем (після виходу з тюрми) — це своєрідний код до розуміння Андрусем свого місця в житті, свого українства, з неї постає відповідальність кожного з нас за свою долю, за долю роду, держави. Так, саме кожного з нас, бо, очевидно, що тут відбито й авторське бачення нашого сьогодення, для нього (в першу чергу) пишуться історичні романи. Зрештою, про самі події минулих літ у творі мовиться скупко, ніби скоромовкою («Ходять чутки, що Польська такої упаде». «Насувається на наш край чорна хмара — то можна чекати гіршої неволі, як монгольського іга». «Німець робить кириню по світі. Дивіться, що пише часопис «Червона калина». «Не нині, то завтра совітська напасть буде отут, на вашім гумні, на вашім полі»...) Але їх наслідки, значимість, перспектива добре простежуються на людських долях: постійні злидні, страх, безкінечні континенти, позички, висилки в Сибір, безпросвітне життя радянських колгоспних рабів тощо.

Цікавою, на наш погляд, є й проблема прототипів у «Житніх дзвонах». Адже не секрет, що багатьох своїх героїв письменник «списав» із добре знаних йому людей, що надає творові особливої щемливості, достовірності, бо писалося, в першу чергу, про їхні долі, хоча усвідомлюємо, що йдеться про художні образи. Проте названі у романі урочища, місцевості — Розерва, Оліндирівка, Чертежі, Погар, Ксьондзів Лаз і інші — таки не дають змоги позбутися відчуття нашої причетності до цих місць.

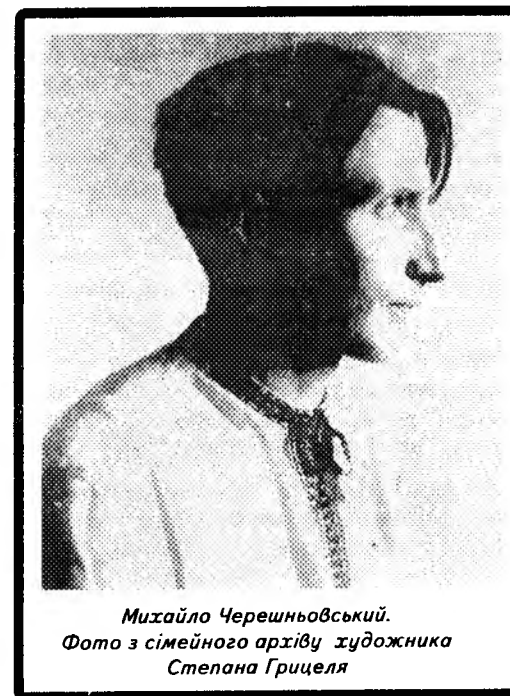
Таким чином, можемо стверджувати, що згадані нами твори С.Пушика «Галицька Брама», «Страж-гора» та «Житні дзвони» В.Качкана — це ті книги сучасної історичної романістики західноукраїнського циклу, які живлять дерево нашої духовності, повертають нас до рідних берегів, вселяють віру, ллють цілющу воду на наші зболені душі. Для їх стилю характерні такі структурно-композиційні особливості, як зміщення часових пластів, зіткнення точок зору кількох епох, значний філософський, мислительний потенціал, специфічне членування самих текстів.

1. Див.: Арістотель. Поетика. — К., 1967; Бахтин М. Вопросы литературы и эстетики. — М., 1975; Кодак М. Поетика як система. — К., 1988.
2. Маємо на увазі 1989 рік, коли 31 січня відбувався захист кандидатської дисертації автором даної статті, присвяченої сучасному західноукраїнському роману.
3. Лихачёв Д. Поэтика древнерусской литературы. — М., 1979.
4. Коваленко Л. Незглибимість духу народного // Літ. Україна. — 1982. — 28 січ.
5. Новиченко Л. Роман з народних уст. — Твори: в 2-х т. — К., 1984. — Т.2.
6. Пушик С. Страж-гора. — К., 1982.
7. Пушик С. Галицька Брама. — Ужгород, 1989.
8. Бровман Г. Человек для людей. — М., 1987.
9. Качкан В. Житні дзвони. — Коломия, 1995.

Дмитро СТЕПОВИК

СКУЛЬПТОР МИХАЙЛО ЧЕРЕШНЬОВСЬКИЙ У БОЛЕХОВІ

Михайло Черешньовський.
Фото з сімейного архіву художника
Степана Грицеля

Небагато людей на Прикарпатті знає сьогодні, що всесвітньовідомий американський скульптор українського походження (він родом із Лемківщини, з села Стежниця Ліського повіту біля Балигорода) Михайло Матвійович Черешньовський (1911 — 1994) проживав кілька років у різних місцях теперішньої Івано-Франківщини. З цим краєм пов'язані деякі доленосні сторінки його життя і творчості. Так, наприкінці 20-х років він уперше залишив рідну Лемківщину і прибув саме на Прикарпаття, щоб навчатися 4 роки у Коломийській мистецько-промисловій школі. Потім уже як студент Краківського інституту пластичного мистецтва він був 1934 року призваний до польського війська і близько двох років (1934 — 1936) служив у Станіславові. Повернувшись до Кракова, де блискуче закінчив інститут, Черешньовський відтак знову їде на Прикар-

паття, разом із дружиною Оксаною Винник організує у Болехові різьбярську школу.

Саме про болехівський період (1939 — 1944) Михайла Черешньовського і піде мова. Болехівський період закінчився вступом Черешньовського до загону Української Повстанчої Армії (УПА) і наступним переходом на Захід, до Німеччини. Слава великого майстра скульптури прийшла до Михайла Черешньовського у США: він автор двох прекрасних пам'ятників Лесі Українці (у Клівленді й Торонто), меморіалу героям у штаті Нью-Йорк, внутрішньої різьбярської оздобы церкви у Гантері.

Але повернімося до тривожного 1939 року.

...Отже, інститут закінчено. Задовго до цього Черешньовський задумувався над тим, де працюватиме. За всі роки навчання старався утримувати себе самого, та ще й інколи допомагати родичам. Тепер наставала нова ситуація: навчання позаду, мусив заробляти більше, щоб допомагати мамі, виводити у люди сестер, брата й утримувати власну сім'ю. Всі думки і сподівання були звернені на схід — до України. Там працюватиме, і лише там! Але де саме?

Особливо припало Михайлові до вподоби Прикарпаття. Він добре знав край, бо вчився у Коломії, служив у Станіславові, мав там знайомих і туди хотів поїхати разом з дружиною. Власне, Оксана й відіграла значну роль у виборі місця, де вони мали оселитися: Болехів. Обоє мали там знайомих, добре знали тамтешній терен, особливе тяжіння місцевих людей до всіляких ремесел і народної творчості. Не скидали з рахунку і потенційних покупців: у цьому курортному краї унікальних вод, поруч з Трускавцем, Стриєм і Моршином, буває багато приїжджого заможного люду — знаменитий ринок для продажу мистецьких виробів. Про красу природи зайве й говорити.

В останні дні весни 1939 р. Михайло й Оксана жили у радісному передчутті зустрічі з Україною. Але ця радість часто перемижувалася з тривогою. Про свої почуття перед закінченням інституту і виїздом в Україну Михайло Черешньовський через багато років згадував: «У повітрі носився гіркий дим скорої війни. Вся вулиця політикувала, а за студентів нема чого говорити... Тільки було й чувати: Гітлер, Сталін, Рібентроп, Молотов, Вишинський, Бенеш. Навіть темні в політиці люди бачили, що велика війна на носі. Ніхто її не хотів, але ми, українці Кракова, в серцях своїх носили сподівання, що якісь геополітичні зміни приведуть до визволення нашого народу, звільнять з рабства нашу рідну Україну. Особливо ентузіастично зустріли ми березневе, 1939 року, проголошення Закарпатської України. Ми молилися за успіх справи отця Августина Волошина. Дехто хотів кидати науку на реченці і їхати в Закарпаття, до Хусту — боронити від угорців той острівець вільного українства! На разі польська влада саме в ці дні мовби оскаженіла. Здається, поляки боялися, що закарпатський варіант почнеться «на кресах» — на Волині, в Галичині, в Білорусі. Польські жандарми брали всіх, хто в них був на таємних списках, не дошукуючись особливо вини. Звинувачення стандартне: московський шпійон. Вони добре знали, що Москву українці так само «любили», як і Варшаву. Але їм потрібен був претекст, щоб пересаджати у Березі Картузькій і по в'язницях побільше свідомих українців. Мабуть, чуючи скорий кінець Польській державі і безсилі цьому зарадити, вони зганяли злість на нас. Мої дні тоді плентались, мов роки. Щодня можна було сподіватися арешту. А захист диплому мав бути от-от. І коли, нарешті, всі формальності із закінченням інституту були полагожені, я полегшено зітхнув і хутчій став збиратися до Болехова. Як ми не любили мистецький Краків і тутешніх українських інтелігентів, котрі так багато нам дали за ці роки, — ми хотіли швидше залишити місто, з огляду на непевність загальної політичної ситуації. Як і всі люди у світі, що заводять власну сім'ю, ми шукали спокійного місця. Наче пташка, що в'є гніздо не на вітрі, а в затишку. Болехів здавався нам з краківського погляду тихим раєм! Ми й не підозрівали, які то бурі на нас очікують. Не відали, що роки навчання в Кракові будуть нам незабаром згадуватися мило і щемно, як щось таке, котре вже ніколи не вернеться»¹.

Дивлячись з «висоти» 80-літнього віку на далеку молодість у Кракові, Михайло Черешньовський у спогадах не забув деталей свого життя, думок і почуттів 1939 року — переломного моменту не тільки в зовнішніх побутових обставинах, а й у творчості. Він відчував наближення якоїсь катастрофи; його переслідувала думка, що він має щось зробити, аби її відвернути чи, принаймні, пом'якшити її удар. За характером скульптор був поміркованою, розважливою людиною, не був схильний робити поспішних вчинків. Але тоді щось внутрішнє спонукало будь-що-будь вчасно закінчити навчання і якнайшвидше виїхати в Україну. Цей невласливий для себе поспіх Черешньовський особливо відчував на початку літа 1939 року. Він наперед спакував усе своє скромне студентське майно, щоб негайно після отримання випускного документу відбути до Болехова. У цьому поспіхові він не взяв навіть оригіналів своїх студентських робіт, оскільки на їх упакування й пересилання потрібен був час.

Безперечно, у скульптора була розвинута інтуїція, яка змушувала його діяти. Черешньовський зрозумів це згодом: якби він затримався у Кракові до осені 1939 року, його життя, можливо, склалося б по-іншому. В останні дні він вирішив найняти фотографа, щоб в інститутському сховищі курсових, семестрових та дипломних робіт зняти бодай важливіші із своїх робіт. Наче відчував, що прощається з ними назавжди. Хоч мав образ кожного твору в пам'яті, — все ж хотів мати їх

Роботи скульптора
Михайла Черешньовського

і на фотографіях. І тут також спрацювала інтуїція: за цими фотографіями Черешньовський у пізніші роки повторив декотрі із студентських скульптур.

У перших числах липня 1939 року скульптор разом з дружиною від'їхав в Україну, до Болехова.

Що ж так тягло Михайла Черешньовського до Болехова?

Чи не підвело його оте неясне внутрішнє почуття, яке називають інтуїцією?

Скульптор вірив у визначеність долі, у те, що кожна людину, в тому числі і його, провадить нивою життя добра духовна сила. Завдання людини — навчитися слухати її і не противитися добрим спонукам, що є голосом Духа у сумлінні. Подружжя Черешньовських у Болехові не довго «розгойдувалося», і того ж таки липня, не влаштувавши собі ані тижня канікул після тяжкої праці в Кракові, почало справу, задля якої сюди приїхало. А обоє вони приїхали, щоб відкрити майстерню для підлітків і молоді — навчити їх ґрунтовно і професійно різьбити на дереві, можливо, й на камені. Це була програма-мінімум. З часом Михайло задумав створити у Болехові культурно-просвітницький осередок — на зразок Краківської студентської громади і об'єднання «Зарево». Учительсько-виховна робота у цей час дуже приваблювала. Його плани повністю поділяла й Оксана, яка переконана, що до школи треба приймати не тільки хлопців, але й дівчат, аби навчати їх мистецтву випалювання орнаментів на дереві. У програмі-максимум, розрахованій на перспективу, Черешньовські мали на меті перетворити різьбярську майстерню на скульптурно-різьбярську.

Обоє знали, що всіляка справа починається з набуття приміщення, необхідного навчального приладдя і... реклами. Насамперед треба було подбати про власну хату. Вони оглянули кілька помешкань і зупинилися на просторому будинку, половину якого займала родина Голованівих, а другу здавали в оренду — і вона їм сподобалася, бо могла правити і за житло, і за ательє для навчання дітей².

Власники будинку брали з Черешньовських невелику платню, а коли Михайло прийняв у майстерню їхню дівчину Оксану Голованів для навчання рисунка, то й зовсім відмовилися брати платню. Упродовж липня та серпня 1939 року Михайло зібрав біля десяти учнів. Посеред кімнати ставив стіл, за котрим вони сиділи й малювали, рисували елементарні речі — геометричні фігурки, посуд, овочі. Черешньовський сам недавно був учнем, потім студентом, і за методикою, якою навчали його, — тепер учив і своїх вихованців³.

Заняття тривали не більше двох чи трьох годин. Підлітки містечка мали певні обов'язки вдома по господарству; інші готувалися з вересня йти до школи; тому, за домовленістю з їхніми батьками, Михайло не міг навчати більше двох-трьох годин на день, і то лише двічі на тиждень. Аби вони звалили до щоденної мистецької праці, ставив завдання додому — виконати рисунок, малюнок (як правило, аквареллю), елементарну різьбу. Наближалось перше вересня, і Михайло наставляв учнів, що основні заняття з різьби проходять щосуботи, а рисунок буде у післяобідній час по вітвірках і середях, щоб це було зручно для тих, хто у ранішні години відвідує школу.

Проте перше вересня 1939 року внесло свої страшні корективи у його план. Гітлерівська Німеччина цього дня напала на Польщу — почалася війна, яку пізніше назвуть «другою світовою». Польська державна машина на очах розвалювалася. Німці без бою брали одне місто за одним, швидко наближаючись до українських і білоруських земель, відданих Польщі Радою амбасадорів. Багатомільйонне українське населення цих земель наївно сподівалося на визволення, навіть на здобуття державності. Зовні деякі ознаки толерантності німців до українського населення були: жертви польського терору вийшли на волю, був

розпущений концтабір у Березі Картузькій, активізувалося українське громадянське і культурне життя у великих містах Західної України, зокрема у Львові. Українські діти, що дотепер ходили до польських шкіл з українськими класами, почали відвідувати недільні школи при греко-католицьких храмах. Взагалі, церква у ці критичні дні виявилася на висоті. В умовах розгубленості, непевності й паніки духовні отці на чолі з митрополитом Андрієм Шептицьким закликали український віруючий народ до згуртованості, спокою, молитви. Єпархії, деканати, приходства, монастирі активізували свою діяльність, остерігали паству від потурання хаосові, від злочинів й аморальних вчинків. У вересні 1939 року митрополит Андрій у посланні до духовництва писав: «Але передусім будемо давати вірним добрий приклад святого життя, усильної молитви і праці. Будемо вживати ліпших християн, старших хлопців і дівчат до науки катихизму в родинах. Даю всім місію навчання релігії. Кожний душпастир навчить кількох розумних і побожних господарів, як треба хрестити дітей, щоб, на випадок браку священика, самі вміли правильно охрестити з води новонароджену дитину. Дуже дбайливо перестерігайте людей перед обмежуванням числа родин, перед святотатським надуживанням супружества та представляйте людям мерзенність гріха, який із батьків робить убивників власних дітей. Щоденно радо сповідайте людей, які будуть про те просити, і заохочуйте всіх до частої сповіді»⁴.

Черешньовський чекав, що з початком вересня число відвідувачів майстерні зменшиться. Але вийшло навпаки. Розголос про майстерню, проваджену дипломованим митцем з високою освітою, пішов по всьому Болехову. Деякі загальноосвітні школи не діяли, бо вчителі розбіглися, оскільки держава перестала виплачувати їм гроші. Хлопці й дівчата не знали, куди себе подіти й стали вписуватися до майстерні Черешньовського. Кімната була затісною, і Михайло з Оксаною проводили уроки на повітрі, поки стояла тепла погода.

У такій ситуації їх настигла наступна дія військової драми: 17 вересня. Радянські війська перейшли Збруч і рушили на Захід. Більшість людей вірила, що ці прості з вигляду хлопці у зеленкуватих непрасованих одностроях є правдиві визволителі. Тим більше, що з колон виділялися молодці, які промовляли у кожному селі й місті до населення українською мовою — і їхні промови були повні ласки, доброзичливості, чудових обіцянок і ... погроз. Лише дехто в цій ейфорії помічав, що блискучі промовці, повертаючись до своїх колон, переходили на російську мову у бесіді із солдатами. Михайлові Черешньовському не потрібні були подібні особисті пересвідчення, аби зрозуміти фарисейський характер цих «лагідних» промов. І не треба було напружувати фантазію, щоб передбачити, якими будуть наступні кроки червоних «визволителів». Він був політично грамотною людиною і не задля спортивного інтересу регулярно відвідував сходи в українських установах Кракова, де ретельно аналізувалася практика більшовиків у «Радянській» Україні.

Невдовзі після цих подій Михайло отримав розпорядження ОУН залишити Болехів і прибути до Кракова. Поки кордон між німецькою та радянською зонами окупації колишньої Польщі не замкнули, населення ще деякий час вільно переїздило з одного району до іншого. Як уродженців Лемківщини, котра опинилася у західній зоні, Михайлові без проблем вдалося перетнути «мертву смугу» між двома прикордонними заставами і прибути до Кракова. Дружина залишилася у Болехові, продовжуючи учити дітей у майстерні. На її очах проходила трагікомічна епопея «становлення радянської влади» на західноукраїнських землях упродовж 21-го місяця — з вересня 1939 до червня 1941 року. Без Михайла їй важко було утримати майстерню на тому рівні, на якому вона започаткувала-

ся вліті 1939 року. І все ж майстерня практично не припиняла у перехідні місяці роботи — вже як пристосований до радянських умов і радянської термінології «гурток художньої самодіяльності». Оксана Грицей вела осередок мистецького випалювання. До неї приєдналися інші вчителі, котрі вчили вишивати, ткати, в'язати. Проте вчити різьби й ліплення було нікому. Ця галузь знову постала лише після повернення Черешньовського до Болехова 1941 року.

Другий краківський період життя Черешньовського (1939 — 1941) майже не висвітлений у надрукованих про нього статтях. Очевидно, тому, що мистецькою творчістю, зокрема скульптурою, він займався мало. На це були причини. Перша з них — перевантаженість громадсько-політичною роботою. Розпад Польщі, перехід більшої частини історичних західних українських земель під «більшовицький ковпак» з включенням їх до складу Української РСР створили зовсім нову політичну ситуацію, ніж та, яка була у цій частині Європи до вересня 1939 року. Український Державний Центр в екзилі, політичні партії й організації, ОУН, до якої належав Черешньовський, повинні були виробити нову стратегію, тактику і методи боротьби за державність України в нових умовах. Черешньовський як високоосвічений, молодий культурний діяч і політик мав відігравати у виробленні нової політичної лінії українських патріотичних сил на Заході не останню роль.

Друга причина — відсутність належних умов для повноцінної мистецької праці. Коли був студентом інституту, то всі матеріали, майстерня надавалися інституту. Для творчої роботи був передбачений певний час. Тепер про всі ці речі треба було дбати самому. З початком війни гіпс, камінь і навіть дерево дуже зросли в ціні, не кажучи вже про вартість винайму приватного ательє. Тому в цей період скульпторів залишалося тільки виношувати задуми важливіших творів, а їх виконання відкласти на кращі часи. Проте дещо цікавого й оригінального йому вдалося зробити і в цей тривожний час.

«З ліквідацією Польської держави у вересні 1939 року, — згадує свідок і учасник тих подій, полковник УПА Василь Кук, — її територію окупували Німеччина та большевицька Росія. Кордоном між обома окупаціями стали ріки Буг і Сян. Західноукраїнські землі також опинилися під владою двох окупантів.

Оскільки становище українців під німецькою окупацією було кращим, ніж під совєтською, то багато українців з Галичини та Волині перейшло в німецьку зону окупації, у так зване генерал-губернаторство, до якого входили: Лемківщина, Перемищина, Холмщина, Підляшшя. На цих теренах німецька влада заборонила вести будь-яку політичну, але не заперечувала провадити культурно-освітню та економічну діяльність. Цією працею займався створений 1939 р. Український Центральний Комітет (УЦК) у Кракові, головою якого призначено професора Володимира Кубійовича. З огляду на шляхи сполучення Краків став центральним осередком зв'язку з усіма українськими повітами німецької зони окупації.

Тут опинилося багато політв'язнів з польських тюрем, а також розконспірованих на західноукраїнських землях підпільників ОУН, політичних діячів різних легальних партій та наукових і культурно-освітніх працівників. ОУН, незважаючи на заборону, зразу ж відновила свою діяльність у всіх українських повітах окупованої зони. Центральні установи Проводу ОУН також знаходилися у Кракові. З доручення Проводу ОУН в Україні, я керував справами зв'язку та вишколу кадрів для підпільної праці в Україні. Під цим оглядом, потрібно було також організувати спеціальний технічний відділ для виготовлення документів найрізноманітніших видів. Одним з керівників такої технічної ланки був «Гриць». Молодий тоді ще хлопець, надзвичайно працелюбний, ідейний, а головне — прекрасний різьбяр по гумі. Виготовлені ним печатки майже не відрізнялися від

оригінальних. Він то й познайомив мене зі своїм другом — різьбярем і мистцем Михайлом Черешньовським.

Перше наше знайомство відбулося на вулиці, але згодом я часто бував у його хаті-майстерні. З вигляду «непоказний», поганенько вдягнений та ще й вимашений у глині, він робив враження звичайнісінького втікача з якогось галицького села. Але коли заговорив і почав викладати різні свої творчі проекти, видно було, що це глибокодумаюча, непересічна людина. Головна тема розмов — українське мистецтво: як в існуючих умовах німецької окупації його розвивати, як мистецькими творами поширювати національні ідеї й, очевидно, як мистецтвом заробляти гроші на прожиття, на революційну діяльність?

Того часу, взимку 1939 — 1940 рр., Михайло Черешньовський зробив гіпсову скульптуру Божої Матері в українському стилі і налагодив її випуск для широкого збутку. Також за фотографією виконав погруддя Степана Бандери в дуже оригінальній формі. Йшлося йому про те, щоб відобразити не так портретну схожість, як його вольові риси характеру, риси провідника.

Статуетку Матері Божої та погруддя Степана Бандери, що їх він виготовив для мене, були особливі: у нижній частині вони були так зроблені, що мали потаємний добре замаскований отвір для зберігання таємних документів. 1941 року вони, мабуть, були втрачені. Тоді Михайло Черешньовський займався ще й різьбою: виконував особисті замовлення на різьблені кімнатні декоративні хрести.

Перебування у Кракові всі ми сприймали як тимчасове. Панувала сильна переконаність, що скоро почнеться війна зі совєтами, що постане Українська держава, що все зміниться, що повернемося в Україну. Так сприймав тоді життя і Михайло Черешньовський, і тому все робив радше «на потребу дня», ніж на «вічність».

І ще кілька слів про дружину Михайла Черешньовського — Оксану Винник. Знаю, що сиділа вона у Золочівській тюрмі (мабуть, у 1934 р.) під слідством і її звільнено за браком доказів вини. Разом з нею тоді були в тюрмі дві сестри Кравціви — Марія та Стефа, й Анна Максимець з Радехівщини. А у 1939 р., коли почалася совєтсько-польська війна, Оксана Винник прибула у зв'язкову хату в село Теляче, повіт Підгайці, з поштою від Крайової Екзекутиви ОУН, з інструкціями на час війни. У них підкреслювалося, щоб боротьби проти совєтів не вести, магазинувати зброю і не розконспіровувати підпілля, зокрема, добре законспірувати підпільну друкарню, яка тоді знаходилася у Підгаєцькому повіті, на хуторі села Угринова. Того часу через масові арешти нормальний зв'язок був перерваний, і Оксана прибула як спецкур'єр Проводу ОУН в Україні. Після виконання завдання вона без перешкод повернулася до Львова.

Оксану Винник добре знав студент-мистець Володимир Каплун — з села Кривого, що на Радехівщині. Він сидів разом з нами в Золочівській тюрмі. Оскільки дівоча камера була під нами, то ми з ними листувалися, а коли співали, вони нас добре чули. Володимир Каплун залюбки співав для Оксани пісню-вальс «Гуцулка Ксеня». Ми її всі вивчили і дуже цю пісню полюбили. Я люблю її до сьогоднішнього дня. Володимир Каплун нині в Аргентині, займається скульптурою, різьбою і розмалюванням українських церков. Є, мабуть, якась законспіруваність у тому, що революція й мистецтво спільно торували шлях до волі, до державної незалежності України»⁵.

І дійсно, мистецтво — взагалі культура — своїм часто дивовижним впливом підносять людей у душі, не дають власти у відчай. Спогад Василя Кука розкриває несподіване використання творів мистецтва, зокрема невеликих за розміром скульптурок Михайла Черешньовського воєнних літ — у справах конспірації воєнних документів. Сам Михайло Черешньовський не говорив про таке особливе і спеці-

яльне призначення деяких його творів; але цей факт підтверджує, як глибоко він був відданий ідеї української національно-визвольної боротьби.

В ці роки воєнного передгрозя не понижували активність українські наукові та культурні установи Кракова. «Просвіта» й «Зарево» продовжували діяти, і Михайло брав участь у їх роботі. Уже не було польського гноблення українства, але присмерк війни ліг глибокою тінню на роботу цих установ. Ще один свідок тих подій Богдан Стебельський писав: «Між біженцями з України у Кракові опинилися діячі української культури, поети, письменники, образотворчі мистці, журналісти, політичні діячі, які почали відновлювати українське національне життя. Створився Український Центральний Комітет, який очолив проф. Володимир Кубійович. Із польських в'язниць вийшли визначні політичні діячі, що оживили життя на найбільш відсталих українських землях. В тодішньому Кракові можна було стрінути найкращих представників української інтелігенції: Юліана Вассіяна, Степана Ленкавського, Олега Ольжича, Михайла Кушніра, Святослава Гординського, Едварда Козака та багатьох інших. Автор цих рядків припадково стрінувся з Олегом Ольжичем, відомим культурним діячем у проводі ОУН. Він мав деякий досвід культурної праці в часі Карпато-Української Держави, а рівночасно багато проєктів на майбутнє ... Щоб розпрацювати ширший актив, треба, радив він, зібрати мистців і відновити «Зарево», що в Кракові існувало до війни. Це повинен зробити голова «Зарева». Після кількох зустрічей із Ольжичем «Зарево» було відновлене, але в зовсім інших умовах. Обставини не давали твердого ґрунту під ногами і життя було в ненормальних умовах. Люди приходили і відходили. Стабілізувалися на різних працях і різних місцях. Колишній голова «Зарева» виїхав з Кракова на пост учителя рисунків в українській гімназії в Холмі. «Зарево» очолив маляр Едвард Козак, а членами стали: Святослав Гординський, Антін Малюца, Василь Дядинюк із цеху малярів, а також ряд письменників, театралів і журналістів. Це вже не була та сама організація, що раніше. В нових умовах протривала несповна рік, до чергового акту війни, червневої кампанії 1941 р. Німецька окупація українських земель на Сході відкрила шлях із Кракова до Львова, в якому почалось нове життя. У Кракові українським студентам нічого було робити. Краківська Академія була закрита з вересня 1939 р., з початку другої світової війни, аж до її закінчення в 1945 р.»⁶.

1. З розмови автора статті з М. Черешньовським 3 січня 1991 р. у Нью-Йорку // Власний архів Д. Степовика.
2. Цей будинок зберігся у Болехові (нині — це вул. Шкільна, № 5). — Прим. авт.
3. Грицей С. Маєстро Черешньовський // Свіча (м. Долина, Івано-Франківської обл.) — 1991. — 23 трав.
4. До духовенства. Вересень — жовтень 1939 р. // Шептицький А. Письма — послання (1939 — 1944). — Львів, 1991. — С. 1.
5. Спогад полковника УПА Василя Кука, написаний у червні 1996 р. // Архів автора спогаду.
6. Стебельський Б. Краківська Академія мистців і українці // Ідеї і творчість: Збірник статей та есеїв. — Торонто, 1991. — С. 339-340.

Михайло Фіголь

ДАВНІЙ ГАЛИЦЬКИЙ ІКОНОПИС

Живопис на Галицьких землях існував здавна у всіх його проявах. Були ікони, привезені з Візантії, Києва та Угорщини, і в Галичі й Володимирі-Волинському їх також малювали.

Як довідуємося з іпатіївського літопису, князь Данило Романович для холмської церкви св. Івана брав ікони з Києва: «Украси же ікони, еже принесе ис Києва каменьем драгим й бисером златим, й образ Спаса й присвятая Богородици иже вдя ему сестра Теодора из монастыря. Икони же принесе изо Оуручегу Устритеньє от отца его диву подобни, яже погорисша в церкви святого Ивана, один Михайл остася чюдніх тих икон»...¹.

Цікавий запис подає іпатіївський літопис 1289 р., де йдеться про волинського князя Володимира Васильовича — братанича Данила Галицького: «Икону списа на золоте наместную святого Георгия и гривну златую възложи на нь с жемчугом, и святую Богородицу списа на золоте же наместную и възложи на ню монисто золото с каменьем дорогим».

Відомий географ Ф.Сярчинський у «Географічному словнику» під словом «Кринос» подає: «Образ Богородиці у цій церкві (у Криносі) вважали за чудотворний. За переказом, галицькі князі мали його з Царгорода, брали його з собою на війну, звідси для безпеки перед татарами його було перенесено до церкви Львівських Василіян, а коли опісля домініканці зайняли у Львові своїм монастирем місце василіян, тоді тим ченцям і згаданий образ дістався»².

Історичній науці відомо ще декілька ікон Богородиці домонгольського періоду. Серед них — Ченстоховська, привезена до Белза з Константинополя, а відтак до Львова, звідки вивіз її до Польщі князь Володислав Опільський 1382 р. Ікону «Холмська Богородиця», за переказом, привіз до Києва з Візантії Володимир Святославич. До Холму її завіз Данило Романович.

Рідкісна ікона візантійського походження кінця XII - початку XIII ст. й досі зберігається у Львівському Національному музеї. Це фактично фрагменти ікони із зображенням «святців» (меноголій). Дослідники цієї ікони, даючи ґрунтовний мистецтвознавчий аналіз, припускають, що створив її слов'янин і, можливо, галичанин, котрий навчався у когось з Візантійських майстрів.³ Вони подають відомості й про те, що в одному з монастирів Кракова зберігається візантійська мозаїчна ікона кінця XII ст. із зображенням Богородиці. Цю ікону вивезла на початку XIII ст. з Галичі блаженна Соломія⁴.

До галицьких ікон, які збереглися до нашого часу, належить «Покрова Богоматері». Вона знаходиться в музеї українського образотворчого мистецтва у Києві. Її розміри — 79.5 x 47.5. Намальована на дошці (левкас, яєчна темпера). Ікона датується XII — XIII ст., на що вказує аналіз системи зображальних засобів і технологія матеріалів ікони. Л.С. Міляєва відносить ікону до творів домонгольського періоду.⁵ Незважаючи на погане зображення живопису цієї пам'ятки, встановлено, що цей сюжет був досить поширений у галицькому мистецтві. Сюжет Покрови походить, безумовно, з Візантії. В основу його покладено ідею заступності Божої Матері. Легенда розповідає про з'явлення богоматері з покровом-омофором Андрієві Юродивому у Влахернському храмі. Цей сюжет в Русі-Україні дістав назву Покрови. Південнослов'янське походження Андрія Юродивого, основного персонажа легенди, робило, як вважає Л.Міляєва, цей сюжет ще популярнішим⁶.

Встановлення Свята Покрова на Русі припадає на середину XII ст. Деякі

дослідники пов'язують його з будівництвом церкви Покрови на Нерлі у Володимиро-Суздальських землях часів Андрія Боголюбського. Але можна припустити й іншу версію, пов'язавши свято Покрови саме з Галичем, з яким у часи Ярослава Осмомисла Візантія підтримувала тісні зв'язки. Тут перебував царевич з Константинополя Андронік Комнін. Відомо також, що в Галичі в ті часи існував Покровський монастир і культ Покрови був досить поширений. У Володимирі на Клязьмі цей культ міг дійти з Галича, адже в ті роки при дворі Юрія Долгорукого і його сина Андрія Боголюбського працювали майстри-будівничі з Галича, котрі споруджували там храми, в тому числі й церкву Покрови на Нерлі ⁷ (1165 р.). Вона могла бути прототипом галицькому храмові ⁸. Тому немає сумніву, що ікона Покрови походить з Галича і пов'язана з існуванням там Покровського монастиря, зруйнованого в період походу на Русь Батия.

Творець Галицької ікони, хоч і не володів високою професійною майстерністю, однак витримав усі ознаки стилю свого часу. Вона нагадує (центральна її частина) зображення Богоматері-Оранти на фресці Галицького Успенського собору. В іконі бачимо характерне для галицького фрескового живопису колористичне вирішення. Тут добре знайдено тональне відношення коричнево-червоних кольорів з кіновар'ю у їх поєднанні з фіолетовими, темно-синіми і зелено-вихристыми кольорами. Детальний опис цієї картини зробили В. Богусевич і Л. Міляєва. Композиція Галицької ікони «Покрова Богоматері» цілком оригінальна. У центрі її зображено Богоматір з немовлям. Марія сидить на престолі з молитовно піднесеними руками. Ангели обабіч неї підтримують розпростертий над престолом покров з трохи опущеними краями. Біля ніг Богоматері — священнослужителі, серед них — Андрій Юродивий з піднятою рукою та його учень Епіфаній з розкритою книгою у руках ⁹. Дослідники вважають, що галицька «Покрова» є однією з найраніших композицій такого плану. Виняткова композиція галицької пам'ятки є досить вагомим підставою для того, аби пов'язувати походження сюжету «Покрови Богоматері» не тільки з середньоруськими, а й із західними землями Русі, де він міг з'явитися незалежно від Володимиро-Суздальського князівства ¹⁰.

До галицького малярства відноситься недавно відкрита ікона Богоматері з Ісусом (Дорогобуж). Ікона походить з колишньої столиці Погоринської волості, яка входила до складу Галицько-Волинського князівства. Дослідники ікони С. Гординський і Д. Кривач визнають її стильові особливості, знаходячи в ній певні елементи, що їх можна назвати романськими. Це одна з кращих ікон Галицько-Волинської школи, виконана місцевим майстром. ¹¹

До українського галицького малярства С. Гординський відносить також ікону «Богоматір з Ісусом», яка в російській іконографії має назву Петрівської (зберігається в Третьяковській галереї в Москві). Автором ікони був П. Ратенський, чернець монастиря, котрий у 1305 р. став митрополитом всієї Русі. Петрівську Богоматір знайшов і придбав для своєї колекції відомий збирач ікон І. Рябушинський. Він одночасно знайшов у Твері іншу ікону — «Різдво Богородиці», яка має ті ж стильові особливості. Обидві вони належать, на думку С. Гординського, до галицької школи. П. Ратенському С. Гординський приписував і відому Луцьку Богоматір, яка датується XIII - початком XIV ст. Вона походить з церкви Покрови у Луцьку і за стилем письма тяжіє до візантійсько-руських традицій. В іконі спостерігається сувора стриманість та деяка експресивність, що порушує канонічну статичність і відчуженість образу Богоматері. Намальовано її яєчною темперою на липовій дошці з застосуванням паволоки і левкасу. Її розміри — 85 x 48 см. Зберігається у музеї Ук-

Богоматір Орзітрія XVII ст.

раїнського мистецтва у Києві¹².

До галицького іконопису належить й ікона «Юрій-змієборець» з церкви св. Іоакима та Анни в Станілі Львівської області (дошка з липи, паволока, левкас, яєчна темпера) (92.5 x 69 см.) Зберігається у Львівському національному музеї. В іконах дотримані стильові особливості іконопису XIII ст. Водночас своєрідне трактування, пов'язане з деякою стриманістю, певною експресією, наближає їх до нового етапу розвитку іконопису в Галичі — до XIV ст., коли Галичина втрачала своє політичне і державне становище. Ікони цього періоду надзвичайно виразні, хоч і не складні за кольористичним вирішенням, що підсилює їх емоційність і національну своєрідність.

Як вважає Д.Крвавич, місцеві майстри XIII — XIV ст. виконали ікону «Домініканська Божя Матір», що 1946 р. була вивезена до Гданська і нині зберігається в Домініканському костелі св. Миколая, та ікону «Львівська Богоматір» з Львівської картинної галереї.

Ще одна унікальна пам'ятка галицького живопису — образ Іоанна Хрестителя з Войнилова, що біля Галича, яку, за переказом, було перенесено туди з Крилоса. Ця ікона з Войнилова перейшла до музею Львівської ставропігії, пізніше до Львівського національного музею. Твір намальовано яєчною темперою на липовій дошці з паволокою і левкасом. Її розміри 86 x 63 см.

Зображення Іоанна Хрестителя за аналогією близьке до болгарських та сербських ікон з Дечан (1350). Нашу ікону можна датувати кінцем XIV — початком XV ст. Цілком можливо, що вона належала церкві Іоанна Хрестителя з Іванівського монастиря у Галичі. Віднайдені румовища з фундаментами церкви у Крилосі археологи датують кінцем XII — початком XIII ст.¹³

До ікон Галицької школи живопису В.Свенціцька відносить ікону «Архангел Михаїл з діяннями» кінця XIV ст. з с. Сторонна на Дрогобиччині, яка зберігається у Львівському національному музеї. Її намальовано на липовій дошці яєчною темперою по левкасу. Розміри 125 x 86 x 2.5 см. З трьох боків ікони розміщено десять сцен з діяннями, чотири з них у нижній частині пошкоджені, а деякі зовсім утрачені. Сюжет цих сцен узятий із головних моментів біблійних оповідей, пов'язаних з діяннями архангела Михаїла. Це сцени: сотворіння архангела Михаїла, вигнання Адама і Єви з раю, архангел Михаїл бореться з Яковом, жертвоприношення Аврааму та ін. Такого зразка ікони зі сценами на полях були відомі у візантійському мистецтві ще в XII ст.

На території Галицького князівства розташувалися церкви, присвячені архангелові Михаїлу, в тому числі у самому Галичі. В.Свенціцька пов'язує ікону з церквою Михайлівського монастиря в с.Созань, який належав до володінь Спаського монастиря поблизу Старого Самбора, одного з найстаріших у Галичині. В.Свенціцька вважає, що художник, котрий створив ікону, був близький до перемишльської школи, яка на той період відігравала провідне місце у художній культурі Галицької землі. Стильове вирішення ікони, її кольористична гама дають змогу вбачати в ній риси галицького давньоруського живопису періоду XIII ст.¹⁴.

З Бойківщини походить ікона «Стрітення», яка належить до галицької школи і датується кінцем XIV — початком XV ст. (дошка, левкас, паволока, яєчна темпера, 119 x 93 x 3 см.) Вона знаходиться у Львівському національному музеї, а раніше була в церкві собору Іоакима й Анни с.Станілі поблизу Дрогобича. В стильовому вирішенні ікони помітні риси деякого архаїзму та відхилення від іконографічних канонів візантійського малярства доби Палеологів. Кольорис-

Дрогобужська Богоматір. XIII ст.

тична гама і насиченість архітектурними мотивами близько споріднює її з народною течією в українському іконописі.

Підсумовуючи розвиток живопису на землях Галицько-Волинського князівства, можна констатувати: іконопис на галицьких землях був поширеним видом мистецтва, мав свої особливості й розвивався у загальному контексті розвитку всього мистецтва і творив спільно з іншими видами своєрідну регіональну галицьку художню школу, що посідала в той час провідне місце у розвитку всього давньоруського мистецтва.

1. ПСРЛ. Т.2. — С.843-844.
2. Siarczyński F. Słownik historyczno-geograficzny. — Lwow, 1883.
3. Менологій-святці. Кінець XII — початок XIII ст. Явора (турка) з горішньої церкви святого Миколи. Дошка липова, паволока, левкас, яєчна темпера. 65 x 27.5 x 1.5 см.
4. Свенціцька В.І., Сидор О.Ф. Українське малярство XIV — XVI ст. — Львів, 1990.
5. Там само.
6. Милева Л.С. Новый памятник Галицкой живописи XIII века // Советская археология. — 1965. — С.249-258.
7. Історія українського мистецтва. — К., 1966. — Т.1. — С.339-340.
8. Дочка Юрія Долгорукого (сестра Андрія Боголюбського) була замужем за Галицьким князем Ярославом Осмомислом.
9. Галицький храм не зберігся, територія Покровського монастиря ще чекає свого дослідника.
10. Історія українського мистецтва. — К., 1961. — Т.1. — С.340.
11. Квавич Д. Богородиця Одигітрія з Дорогобужа // Образотворче мистецтво. — 1991. — № 3. — С.20-22.
12. Гординський С. Українська ікона на тлі універсалізму візантійського стилю // Збірник праць ювілейного конгресу Тисячоліття Християнства в Україні 988 — 1988. — Мюнхен, 1990.
13. Іванівський монастир за переказами існував ще в XIV с. з деякою перебудовою після пожежі часів Батия.
14. Свенцицкая В.И. Мастер иконы «Архангел Михаил с деяниями» из села Сторонна на Бойковщине // Памятники культуры. Новые открытия 1988. — М., 1988, 1989. — С.192-209.

Михайло Романюк

МІГРАЦІЇ НАСЕЛЕННЯ ГАЛИЧИНИ ЗА 1960 — 1995 РОКИ

Населення Галичини у зв'язку з історичними особливостями та великою різноманітністю природно-географічних і економічних умов, що впливають на його розселення, відзначається досить високою територіальною мобільністю. В цьому регіоні України мають місце всі наявні види міграції населення: постійна, трудова маятникова та сезонна, а також еміграція. Сальдо міграції в регіоні позитивне, оскільки понад 80 відсотків міграційних переміщень населення припадає на внутріобласну міграцію.

Галичина в географічному відношенні є специфічним регіоном України. В областях Галичини, куди входять території сучасних Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської (крім крайньої її північної частини) областей загальною площею 49.5 тис. кв. км, що становить 8.2 відсотки території України, проживає понад 5.4 млн. чоловік, або 10.4 відсотка населення України. Тут виробляється 10.3 відсотка промислової та 10.8 відсотка сільськогосподарської продукції. У зв'язку з історичними умовами рівень економічного розвитку областей Галичини тривалий час відставав від економічних можливостей і соціальних потреб населення. З урахуванням відставання економічного розвитку областей західної частини України, особливо промисловості, увага концентрувалась на їхньому прискореному індустріальному розвитку.

Аналіз статистичних даних засвідчує, що за 1960 — 1989 рр. обсяг випуску валової продукції промисловості збільшився в Івано-Франківській області в 9.2 раза, у Львівській — в 7.5, в Тернопільській — в 7.9 раза (по Україні — в 5.1 раза).¹ Якщо в 1981 — 1990 роках приріст валової продукції промисловості в цілому по Україні становив 57.7 відсотка, то по Львівській області — 69.3 відсотка, Івано-Франківській — 93.4 відсотка, Тернопільській — 82.1 відсотка. За 1970-1990 рр. приріст капітальних вкладень в розвиток продуктивних сил західного регіону України склав 79.6 відсотка проти 34 відсотків в цілому по Україні. Високі темпи розвитку промислового виробництва в даному регіоні, а також ті зміни, які відбулися в розміщенні продуктивних сил на основі поєднання просторових факторів і природно-економічних умов дали змогу сформувати в регіоні великий промислово-територіальний комплекс, в структурі якого переважають галузі, які базуються головним чином на місцевих мінерально-сировинних, лісових, водних, а також трудових ресурсах.

Територіальна структура промисловості регіону, як і галузева, має свої особливості. Розміщення промислових підприємств тут зумовлене деякими причинами, сутність яких зводилась до того, що нове промислове будівництво здійснювалося переважно у великих і окремих середніх містах, де було більше кваліфікованих кадрів, існувала енергетична база, транспортні шляхи. Наслідком цього стало те, що у Тернополі виробляється біля 45 відсотків промислової продукції всієї Тернопільської області, Івано-Франківську — понад 30 відсотків, Львові — 26.5 відсотка. Найбільший промисловий розвиток в Івано-Франківській області отримали міста Івано-Франківськ, Калуш, Коломия, на які припадає 58.9 відсотка всієї товарної промислової продукції, 56.5 відсотка основних виробничих фондів та дві третини чисельності промислово-виробничого персоналу.

Імперська, колоніальна економічна політика щодо даного регіону України привела не тільки до вичерпання багатьох мінеральних та сировинних ресурсів (нафта, газ, калійна сіль, сірка, ліс, та ін.) і високого рівня забруднення довкіл-

ля у зв'язку з розміщенням виробництв хімічної промисловості в унікальних реакційних зонах Прикарпаття (Калуш, Стебник, Новий Розділ, Новояворівськ, Івано-Франківськ) та в місцях високої щільності населення і населених пунктів, але й стала причиною виникнення інших гострих соціальних проблем, одними з яких є постійна, трудова, маятникова та сезонна міграції. Ці проблеми з безперевним розвитком продуктивних сил весь час ускладнювались, оскільки міністерствам і відомствам, які реально володіли матеріальними ресурсами та фінансовими коштами, було вигідно без виділення додаткових капіталовкладень на будівництво житла, а також дошкільних, побутових установ та інших закладів соціально-культурного призначення в промислових центрах залучати дешево робочу силу з приміських зон та сільської місцевості на роботу до міст.

Міграційний рух населення Галичини визначається загальними закономірностями територіальної мобільності населення і трудових ресурсів, однак історичні особливості соціально-економічного розвитку регіону істотно відбиваються на напрямках, структурі та інтенсивності міграційних потоків. Структура міграційних переміщень населення тут має свої особливості. Якщо в період з 1961 по 1975 рр. середньорічні обсяги потоків постійної міграції (переселення «село-місто»), трудової маяткової та сезонної міграції в регіоні відносились як 1 : 21:2.0, тобто на кожну 1 тис. осіб працездатного віку, які переселились в місто, припадало 21 тис. мешканців села, що працювали в містах (трудовах маятникових мігрантів), і 2.0 тис. чоловік, котрі виїжджали щорічно на сезонні роботи за межі своїх областей, то за 1976 — 1990 рр. середньорічні обсяги цих трьох видів потоків постійної, маяткової та сезонної міграції вже стали відноситися як 1 : 40 : 1.6. Це засвідчує, що на 1 тис. чоловік трудових ресурсів, які стали міськими жителями, в регіоні стало припадати 40 тис. маятникових мігрантів, а також 1.6 тис. чоловік, які щорічно виїжджали на сезонні роботи².

Аналіз інтенсивності і географія напрямків трудової міграції в областях регіону свідчить про те, що вона характеризується яскраво вираженою спрямованістю із села в місто. За 1960 — 1990 рр. із сіл в міста Львівської, Івано-Франківської та Тернопільської областей переселилось відповідно понад 400, 220 та 160 тис. чоловік, або майже 60 відсотків загального приросту міського населення цих областей. Міграція сільського населення в міста безпосередньо пов'язана з міжгалузевим перерозподілом трудових ресурсів із сільського господарства в промисловість, будівництво, на транспорт, в сферу обслуговування. Цей вид міграції відіграв значну роль у забезпеченні робочою силою промислового виробництва, в перерозподілі на роботу молодих спеціалістів та кадрів робітничих професій.

В основному завдяки міграції по лінії «село-місто» міське населення в областях Галичини зросло з 1 млн. 254.4 тис. чоловік в 1959 р. до 2 млн. 771.4 тис. чоловік в 1991 р., або більше ніж в два рази. В тому числі за вказаний період міське населення зросло у Львівській області з 821.4 тис. чоловік до 1 млн. 660.5 тис. чоловік, в Івано-Франківській — відповідно з 249.4 тис. чоловік до 616.8 тис. чоловік, в Тернопільській області — з 179.6 тис. чоловік до 494.1 тис. чоловік. При цьому за цей час сільське населення в регіоні зменшилось на 430.2 тис. чоловік (з 3 млн. 041.2 тис. чоловік до 2 млн. 611 тис. чоловік). Більше всього зменшення чисельності сільського населення відбулося у Тернопільській області (на 225 тис. чоловік) та у Львівській (на 186.2 тис. чоловік). В Івано-Франківській області чисельність сільського населення за період з 1959 до 1991 року зменшилась лише на 19 тис. чоловік³.

У зв'язку з існуванням значних резервів трудових ресурсів у Галичині і,

особливо, у Прикарпатті спостерігається сезонна міграція населення, при якій значна частина працездатного населення щорічно виїждить на сезонні роботи в інші регіони України і за кордон, минаючи біржі праці та державну систему служб зайнятості. Якщо за 1970 — 1990 роки тут спостерігалась тенденція до її зменшення, то зараз її обсяги, у зв'язку з переходом України до ринкової економіки та формуванням ринку праці, значно збільшилися. Так, якщо в 1970 році з Івано-Франківської області на сезонні роботи виїжджало 60 тис. чоловік працездатного населення, в 1980 р. — 36.3 тис. чоловік, в 1990 р. — 20 тис. чоловік, то уже в 1993 році — 65 тис. чоловік, а в 1995 р. — понад 110 тис. чоловік. Найбільша їх кількість припадає на Рожнятівський, Надвірнянський, Богородчанський, Коломийський, Косівський та Долинський райони.

В умовах реформування економіки, становлення ринкових відносин, значного скорочення обсягів виробництва та високого рівня безробіття, яке в цьому регіоні України сягає до 18 відсотків працездатного населення, важливим резервом залучення до господарського комплексу додаткової робочої сили в перспективному періоді буде також сезонний перерозподіл трудових ресурсів між галузями промислового, сільськогосподарського виробництва, будівництва та транспорту і особливо значне їх збільшення в сфері обслуговування. Це, в свою чергу, призведе як до міжобласних міграційних переміщень населення в середині України, так і в межах СНД, хоча щодо останніх, то тут притаманна тенденція до зменшення. З підприємств Прикарпатського регіону, що спеціалізуються на видобутку нафти і газу в Західному Сибіру і які розміщені в Івано-Франківській області, в 1985 р. в Тюменській області працювало біля 12 тис. чоловік, в 1990 р. — 8 тис. чоловік, в 1995 р. — лише біля 2 тис. чоловік.

Розглядаючи еміграцію, треба зазначити, що становлення та розвиток України як суверенної держави, яка розташована в Центральній Європі і має власні кордони з сімома країнами (Росією, Білорусією, Польщею, Словаччиною, Угорщиною, Румунією та Молдовою) докорінно змінюють її відносини як з цими країнами, так і з найближчими сусідами. На сьогодні, коли в Україні формується своя національна економіка, розвиток продуктивних сил її регіонів і особливо прикордонних територій, стає вагомим чинником залучення до міжнародної економічної співпраці, і особливо тепер, коли Україну прийнято до Ради Європи. З огляду на це, важливим чинником здійснення зовнішньоекономічних та культуроосвітніх зв'язків, інтеграції України в світову, і передусім в загальноєвропейську економіку, має бути досконала еміграційна політика. Найбільш інтенсивними є зовнішньоекономічні та зв'язки в галузі культури і освіти з сусідніми державами і, зокрема, Львівської — з Польщею, Угорщиною, Німеччиною, Росією та країнами Прибалтики, Івано-Франківської — з Румунією, Угорщиною, Німеччиною та Молдовою, Тернопільської — з Польщею, Словаччиною, Молдовою та Болгарією.

Еміграція, або зовнішня міграція, — це переміщення населення через міжнародний кордон, яке в своїй основі має зміну місця проживання (як постійне, так і тимчасове). Вплив зовнішньої міграції на соціально-економічний розвиток здійснюється передусім через зміну пропозицій робочої сили на ринках праці як в кількісних, так і якісних параметрах, а також зміною чисельності і вікової структури населення. Слід зазначити, що міграційні потоки між країнами мають відносно сталий характер. Сам процес еміграції коригується і спрямовується відповідними урядовими домовленостями, заходами міграційної політики та угодами між органами управління прикордонних областей. Значне збільшення обсягу еміграції з областей регіону має місце починаючи з 1992 року, причому в

складі міжнародних мігрантів переважають чоловіки та жінки молодого, працездатного віку.

Масштаби і напрями міграції безпосередньо відбиваються на кількісних та якісних характеристиках робочої сили, збалансованості ринку праці. Серед тих, хто виїздить тимчасово (як правило, терміном від 3-х до 6-ти місяців) на сезонні роботи за кордон, в переважній більшості працюють на збиранні врожаю фруктів, овочів та цитрусових в Греції, Польщі, Угорщині, Болгарії, Німеччині, Молдові, на лісозаготівлях в Литві, Латвії та Росії, на виконанні будівельних робіт в Чехії, Угорщині, Росії та Польщі, на підприємствах нафтової і газової промисловості в Тюменській області Російської Федерації. Серед областей Галичини найбільша кількість сезонних трудових маятникових мігрантів припадає на Львівську та Івано-Франківську області.

На жаль, статистичний облік осіб, які емігрують за кордон і особливо на тимчасові сезонні роботи, не дає адекватних реальностей і даних, суттєві похибки відзначаються в більшості країн, навіть тих, де діють реєстри населення. На європейському міграційному просторі трудові поїздки здійснюються головним чином під впливом економічних факторів. Зараз, коли реальністю стало масштабне відкрите безробіття в Україні, та йде формування відкритої економічної системи з цивілізованим ринком праці, необхідність запровадження активних заходів міграційної політики є вельми актуальною, оскільки міграція за кордон здійснюється, як правило, не тільки некваліфікованою, дешевою робочою силою, але й відбувається під впливом «розумів» і кваліфікованою робочою силою. А тому при удосконаленні еміграційної політики повинні враховуватися ці фактори та регіональні особливості.

Одним із видів міграційної рухомості населення є трудова маятникова міграція, сутність якої полягає в регулярному, як правило, щоденному переміщенні населення на роботу з одного населеного пункту в інший, без зміни при цьому постійного місця проживання.

За останні три десятиліття в Україні маятникова міграція різко активізувалася і нині в щоденних трудових маятникових поїздках на роботу бере участь понад 2.5 млн. чоловік. Причому біля 1.5 млн. чоловік здійснюють щоденні трудові поїздки в напрямку «село-місто», 0.7 млн. чоловік — в напрямку «місто-місто», 0.4 млн. чоловік — в напрямку «місто-село». Найбільш інтенсивні потоки трудової маятникової міграції спостерігаються в приміських зонах великих міст (в більшості обласних центрів), в міських агломераціях Донбасу та Придніпров'я, а також в областях західного регіону України — Львівській, Івано-Франківській, Чернівецькій, Закарпатській та частково Тернопільській.

Трудова маятникова міграція як складний і багатогранний соціально-економічний процес є важливим чинником формування, раціонального використання, а також головним каналом міжгалузевого і територіального перерозподілу трудових ресурсів. Її економічна функція в процесі відтворення полягає в з'єднанні засобів виробництва з необхідним контингентом робочої сили.

Результати дослідження та аналіз статистичних даних засвідчують, що у багатьох містах Галичини і особливо тих, що швидко розвивалися внаслідок приросту нових робочих місць у зв'язку із значними обсягами промислового будівництва протягом останніх двадцяти років, спостерігається прискорене зростання обсягів трудової маятникової міграції. За 1970 — 1992 рр. обсяги трудової маятникової міграції у великі міста Галичини збільшилися в 2.3 — 2.7 раза, у середні і малі міста — у 2.6-3.2 раза і становили: у Львів — 135 тис. чоловіків, Івано-Франківськ — 50.5, Тернопіль — 28.5, Коломию — 24.2, Калуш — 21.5, Дрогобич —

20.3, Новий Розділ — 12.8, Борислав — 10.3, Надвірну — 10.6, Долину — 10.2, Трускавець — 7.5 тис. чоловік. Міграційний вплив сільського населення в регіоні порівняно невеликий, але інтенсивність трудової маятникової міграції майже в чотири рази перевищує цей показник в цілому по Україні.

Прикарпаття є одним з найчисельніших в Україні регіонах концентрації інтенсивних потоків трудової маятникової міграції сільського населення у міста. У регіоні за 1975 — 1992 рр. відмічені найвищі середньорічні прирости маятникових мігрантів серед сільських жителів: у Львівській області — 6.9 тис. чоловік, Івано-Франківській — 5.8, Тернопільській — 3.2 тис. чоловік (по Україні — 2.1 тис. чоловік).

Якщо частка маятникових мігрантів в загальній чисельності сільського населення у 1992 році в цілому по Україні становила 9.2 відсотка, то по Львівській області вона досягла 20.1 відсотка, Івано-Франківській — 19.3 відсотка, Тернопільській — 12.5 відсотка. Ще вищою є частка замських жителів серед промислово-виробничого персоналу підприємств, фірм та організацій великих, середніх та малих міст регіону. Так, питома вага трудових маятникових мігрантів, що здійснюють щоденні трудові поїздки, серед зайнятих в галузях господарського комплексу міста становила в 1992 році у Львові — 25.2 відсотка, в Івано-Франківську — 37.5 відсотка, Тернополі — 20.4 відсотка, Коломиї — 38.4 відсотка, Калуші — 33.4 відсотка, Дрогобичі — 32.4 відсотка, Новому Роздолі — 35.4 відсотка, в Долині, Надвірній, Чорткові, Заліщиках, Болехові, Косові, Галичі — від 40.2 до 48.7 відсотка. Про високу інтенсивність трудових маятникових міграцій сільського населення Прикарпаття свідчить те, що в 1990 році чисельність мігрантів у міста Львівської та Івано-Франківської областей становила 394.5 тисяч чоловік, або 24.5 відсотка всіх сільських маятникових міграцій України⁴.

Якщо в 1992 році маятникові мігранти у розрахунку на 1000 зайнятих у господарському комплексі міст в цілому по Україні становили 78.8 чол., то у Львівській та Тернопільській областях відповідно 233.2 та 227.9 чоловік.

У кількості, інтенсивності, географії та напрямках потоків трудової міграції у кожній з категорій міст Галичини є як багато спільного, так і чимало відмінного.

Найбільш чисельні є потоки трудових маятникових мігрантів у великі міста регіону: до Львова, який формує зону доїжджання в радіусі до 90 км, щоденно сходяться 26 потужних потоків замських жителів чисельністю від 4 до 10 тис. чоловік в кожному; до Івано-Франківська, де зона доїжджання 60 — 70 км сформовані 12 головних потоків маятникових мігрантів від 3 до 6 тис. чоловік; в Тернопіль формуються 7 основних потоків робітників і службовців від 2.5 до 4 тис. чоловік, які здійснюють трудові поїздки на відстань до 50 км. У середні міста регіону (Дрогобич, Калуш, Коломию, Стрий) в радіусі 30 км сформовано 5-8 потоків трудових маятникових мігрантів інтенсивністю 1.5-3 тис. чоловік.

На розмір, структуру і напрямки інтенсивних потоків трудової сезонної та маятникової міграції в Галичині впливають ряд чинників. Це, по-перше, висока густота населення, особливо сільського, сприятлива його вікова структура і густа мережа міських поселень. Питома вага сільського населення (48 відсотків) в півтора рази перевищує загальноукраїнську, більший в цілому по регіону на 3.8 чол. на 1 тис. населення його природний приріст, а також густота населення, яка є вищою ніж в цілому по Україні на 18 чол. в Івано-Франківській, на 40 чол. — у Львівській областях. В Тернопільській області питома вага сільського населення становить 59.8 відсотка, в Івано-Франківській — 58 відсотків.

Покуття, а також долини рік Дністра, Прута, Лімниці, Серета, Стрия є най-

більш густонаселеними сільськими районами на території України. Якщо густота міських поселень на 10 тис. кв. км. в цілому по Україні становить 21.7, то у Львівській області вона досягає 35.0, в Івано-Франківській — 28.1, Тернопільській — 23.0.

По-друге, достатньо розвинуті транспортні зв'язки між містами — промисловими центрами і поселеннями в приміській зоні та навколишній сільській місцевості, висока насиченість території транспортними комунікаціями, густа мережа приміських пасажирських сполучень, добре розвинута мережа автомобільних доріг і залізничних колій. У Львівській області довжина залізничних колій сягає понад 1300 км, в Івано-Франківській — 480 км, в Тернопільській — 574 км. Довжина автодоріг з твердим покриттям у Львівській області 7.4 тис.км, Івано-Франківській — 4.4, Тернопільській — 5.0 тис. км. Із 39 міст Львівської області 25 мають залізничні станції, в Івано-Франківській і Тернопільській областях — із загальної кількості 14 і 16 міст залізничні станції є відповідно в 11 і 12 містах.

По-третє, диспропорції в розміщенні робочих місць, тобто невідповідність кількості і структури робочих місць у містах демографічному складу і професійно-кваліфікаційній структурі трудових ресурсів. Причиною цього стали високі темпи розвитку промислового виробництва в містах і значний приріст робочих місць у зв'язку з будівництвом нових і розширенням існуючих об'єктів промислового і соціально-культурного призначення, а також неможливість використати весь природний приріст працездатного населення в сільській місцевості.

По-четверте, значне відставання розвитку соціальної інфраструктури в містах регіону, насамперед житлового будівництва, від розвитку промислового виробництва. Так, кожні п'ять років темпи приросту промисловості в Прикарпатських областях з 1960 по 1990 рр. в середньому були на 25-30 відсотків вищими, ніж у цілому по Україні. Тим часом на кожну людину, що поповнила контингент робочих місць і службовців в народному господарстві України за 1970-1990 рр. у міській місцевості збудовано в середньому 42 кв. м. корисної житлової площі, тоді як в міській місцевості Львівської області цей показник становив 24 кв.м., Івано-Франківській — 20 кв.м, Тернопільській — 18 кв.м.

Серед соціально-економічних передумов, які посилюють трудову маятникову міграцію сільського населення в областях Галичини і, особливо, молоді, є також більш широка можливість вибору професій й роботи відповідно до спеціальності та освіти, підвищення заробітної плати, зростання професійного, освітнього і культурного рівня.

Останнім часом проблеми трудових маятникових міграцій населення різко загострилися. Як показує досвід країн Центральної Європи, і, зокрема, Польщі, Словаччини, Чехії та Угорщини, маятникові мігранти найменш захищені від безробіття. Можливості здійснювати щоденні поїздки до місць праці в умовах ринкових відносин та енергетичної кризи істотно зменшилися. Зростають не лише вартість проїзду, а й затрати часу на поїздки. Особливо відчутні зміни в механізмі маятникових трудових міграцій відбуваються в районах значного їх поширення з надлишками трудових ресурсів, що традиційно мали місце.

В сучасних умовах реформування економіки обсяги постійної та трудової маятникової міграції, які здійснюються здебільшого всередині регіонів, значно зменшилися, а натомість в декілька разів виросли обсяги сезонної міграції та еміграції населення, інтенсивні потоки яких, в основному, спрямовані до інших регіонів України, країн СНД, Центральної, Південної та Західної Європи, а також в США і Канаду.

Це стосується і областей Галичини, де в сучасних умовах реформування економіки, становлення ринкових відносин, як і в інших регіонах України, характерною ознакою стало значне вивільнення робочої сили з промисловості, яка розміщена в основному в містах. Все інтенсивніше формується ринок праці та шириться пов'язане з ним безробіття. Названі процеси значною мірою стосуються трудових маятникових мігрантів. Інтенсивні потоки трудової маятникової міграції значно скорочуються, багато сільських мешканців стає безробітними. За 1992 — 1995 рр. кількість осіб, які працюють в містах Прикарпаття, але проживаються за їх межами, скоротилась в Тернополі та Івано-Франківську відповідно на 7.5 та 9.2 тис. чоловік, в Коломиї — на 5.7, Калуші — 5.5, Дрогобичі — 6.8, Стрию — 5.4, у Львові — на 26.5 тис. чоловік⁵.

Як при внутрішніх, так і зовнішніх міграціях головними економічними причинами є можливість суттєвого підвищення власного, а також членів родини добробуту та здобуття якісно нового, кращого статусу. А тому потрібне формування і здійснення досконалої міграційної політики, де б пріоритетне місце займало регулювання ринку праці. Дієвість регулювання міграційних потоків залежатиме від повноти врахування і використання як загальнодержавних, так і регіональних особливостей і чинників. Ось чому методи міграційної політики центральних та регіональних органів управління мають бути територіально диференційованими, які реально будуть захищати і реалізовувати права кожного громадянина. У новій Конституції України, яка 28 червня 1996 року прийнята Верховною Радою України, висвітлені принципи та сутність міграційної політики нашої держави, де, зокрема, в статті 33 відображено суверенне право, що кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України та повернутися в Україну в будь-який час.

1. Заставний Ф.Д. Географія України. — Львів, 1990. — С. 105.
2. Романюк М.Д. Трудова маятникова міграція населення Прикарпаття. — Львів, 1996. — С.5.
3. Проблеми соціально-економічної географії Західного регіону України: Тематичний збірник наукових праць / Відп. ред. О.І.Шаблій. — Київ, 1993. — С.128.
4. Романюк М.Д. Куди і задля чого щоденно їдуть люди? // Універсум. — Львів — Київ — Варшава — Нью-Йорк, 1995. — № 1-2. — С.43.
5. Колчак С.І., Мойсеєнко В.І., Романюк М.Д. Етнічна структура та міграції населення українського Прикарпаття (статистико-демографічне дослідження). — Львів, 1996. — С. 144-145.

Сергій Дерев'яно, Михайло Сигидин.

«АТЛАС УКРАЇНИ Й СУМЕЖНИХ КРАЇВ» ЯК ІСТОРІОГРАФІЧНЕ ДЖЕРЕЛО

Пожвавлення інтересу до минулого українського народу в умовах відродження і становлення суверенності Української держави викликало активізацію досліджень її історії. Створення ґрунтовних узагальнюючих праць — справа копітка і вимагає, зокрема, глибокого переосмислення історіографічного доробку вітчизняних та зарубіжних вчених. Надбання їх численні та надзвичайно різноманітні за проблематикою, просторово-часовими особливостями створення праць, висвітленням історичних подій та явищ, концептуальними, часто полярними підходами їх авторів, а також історіографічно-джерелознавчими характеристиками. Широкий є і спектр видань — від монографій та енциклопедій до періодики.

Особливе місце серед них займають картографічні матеріали. Історичні карти дають просторове зображення історичних об'єктів в конкретний період часу у взаємозв'язку між собою і в географічному середовищі, а також дозволяють простежити динаміку певного простору історичних явищ і процесів та їх зміну в часі. Історичні карти стали формою узагальнення історико-географічних досліджень, джерелом довідкової інформації, ілюстрацією до історичного тексту, засобом висловлення наукових концепцій і т.п.¹

Незважаючи на значимість карт, успіхи історичної картографії, картографічне відтворення української історії, вважаємо, за своєю широтою і глибиною є недостатні. Картографічні матеріали ще не стали невід'ємним компонентом історичних праць та й у наявних використовуються, як правило, з ілюстративною метою, для наочного сприйняття висвітлюваних історичних фактів чи процесів. Картографічне джерелознавство на сьогодні тільки в стадії становлення, а тому не напрацьована досконала методика критики історичних карт. В науковій літературі не вироблене теоретичне і прикладне розуміння історичних карт як історіографічних джерел, що відображають певну інтерпретацію і критичне осмислення історичних явищ їх авторами.

Протягом 1960-х — першої половини 90-х років в Україні Інститутом історії Національної Академії Наук у співдружності з іншими науково-дослідними інститутами ведеться підготовка «Атласу історії України». Однак створити видання, що картографічними засобами відображало б багатотомову історію українських земель на сьогодні, так і не вдалось. Поглибленню і завершенню цієї роботи в контексті нового бачення історичного минулого, вважаємо, сприяло б використання цінного досвіду, нагромадженого по підготовці такого типу видань визначними українськими вченими.

Серед них провідне місце, без сумніву, належить загальноновизнаному світовою науковою громадськістю географу, демографу і картографу, енциклопедисту і організатору української науки Володимирі Михайловичу Кубійовичу (1900-1985). Творчий доробок його, як і цілої плеяди державних діячів, політичних лідерів, військовиків, талановитих митців та вчених, які в різні періоди історичного буття в силу конкретних обставин змушені були залишити рідну землю, ще донедавна не був відомий широкому загалу в Україні. На сторінках радянських видань та преси навіть згадки про вченого супроводжувалися обов'язковим навішуванням «ярликів», праці його зберігалися в спецфондах. Змалювання політичного і багатогранного наукового портрету В.Кубійовича, що не зроблене ще на сьогодні, є предметом спеціального дослідження. Однак висвітлення окре-

мих його фрагментів, вважаємо, є необхідним і доцільним для розуміння теми пропонованої статті.

Життєвий шлях В.Кубійовича виявився складним і тернистим, сповненим драматизму особистого життя і водночас почуття гордості за чесно виконаний обов'язок перед Вітчизною.

Народився Володимир Кубійович 23 вересня 1900 року в українському селі Матієві на схід від польського містечка Новий Санч на окраїні Західної Лемківщини в українсько-польській родині дрібного службовця місцевого податкового уряду. Навчаючись в народній початковій школі, згодом в стінах Першої цісарсько-королівської гімназії в рідному місті, юнак особливо проявив зацікавлення до історії, літератури і географії. Саме тут він вперше ознайомився з «Історією України-Руси» М.С.Грушевського, опрацювання якої розглядав як свій «національний обов'язок»². Революційні події 1918 року в Галичині змусили В.Кубійовича перервати студії на філософському факультеті Ягеллонського університету. Коли 1918 року розпалася Австро-Угорська монархія, охоплений патріотичним поривом, не зважаючи на стан здоров'я і заперечення батьків, юнак вступає добровольцем до Української Галицької Армії³. Захворівши на тиф, повернувся додому, успішно завершує навчання у Кракові і у неповні двадцять три роки здобуває докторат. Його дисертаційне дослідження «Антропогеографія Горганів» видрукована польською і англійською мовами як перший том праць Географічного інституту Ягеллонського університету.

Згодом виходить ряд його праць з географії, демографії, етнографії та картографії Карпат. Володимир Кубійович стає секретарем Краківського відділу Польського географічного товариства, членом географічної та етнографічної комісії Польської академії наук, а у 1928 році — наймолодшим доцентом у Польщі, читає лекції з антропогеографії Радянської України в Краківському університеті⁴. Посиленню наукової зацікавленості українською проблематикою, як згадував сам вчений, сприяло товариське спілкування з відомими українськими вченими-колегами по роботі в університеті — письменником Богданом Лепким, мовознавцем Іваном Зілинським, істориком Степаном Томашівським, правником Юрієм Панейком⁵.

З 1931 року В.Кубійович — дійсний член наукового товариства ім. Т.Г.Шевченка (НТШ) у м.Львові. Спочатку вчений працює в математично-природничо-лікарській секції, а згодом очолює новостворену Географічну комісію, представляє Товариство на міжнародних конгресах слов'янських географів у Празі (1932), Болгарії (1934), Берліні і Варшаві⁶. Саме в цей період з-під його пера виходить ціла низка авторитетних праць в т.ч. німецькою, чеською, французькою мовами з антропогеографії Карпат і демографічних проблем всіх українських земель.

Вчений вже тоді розумів, що наполеглива праця на ниві українознавства має не лише суто наукове, але й політичне значення. Тому він поклав собі за мету «дати обширнішу і сучасну картину географії людини на Україні, зокрема (за найновішими статистичними і іншими ми) представити національні відносини»⁷. Ця думка знайшла безпосереднє втілення в підготовці унікального як на той час, так і сьогодні синтетичного «Атласу України й сумежних країв»⁸ (далі — Атлас).

Ідея створення видання зародилася у В.Кубійовича ще під час його екседиції по Закарпаттю у 1933 р. Критично опрацювавши існуючі вже на той час національні атласи Фінляндії, Канади, Польщі, вчений насамперед чітко визначив мету та завдання атласу. Втрата незалежності і розчленування національної території, недостатні її знання, вважав вчений, — «ці сумні факти вклада-

ють на незалежну українську науку обов'язок подавати і своїй суспільності, і за границі відомості про життя на всіх українських землях, без огляду на політичні кордони...

Він (Атлас — авт.) дозволяє огорнути оком ціле нашої національної території і в легко доступний спосіб, за допомогою мап і діаграм, пізнати найважливі явища нашого життя в їх географічному розміщенні»⁹.

Реалізація намічених завдань вимагала від В.Кубійовича колосальних затрат енергії та часу. Тим більше, що довелося зіткнутися з багатьма труднощами як наукового, так і видавничого характеру. Насамперед виникали проблеми із збором необхідного статистичного матеріалу, графічним виготовленням карт, схем, діаграм, залученням до роботи над атласом фахівців різних галузей знань, пошуками коштів на видання тощо. Необхідно було систематизувати і, критично проаналізувавши, залучити до видання матеріали, зібрані вченим ще раніше в бібліотеках та архівах Кракова, Львова, Варшави, Праги...

На схилі літ професор згадував, що цілий 1936 і початок 1937 р. пішов на продумування і виготовлення карт. Скромні технічні та фінансові можливості, відсутність академічної бази при підготовці цього фундаментального видання не зменшували в цілому наукової та пізнавальної цінності «Атласу». Він нічим практично не поступався аналогічним іноземним виданням, над якими працювали цілі картографічні інститути¹⁰. Крім того, вживалися заходи, що могли б сприяти виходу атласу в світ. Зокрема, була втілена в життя ініціатива В.Кубійовича щодо популяризації і реалізації ідеї видання Атласу і пошуків видавця. Вона зводилась до організації серії картографічних тематичних виставок під єдиною назвою «Український народ, його життя і праця». Перша відбулась у Львові, в стінах музею НТШ у грудні 1935 р. Після цього вона побувала у багатьох містах Галичини — Самборі, Коломиї, Станіславові, Дрогобичі, Тернополі та ін., і завжди з незмінним успіхом. Всюди встигав побувати і виступити з доповідями автор і натхненник виставок Володимир Кубійович.

Але найбільший успіх випав на долю виставки у Берліні. Вона відбулася на початку 1936 р. і була ініційована Географічним Інститутом Берлінського університету та Українським науковим інститутом в Берліні. На відкритті виставки була присутня численна українська громада в Німеччині на чолі з гетьманом П.Скоропадським, а також відомі німецькі вчені.

Через деякий час (16-22 серпня 1936 р.) при сприянні українсько-болгарського товариства в рамках IV Слов'янського конгресу аналогічна виставка відбулася у Софії. Характерно, що в обох випадках було підготовлено і видано каталог карт та діаграм, які були представлені на виставці і стали основою майбутнього видання.

Сам же «Атлас України й сумежних країв» побачив світ у Львові у 1937 р. в Українськ... у видавничому інституті НТШ. Поява його стала «визначним науковим здобутком» Товариства¹¹. Особливо на цьому слід наголосити ще й тому, що в умовах посилення польської офіційної цензури і нагнітання антиукраїнської кампанії наукове дослідження з яскраво вираженим українським національним спрямуванням могло вийти лише в обхід цієї цензури. Не випадково видання називається «Атлас України й сумежних країв». Це було зроблено свідомо, як зазначав В.Кубійович, для того, щоб ввести в оману польських чиновників і не надавати виданню офіційно політичного підтексту, оскільки Галичина перебувала на той час у складі Польщі¹². Опрацювання матеріалів до Атласу в географічній секції Наукового Товариства ім. Т.Шевченка у Львові тривало три роки. Основну роботу виконав сам В.Кубійович, четверту частину, як він сам згадує, спеціалісти відповідних галузей¹³. Формат атласу 260 x 240 мм, 420 x 230 мм

або 210 x 115 мм. Поміщено 38 більших і 116 менших карт та діаграм. Тираж 4000 примірників.

Оскільки це видання практично не відоме науковцям і широкому загалу (єдиний у нас оригінальний примірник його зберігається у фондах Державного архіву Івано-Франківської області) вважаємо за доцільне розкрити структуру і особливості «Атласу».

Увесь матеріал «Атласу» розподілений на такі відділи: I — «Природа», II — «Людність», III — «Сільське господарство», IV — «Інші галузі господарки», V — «Різне», VI — «Українські землі в Польщі».

З точки зору історіографії та історичної географії практично майже всі карти відповідають предмету їх дослідження, мають значну джерельну цінність.

Це стосується навіть і карт першого розділу «Природа». Адже вміщені в ньому карти є вводом, що має пояснювати проблеми, з'ясовані у наступних відділах, так як природне (географічне) середовище є суттєвим чинником історичного процесу.

У другому розділі «Людність» подані карти, що відображають густоту населення, характеристики міст і міського населення, віку і статі, розміщення всіх націй в Україні та в Європі і Азії (причому по різних країнах окремо). Цікавими є карти, що відображають розвиток сільського господарства, промисловості та інших галузей господарства. Окремі карти характеризують адміністративно-територіальний поділ українських земель в різні історичні періоди.

Серія карт присвячена динаміці розвитку української державності. Це, зокрема, історична карта м.Києва, карти «Українські землі за княжих часів (XI — XIII ст.)», «Київська держава від пол. X до пол. XI ст.», «Околиці Києва (XI — XIII ст.)». Наступний період української державності відбивають карти «Українські землі в половині XVII ст.», «Дніпровські пороги», «Українські землі в часі Люблінської Унії», «Українські землі у XVIII ст.». Відомим істориком І.П.Крип'якевичем складена карта «Українські землі 1914 — 1923 року», на якій зображені кордони Української держави 1918 — 1919 рр., ЗУНРу, кордони інших держав, а також хід наступу російських військ у 1914 — 1915 рр., австрійсько-німецьких військ 1915 — 1918 рр., польських військ у травні 1920 р., Червоної Армії у серпні 1920 р. Крім того, визначені межі української етнічної території на 1914 р. та ін.

Багато уваги в «Атласі» приділено питанням культурного, духовного розвитку України. Після карти «Писемність» ми зустрічаємо карту, що відображає мережу шкіл. Зроблені до неї вставки характеризують динаміку чисельності шкіл станом на 1910, 1934 рр. Відповідно відображено і розміщення шкіл з українською мовою навчання у 1910 та 1927 — 1930 рр. До карт додані діаграми, що відображають грамотність населення України різного віку в 1897 і 1926 роках, кількість учнів, розподіл шкіл за мовою навчання, зокрема кількість шкіл з українською мовою навчання у Польщі й Чехословаччині в 1910 — 1935 рр., забезпечення різних націй в УРСР школами з рідною мовою навчання.

Окремі карти розділу характеризують розвиток української преси й друку станом на 1913 та 1934 роки. Додані діаграми дають уявлення про кількість і динаміку періодичних друкованих видань за 1875, 1894, 1913 і 1928 роки.

Цікавими є карти, що подають мережу діяльності гуртків товариства «Рідна школа», дитячих садків, а також молодіжних організацій — «Сокіл», «Луг», «Каменярі», «Український Спортивний Союз».

При підготовці картографічних матеріалів і схем авторами широко використані статистичні матеріали з тих держав, що до їх складу входили в той час

українські землі, а саме СРСР, Польщі, Румунії та Чехословаччини, а також угорські статистичні. «Справа ця досить складна — відзначає у вступі до «Атласу» В. Кубійович, — оскільки матеріали наявні були різних років та різної наукової цінності і достовірності, з окремих проблем вони відсутні (зокрема щодо Румунії).

Найскладніше було з радянськими документами, оскільки вони були розпошені і неоднотипні, до того ж відбувались у 20 — 30-ті роки постійні зміни адміністративних кордонів. В цілому вдалось матеріали, що стосуються населення звести до 1930 — 1932 рр. або 1926 р., коли проводився перепис в СРСР, господарські — до 1932 — 1935 рр.¹⁴

Цінним дане видання робить і те, що до Атласу додано широкий довідковий матеріал (до речі, як і самі карти, виконаний двома — українською і англійською мовами). Мета його — пояснити зміст карти, назвати, на основі яких карту створено, звернути увагу на найважливіші проблеми, які можна вчитати з карти і переважно їх і пояснити.

Закінчуючи характеристику видання, д-р В.Кубійович зокрема пише: «Хай же він учить, своїх і чужих, хай краще пізнання дрімучої величини нашої Батьківщини додасть нам енергії й сили до праці, а серед чужої науки хай пробуджує знання про Україну та приєднує до неї прихильників»¹⁵. Хотілося б, щоб ці слова були реалізовані сучасною українською історичною наукою.

1. Див.: Специальные исторические дисциплины: Учеб. пособие /В.О.Замлинский, М.Ф.Дмитриенко, Т.А.Балабушевич и др. — К.: НМК ВО, 1992. — С. 141.
2. Кубійович В. Мені 70. — Париж-Мюнхен, 1970. — С.12.
3. Борис Є. Володимир Кубійович — на службі народу // Енциклопедія Українознавства. Загальна частина: Перевид. в Україні. — К, 1994. — С. XI.
4. Покальчук Ю. Енциклопедія Українознавства або життя Володимира Кубійовича // Аксиоми для нащадків. Українські імена у світовій науці. Збірник нарисів. — Львів, 1992. — С.392.
5. Кубійович В. Мені 70. — С.24.
6. Борис Є. Володимир Кубійович — на службі народу. — С. XI.
7. Кубійович В. Мені 70. — С. 30.
8. Атлас України й сумежних країв / Під заг. ред. д-ра Володимира Кубійовича. — Львів, 1937.
9. Там само. — С.VI.
10. Кубійович В. Мені 70. — С.106.
11. Кучер Р.В. Наукове товариство ім. Т.Шевченка. — К., 1992. — С.57.

Вячеслав Липинський

ВІСІМ УМОВ ЗДОБУТТЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.

Липинський В. «Вступне слово для читачів з ворожих таборів// Листи до братів хліборобів. — Нью-Йорк, 1954. — С. XLI-XLII.

Всім людям доброї волі, що хочуть Держави Української, представляє моя книга, читаче з ворожого табору, перш за все страшну трудність українського державного завдання. Вона каже їм, що так тяжкого політичного завдання, як здобуття Держави Української, нема на цілім світі. Що на шляху до Держави української погинули з українських рук найкращі українські люди. Що повбивали їх колись люди татарські, потім чернь козацька, потім більшовицька, що весь час заважала їм, і своєю їддю троїла їх, сама ж інтелігенція українська.

Тільки дуже сильні люди можуть ступати на державницький український шлях. І дуже міцно зорганізовані. Коли б всі українці бачили ту страшну скалу, яку хочуть зрушити, то зрозуміли б, що зденервовання їх всіх впливає з безмежної трудности завдання. А зрозумівши це, менше б між собою бешкетували, тісніше б в одну громаду об'єднались і природу цієї скали постарались би всіма силами пізнати.

Таке зрозуміння хоче дати моя книга. Як міг і як умів, старався я пізнати, в чім власне лежить *суть нашого українського політичного державного завдання*. Вісім основних проблем розв'язати мусять ці, що ставлять собі метою здобуття Держави Української. Як розв'язати ці проблеми відповідною метою організації провідної верстви: — тих що перед в боротьбі за державу ведуть і цю боротьбу організують? — Відповіді на це питання шукає власне оця книга.

Держава Українська може повстати лише тоді:

1. Коли боротись за Державу Українську захоче сильніша — краще зорганізована і більш між собою солідарна — частина тієї старої правлячої верстви, що до того часу правила Україною в імені і при допомозі метрополії. Без цього Україна від метрополії не відділиться і останеться кольонією — «окраїнами», «кресами», органічно через свої верхи з метрополією зв'язаними.

2. Коли цю сепаратистичну частину місцевої старої правлячої верстви піддержити всім своїм впливом на народ українська інтелігенція. Без такої піддержки ця сепаратистична частина не зможе прийняти народної мови та з народом в одну культурно-національну цілість об'єднатись, і не зможе устояти в боротьбі з частиною, яка буде держатись метрополії.

3. Коли завдяки цій піддержці інтелігенції настане сполучення в одну нову українську провідну верству старих українських панів з тими новими активними провідниками, які виділятимуться з народних мас. Без такого сполучення не повстане нова українська провідна верства, а значить не повстане і Держава Українська. Старі пани будуть ослабі і законсервативні, а нові — замало досвідчені і зареволюційні, щоб бути в стані одні без других Україною правити.

4. Коли витворена зі старих і нових панів нова українська провідна верства прийме таку методу організації, що виховає в ній благородство і лицарскість. Без виховання в собі прикмет лицарських, українство останеться на віки такою мішаниною хамства і рабства, яка до ніякої організованої акції, а значить і до здобуття Держави Української, не буде здатна.

5. Коли завдяки вихованню в собі прикмет лицарських, нова українська провідна верства потрапить в безмірно тяжкій боротьбі за свою владу на своїй Землі захвати єдність і побороти первородні гріхи українства: анархію і зрад-

ництво. Без цього, при першій трудності, вона кине́ться сама на себе і знищить себе у внутрішній усобиці.

6. Коли об'єднана і солідарна нова провідна українська верства потрапить власними руками — не кличучи собі на поміч ані Москви, ані Варшави — здавити внутрішній український бунт опришків і дейнеків. Він піднімається з хвилиною, коли вони побачать, що Влада Українська не потурає анархії і злочинствам більше ніж влади метропольні. Без такого здавлення українського бунту українськими руками, Держава Українська останеться навіки — наздійснимим «сном про власну силу».

7. Коли нова українська провідна верства потрапить скласти відносини між державою і громадянством — тими, хто править і тими, ким правлять — так, щоб уникнути: а) анархії і хамства від переваги громадянства над державою; б) застою і рабства від необмеженої влади держави над громадянством. Без цього Держава Українська, не ріжнячись нічим від держав метропольних — московської і варшавської — буде лише дорожче, ніж вони, громадянству коштувати. Тому воно постарается її при першій нагоді повалити, а само під владу метропольну повернути.

8. Коли нова українська провідна верства потрапить вивести Україну з її трагічного положення між Польщею і Московією так, щоб, одділяючись од Варшави, не утонути в Москві, а одділяючись од Москви, не утонути в Польщі. Без цього Україна останеться назавжди або недорученою Польщею, або недопольщеною Руссю і вся боротьба за незалежність українську кінчатиметься завжди новим поділом України між Польщею і Московією.

Три тільки ідеї політичні і три тільки методи організації маємо ми для розв'язання оцих основних проблем нашого державного буття:

Охльократію з диктатурою.

Демократію з республікою.

Клясократію з правовою — законом обмеженою і законом обмежуючою — монархією.

Микола Генік, Ігор Райківський

Вітчизняна бібліографія історії Галичини (1991-1996 рр.)

- 1 Публіковані документи і матеріали.**
- 1.1 Андрусичин Т. П'ять документів до історії нац.-визвольної боротьби на Львівщині (1944 — 1947 рр.) // Україна в минулому: Зб. статей. — К.; Львів, 1993. — Вип. III. — С. 65-67.
  - 1.2 Багатопартійна Українська держава на початку ХХ ст.: Прогр. документи перших українських політичних партій. — К., 1992. — 94 с.
  - 1.3 Бандера С. Українська національна революція, а не тільки протирежимний резистанс // Укр. проблеми. — 1994. — № 4-5; 1995. — № 1, 2.
  - 1.4 Бачина-Бачинський Є. Євген Коновалець зблизка (Фрагмент із щоденника) // Літопис Черв. Калини. — 1996. — № 10-12. — С. 367-389.
  - 1.5 Бондаренко К. До питання про українсько-німецькі стосунки у 1944 році // Україна в минулому. — К.; Львів, 1992. — Вип. III. — С. 68-87.
  - 1.6 Бондаренко К. Свідчення про спільні дії УПА та АК на Перемиській землі у 1945 р. // Україна в минулому. — К.; Львів, 1993. — Вип. III. — С. 88-92.
  - 1.7 Бондаренко К. Ще один документ з часів боротьби УПА // Україна в минулому. — К.; Львів, 1995. — Вип. VII. — С. 152-162.
  - 1.8 Борзняк Н. Два листи з кореспонденції Степана Томашівського // Україна в минулому. — К.; Львів, 1992. — Вип. I. — С. 140-146.
  - 1.9 Вбивство Степана Бандери. — Львів, 1993. — 357 с.
  - 1.10 Галицько-Волинський літопис. — Львів, 1994. — 254 с.
  - 1.11 Герета І. Лист Тита Реваковича до Володимира Гнатюка // Україна в минулому. — К.; Львів, 1992. — Вип. II. — С. 151-158.
  - 1.12 Греко-католицька церква у 1944 — 1951 рр. // Укр. іст. журн. — 1996. — № 4. — С. 101-114.
  - 1.13 Горинь В. Невідомі листи С. Крушельницької до М. Грушевської // Дзвін. — 1993. — № 1. — С. 97-102.
  - 1.14 Грушевський М. С. Автобіографія // Арх. України. — 1991. — № 1. — С. 16-29.
  - 1.15 Давид І. «Суд» над Оленою Степанів // Україна в минулому. — К.; Львів, 1993. — Вип. III. — С. 106-113.
  - 1.16 Дванадцять листів о. Андрея Шептицького до матері. — Львів, 1994. — 79 с.
  - 1.17 Дем'ян Г. Двадцять п'ять повстанських пісень // Україна в минулому. — К.; Львів, 1993. — Вип. III. — С. 10-42.
  - 1.18 Денник Начальної Команди УГА (1919 — 1920) // Літопис Черв. Калини. — 1991. — № 4-6; 1992. — № 1-12.
  - 1.19 Депортовані чи репресовані. Док., статті, спогади. — Ів.-Франківськ, 1994. — 119 с.
  - 1.20 Дзюбан О. Матеріали до історії антибільшовицького руху опору у Львові 1945 — поч. 1946 рр. // Україна в минулому. — К.; Львів, 1995. — Вип. VII. — С. 163-179.
  - 1.21 Дзюбан О. Матеріали до історії УПА // Україна в минулому. — К.; Львів, 1992. — Вип. III. — С. 43-54.
  - 1.22 Документи // Воля і Батьківщина. — 1995. — № 1. — С. 78-94. (матеріали судового процесу 1967 р. у справі Укр. Нац. Фронту).
  - 1.23 Документи КДБ. Вовкулаки. (Спеціальні провокаційно-розвідувальні групи НКВД-МГБ проти ОУН-УПА) // Літопис Чер. Калини. — 1993. — № 3-4. — С. 53-58.
  - 1.24 Дубас М. Документи з повстанського архіву // Україна в минулому. — К.; Львів, 1995. — Вип. VII. — С. 180-199.
  - 1.25 Дяків-Горновий О. На большевицькому ідеологічному фронті // Воля і Батьківщина. — 1996. — № 1. — С. 88-115.
  - 1.26 Життя і смерть полковника Коновальця. Документи, матеріали, спогади, щоденники, листи, фотографії. — Львів, 1993. — 327 с.
  - 1.27 З постанов Конгресу Українських Націоналістів (1929 р.) // Укр. проблеми. — 1994. — № 1. — С. 5-7.
  - 1.28 Історія Витвиці в документах і спогадах. — Дбллина, 1992. — 119 с.
  - 1.29 Книга пам'яті України. Львівська область: У 4-х томах. — Львів, 1995. — Т.1. — 533 с.; Т.2. — 552 с.; Т.3. — 599 с.; Т.4. — 710 с.
  - 1.30 Книга пам'яті України. Тернопільська область: У 3-х томах. — Львів, 1995. — Т.1. — 783 с.; Т.2. — 614 с.
  - 1.31 Кривава книга. — Дрогобич, 1994. — 273 с.
  - 1.32 Крип'якевич І. Матеріали до історії Львівської Русі (1460-1550) // Львівські іст. праці: Джерела. — Львів, 1994. — Вип. 2. — С. 103-349.
  - 1.33 Кук В. Маловідома брошура Петра Полтави // Україна в минулому — К.; Львів, 1993. — Вип. III. — С. 93-105.
  - 1.34 Культурне життя в Україні. Західні землі. Док. і мат. 1939-1953. — К., 1995. — Т. 1. — 749 с.

- 1.35 Лето 1941. Україна: Док. і мат.: Хроника событий. — К., 1991. — 512 с.
- 1.36 Лисенко Н. З епістолярної класики. Невідомі листи В. Стефаніка до О. Олеся // Сучасність. — 1994. — № 10. — С. 162-163.
- 1.37 Лисоня, 1916-1996: Документи. Щоденники. Спогади. Листи. Поезії. Пісні. Знімки. — Бережани, 1996. — 265 с.
- 1.38 Листи Б. Лепкого до В. Гнатюка // Тернопіль. — 1991. — № 3. — С. 55-57.
- 1.39 Литвин М. Документи Армії Крайової про військово-політичні протистояння на заході України у роки Другої світової війни // Україна в минулому. — К.; Львів, 1995. — Вип. VII. — С. 129-151.
- 1.40 Літопис Нескореної України. Документи, матеріали, спогади. — Львів, 1993. — Кн.1. — 797 с.
- 1.41 Ляхоцький В. «Увесь час працюю я дуже багато й невпинно...» // Слово і час. — 1996. — № 7. — С. 15-21.
- 1.42 Митрополит А. Шептицький і українське православ'я // Київська старовина. — 1992. — № 3. — С. 70-73.
- 1.43 Мірчук П. Укр. Повст. Армія. 1942-1952: Док. і мат. — Львів, 1991. — 448 с.
- 1.44 Московські вбивці Бандери // Літопис Черв. Калини. — 1992. — № 4-5. — С. 46-51, 54.
- 1.45 Музичук О. В. Звинувачується у шпигунстві... (Невідомі джерела до біографії М. С. Грушевського) // Арх. України. — 1991. — № 5-6. — С. 12-29.
- 1.46 Недруковані досі листи В. Стефаніка // Основа. — 1995. — № 6. — С. 135-143.
- 1.47 Нові архівні документи про Народні Збори Західної України (жовтень 1939 р.) // Арх. України. — 1991. — № 5-6. — С.88-91.
- 1.48 Орленко О. Большевики в боротьбі з українським революційно-визвольним рухом в другій імперіалістичній війні (1939-1946) // Воля і Батьківщина. — 1996. — № 2. — С. 102-128.
- 1.49 ОУН і УПА у другій світовій війні // Укр. іст. журн. — 1994. — № 2-6; 1995. — № 1-3,5.
- 1.50 Пельц Д. І. Збірник «Володимир Гнатюк. Документи і матеріали» // Арх. України. — 1992. — № 4. — С. 48, 53-55.
- 1.51 Підпільне видання Укр. Нац. Фронту. «Воля і Батьківщина»: Передрук // Воля і Батьківщина. — 1995. — № 1; 1996. — № 1, 2, 3, 4; 1997. — № 1, 2, 3.
- 1.52 Платформа Української Головної Визвольної Ради // Арх. України. — 1992. — № 5-6. — С.67-69.
- 1.53 Повстанець Задністров'я: 36. док. і мат. про військові дії УПА на території Більшівцівського, Букачівського, Бурштинського і Рогатинського районів Станіславської області. — Рогатин, 1992. — 25 с.
- 1.54 Полтава П. Хто такі бандерівці та за що вони борються. — Дрогобич, 1991. — 32 с.
- 1.55 Расевич В. До заснування «Ruthenische Revue» // Україна в минулому. — К.; Львів, 1992. — Вип. II. — С. 144-150.
- 1.56 Расевич В. Меморандум від липня 1915 р. до австр. уряду про необхідність вживання національної назви «українці» // Україна в минулому. — К.; Львів, 1994. — Вип. V. — С. 172-180.
- 1.57 Рибалко О. Руїнники і оборонці // Пам'ятки України: історія і культура. — 1995. — № 1. — С. 106-133. (з історії нищення пам'яток культури в радянські часи).
- 1.58 Савчук В.П. «Справа еміграції до Америки звернула на себе значну увагу» // Арх. України. — 1991. — № 3. — С.19-25.
- 1.59 Сварник Г. Листи В. Липинського до Я. Окуневського // Сучасність. — 1992. — № 5. — С. 78-86.
- 1.60 Сергійчук В. ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали. — К., 1996. — 494 с.
- 1.61 Сліпий Й. Щоб ви любили один одного // Київська старовина. — 1992. — № 6. — С. 78-82.
- 1.62 Софія Русова і Галичина. Збірник статей і матеріалів. — Ів.-Франківськ, 1996. — 126 с.
- 1.63 Стрілецькі пісні. Добірка О. Правдюка // Народна творчість та етнографія. — 1991. — № 6. — С. 31-39.
- 1.64 У пілстолітніх змаганнях: Вибр. листи до Кирила Студинського (1891-1941). — К., 1993. — 768 с.
- 1.65 Федюшка-Євшан М. Великі роковини України // Дзвін. — 1993. — № 10-12. — С. 104-108.
- 1.66 Шумило Н. Сучасні голоси минулого // Слово і час. — 1996. — № 8-9. — С. 33-41. (про участь С. Русової та О. Пчілки у жіночому русі).
- 1.67 Щоденники М. С. Грушевського (1904-1910 рр.) // Київська старовина. — 1995. — № 1. — С. 10-30.
- 1.68 Як і проти кого боролася ОУН-УПА // Політика і час. — 1991. — № 8. — С. 66-78.

2 Мемуари і спогади.

- 2.1 Андрух І. Січові Стрільці на роздоріжжі // Літопис Черв. Калини. — 1994. — № 10-12. — С. 21-24.
- 2.2 Бабій В. Вогонь безсмертя: документально-художня повість про Олексу Гірника. — Брошнів, 1996. — 48 с.
- 2.3 Бандера С. Командир-провідник // Літопис Черв. Калини. — 1992. — № 10-12. — С. 28-33.
- 2.4 Бемко В. Листопадові події в Коломиї (1918 р.) // Літопис Коломийський. — Коломия, 1996. — 23 с.
- 2.5 Бережанщина у спогадах емігрантів. — Тернопіль, 1993. — 390 с.
- 2.6 Борець Ю. У вирі боротьби. Спогади учасника повстанської боротьби (1941-1948). — К., 1993. — 304 с.
- 2.7 Блажкевич І. Спогади. Рік 1932 // Тернопіль. — 1993. — № 2. — С. 44-45.
- 2.8 Блажкевич І. Спогади (1914-1921) // Дзвін. — 1991. — № 5, 6.
- 2.9 Бояринич В. Бої за місто Лева (Кривавий шлях) Спогад // Літопис Черв. Калини. — 1992. —

- № 1, 2-3, 4-5, 6-7.
- 2.10 Бульба-Боровець Т. Армія без держави. — Львів, 1993. — 166 с.
- 2.11 В боротьбі за Українську державу: Есеї, спогади, літописання, документи Другої світової війни. — Львів, 1992. — 1299 с.
- 2.12 Вегеш М. Володимир Грабовецький — видатний історик України. — Ужгород, 1996. — 58 с.
- 2.13 Вислоцький І. Військова розвідка УГА (Спомин офіцера розвідки) // Літопис Черв. Калини. — 1992. — № 8-9, 10-12; 1993. — № 1-2.
- 2.14 Вислоцький І. Політичні настрої старшин УГА // Літопис Черв. Калини. — 1993. — № 7-9 — С. 10-11.
- 2.15 Гай М. Дорога // Визв. шлях. — 1992. — № 10. — С. 1239-1250.
- 2.16 Гнатюк І. Спогади // Основа. — 1996. — № 9. — С. 144-164.
- 2.17 Головінська М. Сотник Юліан Головінський (Спогад дружини) // Літопис Черв. Калини. — 1996. — № 7-9. — С. 347-354.
- 2.18 Головінська С. У круговороті мого життя (Спогади) // Воля і Батьківщина. — 1996. — № 2. — С. 77-87.
- 2.19 Гошко-Кіт А. Колиска за колючим дротом // Літопис Черв. Калини. — 1991. — № 2. — С. 61-64.
- 2.20 Гошко-Кіт А. Рушив поїзд у далеку дорогу // Літопис Черв. Калини. — 1991. — № 1. — С. 52-54.
- 2.21 Грабовецький В.В. В пошуках Довбушевих скарбів. Спогади: До 250-річчя загибелі нац. героя України. — Ів.-Франківськ, 1995. — 47 с.
- 2.22 Грабовецький В. Іван Крип'якевич — визначний історик України (До 110-річчя від дня народж.). — Ів.-Франківськ, 1996. — 24 с.
- 2.23 Губка І. Етапи і зони // Воля і Батьківщина. — 1996. — № 1, 2.
- 2.24 Гуцулак М. Перший Листопад 1918 року на зах. землях України зі спогадами і життєписами членів Комітету Виконавців Листопадового Чину. — К., 1993. — 408 с.
- 2.25 Гуцулак М. Чи сказав правду вітер?... Спомини, писані в Канаді понадвечір життя. — К., 1996. — 192 с.
- 2.26 Данилюк А. Коли в душі небуденність... До 90-річчя від дня народж. П. М. Жолтовського // Дзвін. — 1995. — № 1. — С. 109-113.
- 2.27 Дашкевич Я. Григорій Ковальчак (1928-1984), історик економіки України // Україна в минулому. — К.; Львів, 1994. — Вип. VI. — С. 162-170.
- 2.28 Дебрицький Р. Два роки з Степаном Бандерою // Літопис Черв. Калини. — 1994. — № 1-3. — С. 29-33, 41.
- 2.29 Дем'янюк П. Розповідь про сотника Мороза // Визв. шлях. — 1992. — № 10. — С. 1251-1259.
- 2.30 Дмитрик І. Записки українського повстанця: (В лісах Лемківщини). — Львів, 1992. — 160 с.
- 2.31 Дужий П. Про бій УПА з німецькими окупантами в Карові // Визв. шлях. — 1992. — № 4. — С. 456-460.
- 2.32 Єфремов С. З Лисенком до Галичини. З споминів і нотаток // Дзвін. — 1991. — № 7. — С. 147-151.
- 2.33 Загоруйко Р. Це ми, Господи, каторжани // Літопис Черв. Калини. — 1991. — № 3, 4.
- 2.34 Затварська Р. Три пори року. — Коломия, 1996. — 76 с.
- 2.35 Заліщицька земля у спогадах емігрантів. — Тернопіль, 1993. — 124 с.
- 2.36 Зеленчук М. Останні сальви. — Стрий, 1992. — 35 с.
- 2.37 Зеленчук М. Підпільна боротьба в останній стадії (1950-1955) // Визв. шлях. — 1992. — № 1, 2, 3.
- 2.38 Когут Б. Під чорними вітрами. Роман-споган. — Львів, 1995. — 287 с.
- 2.39 Козачок В. Спомин про о. др. Гавриїла Костельника, катехета філії львівської академічної гімназії // Україна в минулому. — К.; Львів, 1995. — Вип. VII. — С. 200-201.
- 2.40 Костюк М. Село моє — Тисменичани. — Коломия, 1996. — 112 с.
- 2.41 Кривуцький І. Закерзоння моє спалене // Літопис Черв. Калини. — 1993. — № 10-12. — С.42-45.
- 2.42 Крушельницька Л. Останні роки Семена Стефаніка // Дзвін. — 1995 — № 9. — С. 136-142.
- 2.43 Левицький К. Українські політики Галичини. — Тернопіль, 1996. — 178 с.
- 2.44 Левицький О. Пекло в «чотирикутнику смерті» // Літопис Черв. Калини. — 1996. — № 1-6. — С. 401-413.
- 2.45 Лемко С. 30 червня 1941 року на Лемківщині // Визв. шлях. — 1992. — № 6. — С. 723-730.
- 2.46 Лисяк-Рудницький І. Історичні есе. — К., 1994. — Т.1,2.
- 2.47 Літопис Голоти України. — Львів, 1993. — 245 с.
- 2.48 Максимович В. Спогади // Воля і Батьківщина. — 1996. — № 4. — С. 80-88.
- 2.49 Мельник А. Перша і остання зустрічі з Євгеном Коновальцем // Літопис Черв. Калини. — 1993. — № 5-6. — С. 14-16, 38.
- 2.50 Мигович П. Курінь сьомої Бригади УГА // Літопис Черв. Калини. — 1993. — № 1-2. — С. 18-20.
- 2.51 Михайлина П., Вуянко М. Володимир Грабовецький — історик України: До 65-річчя від дня народж. — Ів.-Франківськ, 1993. — 98 с.
- 2.52 Молещій І. Моя виправа на Закарпаття // Літопис Черв. Калини. — 1991. — № 3. — С. 14-16.
- 2.53 Монастирська і околиці в спогадах емігрантів. — Тернопіль, 1993. — 165 с.
- 2.54 Олійник П. П. Зошити // Укр. іст. журн. — 1993. — № 1, 9.

- 2.55 Островерха М. Тиф. Спогад, що морозить душу // Літопис Черв. Калини. — 1991. — № 1. — С. 11-13.
- 2.56 Паньківський С. Моє curriculum vitae // Київська старовина. — 1993. — № 2. — С. 100-101.
- 2.57 Пастернак С. Сторінки історії УГА // Дзвін. — 1991. — № 6. — С. 103-105.
- 2.58 Петренко М. Народ без церкви, церква без народу // Дзвін. — 1991. — № 1. — С. 97-100.
- 2.59 Петрущак М. Гасло нескорених // Воля і Батьківщина. — 1996. — № 3. — С. 108-112.
- 2.60 Підволочиська земля в спогадах емігрантів. — Тернопіль, 1993. — 174 с.
- 2.61 Підгородецький В. Ми йшли дорогою Христа. Спогади повстанця і політ'язня // Державність. — 1993. — № 2. — С. 45-48.
- 2.62 Порив. Правда про першу Українську дивізію «Галичина» (УНА): Ст.; нариси, спогади. — Львів, 1994. — 167 с.
- 2.63 П'ятка І. Кризь буревій: Автобіографічна розповідь. — Снятин, 1993. — 144 с.
- 2.64 Розповідь Зеновія Красівського. З особистого архіву // Українські проблеми. — 1994. — № 2. — С. 56-59.
- 2.65 Северин В.Д. Їм дзвони не грали. — Снятин, 1993. — 110 с.
- 2.66 Тарнавський О. Літературний Львів 1941-1944 // Сучасність. — 1992. — № 2. — С. 98-106.
- 2.67 Тарнавський М. Спогади. — Львів, 1992. — 127 с.
- 2.68 Теревовлянщина в спогадах емігрантів. — Тернопіль, 1993. — Кн. 1. — 293 с.
- 2.69 Тимчук Ю. І. Спомин. // Визв. шлях. — 1992. — № 3. — С. 344-347.
- 2.70 Турянський О. Президент Західно-Української Республіки про нашу справу // Літопис Черв. Калини. — 1991. — № 5. — С. 24-25.
- 2.71 Та встояти не було сили. Лисоня, 1916-й (підг. І. Антонюк) // Літопис Черв. Калини. — 1991. — С. 25-28.
- 2.72 Туди, де бій за волю: Спогади курінного УПА Максима Корупського -Макса. — К., 1992. — 351 с.
- 2.73 Улас. З повстанських буднів // Літопис Черв. Калини. — 1992. — № 10-12. — С. 2-4.
- 2.74 Франко І. Дещо про себе самого // Київська старовина. — 1992. — № 3. — С. 90-93.
- 2.75 Франко-Ключко А. Іван Франко і його родина. Спомини // Дзвін. — 1994. — № 2-3. — С. 109-145.
- 2.76 Хандон І. Я і моя автобіографія // Літопис Черв. Калини. — 1991. — № 5. — С. 56-60.
- 2.77 Чмелик Г. «Особо опасний» // Дзвін. — 1993. — № 7-9. — С. 82-89.
- 2.78 Чорновіл І. Неопублікована частина мемуарів Олександра Барвінського // Україна в минулому. — К.; Львів, 1993. — Вип. IV. — С.149-162.
- 2.79 Шандрюк П. 1-ша укр. Дивізія Української Національної Армії // Літопис Черв. Калини. — 1993. — № 3-4. — С. 17-21.
- 2.80 Шкварко І. Широка брама до некла! // Дзвін. — 1992. — № 7-8. — С. 25-83.
- 2.81 Шишка О. Слідами листопадових боїв. — Львів, 1993. — 235 с.
- 2.82 Щеглюк В. Як роса на сонці. — Львів, 1992. — 157 с.
- 2.83 Щерба І., Яремкевич Л. Переселення українців з Надсяння в 1944 - 1947 рр. у спогадах самих переселенців // Визв. шлях. — 1992. — № 2. — С.198-208.
- 2.84 Якимович Б. На тлі подій: Спомин про друга (М. Демського) // Дзвін. — 1995. — № 12. — С. 101-110.
- 2.85 Яшан В. Розстріли під божницею // Літопис Черв. Калини. — 1995. — № 4-6. — С. 56-58.
- 3 Довідники.**
- 3.1 Андрухів І., Арсенич П. Українські правники у національному відродженні Галичини 1848-1939. — Ів.-Франківськ, 1996. — 78 с.
- 3.2 Бурдуланюк В.М., Гаврилів Б.М. Історія Прикарпаття в хронології. — Ів.-Франківськ, 1996. — 68 с.
- 3.3 Бурдуланюк В., Гаврилів Б. Історія Прикарпаття: Хронол. довідник. Події. Факти. Дати. — Ів.-Франківськ, 1993. — 68 с.
- 3.4 Вуянко М. Івано-Франківський історико-меморіальний музей Олексі Довбуша (з колекції проф. В. В. Грабовецького): Путівник. — Ів.-Франківськ, 1995. — 32 с.
- 3.5 Гаврилів Б. Довідник краєзнавців Прикарпаття (XIX- поч. XX ст.). — Ів.-Франківськ, 1994. — 32 с.
- 3.6 Гаврилів Б. Коротка історія Івано-Франківщини. — Ів.-Франківськ, 1995. — 35 с.
- 3.7 Гаврилів Б., Бойчук З. Історія Івано-Франківська в хронології (1662 — 1994). — Ів.-Франківськ, 1994. — 60 с.
- 3.8 Горбань Г. В., Батюженко Л. М. Розстріляне слово. Письменники Прикарпаття — жертви сталінських репресій. — Ів.-Франківськ, 1992. — 18 с.
- 3.9 Грабовецький В.В. Історичний атлас Галичини. — Ів.-Франківськ, 1996. — 51 с.
- 3.10 Грабовецький В.В., Трещак Я.І. Історичні постаті Прикарпаття (краєзнавчо-біографічний довідник). — Снятин, 1996. — 72 с.
- 3.11 За волю України. Символічні могили січовим стрільцям, воякам УГА та УПА на Коломийщині. — Ів.-Франківськ, 1991. — 31 с.
- 3.12 Енциклопедія Коломийщини: Зшиток І, літера А / За ред. М.Васильченка, М.Савчука. — Коломия, 1996. — 32 с.
- 3.13 Енциклопедія українознавства. Загальна частина: Перевид. в Україні. — К., 1994. — Т.1; 1995. — Т.2-3.

- 3.14 Енциклопедія українознавства. Словникова частина: Перевид. в Україні. — Львів, 1993 - 1996. — Т. 1 - 6.
- 3.15 Іваницький Є., Михалевич В. Історія Бориславського нафтопромислового району в датах, подіях і фактах. — Дрогобич, 1994. — 125 с.
- 3.16 Історичні постаті Прикарпаття (Краєзн.-біогр. довідник). — Снятин, 1996. — 72 с.
- 3.17 Коваль В., Попадюк М. Покуття: кроки відродження (Бібліотечка альманаху «Покуття». Ч. 4). — Снятин, 1993. — 32 с.
- 3.18 Коломиєць М. Історія Калуша і Калущини у датах, цифрах і цікавих фактах. — Брошнів, 1996. — 265 с.
- 3.19 Колянчук О., Литвин М., Науменко К. Генералітет укр. визвольних змагань. — Львів, 1995. — 283 с.
- 3.20 Кондратюк К. Портрети видатних українських митців XIX - початку XX ст. Навч. посібник. — Львів, 1995. — 123 с.
- 3.21 Лаба В. Коротка історія Бібрки у цифрах і фактах. — Львів, 1996. — 23 с.
- 3.22 Мечник С. У вирі воєнного лихоліття: ОУН і УПА у боротьбі з гітлерівськими окупантами. — Львів, 1992. — 99 с.
- 3.23 Монолатій І. Коломийські книжкові видання. 1864-1941 рр. Каталог. — Коломия, 1993. — 30 с.
- 3.24 Пастух Р., Сов'як П. Історія Дрогобича в датах, подіях і фактах. — Львів, 1991. — 58 с.
- 3.25 Петраш І., Павлусь М. Мала історична енциклопедія Галицької землі. — Галич, 1992. — 33 с.
- 3.26 Полек В.Т. Біографічний словник Прикарпаття. — Ів.-Франківськ, 1993-1996. — 14 зошитів. — 224 С. (літери А - поч.К).
- 3.27 Полек В. Майданами та вулицями Івано-Франківська. Історико-культурний путівник. — Ів.-Франківськ, 1994. — 90 с.
- 3.28 Полек В.Т. Українська діаспора — наші земляки. — Ів.-Франківськ, 1994. — 128 с.
- 3.29 Політичні партії Західної України: Методичні вказівки для викладачів та студентів. — Львів, 1991. — 78 с.
- 3.30 Саган І. Короткий хронологічний літопис міста Мостиськ. — Мостиська, 1992. — 28 с.
- 3.31 Савчук М. Часописи Коломиї (1865-1939) — Ів.-Франківськ, 1991. — 12 с.
- 3.32 Семчишин В. Короткий хронологічний літопис міста Самбора. — Самбір, 1992. — 78 с.
- 3.33 Страгора: Книга про Надвірнянщину. — Львів, 1994. — 152 с.
- 3.34 Угорчак Ю. Освітня — учасники визвольних змагань. — Ів.-Франківськ, 1995. — 20 с.
- 3.35 Українська журналістика в іменах. Матеріали до енциклопедичного словника. — Львів, 1994. — Вип.1; 1995. — Вип. 2.
- 3.36 Укр. Січові Стрільці (1914-1920). — Львів, 1991. — 159 с.
- 3.37 Хто є хто. Біогр. словник (визнач. людей Богородчанщини) /Упоряд. В. Бабій. — Богородчани, 1996. — 19 с.
- 3.38 Шимчишин О. УПА в хронології. — Ів.-Франківськ, 1994. — 22 с.
- 4 Узагальнюючі видання, монографії, брошури.**
- 4.1 Андрухів І.О. Західноукраїнські молодіжні товариства «Сокіл», «Січ», «Пласт», «Луг». — Ів.-Франківськ, 1992. — 30 с.
- 4.2 Андрухів І. Кость Левицький: сторінки життя. — Ів.-Франківськ, 1995. — 64 с.
- 4.3 Андрухів І. Українські молодіжні товариства Галичини: 1861-1939 рр. (Короткий історичний нарис). — Ів.-Франківськ, 1995. — 72 с.
- 4.4 Андрухів І. Українські молодіжні товариства і духовне відродження краю (кінець XIX - перша третина XX ст.). — Ів.-Франківськ, 1992. — 88 с.
- 4.5 Аркуша О. Галицький сейм: виборчі кампанії 1889 і 1895 рр. — Львів, 1996. — 173 с.
- 4.6 Арсенич П.І. Березуни (біогр. відомості про уродженців Нижнього Березова Косівського р-ну). — Ів.-Франківськ, 1994. — 32 с.
- 4.7 Арсенич П. Гуцульський театр Гната Хоткевича. — Коломия, 1993. — 32 с.
- 4.8 Арсенич П. Засновник «Січі» Кирило Трильовський. — Ів.-Франківськ, 1995. — 15 с.
- 4.9 Арсенич П. Прикарпаття в житті Каменяря. — Ів.-Франківськ, 1996. — 80 с.
- 4.10 Арсенич П. Родина Заклинських: Із серії «Славні галицькі родини». — Ів.-Франківськ, 1995. — 56 с.
- 4.11 Арсенич П. Родина Шухевичів. — Коломия, 1995. — 118 с.
- 4.12 Арсенич П. Станіславів — столиця ЗУНР. — Ів.-Франківськ, 1993. — 56 с.
- 4.13 Балабушевич Т.А. Аграрна історія Галичини другої половини XVIII ст. — К., 1993. — 139 с.
- 4.14 Бандрівський М., Лукомський Ю., Сулик Р. Катедральні храми Галичини: Нариси з історії. — Львів, 1992. — 47 с.
- 4.15 Батіг М. Кризь гомін віків: Розповідь про долю покутського с. Олеша, людей, котрі жили і живуть у ньому. — Тлумач, 1996. — 29 с.
- 4.16 Білинкевич І. Іван Франко і Коломия. — Ів.-Франківськ, 1991. — 24 с.
- 4.17 Богачевська-Хомяк М. Білим по білому. Жінки у громадському житті України. 1884-1939. — К., 1995. — 424 с.
- 4.18 Богородчани: Історія. Люди. Події: Іст. нарис. — Богородчани, 1992. — 46 с.
- 4.19 Бойко І.Й. Нарис історії Княгинич. — Львів, 1994. — 44 с.
- 4.20 Борис М. Сяйво Ясної Гори. Історико-публіцистичний нарис. — Ів.-Франківськ, 1993. — 75 с.

- 4.21 Бугай М. Ф. «За повідненнями НКВС СРСР, були переселені...». Про депортацію населення з України у 30 — 40-і рр. — К., 1992. — 47 с.
- 4.22 Буджак М. Золоте жнивю: (Розповіді про відомих людей Тлумаччини). — Тлумач, 1993. — Кн. 1; 1996. — Кн. 2-3
- 4.23 Буджак М. По забутих стежках (З історії міста Товмача). — Тлумач, 1993. — 106 с.
- 4.24 Бурдуланюк В. Історія культури Прикарпаття: Короткий нарис. — Ів.-Франківськ, 1994. — 32 с.
- 4.25 Бурнашов Г. Ікарі над Галичем: Нариси. — Ів.-Франківськ, 1995. — 83 с.
- 4.26 Бурнашов Г. Операція коду не мала. — Ів.-Франківськ, 1995. — 64 с.
- 4.27 Бурнашов Г. Постріли в Білгородці: Нариси; Ів.-Франківськ, 1993. — 32 с.
- 4.28 Бурнашов Г. Генерал-хорунжий Юрій Тютюнник. — Ів.-Франківськ, 1996. — 72 с.
- 4.29 Бурнашов Г. Полководець УПА: Док. повість. — Ів.-Франківськ, 1993. — 150 с.
- 4.30 Бурнашов Г. Скелі Довбуша: Нарис. — Ів.-Франківськ, 1994. — 32 с.
- 4.31 Васильчук М.М. Брати Білоуси та їх внесок в укр. культуру. — Коломия, 1995. — 43 с.
- 4.32 Васильчук М. Микола Верещинський в контексті національно-культурного відродження у Галичині в першій половині XIX ст. — Коломия, 1993. — 24 с.
- 4.33 Васильчук М.М. П'ять імен: діячі укр. культури на Колемийщині. — Коломия, 1995. — 32 с.
- 4.34 Vegesh M.M. Громадсько-політичні взаємовідносини Східної Галичини і Закарпаття в 1918-1919 роках (Матеріали до спецкурсу для студентів іст. ф-ту). — Ужгород, 1996. — 62 с.
- 4.35 Vegesh M., Король І. Біля джерел Повст. Армії: (іст. нариси). — Ужгород, 1996. — 51 с.
- 4.36 Витвицький С. Історичний нарис про гуцулів. — Коломия, 1993. — 95 с.
- 4.37 Войтович Л. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів у XII — XVI ст. — Львів, 1996. — Т. 1, 2.
- 4.38 Волицька І. В. Театральні елементи в традиційній обрядовості українців Карпат кінця XIX - поч. XX ст. — К., 1992. — 138 с.
- 4.39 Волчко-Кульчицький І. Історія села Кульчиць і роду Драго-Сасів. — Дрогобич, 1995. — 389 с.
- 4.40 «В своїй хаті своя правда...»: Сторінки історії Стрия. Збірник. — Стрий, 1992. — 87 с.
- 4.41 Гаврилів Б., Бойчук З. Прикарпаття в історико-краєзнавчих дослідженнях Івана Вагилевича. — Ів.-Франківськ, 1996. — 40 с.
- 4.42 Гаврилів Б. М., Великочій В.С. Дмитро Вітовський. — Ів.-Франківськ, 1996. — 75 с.
- 4.43 Гаврилів Б., Любінець І. Українське козацтво в пам'ятниках історії. — Ів.-Франківськ, 1993. — 83 с.
- 4.44 Гаврилів Б., Любінець І. Шляхами Івана Франка на Прикарпатті. Історико-краєзнавча діяльність І. Франка на Станіславщині в другій половині XIX - на поч. XX ст. — Ів.-Франківськ, 1995. — 64 с.
- 4.45 Гасай Е. О. Село Токи та його околиці: Іст.-краєзн. нарис. — Тернопіль, 1992. — 103 с.
- 4.46 Гелей С. Консервативна течія в суспільно-політичній думці України XIX ст. — Львів, 1996. — 122 с.
- 4.47 Геник С. М. Тернистий шлях до волі. — Коломия, 1996. — 302 с.
- 4.48 Голубець М. Перемишль. — Львів, 1995. — 31 с.
- 4.49 Горак Р. Городок: Історико-краєзнавчий нарис. — Львів, 1995. — 75 с.
- 4.50 Гордієнко В. Українська Галицька Армія. — Львів, 1991. — 111 с.
- 4.51 Горинь Г. Громадський побут сільського населення Укр. Карпат (XIX — 30-ті роки XX ст.). — К., 1993. — 200 с.
- 4.52 Городинський З. Українська Національна Рада: Іст. нарис. — К., 1993. — 143 с.
- 4.53 Гошко Ю.Г. Промисли й торгівля в Укр. Карпатах XV — XIX ст. — К., 1991. — 256 с.
- 4.54 Грабовецький В.В. Гуцульщина в історії України. — Коломия, 1993. — 32 с.
- 4.55 Грабовецький В.В. Історія Коломиї: З найдавніших часів до початку XX ст. — Коломия, 1996. — Част. I. — 74 с.
- 4.56 Грабовецький В.В. Історія Печеніжина. — Коломия, 1993. — 128 с.
- 4.57 Грабовецький В.В. Нариси історії Прикарпаття. — Ів.-Франківськ, 1992. — Т.1; 1993. — Т. 2; 1994. — Т.3-5; 1996. — Т.8.
- 4.58 Грабовецький В.В. Народний трибун — Іван Капушак. — Ів.-Франківськ, 1993. — 40 с.
- 4.59 Грабовецький В.В. Олекса Довбуш (1700-1745). — Львів, 1994. — 272 с.
- 4.60 Грабовецький В.В. Роксолана в історії. — Ів.-Франківськ, 1993. — 44 с.
- 4.61 Грабовецький В.В. Семен Височан. — Ів.-Франківськ, 1995. — 35 с.
- 4.62 Грабовецький В.В. Хмелівка: Короткий іст. нарис. — Богородчани, 1994. — 15 с.
- 4.63 Грак Г.П. Нагуєвичі — батьківщина Івана Франка. — Дрогобич, 1992. — 74 с.
- 4.64 Грицак П. Галицько-Волинська держава / Репринт вид. Нью-Йорк, 1958. — Галич, 1995. — 176 с.
- 4.65 Грушевський М.С. Історія України-Руси. — К., 1991-1996. — Т.1-8.
- 4.66 Гунчак Т. Україна: перша половина XX століття. Нариси політичної історії. — К., 1993. — 288 с.
- 4.67 Дейчаківський І. Ямниця: Історія села. Доля людей. — Львів, 1994. — 208 с.
- 4.68 Дем'ян Г. Іван Вагилевич — історик і народознавець. — К., 1993. — 152 с.
- 4.69 Дем'ян Г. Таланти Бойківщини. — Львів, 1991. — 325 с.
- 4.70 Деркач І., Паньків М. Садиба на Покутті (кінець XIX — початок XX ст.). (Графічні малюнки). — Ів.-Франківськ, 1994. — 31 с.
- 4.71 Дін І., Чабаренко М. Радехів: Краєзнавчий нарис. — Львів, 1992. — 118 с.
- 4.72 Домашевський М. Історія Гуцульщини. — Чикаго; Львів, 1995. — Т.1. — 501 с.
- 4.73 Дрогобиччина — земля Івана Франка. — Дрогобич, 1993. — 856 с.
- 4.74 Дужий П. Степан Бандера — символ Нації. — Львів, 1996. — Ч.1. — 190 с.
- 4.75 Євген Коновалець: Біогр. нарис. — Ів.-Франківськ, 1991. — 58 с.

- 4.76 Жовківщина: Істор. нарис. — Жовква; Львів; Балтимор, 1994. — Т.1. — 326 с; Жовківщина: Істор.-мемуарний збірник. — Там само. — Т.2. — 250 с.
- 4.77 Заборовський Я.Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Матеріали та документи (1865 — 1944). — Львів; Ів.-Франківськ, 1995. — 176 с.
- 4.78 Заборовський Я.Ю. Митрополит Андрей Шептицький. Нарис про життя і служіння церкві та народові (1865-1944 рр.). — Ів.-Франківськ, 1995. — 63 с.
- 4.79 Іванцев І.Д. Українська повстанська армія в національно-визвольних змаганнях укр. народу в 40-50-х роках. — Ів.-Франківськ, 1992. — 19 с.
- 4.80 Ісаєвич Я. Україна давня і нова: Народ, релігія, культура. — Львів, 1996. — 335 с.
- 4.81 Історико-природничі нариси з краєзнавства: Львівська область: Навч.-методичний посібник. — Львів, 1994. — 232 с.
- 4.82 Історія кооперативного руху. — Львів, 1995. — 416 с.
- 4.83 Історія села Сопова. — Коломия, 1994. — 32 с.
- 4.84 Історія січових стрільців. Воєнно-іст. нарис. — К., 1992. — 347 с.
- 4.85 Історія українського війська. — Львів, 1992. — 702 с.
- 4.86 Качараба С., Рожик М. Українська еміграція 1890 — 1914. Еміграційний рух зі Сх. Галичини та Півн. Буковини у 1890 — 1914 рр. — Львів, 1995. — 123 с.
- 4.87 Качкан В.А. Ирина Вільде: Нарис життя і творчості. — К., 1991. — 159 с.
- 4.88 Качкан В.А. ... І воскресне ім'я твоє: Народознавчі студії про забутих. — К., 1993. — 128 с.
- 4.89 Качкан В. Українська журналістика в іменах: Історичний досвід. Конспект лекційного курсу. — К., 1995. — Ч.1. — 38 с; Ч.2. — 52 с.
- 4.90 Качкан В.А. Українське народознавство в іменах. — К., 1994. — Т.1; 1995. — Т.2.
- 4.91 Качкан В. Хай святиться ім'я твоє: Галицькі просвітницькі діячі, письменники, вчені — вихідці із священицьких родин. — Чернівці, 1994. — 198 с.
- 4.92 Качкан В. Хай святиться ім'я твоє: Студії з історії української літератури XIX — XX ст. — Коломия, 1996. — Кн.2. — 307 с.
- 4.93 Киричук Ю. Історія УПА. — Тернопіль, 1991. — 68 с.
- 4.94 Кислий В.М. Укр. високі школи у Львові і студентський рух у Зах. Україні у I половині 20-х років XX ст. — Львів, 1991. — 144 с.
- 4.95 Книш З. Становлення ОУН. — К., 1994. — 125 с.
- 4.96 Коваль І. Галицький Парфенон: Про храм св. Пантелеймона. — Галич, 1993. — 20 с.
- 4.97 Коваль І., Бойчук Б. Стародавній Галич. — 6. м., 6. р. — 40 с.
- 4.98 Коваль І., Мельничук Я., Духович С. Довга дорога до Галича. — Галич, 1993. — 46 с.
- 4.99 Ковтун В. Історія Народного Руху України. — К., 1995. — 396 с.
- 4.100 Кондратюк К. К. Нариси історії українського національно-визвольного руху XIX ст. — Тернопіль, 1993. — 99 с.
- 4.101 Копчак С., Мойсеєнко В., Романюк М. Етнічна структура та міграція населення Українського Прикарпаття: стат.-демогр. дослідження. — Львів, 1996. — 282 с.
- 4.102 Кос Г., Федина Р. Вулиця Руська у Львові. — Львів, 1996. — 92с.
- 4.103 Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. — Париж; Нью-Йорк; Львів, 1993. — 658 с.
- 4.104 Костицький М.В., Тищик Б.Й. Західноукраїнська Народна Республіка (1918-1923): Навч. посібник. — Львів, 1992. — 100 с.
- 4.105 Котляр М.Ф. Галицько-Волинський літопис XIII ст. — К., 1993. — 167 с.
- 4.106 Красівський О. За українську державу і церкву. Громадська та суспільно-політична діяльність Митрополита Андрея Шептицького в 1918-1923 рр. — Львів, 1996. — 86 с.
- 4.107 Крип'якевич І. Історичні проходи по Львові. — Львів, 1991. — 167 с.
- 4.108 Крип'якевич І. Князь Ярослав Осмомисл. - Тернопіль, 1991. — 31 с.
- 4.109 Кричевський Р. Організація Українських Націоналістів в Україні — ОУН за кордоном і ЗЧ ОУН: Причинки до історії українського націоналістичного руху. — Львів, 1991. — 116 с.
- 4.110 Кугутяк М.В. Галичина: Сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. — 1939 рр.). — Ів.-Франківськ, 1993. — 199 с.
- 4.111 Кугутяк М.В. Голодомор 1933-го і Західна Україна (Трагедія Наддніпрянщини на тлі суспільних настроїв західноукраїнської громадськості 20-30-х років). — Ів.-Франківськ, 1994. — 64 с.
- 4.112 Кульчицький В.С., Настюк М. І., Тищик Б. Й. З історії укр. державності. — Львів, 1992. — 88 с.
- 4.113 Купчинський Б. Історія Тишківців (Городенківський р-н). — Коломия, 1994. — 253 с.
- 4.114 Лаба В. Історія села Тучне. — Львів, 1996. — 20 с.
- 4.115 Лаба В. Нарис історії села Поршна з найдавніших часів до 1939 року. — Львів, 1996. — 55 с.
- 4.116 Лига В.І. Великий Любін: Іст. нарис. — Львів, 1994. — 95 с.
- 4.117 Литвин М., Науменко К. Історія ЗУНР. — Львів, 1995. — 361 с.
- 4.118 Литвин М.Р., Науменко К.Є. Українські Січові Стрільці. — К., 1992. — 48 с.
- 4.119 Лозинський М. Українство і москвофільство. — Стрий, 1994. — 93 с.
- 4.120 Лукомський Ю.В. Архітектурна спадщина давнього Галича. — Галич, 1991. — 39 с.
- 4.121 Матейко Р., Мельничук Б. За рідний край, за нарід свій: Українська Галицька Армія на Тернопільщині. — Тернопіль, 1993. — 80 с.
- 4.122 Матейко Р., Мельничук Б. Шляхами стрілецької слави: Українські Січові Стрільці в контексті

- Визвольних змагань укр. народу. — Тернопіль, 1995. — 69 с.
- 4.123 Мацкевой Л. Г. Мезолит запада України. — К., 1991. — 144 с.
- 4.124 Меламед В.М. Евреи во Львове (XIII — первая половина XX века): События. Общество. Люди. — Львов, 1994. — 265 с.
- 4.125 Мельник М. Заланів (Біла Криниця). — Заланів; Рогатин, 1994. — 65 с.
- 4.126 Михальчишин І. Стародавня Львівщина. — Львів, 1993. — 27 с.
- 4.127 Мірчук П. Степан Бандера: Символ революційної безкомпромісності. — Хмельницький, 1992. — 144 с.
- 4.128 Мірчук П. Українська Повстанська Армія: 1942-1952. Коротка історія. — Тернопіль, 1993. — 86 с.
- 4.129 Нарис історії «Просвіти». — Львів; Краків; Париж, 1993. — 232 с.
- 4.130 Нариси з історії народного шкільництва Сх. Галичини. — Тисмениця, 1991. — 32 с.
- 4.131 Наш край: методичні рекомендації (з вивчення історії краю з давніх до сьогоднішніх часів). — Ів.-Франківськ, 1994. — 104 с.
- 4.132 Никифорук В. ОУН-УПА: Дорога з ночі. — Снятин, 1992. — 94 с.
- 4.133 Никифорук В., Смеречанський Р. Старожитності Городенківщини. — Снятин, 1995. — 111 с.
- 4.134 Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. — Львів, 1991. — 109 с.
- 4.135 Нога О. Іван Левинський: художник, архітектор, промисловець, педагог, громадський діяч. — Львів, 1993. — 78 с.
- 4.136 Оленич І. Доля Лемківщини. — Львів, 1992. — 119 с.
- 4.137 ОУН: минуле і майбуття. — К., 1993. — 303 с.
- 4.138 Панюк А., Рожик М. Історія становлення української державності. — Львів, 1995. — 165 с.
- 4.139 Паньків М.І. Народна їжа на Покутті. — Ів.-Франківськ, 1991. — 20 с.
- 4.140 Паньків М. Прикарпатські паски. — Галич, 1994. — 38 с.
- 4.141 Пастух В. Вулицями старого Дрогобича. — Львів, 1991. — 163 с.
- 4.142 Патріарх Йосип Сліпий: До 100-річчя від дня народж. Блаженнішого Йосипа Кардинала Сліпого Патіяра УГКЦ. — Львів, 1991. — 126 с.
- 4.143 Пащин Р. Земля Галицька. — Галич, 1991. — 80 с.
- 4.144 Пащин Р. Любов, мир і влада в житті Осмомисла. — Галич, 1992. — 37 с.
- 4.145 Петраш О. Подвижники укр. ідеї. Маркіян Шашкевич та його побратими. — Тернопіль, 1996. — 168 с.
- 4.146 Петрів Р.В. Генезис капіталізму у містах Східної Галичини в кінці XVIII-першої пол. XIX ст. (1772-1850). — Ів.-Франківськ, 1993. — 283 с.
- 4.147 Петрів Р.В. Проблеми українсько-польських відносин у Східній Галичині (XIX — початок XX ст.). — Коломия, 1996. — 45 с.
- 4.148 Петрякова С. Максиміліан Гольдштейн — известный деятель культуры Галиции первой половины XX столетия. Страницы биографии. — Львов, 1995. — 26 с.
- 4.149 Погребенник Ф. Левко Бачинський. — Коломия, 1994. — 32 с.
- 4.150 Погребенник Ф. Українські пісні-гімни. — К., 1992. — 64 с.
- 4.151 Полек В.Т. Історія української літератури X — XVII ст.: Навч. посібник. — К., 1994. — 144 с.
- 4.152 Полек В.Т. Нарис історії Івано-Франківської греко-католицької єпархії. — Ів.-Франківськ, 1995. — 49 с.
- 4.153 Полек В.Т. Тарас Шевченко і Прикарпаття. — Ів.-Франківськ, 1991. — 40 с.
- 4.154 Райківський І.Я. Українська соціал-демократична партія (1928-1939 рр.). — Ів.-Франківськ, 1995. — 67 с.
- 4.155 Ріпецький С. Українське січове стрілецтво. — Львів, 1995. — 358 с.
- 4.156 Рожик М. Є. 1939 рік в іст. долі Польщі і Західної України: Конспект лекцій. — К., 1992. — 59 с.
- 4.157 Рубльов О. С., Черченко Ю. А. Сталінщина й доля західноукраїнської інтелігенції 20-50-ті роки XX ст.. — К., 1994. — 349 с.
- 4.158 Савчук Б.П. Збройні Сили України: Етапи вічного походу. — Рівне, 1992. — 104 с.
- 4.159 Савчук Б. Український Пласт. 1911-1939. — Ів.-Франківськ, 1996. — 267 с.
- 4.160 Савчук В.Д. Надрічне — село над Золотою Липою (Історико-краєзнавчий нарис). — Бережани, 1994. — 108 с.
- 4.161 Савчук П. Дубівці (З історії одного села). — К., 1996. — 71 с.
- 4.162 Саган І. Видатні постаті на карті Мостищини. — Мостиська, 1993. — 100 с.
- 4.163 Саган І. Мостищина: краєзнавчі розмаїтості. — Мостиська, 1994. — 98 с.
- 4.164 Саган І. Мостищина: легенди, перекази, бувальщини. — Мостиська, 1993. — 50 с.
- 4.165 Сворах С. Школа в огні історії. Матеріали з історії освіти західноукраїнських земель (1944-1953 рр.). — Ів.-Франківськ, 1996. — 96 с.
- 4.166 Сележан Й-Т. Гуцульське народознавство: Гуцульська етнографія, народна культура, гуцульськознавство. Посібн. для вчителів. — Чернівці, 1996. — 102 с.
- 4.167 Сеньків І. Гуцульська спадщина. Праці з життя і творчості гуцулів. — К., 1995. — 512 с.
- 4.168 Сеньків І. Історія Гошева і Гошівського монастиря. — Долина, 1994. — 25 с.
- 4.169 Сілецький Р. Сільське поселення та садиба в Укр. Карпатах XIX — поч. XX ст. — К., 1994. — 139 с.
- 4.170 Сіреджук П. Першовитоки: Нариси історії заселення Заліщанщини від найдавніших часів до наших днів. — К., 1994. — 107 с.
- 4.171 «Січ Покуття». Кроки становлення НРУ на Снятинщині: Історія покутського Руху у фактах,

- датах, іменах. — Снятин, 1996. — 176 с.
- 4.172 Скворій Р. На болахівських видноколах. Матеріали до путівника по старожитностям. — Стрий, 1991. — 120 с.
- 4.173 Скочиляс І. Повітовий комітет УНДО у суспільно-політичному житті Борщівщини середини 20-х — кінця 30-х рр. XX ст. — Львів, 1995. — 57 с.
- 4.174 Скрипник І. Йов Княгиницький — засновник Скиту Манявського. — Тисмениця, 1994. — 17 с.
- 4.175 Скрипник І. Нариси історії Скиту Манявського. — Богородчани, 1996. — 120 с.
- 4.176 Слабий Б. Карби отчої землі: (Про с. Яблунів Галицького р-ну). — Ів.-Франківськ, 1994. — 97 с.
- 4.177 Слабий Б.Г. Містечко, що в низині (Літопис Обертину). — Ів.-Франківськ, 1996. — 238 с.
- 4.178 Соляр І. Українське національно-демократичне об'єднання: перший період діяльності (1925-1928). — Львів, 1995. — 71 с.
- 4.179 Софроненко К.А. Общественно-политический строй Галицко-Волынской Руси: XI-XIII вв. — М., 1995. — 139 с.
- 4.180 Степанков В.С. Антифеодална боротьба в роки визвольної війни та її вплив на формування Укр. держави (1648-1654). — Львів, 1991. — 195 с.
- 4.181 Сто двадцять особистостей Самбірщини (Збір. і впор. В. Семчишин). — Самбір, 1994. — 25 с.
- 4.182 Ступарик Б.М., Моцюк В.Д. Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772-1939 рр.). — Коломия, 1995. — 176 с.
- 4.183 Ступарик Б. Національна школа: витоки, становлення. — Ів.-Франківськ, 1992. — 192 с.
- 4.184 Ступарик Б.М. Шкільництво Галичини (1772-1939 рр.). — Ів.-Франківськ, 1994. — 143 с.
- 4.185 Сулик Р. Перлини дерев'яної архітектури Бойківщини (З альбомів М. Драгана). — Львів, 1995. — 114 с.
- 4.186 Сухий О. М. Михайло Лозинський: Вчений, громадський діяч, політик. Наукова розвідка. — Львів, 1995. — 32 с.
- 4.187 Сучасний аналіз подій у Зах. Україні в 1939-1953 рр. Конспект лекцій / Укл. О. М. Язвінська. — К., 1993. — 20 с.
- 4.188 Тернопіль: погляд крізь століття. Історія міста очима емігрантів. — Тернопіль, 1992. — 204 с.
- 4.189 Тимчук М. Обпалена земля: Історія села Грушки. — Тлумач, 1994. — 96 с.
- 4.190 Тищик Б.Й., Вівчаренко О.А. Західноукраїнська Народна Республіка. 1918-1923 рр. — Коломия, 1993. — 120 с.
- 4.191 Ткачівський М., Коваль І. Галич і українське відродження. — Б.м., б. р. — 35 с.
- 4.192 Україна і Польща в період феодалізму: Зб. наук. праць. — К., 1991. — 137 с.
- 4.193 Українська дивізія «Галичина»: Іст.-публіцист. зб. — К.: Торонто, 1994. — 176 с.
- 4.194 Хавлюк М. Угорницький монастир. — Коломия, 1996. — 30 с.
- 4.195 Харевичова Л. Історія міста Золочева (Перевид. з оригін. 1929 р. під ред. В. Сивака). — Золочів, 1995. — 55 с.
- 4.196 Харитон В.Я. На Чорній Бистриці село (Нариси з історії с. Чернісва: 1399-1939 рр.). — Ів.-Франківськ, 1993. — 78 с.
- 4.197 Харитон В. «Просвіта» в Тисмениці. — Тисмениця, 1994. — 31 с.
- 4.198 Харитон В. Хриплин: Короткий іст. нарис. — Тисмениця, 1995. — 23 с.
- 4.199 Хмель С.Ф. Українська партизанка. — Львів, 1993. — 129 с.
- 4.200 Хонигсман Я. Катастрофа Львовського єврейства. — Львов, 1993. — 57 с.
- 4.201 Худаш М.Л., Демчук М.О. Походження українських карпатських і прикарпатських назв населених пунктів. — К., 1991. — 266 с.
- 4.202 Федорук Я. Зовнішньополітична діяльність Богдана Хмельницького і формування його політичної програми (1648 — серпень 1649 рр.). — Львів, 1993. — 67 с.
- 4.203 Цегельський Л. Митрополит Андрій Шептицький. Короткий життєпис і огляд його церковно-народної діяльності. — Львів, 1995. — 79 с.
- 4.204 Целевич Ю. Історія Скиту Манявського. — Львів, 1993. — 136 с.
- 4.205 Целевич Ю. Нарід, нація, держава. — Вінниця, 1993. — 110 с.
- 4.206 Церква Святого Духа в Рогатині. Альбом. Автор-упорядник В.І. Мельник. — К., 1991. — 144 с.
- 4.207 Ципердук М.І. Загвіздя: 600 років. — Ів.-Франківськ, 1994. — 20 с.
- 4.208 Чабан Д. Село над бистроплинною Рибницею. Джурову — 600 літ. — Снятин, 1994. — 48 с.
- 4.209 Червак Б. «Наперед українці». — К., 1994. — 37 с.
- 4.210 Чернихівський Г.І. Крем'янецьчина: історичне та літературне краєзнавство. Матеріали на допомогу педагогам і студентам... — Крем'янець, 1992. — 103 с.
- 4.211 Черніта Я. Чортків: Історико-краєзнавчий нарис. — К., 1993. — 63 с.
- 4.212 Чоповський В. Будителі національного духу: Діяльність культурно-освітніх товариств «Просвіта» та «Рідна школа» на західноукраїнських землях (друга половина XIX ст. — 20-30-ті роки XX ст.). — Львів, 1993. — 64 с.
- 4.213 Чоповський В.Ю. Духовний поступ нації: Культурно-мистецька діяльність української інтелігенції Західної України у 20 — 30-ті рр. XX ст. — Львів, 1993. — 49 с.
- 4.214 Чоповський В. ... І в слові озветься слава: Сторінки історії Наук. т-ва ім. Т. Шевченка у Львові (1873 — 1993). — Львів, 1994. — 92 с.
- 4.215 Чоповський В. Тернистий шлях до волі. Репресивно-каральні акції польського та сталінського окупаційних режимів проти населення Західної України (20 — 40-ві рр. XX ст.). — Львів, 1996. — 182 с.
- 4.216 Чоповський В.Ю. Українська інтелігенція в національно-визвольному русі на Західній Україні

- (1918-1939). — Львів, 1993. — 168 с.
- 4.217 Шашкевичіана. Нова серія. — Львів; Броди; Вінніпег, 1996. — Вип. 1-2. — 467 с.
- 4.218 Шагуляк М. «Паціфікація»: Польська репресивна акція у Галичині 1930 р. і українська суспільність. — Львів, 1993. — 52 с.
- 4.219 Шумелда Я. Похід ОУН на схід. — Львів, 1991. — 35 с.
- 4.220 Ярош Б. О. Тоталітарний режим на західноукраїнських землях. 30-50-ті роки ХХ століття (Істор.-політолог. аспект). — Луцьк, 1995. — 171 с.
- 5 Матеріали конференцій**
- 5.1 «Берестя-1996» в історичній долі українства. Матеріали Всеукраїнської науково-богословської конференції. Тернопіль, 29-30 листопада 1996 року. — Тернопіль, 1996. — 152 с.
- 5.2 Галичина і Волинь в часи визвольної війни під проводом Богдана Хмельницького: Матеріали міжвуз. студ. наук.-практ. конф. — Ів.-Франківськ, 1996. — 54 с.
- 5.3 Галицько-Волинська держава: передумови виникнення, історія, культура, традиції. Галич, 19-21 серпня 1993 р.: Тези доп. та повідомл. — Львів, 1993. — 135 с.
- 5.4 Гуцульщина: перспективи її соціально-економічного і духовного розвитку в незалежній Україні. Матеріали наук. конференції Першого світового конгресу гуцулів в Івано-Франківську 17-18 серпня 1993 р. — Ів. — Франківськ, 1994. — 174 с.
- 5.5 Діяльність товариства «Взаємна поміч укр. вчителів» (До 90-річчя від дня заснування). Матеріали всеукр. науково-практичної конференції. — Ів.-Франківськ, 1996. — 44 с.
- 5.6 Другий міжнародний конгрес українців. Львів, 22-28 серпня 1993 р. Доп. і повідомл. Історія. — Львів, 1994. — Ч.1. — 291 с.; Ч.2. — 214 с.
- 5.7 Другий міжнародний конгрес українців. Львів, 22-28 серпня 1993 р. Доп. і повідомл. Історіографія українознавства. Етнологія культури. — Львів, 1994. — 385 с.
- 5.8 Історик, етнограф, педагог. Матеріали міжвуз. наук. конф., присв. 150-річчю від дня народження Ю. Целевича. — Ів.-Франківськ, 1993. — 83 с.
- 5.9 Коломиї — 750: Тези доп. і виступів іст.-краєзн. конф., присвяченої 750-річчю першої літописної згадки м. Коломиї. — Коломия, 1991. — 47 с.
- 5.10 Львів: Історія, населення, культура. Тези доповідей та повідомлень укр.-польської наук. конф. 18-20 травня 1994 р. — Львів, 1994. — 69 с.
- 5.11 Матеріали наук. конференції «ОУН і УПА: історія, уроки, сучасність». — Стрий, 1993. — 125 с.
- 5.12 Михайло Грушевський і Західна Україна. Доповіді і повідомлення наук. конференції. Львів, 26-28 жовтня 1994 р. — Львів, 1995. — 351 с.
- 5.13 Михайло Грушевський і львівська іст. школа. Матеріали конференції. Львів, 24-25 жовтня 1994 р. — Нью-Йорк; Львів, 1995. — 256 с.
- 5.14 Михайло Грушевський: 36. наук. праць і матеріалів Міжнар. ювілейної конф., присвяченої 125-й річниці від дня народження М. Грушевського. — Львів, 1994. — 487 с.
- 5.15 Міжнародна наук. конференція, присвячена 75-річчю ЗУНР. Матеріали. — Ів.-Франківськ, 1993. — 135 с.
- 5.16 Наукове товариство ім. Т. Шевченка і українське національне відродження. — Львів, 1992. — 221 с.
- 5.17 Науково-теоретична регіональна міжвузівська конференція, присвячена 135-річчю з дня народження І. Франка. Тези. — Ів.-Франківськ, 1991. — 56 с.
- 5.18 Національно-визвольна боротьба 20 — 50-х років ХХ ст. в Україні: 36. матеріалів Першої міжнарод. наук. конференції. Львів, 25-26 червня 1991 р. — К.; Львів, 1993. — 294 с.
- 5.19 Нові матеріали з археології Прикарпаття і Волині. Тези наук.-практ. конф., присв. 90-річчю від дня народження М.Ю. Смішка. — Львів, 1992. — 95 с.
- 5.20 Політологічний вісник. Матеріали Всеукр. науково-методичної конф. «Політична думка в Україні: минуле і сучасність». — К., 1993. — Ч.1, 2.
- 5.21 «Просвіта»: історія, постаті, чин. Матеріали наук. конф., присв. 125-й річниці заснування «Просвіти». — Ів.-Франківськ, 1993. — 148 с.
- 5.22 50-ліття відновлення Української Держави Актом 30 червня 1941 року: Доповіді на наук. конференції «Національно-визвольна боротьба українського народу 1920-50-х років». Львів, 25-26 червня 1991 р. — Лондон, 1991. — 44 с.
- 5.23 500-річчя укр. козацтва і Галичина: Матеріали міжвузівської науково-теорет. конференції. — Ів.-Франківськ, 1992. — 141 с.
- 5.24 Рогатинська земля: історія та сучасність. Матеріали першої наук. конференції. Рогатин, 24-25 березня 1995 р. — Львів; Рогатин, 1995. — 268 с.
- 5.25 Роль Володимира Гнатюка у розвитку укр. нац. культури. Тези доповідей і повідомлень наукової конференції, присвяченої 120-річчю від дня народження Володимира Гнатюка. — Тернопіль, 1991. — 257 с.
- 5.26 Тези доповідей та повідомлень науково-теоретичної конф., присвяченої 125-річчю від дня народження акад. М. Грушевського. — Ів.-Франківськ, 1991. — 84 с.
- 5.27 Тези доповідей та повідомлень регіон. науково-теоретичної конф., присвяченої 105-річчю з дня народження визначного історика України акад. І.Крип'якевича. — Ів.-Франківськ, 1991. — 54 с.
- 5.28 Тези ювілейної наук. конф.: Участь науковців товариства «Гуцульщина» у вивченні і вирішенні проблем «Гуцульщини». 27 січня 1996 р. — Львів, 1996. — 20 с.
- 5.29 Україна-Польща: історична спадщина і суспільна свідомість. Матеріали міжнародної наукової

- конференції. Кам'янець-Подільський, 29-31 травня 1992 р. — К., 1993. — 262 с.
- 5.30 Українська еміграція. Історія і сучасність (Матеріали міжнародних наук. конференцій, присвячених 100-річчю еміграції українців до Канади). — Львів, 1992. — 384 с.
- 5.31 Українська Повстанська Армія і національно-визвольна боротьба в Україні у 1940-1950-х рр. Всеукр. наук. конф. Матеріали. — К., 1992. — 240 с.
- 5.32 Українські Карпати: Матеріали міжнар. наук. конференції «Українські Карпати: етнос, історія, культура». Ужгород, 26 серп. — 1 верес. 1991 р. — Ужгород, 1993. — 610 с.
- 5.33 Шашкевичіана. Маркіян Шашкевич і українське національне відродження. — Львів, 1993. — 168 с.
- 5.34 Шоста Всеукр. наук. конф. з іст. краєзнавства. — Луцьк, 1993. — 511 с.
- 6 Автореферати дисертацій**
- а) на здобуття вченого ступеня доктора історичних наук:*
- 6.1 Багмет М. О. Проблеми формування нац. самосвідомості молоді України у 60-ті-80-ті роки: тенденції, деформації, уроки. — К., — 1993. — 31 с.
- 6.2 Білас І. Г. Репресивно-каральна система в Україні 1917-1953: суспільно-політичний та історико-правовий аналіз. — Львів, 1994. — 33 с.
- 6.3 Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди в Україні. — К., 1992. — 33 с.
- 6.4 Дашкевич Я. Р. Стан і напрями джерелознавчих та історіографічних досліджень історії України (Друга половина ХІХ-ХХ ст.): Доповідь про друк. праці, подана на здобуття наук. ступеня доктора історичних наук. — К., 1994. — 52 с.
- 6.5 Кугутяк М. В. Національно-політичний рух у Галичині в 1890-1939 роках. — К., 1996. — 47 с.
- 6.6 Курочкін О. В. Українські новорічні традиції (проблеми реконструкції ритуалу й світогляду). — К., 1995. — 44 с.
- 6.7 Литвин В. М. Політична арена України: дійові особи та виконавці (Суспільно-політичний розвиток України у другій половині 80-х років — першій половині 90-х років). — К., 1995. — 48 с.
- 6.8 Тиводар М. П. Традиційне скотарство укр. Карпат другої пол. ХІХ — першої пол. ХХ ст. — К., 1994. — 61 с.
- б) на здобуття вченого ступеня кандидата історичних наук:*
- 6.9 Бажан О. Г. Опозиційний рух в Україні (друга половина 50-х — 80-ті рр. ХХ ст.). — Дніпропетровськ, 1996. — 24 с.
- 6.10 Берест Р. Я. Профспілковий рух в Західній Україні у міжвоєнний період (1921-1939 рр.). — Львів, 1995. — 20 с.
- 6.11 Боянівська М. Б. Українська рукописна книга в XV — першій половині XVII ст.: виробництво і поширення. — Львів, 1994. — 26 с.
- 6.12 Брайчевська О. А. Давньоруський чоловічий костюм Х — ХІІІ ст. (за археологічними, писемними та образотвочими джерелами). — К., 1992. — 19 с.
- 6.13 Бурдуланюк В.М. Культурні зв'язки Галичини з Наддніпрянською Україною в кінці ХІХ — на початку ХХ століть. — Чернівці, 1996. — 24 с.
- 6.14 Варгатюк С. В. Зовнішня політика Директорії УНР. — К., 1996. — 26 с.
- 6.15 Ведєнєв Д. С. Становлення зовнішньополітичної служби України (1917-1920 рр.) — К., 1994. — 17 с.
- 6.16 Войтович Л. В. Удільні князівства Рюриковичів і Гедиміновичів в ХІІ-ХVІ ст. Історико-генеалогічне дослідження. — Львів, 1994. — 27 с.
- 6.17 Гаврилів Б.М. Розвиток українського історичного краєзнавства на Прикарпатті (ХІХ — поч.ХХ ст.). — Чернівці, 1996. — 24 с.
- 6.18 Гаврилів І.О. Діяльність українських політичних партій та організацій Західної України в умовах польського окупаційного режиму (1921-1939 рр.). — Львів, 1996. — 24 с.
- 6.19 Гаврилук О. Н. Радянізація економічного і духовного життя західноукраїнського села другої половини 40-х — 50-х років (на матеріалах Волинської, Рівненської та Львівської областей). — Чернівці, 1996. — 22 с.
- 6.20 Гарагонич В. В. Співробітництво молоді західних прикордонних областей України і країн Східної Європи: історія, проблеми, тенденції (друга половина 50-х — поч. 90-х рр.). — Ужгород, 1992. — 18 с.
- 6.21 Гриневич В. А. Національні проблеми в Червоній Армії в період визволення України від німецько-фашистських загарбників (грудень 1942 — жовтень 1944 рр.). — К., 1994. — 16 с.
- 6.22 Дубрава О. П. Формування державних кордонів України (1917 — 1925 рр.). — К., 1996. — 24 с.
- 6.23 Євсєєнко І. В. Українсько-чесько-словацькі культурні зв'язки в міжвоєнний період. — К., 1996. — 23 с.
- 6.24 Жарікова Н. А. Реабілітація жертв сталінізму і тоталітаризму в Україні (середина 50-х — 1991 р.). — Дніпропетровськ, 1995. — 18 с.
- 6.25 Жерноклеєв О.С. Український соціал-демократичний рух в Галичині в кінці ХІХ — на початку ХХ ст. (1899-1918 рр.). — Чернівці, 1995. — 22 с.
- 6.26 Задунайський В. В. Збройні сили УНР (1917-1920 рр.). — Донецьк, 1995. — 22 с.
- 6.27 Зайцев. О. Ю. Парламентська діяльність політичних партій Західної України (1922-1939). — Львів, 1994. — 22 с.
- 6.28 Капраль М. М. Фінансові книги Львова другої чверті ХVІ ст. як джерело дослідження історичної демографії та соціотопографії. — К., 1996. — 24 с.
- 6.29 Карпо В. Л. Политические партии Западной Украины в 20-е годы: историография пробле-

- ми. — К., 1992. — 23 с.
- 6.30 Кириченко В. М. Українське село і тоталітарна держава в умовах голодомору 1946-1947 років. — Запоріжжя, 1996. — 18 с.
- 6.31 Кос А. І. Будівельні ремесла в системі міської забудови Львова (кінець XVI — перша половина XVIII ст.). — Львів, 1992. — 16 с.
- 6.32 Ковалюк В. Р. Встановлення і функціонування радянського режиму в Західній Україні на початку другої світової війни (вересень 1939 — червень 1941 рр.). — Ужгород, 1994. — 22 с.
- 6.33 Козицький А. М. Український краєзнавчий рух у Галичині (1918-1939). — Львів, 1996. — 24 с.
- 6.34 Коляка І. В. Студентський рух в Україні (кінець 80-х — поч. 90-х років XX ст.). — К., 1994. — 22 с.
- 6.35 Книш Я. Б. Суспільно-політичний, економічний і культурний розвиток Белзького воєводства у першій половині XVII ст. — Львів, 1996. — 24 с.
- 6.36 Кислий В. М. Документи та матеріали про освіту в Західній Україні 1921-1939 років як історичне джерело. — К., 1994. — 14 с.
- 6.37 Крук О. А. Концепція історії України в науковій, публіцистичній та епістолярній спадщині М. П. Драгоманова. — К., 1996. — 23 с.
- 6.38 Лазарович М. В. Українське січове стрілецтво: формування, ідея, чин. — Львів, 1996. — 24 с.
- 6.39 Любинець І. Я. Вопросы защиты национальной культуры в деятельности левых общественно-политических организаций и объединений Западной Украины (1919-1939 гг.). — Львов, 1992 — 19 с.
- 6.40 Марусик Т. В. Развитие науки в западных областях Украины. 1944 — 1955 гг. — К., 1991. — 18 с.
- 6.41 Марчук В. В. Національно-демократичні традиції в державотворчому процесі України (друга половина 1980-х — перша половина 90-х років). — К., 1996. — 22 с.
- 6.42 Меламед В. М. Єврейська громада Львова у міжвоєнний період (1918-1939): Етнополітичний і соціальний контекст. — Львів, 1995. — 25 с.
- 6.43 Мельничук Н. Ю. Народна мораль українців Карпат поч. XIX — XX ст. — Львів, 1996. — 21 с.
- 6.44 Михайлова Р. Д. Художня культура Південно-Західної Русі X — перша половина XIV ст. (За матеріалами декоративно-прикладного мистецтва). — К., 1994. — 22 с.
- 6.45 Михальський І. С. Український національно-визвольний рух і розвиток ідеї української державності в роки першої світової війни (1914 — лютий 1917 рр.). — К., 1995. — 26 с.
- 6.46 Омельченко О. В. Участь молоді у розвитку промисловості західних областей України (1946 — 1958 рр.). Історико-політичний аналіз. — К., 1994. — 21 с.
- 6.47 Павлюк О. В. Східна Галичина в європейській політиці 1918-1919 рр. — К., 1993. — 21 с.
- 6.48 Педич В. П. Львівська історична школа М. Грушевського (1894-1914 рр.). — К., 1996. — 23 с.
- 6.49 Передерій В. А. Періодика для жінок як джерело досліджень національно-культурного життя Галичини 20 — 30-х років XX ст. — К., 1996. — 15 с.
- 6.50 Петрів Р. В. Економічний розвиток міст і містечок Східної Галичини кінця XVIII — і першої пол. XIX ст. — Львів, 1991. — 16 с.; К., 1994. — 16 с.
- 6.51 Подольський А. Ю. Нацистський геноцид щодо євреїв України (1941-1944 рр.). — К., 1996. — 18 с.
- 6.52 Попик С. Д. Українське питання в політиці Австрії в роки Першої світової війни (1914-1918 рр.). — Чернівці, 1996. — 24 с.
- 6.53 Пришляк В. В. Міжрегіональна торгівля в Україні (кінець XVII — 60-ті рр. XVIII ст.). — Львів, 1996. — 24 с.
- 6.54 Райківський І. Я. Українська соціал-демократична партія (1918-1939 рр.). — Львів, 1996. — 20 с.
- 6.55 Расевич В. В. Українська національно-демократична партія (1899-1918 рр.). — Львів, 1996. — 22 с.
- 6.56 Ротар Н. Ю. Діяльність українських національно-демократичних урядів в галузі освіти (1917-1920 рр.). — Чернівці, 1996. — 22 с.
- 6.57 Савчук Б. П. Роль общественных организаций в подготовке молодежи к военной службе. 80-е годы. (На материалах западных областей Украины). — Ровно, 1991. — 17 с.
- 6.58 Сидорчук Т. М. Наукова та культурно-освітня діяльність українських емігрантів в Австрії (1919 — 1925). — К., 1995. — 20 с.
- 6.59 Соляр І. Я. Проблема консолідації національно-державницьких сил Західної України (1923-1928 рр.). — Львів, 1995. — 20 с.
- 6.60 Смолей В. В. Польське цивільне і військове сільськогосподарське осадництво в Західній Україні 1919-1939 рр. — Львів, 1996. — 19 с.
- 6.61 Стремидло В. І. Друга хвиля української еміграції у Чехословаччині (20 - 30-ті рр. XX ст.). — Запоріжжя, 1994. — 19 с.
- 6.62 Танчин І. З. Діяльність політичних партій України серед сокільської молоді в період визвольних змагань 1917 - 1920 рр. — Львів, 1995. — 21 с.
- 6.63 Телешун С. О. Національне питання в програмах українських політичних партій в кінці XIX — на початку XX ст. — К., 1996. — 28 с.
- 6.64 Турій О. Ю. Греко-католицька церква в суспільно-політичному житті Галичини, 1848-1867. — Львів, 1994. — 24 с.
- 6.65 Цепенда І. Є. Українська національна освіта в Західній Україні 1919 - 1939 рр. (Політичний аспект). — К., 1993. — 23 с.
- 6.66 Черченко Ю. А. Интеграционные процессы в западных областях Украины в 40-е годы. — К., 1991. — 18 с.
- 6.67 Чорновол І. П. Польсько-українська угода 1890-1894 рр. Генеза, перебіг подій, наслідки. — Львів, 1995. — 22 с.
- 6.68 Шкраб'юк П. В. Михайло Павлик і радикальна партія. — Львів, 1994. — 16 с.
- 6.69 Якимович Б. З. Видавничу діяльність Івана Франка (друга половина 70-х — 80-ті роки XIX ст.). — Львів, 1994. — 23 с.

НАШІ АВТОРИ

КУГУТЯК Микола Васильович — доктор історичних наук, доктор філософії, професор, декан історичного факультету, завідувач кафедри нової та новітньої історії Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Докторська дисертація: «Національно-політичний рух у Галичині в 1890 — 1939 роках». Автор книг: «Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху /XIX ст. — 1939 р./» (1993), «Голодомор 1933-го і Західна Україна /Трагедія Наддніпрянщини на тлі суспільних настроїв західноукраїнської громадськості 20-30-х років/» (1994).

БАБІЙ Любомир Теодорович — кандидат філософських наук, професор Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, голова департаменту з гуманітарних питань Івано-Франківського міськвиконкому. Автор монографії «Діалектика розвитку історичних типів культури /Філософсько-соціологічні проблеми/» (1991).

БАРАН Володимир Данилович — член-кореспондент НАН України, зав. відділом археології давніх слов'ян Інституту археології НАН України. Спеціаліст в галузі слов'яно-руської археології. Керівник Галицької археологічної експедиції. Автор монографій: «Слов'яни між Дністром і Прип'яттю» (1972), «Черняхівська культура» (1981), «Пражська культура» (1982), «Поднес-тровье: по матеріалам поселень в с. Рашков» (1988), а також у співавторстві. Лауреат Державної премії України.

ГЕНИК Микола Антонович — викладач кафедри політології і культурології Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, займається дослідженнями історії польсько-українських відносин періоду Другої Речі Посполитої.

ДЕРЕВ'ЯНКО Сергій Миронович — кандидат історичних наук, доцент кафедри історії стародавнього світу і середніх віків, директор Гуманітарного інституту, декан факультету довузівської підготовки Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Досліджує проблеми джерелознавства та історіографії Західної України в XX ст.

ЖЕРНОКЛЕЄВ Олег Станіславович — кандидат історичних наук, науковий співробітник відділу регіональних проблем Інституту національних відносин і політології НАН України та Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Кандидатська дисертація: «Український соціал-демократичний рух в Галичині в кінці XIX — на початку XX ст. /1899-1918 рр./». Є автором книги «Українська соціал-демократична партія /1899-1918/» (1997).

КАЧКАН Володимир Атаназійович — прозаїк, поет, фольклорист, історик української літератури, пресолог. Доктор філологічних наук, академік АН Вищої школи України, завідувач кафедри українознавства Івано-Франківської державної медичної академії. Перший лауреат Республіканської премії в галузі публіцистики за розробку у періодичній пресі проблеми українознавства (1990), лауреат академічної нагороди ім. Ярослава Мудрого в галузі науки і техніки (1995). Автор більше 50 книг художньої, документально-художньої прози, поезії, критики, літературознавства, зокрема «Народні пісні в записках Осипа Маковея» (1981), «Роман Федорів» (1983), «Михайло Павлик» (1989), «Ірина Вільде» (1991), «У творчій майстерні визначних етнологів» (1993), «Хай святиться ім'я твоє: У 2 кн.» (1994, 1996). «Українське народознавство в іменах: У 2 ч.» (1994, 1995), «Українська журналістика в іменах: У 2 ч.» (1995).

КОЧКІН Ігор Тарасович — старший викладач кафедри історії стародавнього світу і середніх віків Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Досліджує проблеми археології та історії трипільського населення Північно-Східного Передкарпаття.

ЛИЗАНЧУК Василь Васильович — доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри радіомовлення і телебачення Львівського університету імені Івана Франка, заслужений журналіст України. Автор кількох монографій та науково-популярних книг, брошур: «Внимание: включён микрофон!» (1986), «Грани колективізму» (1989), «Навічно кайдани кували» (1995), «Завжди пам'ятай: ти — українець» (1996), «З-під іга ідолів» (1997) та ін.

МАТВІЙШИН Володимир Григорович — доктор філологічних наук, професор, академік АН вищої школи України, завідувач кафедри світової літератури Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Автор праць з історії українсько-зарубіжних літературних зв'язків (переклади, критичне сприйняття, творче засвоєння), у т. ч. монографії «Українсько-французькі літературні зв'язки XIX — поч. XX ст.» (1989), підручників, посібників, розмовника з французької мови, статей з питань міжлітературних взаємин.

МИЦАН Катерина Петрівна — директор Державного архіву Івано-Франківської області.

МОСКАЛЮК Михайло Федорович — аспірант Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, займається вивченням проблем історичного минулого християнсько-суспільного руху в міжвоєнний період.

ОБОДЯНСЬКА Любов Нестерівна — кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Досліджує проблеми розвитку сучасної української літератури, в тому числі — на Прикарпатті.

ПОГРЕБЕННИК Федір Петрович — доктор філологічних наук, професор, старший науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, лауреат Державної премії України ім. Тараса Шевченка. Автор численних праць з історії літератури, преси: «Лесь Мартович» (1971), «Василь Стефаник у слов'янських літературах» (1976), «Сторінки життя і творчості Василя Стефаника» (1980), «Василь Стефаник» (1984), «Наша дума, наша пісня» (1991) та ін. Співатор 2-томної та 8-томної «Історії української літератури», відповідальний секретар та один з основних упорядників 50-томного зібрання творчості І. Франка.

РАЙКІВСЬКИЙ Ігор Ярославич — кандидат історичних наук, викладач кафедри історії України Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Кандидатська дисертація: «Українська соціал-демократична партія (1918—1939 рр.)». Досліджує проблеми соціалістичного руху в Галичині.

РОМАН Євген Григорович — завідувач відділу використання документів, публікації та зовнішніх зв'язків Державного архіву Івано-Франківської області, аспірант Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, займається дослідженням історії Української Військової Організації.

РОМАНЮК Михайло Дмитрович — кандидат географічних наук, доцент, заступник декана економічного факультету Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Автор монографії «Трудова маятникова міграція населення Прикарпаття» (1996).

СЕРГІЙЧУК Володимир Іванович — доктор історичних наук, професор Київського Національного університету ім. Т. Шевченка. Археограф, дослідник історії Української державності, національної символіки. Є автором книг «Іменем Війська Запорізького: Українське козацтво в міжнародних відносинах XVI — сер. XVII століття» (1991), «Національна символіка України» (1992), «ОУН-УПА в роки війни. Нові документи і матеріали» (1996).

СИГИДИН Михайло Васильович — викладач кафедри історії України Прикарпатського університету ім. В. Стефаника, займається дослідженням проблем національно-визвольної війни українського народу в середині XVII ст.

СТЕПОВИК Дмитро Власович — доктор філософії, габілітований доктор мистецтвознавства, провідний науковий співробітник Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології НАН України, професор Київської духовної академії, професор Українського вільного університету в Мюнхені. Дослідник давнього українського релігійного мистецтва та мистецьких зв'язків України із Заходом, а також творчості видатних майстрів образотворчого мистецтва української діаспори. Автор монографій «Українсько-болгарські мистецькі зв'язки» (1975), «Українська графіка XVI — XVIII ст.: еволюція образної системи» (1982), «Леонтій Тарасевич і українське мистецтво барокко» (1986), «Історія української ікони X — XX ст.» (1996) та ін.

СТУПАРИК Богдан Михайлович — доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент АПН України, завідувач кафедри історії педагогіки Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Автор монографій та численних статей з проблем історії педагогіки, національної освіти та виховання: «На шляху до національної школи» (1990), «Національна школа: витоки, становлення» (1992), «Шкільництво Галичини» (1772 — 1939)» (1994), «Ідея національної школи та національного виховання в педагогічній думці Галичини (1772 — 1939)» (1995) та ін.

ТОМЕНЧУК Богдан Петрович — працює в Івано-Франківському краєзнавчому музеї, заступник керівника Галицької археологічної експедиції, керівник давньоруського загону. Спеціаліст в галузі слов'яно-руської археології, зокрема періоду хорватського князівства (X ст.) та Галицько-Волинської держави (XII-XIII ст.).

ХОРОБ Степан Іванович — кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Доктор філософії, тема дисертації: «Українська драматургія кінця XIX — початку XX ст. в контексті західноєвропейської модерної драми (тенденції, напрями, стилі)». Автор праць з теорії та історії драми і театру, зокрема «Василь Стефаник — художник слова» (1996, у співавторстві).

ФІГОЛЬ Михайло Павлович — заслужений художник України, кандидат мистецтвознавства, професор, завідувач кафедрою образотворчого мистецтва і креслення Прикарпатського університету ім. В. Стефаника. Автор книг: «Пстрак» (1966), «Політична сатира в українському мистецтві кінця XIX — початку XX століття» (1974), «Образотворче мистецтво Румунії» (1982), «Мистецтво стародавнього Галича» (1997).

Засновники: Івано-Франківська обласна організація Конгресу української інтелігенції
Історичний факультет Прикарпатського університету ім. В. Стефаника
Державний архів Івано-Франківської області

Головний редактор: Микола Кугутяк

Редколегія:

Сергій Дерев'яно
Олег Жерноклеєв
Володимир Качкан
Катерина Мицан
Ігор Райківський — відповідальний секретар
Степан Хороб

Літературний редактор: Гафія Василевич

Художник: ©Ярослав Гаталевич

Комп'ютерна верстка: ©МАx

❗ Сторінки журналу відкриті для дискусійних матеріалів,
❗ а тому їх зміст не обов'язково відображає погляди редколегії ❗

Реєстраційне свідоцтво ІФ №339

Адреса редакції:

284015 м. Івано-Франківськ,
вул. Грюнвальдська, 3
тел./факс: (03422) 2-27-70

Розрахунковий рахунок в УСБ

№700727, МФО336019
код 09336010

Видання підготовлене та здійснене за технічним сприянням
ТОВ «Меркьюрі Глоб-Галичина».

Редколегія журналу висловлює щире подяку директору підприємства «Джероб» Турку Федору Івановичу за фінансову підтримку у виданні першого номеру нашого часопису.

До відома авторів:

Редакція приймає до розгляду статті в двох примірниках, надруковані через два інтервали. Примітки та джерела містяться в кінці тексту. Редакція не рецензує і не повертає рукописи, однак зберігає за собою право скорочення і літературного редагування прийнятих до публікації текстів.